
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00015670 3

13 516

3427

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM,

CXII.

PATRES QUINTI ECCLESIÆ SÆCULI.

S. AUGUSTINUS.

V.

PROSTAT INSUPER VENALE

MONTIS PESSULANI,

APUD VIRENQUE, BIBLIOPOLAM;

PARISIIS,

APUD BIBLIOPOLAM, CUI NOMEN GALLICE;

SOCIÉTÉ POUR LA PUBLICATION DES BONS LIVRES,

Rue des Saints-Pères, nº 16.

S.-CLODOALDI, E TYPOGRAPHEO BELIN-MANDAR.

COLLECTIO
SELECTA
SS. ECCLESIÆ PATRUM,
COMPLECTENS
EXQUISITISSIMA OPERA
TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS

D. A. B. CAILLAU,

CANONICO HONORARIO CENOMANENSI ET CADURCENSI,

NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS,

UNA CUM

D. M. N. S. GUILLON,

EPISCOPO MAROCHIENSI, IN FACULTATE THEOLOGIÆ PARISIENSI ELOQUENTIÆ SACRÆ PROFESSORE, AUCTORE LIBRI CUI TITULUS GALLICE :

BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DES PÈRES GRECS ET LATINS.

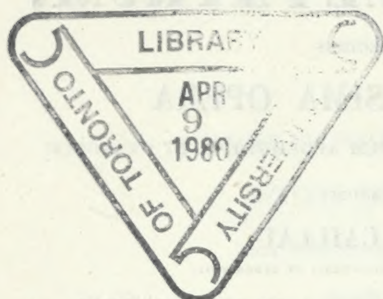
OPUS REGI DICATUM.

TOMUS CENTESIMUS DUODECIMUS.

PARISIIS,
APUD PARENT-DESBARRES, EDITOREM,
VIA VULGO DICTA DE SEINE, 48.

M. DCCC. XXXVI.

SANCTI AURELII

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERUM

PARS III.

OPERA EXEGETICA.

DE DOCTRINA CHRISTIANA LIB. III ET IV.
DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTUS LIBER.
DE GENESI AD LITTERAM LIBRI XII.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE DOCTRINA CHRISTIANA.

LIBER III.

POSTQUAM EGIT IN SUPERIORE LIBRO DE REMOVENDA SIGNORUM IGNORANTIA, TRANSIT NUNC S. DOCTOR AD CONSIDERATIONEM AMBIGUITATIS, QUÆ CUM IN PROPRIIS, TUM IN TRANSLATIS SIGNIS OCCURRIT. IN PROPRIIS QUIDEM EX INTERPUNCTIONE VOCUM, EX EARUM PRONUNTIATIONE, EX ANCIPITI SIGNIFICATU: QUOD GENUS AMBIGUITATIS EX CONTEXTU SERMONIS, ET COLLATIONE INTERPRETUM, AUT EJUS LINGUÆ UNDE SCRIPTURA TRANSLATA EST INSPECTIONE RESOLVI OSTENDIT. IN TRANSLATIS VERO SIGNIS AMBIGUITAS CONTINGIT, CUM IPSA DICTIO NON AD LITTERÆ SENSUM PONITUR IN SCRIPTURIS: QUA DE RE OPEROSIUS DISPUTAT, TRADITQUE REGULAS QUIBUS DIGNOSCATUR AN LOCUTIO FIGURATA SIT, ET SI QUIDEM FIGURATA, QUO PACTO DEBEAT EXPLICARI. AD EXTREMUM IPSIUS TICHONII SEPTEM REGULAS SINGULATIM EXPENDIT.

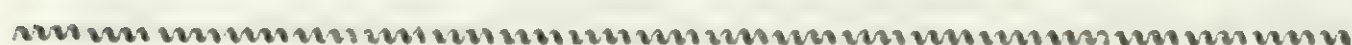
CAPUT I.

Summa superiorum librorum, et scopus sequentis.

I. Homo timens Deum, voluntatem ejus in Scripturis sanctis diligenter inquirit[1]. Et ne amet certamina pietate mansuetus; præmunitus etiam scientia linguarum, ne in

[1] Vide D. Guillon, tom. XXI, pag. 96.

verbis locutionibusque ignotis hæreat; præmunitus etiam cognitione quarumdam rerum necessariarum, ne vim naturamve earum, quæ propter similitudinem adhibentur, ignoret; adjuvante etiam codicum veritate, quam solers emendationis diligentia procuravit; veniat ita instructus ad ambigua Scripturarum discutienda atque solvenda. Ut autem signis ambiguis non decipiatur, quantum per nos instrui potest; fieri autem potest ut istas vias, quas ostendere volumus, tanquam pueriles vel magnitudine ingenii, vel majoris illuminationis claritate derideat; sed tamen, ut cœperam dicere, quantum per nos instrui potest, qui eo loco animi est, ut per nos instrui valeat, sciat ambiguitatem Scripturæ aut in verbis propriis esse, aut in translatis: quæ genera in secundo libro demonstravimus.

CAPUT II.

Ambiguitas ex verborum distinctione quomodo tollenda.

II. Sed cum verba propria faciunt ambiguam Scripturam, primo videndum est ne male distinxerimus, aut pronuntiaverimus. Cum ergo adhibita intentio incertum esse perviderit, quomodo distinguendum aut quomodo pronuntiandum sit, consulat regulam fidei, quam de Scripturarum planioribus locis et Ecclesiæ auctoritate percepit, de qua satis egimus, cum de rebus in primo libro loqueremur. Quod si ambæ vel etiam omnes, si plures fuerint partes, ambiguitatem secundum fidem sonuerint, textus ipse sermonis a præcedentibus et consequentibus

partibus, quæ ambiguitatem illam in medio posuerunt, restat consulendus, ut videamus cuinam sententiæ, de pluribus quæ se ostendunt, ferat suffragium, eamque sibi contexi patiatur.

III. Jam nunc exempla considera. Illa hæretica distinctio, « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud » Deum, et Deus erat[1], » ut alius sensus sit, « Verbum » hoc erat in principio apud Deum, » non vult Verbum Deum confiteri. Sed hoc regula fidei refellendum est, qua nobis de Trinitatis æqualitate præscribitur, ut dicamus, « Et Deus erat Verbum : » deinde subjungamus, « Hoc » erat in principio apud Deum. »

IV. Illa vero distinctionis ambiguitas neutra parte resistit fidei, et ideo textu ipso sermonis dijudicanda est, ubi ait Apostolus, « Et quid eligam ignoro : compellor » autem ex duobus; concupiscentiam habens dissolvi, et » esse cum Christo; multo enim magis optimum : manere » in carne necessarium propter vos[2]. » Incertum enim est, utrum « Ex duobus concupiscentiam habens, an » compellor autem ex duobus, » ut illud adjungatur, « Concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo. » Sed quoniam ita sequitur, « Multo enim magis optimum, » apparet eum ejus optimi dicere se habere concupiscentiam, ut cum ex duobus compellatur, alterius tamen habeat concupiscentiam, alterius necessitatem; concupiscentiam, scilicet esse cum Christo; necessitatem, manere in carne. Quæ ambiguitas uno consequenti verbo dijudicatur, quod positum est, *enim* : quam particulam qui abstulerunt interpretes, illa potius sententia ducti sunt, ut non solum compelli ex duobus, sed etiam duorum habere concupiscentiam videretur. Sic ergo distinguendum est : « Et quid eligam ignoro : compellor autem ex duobus ; »

[1] Joan. I, I. — [2] Philip. I, 23.

quam distinctionem sequitur, « Concupiscentiam habens » dissolvi, et esse cum Christo. » Et tanquam quæreretur, quare hujus rei potius habeat concupiscentiam; » Multo enim magis optimum, » inquit. Cur ergo e duobus compellitur? Quia est manendi necessitas, quam ita subjecit, « Manere in carne necessarium propter » vos. »

V. Ubi autem neque præscripto fidei, neque ipsius sermonis textu ambiguitas explicari potest, nihil obest secundum quamlibet earum, quæ ostenduntur, sententiam distinguere. Veluti est illa ad Corinthios, « Has ergo pro» missiones habentes, charissimi, mundemus nos ab omni » coinquinatione carnis et spiritus, perficientes sanctifi» cationem in timore Dei. Capite nos. Nemini nocuimus[1]. » Dubium est quippe utrum, « Mundemus nos ab omni coin» quinatione carnis et spiritus, » secundum illam senten« tiam, Ut sit sancta et corpore et spiritu[2]; an munde» mus nos ab omni coinquinatione carnis, » ut alius sit sensus, « Et spiritus perficientes sanctificationem in ti» more Dei capite nos. » Tales igitur distinctionum ambiguitates in potestate legentis sunt.

CAPUT III.

Qua ratione expediatur ambiguitas ex pronuntiatione.

VI. Quæcumque autem de ambiguis distinctionibus diximus, eadem observanda sunt et in ambiguis pronuntiationibus. Nam et ipsæ nisi lectoris nimia vitientur incuria,

[1] Cor. vii, 1. — [2] 1 Ibid. 34.

aut regulis fidei corriguntur, aut præcedentis vel consequentis contextione sermonis; aut si neutrum horum adhibetur ad correctionem, nihilominus dubiæ remanebunt, ut quolibet modo lector pronuntiaverit, non sit in culpa. Nisi enim fides revocet, qua credimus Deum non accusaturum adversus electos suos. et Christum non condemnaturum electos suos, potest illud sic pronuntiari. « Quis accusabit adversus electos Dei[1]? » ut hanc interrogationem quasi responsio subsequatur, « Deus qui justifi» cat[2]. » Et iterum interrogetur, « Quis est qui condemnat?» et respondeatur, « Christus Jesus qui mortuus est[3]. » Quod credere quia dementissimum est, ita pronuntiabitur, ut præcedat percontatio, sequatur interrogatio. Inter percontationem autem et interrogationem hoc veteres interesse dixerunt, quod ad percontationem multa responderi possunt; ad interrogationem vero, aut Non, aut Etiam. Pronuntiabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus, « Quis accusabit adversus electos Dei? » illud quod sequitur sono interrogantis enuntietur, « Deus qui » justificat? » ut tacite respondeatur, Non : Et item percontemur, « Quis est qui condemnat ? » rursusque interrogemus, « Christus Jesus qui mortuus est, magis » autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et inter» pellat pro nobis[4]? » ut ubique tacite respendeatur, Non. At vero illo in loco ubi ait, « Quid ergo dicemus? quia » gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt » justitiam[5], » nisi post percontationem qua dictum est, « Quid ergo dicemus?» responsio subjiciatur : «Quia gentes, » quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt jnsti» tiam, » textus consequens non cohærebit. Qualibet autem voce pronuntietur illud quod Nathanaël dixit, « A Nazareth

[1] Rom. VIII, 33. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 34. — [4] Ibid. — [5] Id. IX 30.

» potest aliquid boni esse[1], » sive affirmantis, ut illud solum ad interrogationem pertineat quod ait : A Nazareth? sive totum cum dubitatione interrogantis, non video quomodo discernatur : uterque autem sensus fidem non impedit.

VII. Est etiam ambiguitas in sono dubio syllabarum, et hæc utique ad pronuntiationem pertinens. Nam quod scriptum est, « Non est absconditum a te os meum, » quod fecisti in abscondito[2], » non elucet legenti utrum correpta littera os pronuntiet, an producta. Si enim corripiat, ab eo quod sunt ossa; si autem producat, ab eo quod sunt ora, intelligitur numerus singularis. Sed talia linguæ præcedentis inspectione dijudicantur : nam in græco non στόμα, sed ὀστὸν positum est. Unde plerumque loquendi consuetudo vulgaris utilior est significandis rebus, quam integritas litterata. Mallem quippe cum barbarismo dici : « Non est absconditum a te ossum meum, » quam ut ideo esset minus apertum, quia magis latinum est. Sed aliquando dubius syllabæ sonus etiam vicino verbo ad eamdem sententiam pertinente dijudicatur : sicut est illud Apostoli : Quæ prædico vobis, sicut » prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non pos- » sidebunt[3]. » Si tantummodo dixisset, « Quæ prædico » vobis », neque subjunxisset, « sicut prædixi », nonnisi ad codicem præcedentis linguæ recurrendum esset, ut cognosceremus utrum in eo quod dixit, « prædico », producenda an corripienda esset media syllaba : nunc autem manifestum est producendam esse; non enim ait, « Sicut prædicavi, » sed « sicut prædixi. »

[1] Joan. I, 46. — [2] Psal. CXXXVIII, 15. — [3] Gal. V, 21.

CAPUT IV.

Ambiguitas dictionis qua ratione expediatur.

VIII. Non solum autem istæ, sed etiam illæ ambiguitates, quæ non ad distinctionem vel ad pronuntiationem pertinent, similiter considerandæ sunt: qualis illa est ad Thessalonicences: » Propterea consolati sumus, fratres, in vo- » bis[1]. » Dubium est enim utrum, o fratres, an hos fratres: neutrum autem horum est contra fidem, sed græca lingua hos casus pares non habet, et ideo illa inspecta renuntiatur vocativus, id est, o fratres. Quod si voluisset interpres dicere: » Propterea consolationem habuimus fratres in vo- » bis, » minus servitum esset verbis, sed minus de sententia dubitaretur; aut certe si adderetur, Nostri, nemo fere ambigeret vocativum esse casum, cum audiret, » Propterea » consolati sumus fratres *nostri* in vobis. » Sed jam hoc periculosius permittitur. Ita factum est in illa ad Corinthios, cum ait Apostolus: » Quotidie morior, per vestram » gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu[2]. » Ait » enim quidam interpres, « Quotidie morior, per vestram » *juro* gloriam, » Quia in græco vox jurantis manifesta est sine ambiguo sono. Rarissime igitur et difficillime inveniri potest ambiguitas in propriis verbis, quantum ad libros divinarum Scripturarum spectat, quam non aut circumstantia ipsa sermonis qua cognoscitur scriptorum intentio, aut interpretum collatio, aut præcedentis linguæ solvat inspectio.

[1] 1 Thess. III, 7. — [2] 1 Cor. XV, 31.

CAPUT V.

Scripturæ figuratas locutiones ad litteram accipere servitus miserabilis.

IX. Sed verborum translatorum ambiguitates, de quibus deinceps loquendum est, non mediocrem curam industriamque desiderant. Nam in principio cavendum est, ne figuratam locutionem ad litteram accipias. Et ad hoc enim pertinet, quod ait Apostolus, » Littera occidit, spi» ritus autem vivificat[1]. » Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictum sit, carnaliter sapitur. Neque ulla mors animæ congruentius appellatur, quam cum id etiam quod in ea bestiis antecellit, hoc est intelligentia carni subjicitur sequendo litteram. Qui enim sequitur litteram, translata verba sicut propria tenet, neque illud quod proprio verbo significatur, refert ad aliam significationem : sed si sabbatum audierit, verbi gratia, non intelligit nisi unum diem de septem, qui continuo volumine repetuntur ; et cum audierit sacrificium, non excedit cogitatione illud, quod fieri de victimis pecorum terrenisque fructibus solet. Ea demum est miserabilis animæ servitus, signa pro rebus accipere, et supra creaturam corpoream oculum mentis ad hauriendum æternum lumen levare non posse.

[1] 2 Cor. III, 6.

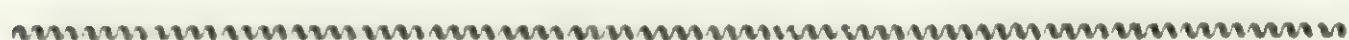
CAPUT VI.

Judæorum servitus sub signis utilibus.

X. Quæ tamen servitus in Judæo populo longe a cæterarum gentium more distabat: quandoquidem rebus temporalibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus commendaretur Deus. Et quanquam signa rerum spiritalium pro ipsis rebus observarent, nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant, quod tali servitute uni omnium, quem non videbant, placerent Deo. Quam custodiam tanquam sub pedagogo parvulorum fuisse scribit Apostolus[1]. Et ideo qui talibus signis pertinaciter inhæserunt, contemnentem ista Dominum, cum jam tempus revelationis eorum venisset, ferre non potuerunt[2]; atque inde calumnias, quod sabbato curaret, moliti sunt principes eorum; populusque signis illis tanquam rebus astrictus, non credebat Deum esse, vel a Deo venisse, qui ea sicut a Judæis observabantur, nollet attendere. Sed qui crediderunt, ex quibus facta est prima Ecclesia Jerosolymitana, satis ostenderunt quanta utilitas fuerit eo modo sub pædagogo custodiri, ut signa quæ temporaliter imposita erant servientibus, ad unius Dei cultum qui fecit cœlum et terram, opinionem observantium religarent. Namque illi quia proximi spiritalibus fuerunt, (in ipsis enim temporalibus et carnalibus votis atque signis, quamvis quomodo spiritaliter essent intelligenda, nescirent, unum tamen dedicerant venerari æternum Deum,) tam capaces extiterunt Spiritus sancti, ut omnia sua venderent, co-

[1] Gal. III, 24. — [2] Matth. XII, 2; et Luc. VI, 7.

rumque pretium indigentibus distribuendum ante Apostolorum pedes ponerent[1], seque totos dedicarent Deo tanquam templum novum, cujus terrenæ imagini, hoc est, templo veteri, serviebant.

CAPUT VII[2].

Servitus gentium sub signis inutilibus.

XI. Non enim hoc ullas ecclesias gentium fecisse scriptum est, quia non tam prope inventi erant, qui simulacra manufacta deos habebant : et si quando aliqui eorum illa tanquam signa interpretari conabantur, ad creaturam colendam venerandamque referebant. Quid enim mihi prodest simulacrum, verbi gratia, Neptuni non ipsum habendum Deum, sed eo significari universum mare, vel etiam omnes aquas cæteras, quæ fontibus proruunt, sicut a quodam poëta illorum describitur, si bene recolo, ita dicente :

Tu, Neptune Pater, cui tempora cana crepanti.
Cincta salo resonant, magnus cui perpete mento
Profluit Oceanus, et flumina crinibus errant.

Hæc siliqua intra dulce tectorium sonantes lapillos quatit : non est autem hominum, sed porcorum cibus[3]. Novit quid dicam, qui Evangelium novit. Quid ergo mihi prodest quod Neptuni simulacrum ad illam significationem refertur, nisi forte ut neutrum colam. Tam enim mihi statua quælibet, quam mare universum, non est Deus. Fateor tamen altius demersos esse, qui opera hominum

[1] Act. iv, 34. — [2] In veteribus editis caput male incipit ad verba sequentia : *Et si quando*, etc. — [3] Luc. xv, 16.

signum esse intelligit, nec ipse premitur servitute. Melius est autem vel premi incognitis, sed utilibus signis, quam inutiliter ea intepretando, a jugo servitutis eductam cervicem laqueis erroris inserere.

CAPUT X.

Unde dignoscatur an figurata sit locutio. — Regula generalis. — Charitas. — Cupiditas. — Quid flagitium et quid facinus. — Utilitas. — Beneficentia.

XIV. Huic autem observationi, qua cavemus figuratam locutionem, id est translatam quasi propriam sequi, adjungenda etiam illa est, ne propriam quasi figuratam velimus accipere. Demonstrandus est igitur prius modus inveniendæ locutionis, propria-ne an figurata sit. Et iste omnino modus est, ut quidquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest, figuratum esse cognoscas. Morum honestas ad diligendum Deum et proximum, fidei veritas ad cognoscendum Deum et proximum pertinet. Spes autem sua cuique est in conscientia propria, quemadmodum se sentit ad dilectionem Dei et proximi, cognitionemque proficere. De quibus omnibus primo libro dictum est.

XV. Sed quoniam proclive est humanum genus non ex momentis ipsius libidinis, sed potius suæ consuetudinis æstimare peccata, fit plerumque ut quisque hominum ea tantum culpanda arbitretur, quæ suæ regionis et temporis homines vituperare atque damnare consueverunt; et ea tantum probanda atque laudanda, quæ consuetudo eorum cum quibus vivit, admittit: eoque contingit, ut si quid

Scriptura vel præceperit, quod abhorret a consuetudine audientium, vel quod non abhorret culpaverit, si animum eorum jam verbi vinxit auctoritas, figuratam locutionem putent. Non autem præcipit Scriptura nisi charitatem, nec culpat nisi cupiditatem : et eo modo informat mores hominum. Item si animum præoccupavit alicujus erroris opinio, quidquid aliter asseruerit Scriptura, figuratum homines arbitrantur. Non autem asserit nisi catholicam fidem, rebus præteritis et futuris et præsentibus. Præteritorum narratio est, futurorum prænuntiatio, præsentium demonstratio. Sed omnia hæc ad eamdem charitatem nutriendam atque corroborandam, et cupiditatem vincendam atque extinguendam valent.

XVI. Charitatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter Deum. Cupiditatem autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum. Quod autem agit indomita cupiditas ad corrumpendum animum et corpus suum, flagitium vocatur [1]. Quod autem agit ut alteri noceat, facinus dicitur. Et hæc sunt duo genera omnium peccatorum : sed flagitia priora sunt. Quæ cum exinaniverint animum, et ad quamdam egestatem perduxerint, in facinora prosilitur, quo removeantur impedimenta flagitiorum, aut adjumenta quærantur. Item quod agit charitas, quo sibi prosit, utilitas est : quod autem agit, ut prosit proximo, beneficentia nominatur. Et hic præcedit utilitas ; quia nemo potest ex eo quod non habet, prodesse alteri. Quanto autem magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.

[1] 1 Sent. dist. XVII, c. Quod autem Flagitium et quod Facinus.

CAPUT XI.

Regula de iis, quæ sævitiam redolent, referunturque nihilominus ex persona Dei vel sanctorum.

XVII. Quidquid ergo asperum et quasi sævum factu dictuque in sanctis Scripturis legitur ex persona Dei vel sanctorum ejus, ad cupiditatis regnum destruendum valet. Quod si perspicue sonat, non est ad aliud referendum quasi figurate dictum sit; sicuti est illud Apostoli: « Thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii » Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua : iis » quidem qui secundum sustinentiam boni operis, glo- » riam et honorem et incorruptionem quærentibus, vi- » tam æternam; iis autem qui ex contentione sunt, et » diffidunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et in- » dignatio. Tribulatio et angustia in omnem animam » hominis operantis malum, Judæi primum et Græci[1]; » sed hoc ad eos, cum quibus evertitur ipsa cupiditas, qui eam vincere noluerunt. Cum autem in homine, cui dominabatur, regna cupiditatis subvertuntur, illa est aperta locutio: « Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam » crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis[2]. » Nisi quia et hic quædam verba translata tractantur, sicuti, est, « Ira Dei, et crucifixerunt : » sed non tam multa sunt, vel ita posita, ut obtegant sensum, et allegoriam vel ænigma faciant, quam proprie figuratam locutionem voco. Quod autem Jeremiæ dicitur: « Ecce constitui te

[1] Rom. II, 5-9. — [2] Gal. V, 24.

» hodie super gentes et regna, ut evellas, et destruas, et » disperdas, et dissipes[1], » non dubium quin figurata locutio tota sit, ad eum finem referenda, quem diximus.

CAPITA XII ET XIII[2].

Regula de dictis et factis quasi flagitiosis imperitorum judicio, quæ Deo vel sanctis viris tribuuntur. — Facta judicantur ex circumstantiis

XVIII. Quæ autem quasi flagitiosa imperitis videntur, sive tantum dicta, sive etiam facta sunt, vel ex Dei persona vel ex hominum quorum nobis sanctitas commendatur, tota figurata sunt : quorum ad charitatis pastum enucleanda secreta sunt. Quisquis autem rebus prætereuntibus restrictius utitur, quam sese habent mores eorum, cum quibus vivit, aut temperans aut superstitiosus est : quisquis vero sic eis utitur, ut metas consuetudinis bonorum, inter quos versatur, excedat, aut aliquid significat, aut flagitiosus est. In omnibus enim talibus non usus rerum, sed libido utentis in culpa est. Neque ullo modo quisquam sobrius crediderit, Domini pedes ita unguento pretioso a muliere perfusos, ut luxuriosorum et nequam hominum solent, quorum talia convivia detestamur. Odor enim bonus, fama bona est; quam quisquis bonæ vitæ operibus habuerit, dum vestigia Christi sequitur, quasi pedes ejus pretiosissimo odore perfundit[3]. Ita quod in aliis personis plerumque flagitium est, in divina vel prophetica

[1] Jer. I, 10. — [2] Hæc duo capita conjungimus propter brevitatem et connexionem capitis XIII, qui in editis incipit cum numero XXI. *Quidquid autem congruit*, etc. — [3] Joan. XII, 3.

persona magnæ cujusdam rei signum est. Alia est quippe in perditis moribus, alia in Oseæ prophetæ vaticinatione conjunctio meretricis[1] : nec si flagitiose in convivis temulentorum et lascivorum nudantur corpora, propterea in balneis nudum esse, flagitium est.

XIX. Quid igitur locis et temporibus personisque conveniat diligenter attendendum est, ne temere flagitia reprehendamus. Fieri enim potest, ut sine aliquo vitio cupediæ vel voracitatis pretiosissimo cibo sapiens utatur; incipiens autem fœdissima gulæ flamma in vilissimum ardescat. Et sanus quisque maluerit more Domini pisce vesci[2], quam lenticula more Esaü nepotis Abraham[3], aut hordeo more jumentorum. Non enim propterea continentiores nobis sunt pleræque bestiæ, quia vilioribus aluntur escis. Nam in omnibus hujuscemodi rebus, non ex earum rerum natura, quibus utimur, sed ex causa utendi et modo appetendi vel probandum est vel improbandum quod facimus.

XX. Regno terreno veteres justi cœleste regnum imaginabantur, et prænuntiabant. Sufficiendæ prolis causa erat uxorum plurium simul uni viro habendarum inculpabilis consuetudo; et ideo unam fœminam maritos habere plurimos honestum non erat[4] : non enim mulier eo est fœcundior[5], sed meretricia potius turpitudo est, vel quæstum vel liberos vulgo quærere. In hujuscemodi moribus quidquid illorum temporum sancti non libidinose faciebant, quamvis ea facerent quæ hoc tempore nisi per libidinem fieri non possunt, non culpat Scriptura. Et quidquid ibi tale narratur, non solum historice ac proprie, sed etiam figurate ac prophetice acceptum, interpretandum est usque in finem illum charitatis, sive Dei, sive

[1] Oseæ I, 2. — [2] Luc. XXIV, 43. — [3] Gen. XXV, 34. — [4] Id. XVI, 3, et XXV, I. — [5] 2 Reg. V, 13.

proximi, sive utriusque. Sicut enim talares et manicatas tunicas habere apud Romanos veteres flagitium erat, nunc autem honesto loco natis, cum tunicati sunt, non eas habere flagitium est; sic animadvertendum est in cætero quoque usu rerum abesse oportere libidinem, quæ non solum ipsa eorum, inter quos vivit, consuetudine nequiter abutitur; sed etiam sæpe fines ejus egressa, fœditatem suam, quæ inter claustra morum solemnium latitabat, flagitiosissima eruptione manifestat.

XXI. Quidquid autem congruit consuetudini eorum, cum quibus vita ista degenda vel necessitate imponitur, vel officio suscipitur, a bonis et magnis hominibus ad utilitatem et beneficentiam referendum est, vel proprie, sicut et nos debemus, vel etiam figurate, sicut Prophetis licet.

CAPUT XIV.

Error opinantium nullam esse justitiam per se ipsam.

XXII. In quæ facta legenda cum incurrunt indocti alterius consuetudinis; nisi auctoritate reprimantur, flagitia putant; nec possunt animadvertere totam conversationem suam, vel in conjugis, vel in conviviis, vel in vestitu, cæteroque humano victu atque cultu, aliis gentibus et aliis temporibus flagitiosam videri. Qua varietate innumerabilium consuetudinum commoti quidam dormitantes, ut ita dicam, qui neque alto somno stultitiæ sopiebantur, nec in sapientiæ lucem poterant evigilare, putaverunt nullam esse justitiam per se ipsam, sed unicuique genti consuetudinem suam justam videri : quæ

cum sit diversa omnibus gentibus, debeat autem incommutabilis manere justitia, fieri manifestum nullam usquam esse justitiam. Non intellexerunt, ne multa commemorem, « Quod tibi fieri non vis, alii ne feceris[1], » nullo modo posse ulla eorum gentili diversitate variari. Quæ sententia cum refertur ad dilectionem Dei, omnia flagitia moriuntur; cum ad proximi, omnia facinora. Nemo enim vult corrumpi habitaculum suum : non ergo debet corrumpere habitaculum Dei, se ipsum scilicet. Et nemo vult sibi a quoquam noceri : nec ipse igitur cuiquam nocuerit.

CAPUT XV.

Regula in figuratis locutionibus servanda.

XXIII. Sic eversa tyrannide cupiditatis, charitas regnat justissimis legibus dilectionis Dei propter Deum, sui et proximi propter Deum. Servabitur ergo in locutionibus figuratis regula hujusmodi, ut tam diu versetur diligenti consideratione quod legitur, donec ad regnum charitatis interpretatio perducatur. Si autem hoc jam proprie sonat, nulla putetur figurata locutio.

CAPUT XVI.

Regula de locutionibus præceptivis.

XXIV. Si præceptiva locutio est aut flagitium aut facinus vetans, aut utilitatem aut beneficentiam jubens,

[1] Tob. IV, 16; et Matth. VII, 12.

non est figurata. Si autem flagitium aut facinus videtur jubere, aut utilitatem aut beneficentiam vetare, figurata est. « Nisi manducaveritis, inquit, carnem Filii hominis et » sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis [1]. » Facinus vel flagitium videtur jubere : figura est ergo, præcipiens passioni Dominicæ communicandum, et suaviter atque utiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro ejus crucifixa et vulnerata sit. Ait Scriptura : « Si esurierit » inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi [2]. » Hic nullo dubitante beneficentiam præcipit : sed quod sequitur, « Hoc enim faciens carbones ignis congeres super ca- » put ejus [3]; » malevolentiæ facinus putes juberi, ne igitur dubitaveris figurate dictum, et cum possit dupliciter interpretari, uno modo ad nocendum, altero ad præstandum; ad beneficentiam te potius charitas revocet, ut intelligas carbones ignis esse urentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur ejus, qui dolet se inimicum fuisse hominis, a quo ejus miseriæ subvenitur. Item cum ait Dominus, « Qui amat animam suam, perdet eam [4], » non utilitatem vetare putandus est, qua debet quisque conservare animam suam; sed figurate dictum, « Perdat » animam, » id est, perimat atque amittat usum ejus, quem nunc habet, perversum scilicet atque præposterum, quo inclinatur temporalibus, ut æterna non quærat. Scriptum est : « Da misericordi, et ne suscipias peccatorem [5]. » Posterior pars hujus sententiæ videtur vetare beneficentiam ; ait enim : *Ne suscipias peccatorem ;* intelligas ergo figurate positum pro peccato *peccatorem*, ut peccatum ejus non suscipias.

[1] Joan. VI, 53. — [2] Prov. XXV, 21 ; et Rom. XII, 20. — [3] Ibid. — [4] Joan. XII, 25. — [5] Eccli. XII, 4.

CAPUT XVII.

Alia omnibus communiter, alia singulis seorsim præcipi.

XXV. Sæpe autem accidit, ut quisquis in meliori gradu spiritalis vitæ vel est, vel esse se putat, figurate dicta esse arbitretur, quæ inferioribus gradibus præcipiuntur; ut verbi gratia, si cœlibem amplexus est vitam, et se castravit propter regnum cœlorum, quidquid de uxore diligenda et regenda sancti Libri præcipiunt, non proprie sed translate accipi oportere contendat: et si quis statuit servare innuptam virginem suam, tanquam figuratam locutionem conetur interpretari qua dictum est: « Trade » filiam, et grande opus perfeceris[1]. » Erit igitur etiam hoc in observationibus intelligendarum Scripturarum, ut sciamus alia omnibus communiter præcipi, alia singulis quibusque generibus personarum, ut non solum ad universum statum valetudinis, sed etiam ad suam cujusque membri propriam infirmitatem medicina pertineat. In suo quippe genere curandum est, quod ad melius genus non potest erigi.

[1] Eccli. VII, 27.

CAPUT XVIII.

Quo tempore quid præceptum vel licitum sit, considerandum.

XXVI. Item cavendum est, ne forte quod in Scripturis veteribus pro illorum temporum conditione, etiamsi non figurate, sed proprie intelligatur, non est flagitium neque facinus, ad ista etiam tempora quis putet in usum vitæ posse transferri. Quod nisi dominante cupiditate, et ipsarum quoque Scripturarum quibus evertenda est satellitium quærente, non faciet; nec intelligit miser ad hanc utilitatem illa sic esse posita, ut spei bonæ homines salubriter videant, et consuetudinem quam aspernantur posse habere usum bonum, et eam quam amplexantur esse posse damnabilem, si et ibi charitas utentium, et hic cupiditas attendatur.

XXVII. Nam si multis uxoribus caste uti quisquam pro tempore potuit, potest alius una libidinose. Magnis enim probo multarum fœcunditate utentem propter aliud, quam unius carne fruentem propter ipsam. Ibi enim quæritur utilitas temporum opportunitatibus congrua, hic satiatur cupiditas temporalibus voluptatibus implicata : inferiorisque gradus ad Deum sunt, quibus secundum veniam concedit Apostolus carnalem cum singulis conjugibus consuetudinem propter intemperantiam eorum[1], quam illi qui plures singuli cum haberent, sicut sapiens in cibo et potu nonnisi salutem corporis, sic in concubitu nonnisi procreationem filiorum intuebantur. Itaque si eos in

[1] I Cor. VII, 2.

hac vita invenisset Domini adventus, cum jam non mittendi, sed colligendi lapides tempus esset[1], statim se ipsos castrarent propter regnum cœlorum : non enim est in carendo difficultas, nisi cum est in habendo cupiditas. Noverant quippe illi homines etiam in ipsis conjugibus luxuriam esse abutendi intemperantiam : quod Tobiæ testatur oratio, quando est copulatus uxori. Ait enim : « Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum, et benedictum nomen tuum in omnia sæcula sæculorum. Benedicant te cœli et omnis creatura tua. Tu fecisti Adam, et dedisti illi adjutorium Evam. Et nunc, Domine, tu scis, quoniam non luxuriæ causa accipio sororem meam, sed ipsa veritate, ut miserearis nostri, Domine[2]. »

CAPITA XIX ET XX[3].

Mali alios de suo æstimant ingenio.—In quavis vivendi ratione boni sui sunt similes.

XXVIII. Sed qui effrenata libidine, vel per multa stupra diffluentes evagantur, vel in ipsa una conjuge, non solum excedunt ad liberorum procreationem pertinentem modum, sed etiam inhumanioris intemperantiæ sordes inverecunda omnino licentia servilis cujusdam libertatis accumulant, non credunt fieri potuisse, ut temperanter multis fœminis antiqui uterentur viri, nihil servantes in

[1] Eccle. III, 5. — [2] Tobiæ VIII, 7-10. — [3] Hæc duo capita in unum colligimus, quia caput XX incipiens ad hæc verba : *Credant potius*, etc., sensum male abrumpit. Incipimus iterum caput XXI cum numero XX, quanquam in editis incipiat ad hæc verba : *Rex autem David*, etc., propter eamdem rationem.

usu illo nisi congruum tempori propagandæ prolis officium: et quod ipsi laqueis libidinis obstricti, vel in una non faciunt, nullo modo in multis fieri posse arbitrantur.

XXIX. Sed isti possunt dicere, nec honorari quidem atque laudari oportere viros bonos et sanctos, quia ipsi cum honorantur atque laudantur, intumescunt superbia: tanto avidiores inanissimæ gloriæ, quanto eos frequentius atque latius lingua blandior ventilaverit; qua ita leves fiunt, ut eos rumoris aura, sive quæ prospera, sive quæ adversa existimatur, in quaslibet invehat voragines flagitiorum, aut in facinorum etiam saxa collidat. Videant ergo quam sibi arduum sit, atque difficile, nec laudis esca illici, nec contumeliarum aculeis penetrari; et non ex se alios metiantur. Credant potius Apostolos nostros nec cum suspicerentur, ab hominibus inflatos fuisse; nec cum despicerentur, elisos. Neutra quippe tentatio defuit illis viris. Nam et credentium celebrabantur præconio, et persequentium maledictis infamabantur. Sicut ergo isti pro tempore utebantur his omnibus, et non corrumpebantur: sic illi veteres, usum fœminarum ad sui temporis convenientiam referentes, non patiebantur eam dominationem libidinis, cui serviunt qui ista non credunt.

CAPUT XXI.

David quanquam in adulterium lapsus, longe fuit a libidinosorum intemperantia.

XXX. Et ideo isti sese nullo modo cohiberent ab inexpiabili odio filiorum, a quibus vel uxores, vel concubinas suas attentatas, aut attrectatas esse cognoscerent, si eis forte

tale aliquid accidisset. Rex autem David cum hoc ab impio atque immani filio passus esset, non solum ferocientem toleravit, sed etiam planxit extinctum. Non enim carnali zelo irretitus tenebatur, quem nullo modo injuriæ suæ, sed peccata filii commovebant. Nam ideo si vinceretur, eum occidi prohibuerat, ut edomito servaretur pœnitendi locus : et quia non potuit, non orbitatem doluit in ejus interitu[1], sed noverat in quas pœnas tam impie adultera et parricidalis anima raperetur. Namque alio prius filio, qui innocens erat, pro quo ægrotante affligebatur, moriente lætatus est.

XXXI. Ex hoc maxime apparet, qua moderatione ac temperantia illi viri fœminis utebantur, quod cum in unam illicite irruisset rex idem, æstu quodam ætatis et temporalium rerum prosperitatibus abreptus, cujus etiam maritum occidendum præceperat; accusatus est per Prophetam, qui cum ad eum venisset convincendum de peccato, proposuit ei similitudinem de paupere[2], qui habebat ovem unam, cujus vicinus cum haberet multas, ad adventum hospitis sui unicam potius vicini sui pauperis oviculam exhibuit epulandam. In quem commotus David occidi eum jussit, et quadruplicari ovem pauperi; ut se nesciens condemnaret, qui peccaverat sciens. Quod cum ei manifestatum esset, et divinitus denuntiata vindicta, diluit pœnitendo pecatum. Sed tamen in hac similitudine stuprum tantummodo designatum est de ove vicini pauperis, de marito autem mulieris interempto, hoc est, de ipso paupere qui unam habebat ovem occiso, non est per similitudinem interrogatus David, ut in solum adulterium diceret sententiam damnationis suæ. Ex quo intelligitur quanta temperantia multas mulieres habuerit, quando de una in qua excessit modum, a se ipso puniri coactus est. Sed in isto

[1] 2 Reg. XVIII, 33. — [2] Id. XII, 5 et seq.

viro immoderatæ hujus libidinis non permansio, sed transitus fuit : propterea etiam ab arguente Propheta ille illicitus appetitus hospes vocatus est. Non enim dixit eum regi suo, sed hospiti suo vicini pauperis ovem ad epulandum exhibuisse. At vero in ejus filio Salomone, non quasi hospes transitum habuit, sed regnum ista libido possedit: de quo Scriptura non tacuit, culpans eum fuisse amatorem mulierum. Cujus tamen initia desiderio sapientiæ flagraverant; quam cum amore spiritali adeptus esset, amore carnali amisit[1].

CAPUT XXII.

Regula de Scripturæ locis, ubi laudantur facta quædam bonorum hodie moribus contraria.

XXXII. Ergo quanquam omnia vel pene omnia quæ in Veteris Testamenti libris gesta continentur, non solum proprie, sed etiam figurate accipienda sint, tamen etiam illa quæ proprie lector acceperit, si laudati sunt illi qui ea fecerunt, sed ea tamen abhorrent a consuetudine bonorum, qui post adventum Domini divina præcepta custodiunt, figuram ad intelligentiam referat; factum vero ipsum ad mores non transferat. Multa enim sunt, quæ illo tempore officiose facta sunt, quæ modo nisi libidinose fieri non possunt.

[1] 3 Reg. II, 1; et 2 Paralip. I, 10.

CAPUT XXIII.

Regula de locis, ubi magnorum virorum peccata referuntur.

XXXIII. Si qua vero peccata magnorum virorum legerit, tametsi aliquam in eis figuram rerum futurarum animadvertere atque indagare potuerit; rei tamen gestæ proprietatem ad hunc usum assumat, ut se nequaquam recte factis suis jactare audeat, et præ sua justitia cæteros tanquam peccatores contemnat, cum videat tantorum virorum et cavendas tempestates, et flenda naufragia. Ad hoc enim etiam peccata illorum hominum scripta sunt, ut apostolica illa sententia ubique tremenda sit, qua ait : « Quapropter qui videtur stare, videat ne cadat[1]. » Nulla enim fere pagina est sanctorum Librorum, in qua non sonet, quod Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

CAPUT XXIV.

Ante omnia considerandum genus locutionis.

XXXIV. Maxime itaque investigandum est utrum propria sit, an figurata locutio, quam intelligere conamur. Nam comperto quod figurata sit, adhibitis regulis rerum, quas in primo libro digessimus, facile est eam versare

[1] 1 Cor. x, 12.

omnibus modis, donec perveniamus ad sententiam veritatis, præsertim cum usus accesserit pietatis exercitatione roboratus. Invenimus autem utrum propria sit, an figurata locutio, illa intuentes quæ supra dicta sunt. Quod cum apparuerit, verba quibus continetur, aut a similibus rebus ducta invenientur, aut ab aliqua vicinitate attingentibus.

CAPUT XXV[1].

Idem verbum non idem significat ubique.

XXXV. Sed quoniam multis modis res similes rebus apparent, non putemus esse præscriptum, ut quod in aliquo loco res aliqua per similitudinem significaverit, hoc eam semper significare credamus. Nam et in vituperatione fermentum posuit Dominus, cum diceret: « Cavete a fer» mento Pharisæorum [2]; » et in laude cum diceret: » Simile est regum cœlorum mulieri, quæ abscondit fer» mentum in tribus mensuris farinæ, donec fermenta» retur totum[3]. »

XXXVI. Hujus[4] igitur varietatis observatio duas habet formas. Sic enim aliud atque aliud res quæque significant, ut aut contraria, aut tantummodo diversa significent. Contraria scilicet, cum alias in bono, alias in malo res eadem per similitudinem ponitur, sicut hoc est quod de fermento supra diximus. Tale est etiam quod leo significat Christum,

[1] Caput xxv in editis incipit ad hæc verba : *Quod cum apparuerit*, etc. Sicut et sequens ad hanc sententiam n. xxxvii : *Ubi autem*, etc. — [2] Matth. xvi, 11. — [3] Luc. xiii, 21. — [4] Reliquum hujus libri, totumque librum quartum adjecit Augustinus, quando hoc opus suo ordine recognovit ex 2 Retract. c. iv.

ubi dicitur, « Vicit Leo de tribu Juda[1] : » significat et diabolum, ubi scriptum est : « Adversarius vester diabolus » tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret[2]. » Ita serpens in bono est, « Astuti ut serpentes[3] : » in malo autem, « Serpens Evam seduxit in astutia sua[4]. » In bono panis, « Ego sum panis vivus, qui de cœlo des» cendi[5] : » in malo, « Panes occultos libenter edite[6] : » sic et alia plurima. Et hæc quidem quæ commemoravi, minime dubiam significationem gerunt, quia exempli gratia commemorari nonnisi manifesta debuerunt. Sunt autem quæ incertum sit, in quam partem accipi debeant, sicut, « Calix in manu Domini vini meri plenus est mixto[7]. » Incertum est enim, utrum iram Dei significet non usque ad novissimam pœnam, id est, usque ad fæcem ; an potius gratiam Scripturarum a Judæis ad Gentes transeuntem, quia « Inclinavit ex hoc in hoc, » remanentibus apud Judæos observationibus, quas carnaliter sapiunt, quia « Fæx ejus non est exinanita[8]. » Cum vero res eadem non in contraria, sed tantum in diversa significatione ponitur, illud est in exemplum, quod aqua et populum significat, sicut in Apocalypsi legimus[9] ; et Spiritum sanctum, unde est illud, « Flumina aquæ vivæ fluent de ventre » ejus[10] ; » et si quid aliud atque aliud, pro locis in quibus ponitur, aqua significare intelligitur.

[1] Apoc. v, 5. — [2] 1 Pet. v, 8. — [3] Matth. x, 16. — [4] 2 Cor. xi, 3. — [5] Joan. vi, 51. — [6] Prov. ix, 17. — [7] Psal. lxxiv, 9. — [8] Ibid. — [9] Apoc. xvii, 15, et xix, 6. — [10] Joan. vii, 38.

CAPUT XXVI.

Obscura ex locis apertioribus explicanda.

XXXVII. Sic et aliæ res non singulæ, sed unaquæque earum, non solum duo aliqua diversa, sed etiam nonnunquam multa significat, pro loco sententiæ sicut posita reperitur. Ubi autem apertius ponuntur, ibi discendum est quomodo in locis intelligantur obscuris. Neque enim melius potest intelligi quod dictum est Deo: « Apprehende » arma et scutum, et exurge in adjutorium mihi [1], » quam ex illo loco ubi legitur: « Domine ut scuto bonæ volunta- » tis tuæ coronasti nos [2]. » Nec tamen ita ut jam ubicumque scutum pro aliquo munimento legerimus positum, non accipiamus nisi bonam voluntatem Dei. Dictum est enim et : « Scutum fidei, in quo possitis, inquit, omnes » sagittas maligni ignitas extinguere [3]. » Nec rursum ideo debemus in armis hujuscemodi spiritalibus scuto tantummodo fidem tribuere, cum alio loco etiam lorica dicta sit fidei : « Induti, inquit, loricam fidei et charitatis [4]. »

CAPUT XXVII.

Eumdem locum variæ intelligi nihil prohibet.

XXXVIII. Quando autem ex eisdem Scripturæ verbis, non unum aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiamsi

[1] Psal. XXXIV, 2. — [2] Id. V, 13. — [3] Eph. VI, 16. — [4] I Thess. V, 8.

latet quid senserit ille, qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctarum Scripturarum doceri potest : id tamen eo conante, qui divina scrutatur Eloquia, ut ad voluntatem perveniatur auctoris, per quem Scripturam illam sanctus operatus est Spiritus; sive hoc assequatur, sive aliam sententiam de illis verbis, quæ fidei rectæ non refragatur, exculpat, testimonium habens a quocumque alio loco divinorum Eloquiorum. Ille quippe auctor in eisdem verbis, quæ intelligere volumus, et ipsam sententiam forsitan vidit; et certe Dei Spiritus, qui per eum hæc operatus est, etiam ipsam occursuram lectori vel auditori, sine dubitatione prævidit; imo ut occurreret, quia et ipsa est veritate subnixa, providit. Nam quid in divinis Eloquiis largius et uberius potuit divinitus provideri, quam ut eadem verba pluribus intelligantur modis, quos alia non minus divina contestantia faciant approbari?

CAPUT XXVIII.

Locus incertus tutius per alios Scripturæ locos quam per rationem manifestatur.

XXXIX. Ubi autem talis sensus eruitur, cujus incertum certis sanctarum Scripturarum testimoniis non possit aperiri, restat ut ratione reddita manifestus appareat, etiamsi ille, cujus verba intelligere quærimus, eum forte non sensit. Sed hæc consuetudo periculosa est : per Scripturas enim divinas multo tutius ambulatur, quas verbis translatis opacatas cum scrutari volumus, aut hoc inde exeat, quod non habeat controversiam; aut si habet, ex eadem

Scriptura ubicumque inventis atque adhibitis testibus terminetur.

CAPUT XXIX.

Troporum cognitio necessaria.

XL. Sciant autem litterati, modis omnibus locutionis, quos grammatici græco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse, et multiplicius atque copiosius, quam possunt existimare vel credere qui nesciunt eos, et in aliis ista didicerunt. Quos tamen tropos qui noverunt, agnoscunt in Litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantum adjuvantur. Sed hic eos ignaris tradere non decet, ne artem grammaticam docere videamur. Extra sane ut discantur admoneo, quamvis jam superius id admonuerim, id est in secundo libro, ubi de linguarum necessaria cognitione disserui. Nam litteræ, a quibus ipsa grammatica nomen accepit, γράμματα enim Græci litteras vocant, signa utique sunt sonorum ad articulatam vocem qua loquimur pertinentium. Istorum autem troporum non solum exempla, sicut omnium, sed quorumdam etiam nomina in divinis Libris leguntur, sicut allegoria, ænigma, parabola. Quamvis pene omnes ii tropi, qui liberali dicuntur, arte cognosci, etiam in eorum reperiantur loquelis, qui nullos grammaticos audierunt, et eo quo vulgus utitur sermone contenti sunt. Quis enim non dicit, Sic floreas : qui tropus metaphora vocatur. Quis non dicit piscinam etiam, quæ non habet pisces, nec facta est propter pisces, et tamen a piscibus nomen accepit? Qui tropus catachresis dicitur.

XLI. Longum est isto modo cæteros persequi ; nam

usque ad illos pervenit vulgi locutio, qui propterea mirabiliores sunt, quia contra quam dicitur significant, sicuti est quæ appellatur ironia vel antiphrasis. Sed ironia pronuntiatione indicat quid velit intelligi, uti cum dicimus homini mala facienti : Res bonas facis : antiphrasis vero ut contraria significet, non voce pronuntiantis efficitur, sed aut verba habet sua, quorum origo e contrario est, sicut appellatur lucus, quod minime luceat ; aut consuevit aliquid ita dici, quamvis dicatur etiam non e contrario, veluti cum quærimus accipere quod ibi non est, et respondetur nobis, Abundat; aut adjunctis verbis facimus, ut a contrario intelligatur, quod loquimur, veluti si dicamus : Cave illum, quia bonus homo est. Et quis talia non dicit indoctus, nec omnino sciens qui sint, vel quid vocentur hi tropi? Quorum cognitio propterea Scripturarum ambiguitatibus dissolvendis est necessaria, quia cum sensus, ad proprietatem verborum si accipiatur, absurdus est, quærendum est utique ne forte illo vel illo tropo dictum sit, quod non intelligimus ; et sic pleraque inventa sunt, quæ latebant.

CAPUT XXX.

Regulæ Tichonii Donatistæ expenduntur.

XLII. Tichonius quidam qui contra Donatistas invictissime scripsit, cum fuerit Donatista, et illic invenitur absurdissimi cordis, ubi eos non omni ex parte relinquere voluit, fecit librum quem *Regularum* vocavit[1], quia in eo quasdam septem regulas executus est, quibus quasi

[1] Extat in Biblioth. Patr. tom. 15, edit. Colon. an 1622, et in Lugdun. an. 1677, tom. 6.

clavibus divinarum Scripturarum aperirentur occulta. Quarum primam ponit, *de Domino et ejus corpore*, secundam *de Domini corpore bipartito*, tertiam *de promissis et Lege*, quartam *de specie et genere*, quintam *de temporibus*, sextam *de recapitulatione*, septimam *de diabolo et ejus corpore*. Quæ quidem consideratæ, sicut ab illo aperiuntur, non parum adjuvant ad penetranda, quæ tecta sunt divinorum Eloquiorum : nec tamen omnia, quæ ita scripta sunt : ut non facile intelligantur, possunt his regulis inveniri, sed aliis modis pluribus, quos hoc numero septenario usque adeo non est iste complexus, ut idem ipse multa exponat obscura, in quibus harum regularum adhibet nullam, quoniam nec opus est. Neque enim aliquid illic tale versatur aut quæritur, sicut in Apocalypsi Joannis quærit, quemadmodum intelligendi sint Angeli Ecclesiarum septem, quibus scribere jubetur [2], et ratiocinatur multipliciter, et ad hoc pervenit ut ipsos Angelos intelligamus Ecclesias. In qua copiosissima disputatione nihil istarum est regularum, et utique res illic obscurissima quæritur ; quod exempli gratia satis dictum sit : nam colligere omnia, nimis longum et nimis operosum est, quæ ita obscura sunt in Scripturis canonicis, ut nihil istarum septem ibi requirendum sit.

XLIII. Iste autem cum has velut regulas commendaret, tantum eis tribuit, quasi omnia quæ in Lege, id est in divinis Libris obscure posita invenerimus, his bene cognitis atque adhibitis intelligere valeamus. Ita quippe exorsus est eumdem librum ut diceret. « Necessarium duxi ante omnia, » quæ mihi videntur, libellum *regularum* scribere, et » secretorum Legis veluti claves et luminaria fabricare. » Sunt enim quædam regulæ mysticæ, quæ universæ » Legis recessus obtinent, et veritatis thesauros aliquibus

[1] Apoc. 1, 20.

» invisibiles visibiles faciunt. Quarum si ratio regularum » sine invidia, ut communicamus, accepta fuerit, clausa » quæque patefient, et obscura dilucidabuntur, ut quis » prophetiæ immensam sylvam perambulans, his regulis » quodam modo lucis tramitibus deductus ab errore de» fendatur. » Hic sic dixisset : « Sunt enim quædam re» gulæ mysticæ, quæ nonnullos Legis recessus obtinent, » aut certe, quæ Legis magnos recessus obtinent; » non autem quod ait : « Universæ Legis recessus : » neque dixisset : « Clausa quæque patefient, » sed, « Clausa » multa patefient, » verum dixisset; nec tam elaborato atque utili operi suo plus quam res ipsa postulat dando, in spem falsam lectorem ejus cognitoremque misisset. Quod ideo dicendum putavi, ut liber ipse et legatur a studiosis, quia plurimum adjuvat ad Scripturas intelligendas, et non de illo speretur tantum quantum non habet. Caute sane legendus est, non solum propter quædam, in quibus ut homo erravit; sed maxime propter illa, quæ sicut Donatista hæreticus loquitur. Quid autem doceant vel admoneant istæ septem regulæ, breviter ostendam.

CAPUT XXXI.

Regula prima Tichonii.

XLIV. Prima *de Domino et ejus corpore* est, in qua scientes aliquando capitis et corporis, id est, Christi et Ecclesiæ unam personam nobis intimari (neque enim frustra dictum est fidelibus, « Ergo Abrahæ semen estis[1], » cum sit unum semen Abrahæ, quod est Christus), non hæsitemus quando a capite ad corpus, vel a corpore

[1] Gal. III, 29.

transitur ad caput, et tamen non receditur ab una eademque persona. Una enim persona loquitur dicens : « Sicut » sponso imposuit mihi mitram, et sicut sponsam ornavit me ornamento[1]; » et tamen quid horum duorum capiti, quid corpori, id est, quid Christo, quid Ecclesiæ conveniat, utique intelligendum est.

CAXUT XXXII.

Regula secunda Tichonii.

XLV. Secunda est *de Domini corpore bipartito*, quod quidem non ita debuit appellari; non enim revera Domini corpus est, quod cum illo non erit in æternum : sed dicendum fuit, de Domini corpore vero atque permixto, aut, vero atque simulato, vel quid aliud : quia non solum in æternum, verumetiam nunc hypocritæ non cum illo esse dicendi sunt, quamvis in ejus esse videantur Ecclesia. Unde poterat ista regula et sic appellari, ut diceretur de permixta Ecclesia. Quæ regula lectorem vigilantem requirit, quando Scriptura cum ad alios jam loquatur, tanquam ad eos ipsos, ad quos loquebatur, videtur loqui; vel de ipsis, cum de aliis jam loquatur; tanquam unum sit utrorumque corpus, propter temporalem commixtionem et communionem sacramentorum. Ad hoc pertinet in Canticis Canticorum, « Fusca sum et speciosa ut ta» bernacula Cedar, ut pelles Salomonis[2] ». Non enim ait : Fusca fui ut tabernacula Cedar, et speciosa sum ut pelles Salomonis; sed utrumque se esse dixit, propter temporalem unitatem intra una retia piscium bonorum et malorum[3]. Tabernacula enim Cedar ad Ismaëlem per-

[1] Isaï. LXI, 10. — [2] Cant. I, 5. — [3] Matth. XIII, 47.

tinent[1], qui non erit hæres cum filio liberæ[2]. Itaque cum de bona parte Deus dicat : « Ducam cæcos in viam, quam » non noverunt, et semitas quas non noverunt calcabunt ; » et faciam illis tenebras in lucem, et pravam in directum : » hæc verba faciam, et non derelinquam eos[3] », mox de alia parte, quæ male permixta est, dicit, « Ipsi autem » conversi sunt retro[4] », quamvis alii jam significentur his verbis. Sed quoniam nunc in uno sunt, tanquam de ipsis loquitur de quibus loquebatur : non tamen semper in uno erunt. Ipse est quippe ille servus commemoratus in Evangelio[5], cujus Dominus cum venerit, dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet.

CAPUT XXXIII.

Regula tertia Tichonii.

XLVI. Tertia regula est *de promissis et Lege*, quæ alio modo dici potest de spiritu et littera, sicut nos eam appellavimus, cum de hac re librum scriberemus[6]. Potest etiam sic dici, de gratia et mandato. Hæc autem magis mihi videtur magna quæstio quam regula, quæ solvendis quæstionibus adhibenda est. Hæc est quam non intelligentes Pelagiani, vel condiderunt suam hæresim, vel auxerunt. Laboravit in ea dissolvenda Tichonius bene, sed non plene. Disputans enim de fide et operibus, opera nobis dixit a Deo dari merito fidei ; ipsam vero fidem sic esse a nobis, ut nobis non sit a Deo. Nec attendit Apostolum dicentem : « Pax fratribus et charitas cum fide a » Deo patre et Domino Jesu Christo[7]. » Sed non erat

[1] Gen. xxi, 10. — [2] Gal. iv, 30. — [3] Isaïæ xlii, 16. — [4] Ibid. 17. — [5] Matth. xxiv, 51. — [6] Liber de Spiritu et Littera. — [7] Eph. vi, 23.

expertus hanc hæresim, quæ nostro tempore exorta, multum nos, ut gratiam Dei, quæ per Dominum nostrum Jesum Christum est, adversus eam defenderemus, exercuit : et secundum id quod ait Apostolus : « Oportet hæ» reses esse, ut probati manifesti fiant in vobis[1] », multo vigilantiores, diligentioresque reddidit, ut adverteremus in Scripturis sanctis, quod istum Tichonium minus attentum, minusque sine hoste sollicitum fugit, etiam ipsam scilicet fidem donum illius esse, qui ejus mensuram unicuique partitur. Ex qua sententia quibusdam dictum est, « Vobis donatum est pro Christo, non solum ut in » eum credatis, verumetiam ut pro eo patiamini[2]. » Unde quis dubitet utrumque esse Dei donum, qui fideliter atque intelligenter audit utrumque donatum? Plura sunt et alia testimonia, quibus id ostenditur : sed hoc nunc non agimus, alibi autem atque alibi sæpissime ista egimus.

CAPUT XXXIV.

Regula quarta Tichonii.

XLVII. Quarta Tichonii regula est *de specie et genere*. Sic enim eam vocat, volens intelligi speciem partem, genus autem totum, cujus ea pars est, quam nuncupat speciem, sicut unaquæque civitas pars est utique universitatis gentium : hanc ille vocat speciem; genus autem omnes gentes. Neque hic ea discernendi subtilitas adhibenda est, quæ a dialecticis traditur, qui inter partem et speciem quid intersit acutissime disputant. Eadem

[1] I Cor. XI, 19. — [2] Phil. I, 29.

ratio est, si non de unaquaque civitate, sed de unaquaque provincia vel gente vel regno tale aliquid in divinis reperiatur Eloquiis. Non solum enim, verbi gratia, de Jerusalem, vel de aliqua gentium civitate, sive Tyro, sive Babylonia, sive alia qualibet dicitur aliquid in Scripturis sanctis, quod modum ejus excedat, et conveniat potius omnibus gentibus : verumetiam de Judæa, de Ægypto, de Assyria, et quacumque alia gente, in qua sunt plurimæ civitates, non tamen totus orbis, sed pars ejus est, dicitur quod transeat ejus modum, et congruat potius universo, cujus hæc pars est; vel sicut iste appellat, generi, cujus hæc species est. Unde et in notitiam vulgi verba ista venerunt, ut etiam idiotæ intelligant quid specialiter, quid generaliter in quocumque præcepto imperiali sit constitutum. Fit hoc etiam de hominibus : sicut ea quæ de Salomone dicuntur, excedunt ejus modum, et potius ad Christum vel Ecclesiam, cujus ille pars est, relata clarescunt.

XLVIII. Nec species semper exceditur; sæpe enim talia dicuntur, quæ vel ei quoque, vel ei fortasse tantummodo apertissime congruant : sed cum a specie transitur ad genus, quasi adhuc de specie loquente Scriptura, ibi vigilare debet lectoris intentio, ne quærat in specie, quod in genere potest melius et certius invenire. Facile quippe est illud quod ait propheta Ezechiel : « Domus Israël habitavit in terra, et polluerunt illam in via sua et in » idolis suis et peccatis suis, secundum immunditiam » menstruatæ facta est via eorum ante faciem meam. Et » effudi iram meam super eos, et dispersi illos inter nationes, et ventilavi eos in regiones; secundum vias eorum, et secundum peccata eorum judicavi eos[1]. » Facile est, inquam, hoc intelligere de illa domo Israël, de

[1] Ezech. XXXVI, 17-19.

qua dicit Apostolus : « Videte Israël secundum carnem[1] : » quia hæc omnia carnalis populus Israël et fecit, et passus est. Alia etiam, quæ sequuntur, eidem intelliguntur populo convenire : sed cum cœperit dicere : « Et sanctificabo nomen meum sanctum illud magnum, quod pollutum est inter nationes, quod polluistis in medio » earum; et scient gentes, quia ego sum Dominus[2] : » jam intentus debet esse, qui legit, quemadmodum species excedatur, et adjungatur genus. Sequitur enim et dicit : « Et dum sanctificabor in vobis ante oculos eorum, et » accipiam vos de gentibus, et congregabo vos ex omnibus terris, et inducam vos in terram vestram; et aspergam vos aqua munda, et mundabimini ab omnibus » simulacris vestris, et mundabo vos : et dabo vobis cor » novum, et spiritum novum dabo in vos : et auferam cor » lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, » et Spiritum meum dabo in vos : et faciam ut in justitiis meis ambuletis, et judicia mea custodiatis, et faciatis : et habitabitis in terra, quam dedi patribus » vestris; et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in » Deum; et mundabo vos ex omnibus immunditiis vestris[3]. » Hoc de Novo Testamento esse prophetatum, ad quod pertinet non solum una gens illa in reliquiis suis, de quibus alibi scriptum est, « Si fuerit numerus filiorum » Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient[4]; » verumetiam cæteræ gentes, quæ promissæ sunt patribus eorum, qui etiam nostri sunt, non ambigit quisquis intuetur et lavacrum regenerationis hic esse promissum, quod nunc videmus omnibus gentibus redditum : et illud quod ait Apostolus, cum Novi Testamenti gratiam commendaret, ut in comparatione Veteris emineret : « Epistola nostra vos

[1] I Cor. x, 18. — [2] Ezech. xxxvi, 23. — [3] Ibid. 24-29. — [4] Isaï. x, 22.

» estis, scripta, non atramento, sed Spiritu Dei vivi; » non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnali» bus[1], » hinc esse respicit et perspicit ductum ubi iste Propheta dicit: « Et dabo vobis cor novum, et Spiritum » novum dabo in vos, et auferam cor lapideum de carne » vestra, et dabo vobis cor carneum[2]. » Cor quippe carneum, unde ait Apostolus « Tabulis cordis carnalibus, » a corde lapideo voluit vita sentiente discerni, et per vitam sentientem significavit intelligentem. Sic fit Israël spiritalis, non unius gentis, sed omnium quæ promissæ sunt Patribus in eorum semine, quod est Christus.

XLIX. Hic ergo Israël spiritalis ab illo Israële carnali, qui est unius gentis, novitate gratiæ, non nobilitate patriæ, et mente, non gente distinguitur : sed altitudo prophetica, dum de illo vel ad illum loquitur, latenter transit ad hunc: et cum jam de isto vel ad istum loquatur, adhuc de illo vel ad illum loqui videtur; non intellectum Scripturarum nobis quasi hostiliter invidens, sed exercens medicinaliter nostrum. Unde et illud quod ait: « Et indu» cam vos in terram vestram, » et paulo post, tanquam idipsum repetens, « Et habitabitis, inquit, in terra, quam » dedi patribus vestris[3], » non carnaliter sicut carnalis Israël, sed spiritaliter sicut spiritalis debemus accipere. Ecclesia quippe sine macula et ruga ex omnibus gentibus congregata, atque in æternum regnatura cum Christo, ipsa est terra beatorum, terra viventium; ipsa intelligenda est patribus data, quando eis certa et incommutabili Dei voluntate promissa est : quoniam ipsa promissionis, vel prædestinationis firmitate jam data est, quæ danda suo tempore a patribus credita est : sicut de ipsa gratia quæ sanctis datur, scribens ad Timotheum Apostolus ait : « Non secundum opera nostra, sed secundum suum pro-

[1] 2 Cor. III, 2. — [2] Ezech. XI, 19, et XXXVI, 26. — [3] Id. XXXVI, 24 et 28.

» positum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu » ante sæcula æterna, manifestata autem nunc per adventum Salvatoris nostri[1]. » Datam dixit gratiam, quando nec erant adhuc quibus daretur; quoniam in dispositione ac prædestinatione Dei jam factum erat, quod suo tempore futurum erat, quod ipse dicit manifestatum. Quamvis hæc possint intelligi et de terra futuri sæculi, quando erit cœlum novum et terra nova[2], in qua injusti habitare non poterunt. Et ideo recte dicitur piis, quod ipsa sit terra eorum, quæ ulla ex parte non erit impiorum : quia et ipsa similiter data est, quando danda firmata est.

CAPUT XXXV.

Regula quinta Tichonii.

L. Quintam Tichonius regulam ponit, quam *de temporibus* appellat : qua regula plerumque inveniri vel conjici possit latens in Scripturis sanctis quantitas temporum. Duobus autem modis vigere dicit hanc regulam, aut tropo synecdoche, aut legitimis numeris. Tropus synecdoche, aut a parte totum, aut a toto partem facit intelligi : sicut unus Evangelista post dies octo factum dicit[3], quod alius post dies sex, quando in monte Discipulis tantum tribus præsentibus facies Domini fulsit ut sol, et vestimenta ejus sicut nix[4]. Utrumque enim verum esse non posset, quod de numero dierum dictum est, nisi ille qui dixit, « Post dies octo, » intelligatur partem no-

[1] 2 Tim. I, 9, 10. — [2] Apoc. XXI, I. — [3] Luc. IX, 28. — [4] Matth. XVII, I; et Marc. IX, I.

vissimam diei, ex quo id Christus prædixit futurum, et partem primam diei quo id ostendit impletum, pro totis diebus duobus atque integris posuisse; is vero, qui dixit, « Post dies sex, » integros omnes et totos, sed solos medios computasse. Hoc modo locutionis, quo significatur a parte totum, etiam illa de resurrectione Christi solvitur quæstio. Pars enim novissima diei, quo passus est, nisi pro toto die accipiatur, id est, adjuncta etiam nocte præterita; et nox in cujus parte ultima resurrexit, nisi totus dies accipiatur, adjuncto scilicet die illucescente dominico, non possunt esse tres dies et tres noctes, quibus corde terræ prædixit futurum[1].

LI. Legitimos autem numeros dicit, quos eminentius divina Scriptura commendat, sicut septenarium vel denarium, vel duodenarium, et quicumque alii sunt, quos legendo studiosi libenter agnoscunt. Plerumque enim hujusmodi numeri pro universo tempore ponuntur: sicut, « Septies in die laudabo te[2], » nihil est aliud quam, « Semper laus ejus in ore meo[3]. » Tantumdem valent et cum multiplicantur, sive per denarium, sicut septuaginta et septingenti; unde possunt et septuaginta anni Jeremiæ pro universo tempore spiritaliter accipi[4], quo est apud alienos Ecclesia: sive per se ipsos, sicut decem per decem, centum sunt; et duodecim per duodecim centum quadraginta quatuor; quo numero significatur universitas sanctorum in Apocalypsi[5]. Unde apparet non solas temporum quæstiones istis numeris esse solvendas, sed latius patere significationes eorum, et in multa proserpere. Neque enim numerus iste in Apocalypsi ad tempora pertinet, sed ad homines.

[1] Matth. xii, 40. — [2] Psal. cxviii, 164. — [3] Id. xxxiii, 2. — [4] Jer. xxv, 11. — [5] Apoc. vii, 4.

CAPUT XXXVI.

Regula sexta Tichonii.

LII. Sextam regulam Tichonius *Recapitulationem* vocat, in obscuritate Scripturarum satis vigilanter inventam. Sic enim dicuntur quædam quasi sequantur in ordine temporis, vel rerum continuatione narrentur, cum ad priora, quæ prætermissa fuerant, latenter narratio revocetur : quod nisi ex hac regula intelligatur, erratur. Sicut in Genesi, « Et plantavit, inquit, Dominus Deus paradi- » sum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem » formavit ; et produxit Deus adhuc de terra omne lig- » num speciosum, et bonum in escam [1], » ita videtur dictum tanquam id factum sit posteaquam factum posuit Deus hominem in paradiso ; cum breviter utroque commemorato, id est quod plantavit Deus paradisum, et posuit ibi hominem, quem formavit, recapitulando redeat et dicat quod prætermiserat, quomodo scilicet paradisus fuerit plantatus, quia produxit Deus adhuc de terra omne lignum speciosum et bonum in escam. Denique secutus adjunxit, « Et lignum vitæ in medio paradisi, et lignum » scientiæ boni et mali [2]. » Deinde flumen, quo paradisus irrigaretur, divisum in quatuor principia fluviorum quatuor, explicatur, quod totum pertinet ad institutionem paradisi. Quod ubi terminavit, repetivit illud quod jam dixerat, et revera hoc sequebatur, atque ait : « Et sump- » sit Dominus Deus hominem, quem finxit et posuit eum » in paradiso [3], etc. » Post ista enim facta ibi est positus

[1] Gen. II, 8, 9. — [2] Ibid. — [3] Ibid. 15.

homo, sicut nunc ordo ipse demonstrat : non post hominem ibi positum facta sunt ista, sicut prius dictum putari potest, nisi recapitulatio illic vigilanter intelligatur, qua reditur ad ea quæ fuerant prætermissa.

LIII. Itemque in eodem libro, cum commemorarentur generationes filiorum Noë, dictum est, « Hi filii Cham in » tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis » et in gentibus suis[1]. » Enumeratis quoque filiis Sem, dicitur, « Hi filii Sem in tribubus suis secundum linguas » suas in regionibus suis et in gentibus suis[2]. » Et annectitur de omnibus, « Hæ tribus filiorum Noë, secundum » generationes eorum et secundum gentes eorum. Ab his » dispersæ sunt insulæ gentium super terram post dilu» vium[3]. Et erat omnis terra labium unum, et vox una » omnibus[4]. » Hoc itaque quod adjunctum est, « Et erat » omnis terra labium unum, et vox una omnibus, » id est, una lingua omnium, ita dictum videtur tanquam eo jam tempore, quo dispersi fuerant super terram, etiam secundum insulas gentium, una fuerit omnibus lingua communis : quod procul dubio repugnat superioribus verbis, ubi dictum est, « In tribubus suis secundum lin» guas suas. » Neque enim dicerentur habuisse jam linguas suas singulæ tribus, quæ gentes singulas fecerant, quando erat omnibus una communis. Ac per hoc recapitulando adjunctum est, « Et erat omnis terra labium » unum, et vox una omnibus, » latenter narratione redeunte, ut diceretur quomodo factum sit, ut ex una omnium lingua fuerint divisi per multas : et continuo de illa turris ædificatione narratur, ubi hæc eis judicio divino ingesta est pœna superbiæ; post quod factum dispersi sunt super terram secundum linguas suas.

LIV. Fit ista recapitulatio etiam obscurius : sicut in

[1] Gen. x, 20. — [2] Ibid. 31. — [3] Ibid. 32. — [4] Id. xi, 1.

Evangelio Dominus dicit, « Die quo exiit Loth a Sodo-
» mis, pluit ignem de cœlo, et perdidit omnes : secun-
» dum hæc erit dies filii hominis, quo revelabitur. Illa
» hora, qui erit in tecto, et vasa ejus in domo, non
» descendat tollere illa; et qui in agro, similiter non
» revertatur retro : meminerit uxoris Loth[1]. » Numquid cum Dominus fuerit revelatus, tunc sunt ista servanda, ne quisque retro respiciat, id est, vitam præteritam cui renuntiavit, inquirat; et non potius isto tempore, ut cum Dominus fuerit revelatus, retributionem pro eis, quæ quisque servavit vel contempsit, inveniat? Et tamen quia dictum est, « In illa hora, » tunc putantur ista servanda, cum fuerit Dominus revelatus, nisi ad intelligendam recapitulationem, sensus legentis invigilet, adjuvante alia Scriptura, quæ ipsorum Apostolorum adhuc tempore clamavit, « Filii, novissima hora est[2]. » Tempus ergo ipsum quo Evangelium prædicatur, quousque Dominus reveletur[3], hora est in qua oportet ista servari; quia et ipsa revelatio Domini ad eamdem horam pertinet, quæ die judicii terminabitur.

CAPUT XXXVII.

Regula septima Tichonii.

LV. SEPTIMA Tichonii regula est, eademque postrema, *de diabolo et ejus corpore.* Est enim et ipse caput impiorum, qui sunt ejus quodam modo corpus, ituri cum illo in supplicium ignis æterni[4] : sicut Christus caput est

[1] Luc. XVII, 29-32; et Gen. XIX, 26. — [2] I Joan. II, 18. — [3] Rom. II, 5, et XIII, 11. — [4] Matth. XXV, 41.

Ecclesiæ[1], quod est corpus ejus, futurum cum illo in regno et gloria sempiterna. Sicut ergo in prima regula, quam vocat *de Domino et ejus corpore*, vigilandum est ut intelligatur, cum de una eademque persona Scriptura loquitur, quid conveniat capiti, quid corpori; sic et in ista novissima, aliquando in diabolum dicitur, quod non in ipso, sed potius in ejus corpore possit agnosci, quod habet non solum in eis, qui manifestissime foris sunt, sed in eis etiam, qui, cum ad ipsum pertineant, tamen ad tempus miscentur Ecclesiæ, donec unusquisque de hac vita exeat, vel a frumento palea ventilabro ultimo separetur[2]. Quod enim scriptum est apud Isaïam, « Quomodo cecidit de » cœlo Lucifer mane oriens[3], » et cætera, quæ sub figura regis Babyloniæ de eadem persona, vel ad eamdem personam dicta sunt in ipsa contextione sermonis, de diabolo utique intelliguntur : et tamen quod ibi dictum est, « Contritus est in terra, qui mittit ad omnes gentes, » non totum ipsi capiti congruit. Nam etsi mittit ad omnes gentes diabolus angelos suos, tamen in terra corpus ejus, non ipse, conteritur, nisi quia ipse est in corpore suo, quod contritum fit ut pulvis, « Quem projicit ventus a » facie terræ[4]. »

LVI. Hæ autem omnes regulæ, excepta una, quæ vocatur *de promissis et Lege*, aliud ex alio faciunt intelligi, quod est proprium tropicæ locutionis, quæ latius patet quam ut possit, ut mihi videtur, ab aliquo universa comprehendi. Nam ubicumque velut aliud dicitur ut aliud intelligatur, etsi nomen ipsius tropi in loquendi arte non invenitur, tropica locutio est. Quæ cum fit ubi fieri solet, sine labore sequitur intellectus : cum vero ubi non solet, laboratur ut intelligatur, ab aliis magis, ab aliis minus, sicut magis minusve dona Dei sunt in ingeniis hominum,

[1] Ephes. I, 22. — [2] Luc. III, 17. — [3] Isaï. XIV, 12. — [4] Psal. I. 4.

vel adjutoria tribuuntur. Proinde sicut in verbis propriis, de quibus superius disputavimus, ubi res ut dicuntur intelligendæ sunt; sic in translatis quæ faciunt tropicas locutiones, ubi aliud ex alio intelligendum est, de quibus huc usque quantum visum est, satis egimus, non solum admonendi sunt studiosi venerabilium litterarum, ut in Scripturis sanctis genera locutionum sciant, et quomodo apud eas aliquid dici soleat, vigilanter advertant, memoriterque retineant : verumetiam, quod est præcipuum et maxime necessarium, orent ut intelligant. In eis quippe litteris, quarum studiosi sunt, legunt quoniam « Dominus » dat sapientiam, et a facie ejus scientia et intellectus [1]; » a quo et ipsum studium, si pietate præditum est, acceperunt. Sed hæc satis etiam de signis, quantum ad verba pertinet, dicta sint. Restat ut de proferendis eis, quæ sentimus, sequenti volumine, quæ Dominus donaverit, disseramus.

[1] Prov. II, 6.

LIBER IV.

HACTENUS DE INVESTIGANDO SCRIPTURÆ SENSU, NUNC DEMUM AGITUR DE DISSERENDO. ET QUIDEM RHETORICÆ ARTIS PRÆCEPTA AD HUJUS LIBRI INSTITUTUM PERTINERE NON VULT AUGUSTINUS; SED TAMEN SUMMA DILIGENTIA CHRISTIANI ORATORIS PARTES PERSEQUITUR: CUI SACRARUM LITTERARUM AUCTORES ET DOCTORES ECCLESIASTICOS DICENDI SAPIENTIA, IMO ET ELOQUENTIA LONGE PRÆSTANTISSIMOS IMITANDOS PROPONIT, EX EORUM SCRIPTIS ELOCUTIONIS EXEMPLA IN VARIO DICENDI GENERE SUBJICIENS. POSTREMO IPSUM ECCLESIASTEN HORTATUR, UT IMPRIMIS ORATIONI DET OPERAM; ET QUOD VERBIS DOCET ALIOS, ID OMNINO VITA ET MORIBUS PRÆSTET.

PROLOGUS.

Qua de re agendum in hoc libro.

1. Hoc opus nostrum[1] quod inscribitur de *Doctrina christiana*, in duo quædam fueram prima distributione partitus. Nam post procemium, quo respondi eis, qui hoc fuerant reprehensuri, « Duæ sunt res, inquam, quibus » nititur omnis tractatio Scripturarum, modus inveniendi » quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intel- » lecta sunt. De inveniendo prius, de proferendo postea » disseremus. » Quia ergo de inveniendo multa jam diximus, et tria de hac una parte volumina absolvimus, Domine adjuvante, de proferendo pauca dicemus, ut si fieri potuerit, uno libro cuncta claudamus, totumque hoc opus quatuor voluminibus terminetur.

[1] Vide D. Guillon tom. XXI, pag. 96-112.

CAPUT I.

Rhetoricæ præcepta tradere non est hujus instituti.

II. Primo itaque expectationem legentium, qui forte me putant rhetorica daturum esse præcepta, quæ in scholis sæcularibus et didici et docui, ista prælocutione cohibeo, atque ut a me non expectentur, admoneo : non quod nihil habeant utilitatis; sed quod si quid habent, seorsum discendum est, si cui fortassis bono viro etiam hæc vacat discere, non autem a me vel in hoc opere, vel in aliquo alio requirendum.

CAPUT II.

Rhetorica facultate christianum doctorem uti convenit.

III. Nam cum per artem rhetoricam, et vera suadeantur et falsa, quis audeat dicere adversus mendacium in defensoribus suis inermem debere consistere veritatem, ut videlicet illi, qui res falsas persuadere conantur, noverint auditorem vel benevolum, vel intentum, vel docilem proœmio facere; isti autem non noverint? Illi falsa breviter, aperte, verisimiliter; et isti vera sic narrent, ut audire tædeat, intelligere non pateat, credere postremo non libeat? Illi fallacibus argumentis veritatem oppugnent, asserant falsitatem; isti nec vera defendere, nec falsa valeant refutare? Illi animos audientium in errorem mo-

ventes impellentesque dicendo terreant, contristent, exhilarent, exhortentur ardenter; isti pro veritate, lenti frigidique dormitent? Quis ita desipiat, ut hoc sapiat? Cum ergo sit in medio posita facultas eloquii, quæ ad persuadenda seu prava, seu recta valet plurimum, cur non bonorum studio comparatur, ut militet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causas in usus iniquitatis et erroris usurpant?

CAPUT III.

Rhetoricæ præcepta qua ætate, quave ratione disci possunt.

IV. Sed quæcumque sunt de hac re observationes atque præcepta, quibus cum accedit in verbis plurimis ornamentisque verborum exercitatioris linguæ solertissima consuetudo, fit illa quæ facundia vel eloquentia nominatur, extra istas litteras nostras, seposito ad hoc congruo temporis spatio, apta et convenienti ætate discenda sunt eis, qui hoc celeriter possunt. Nam et ipsos romanæ principes eloquentiæ non piguit dicere [1], quod hanc artem nisi quis cito possit, nunquam omnino possit perdiscere. Quod utrum verum sit, quid opus est quærere? Non enim etiamsi possint hæc a tardioribus tandem aliquando perdisci, nos ea tanti pendimus, ut eis discendis jam maturas vel etiam graves hominum ætates velimus impendi. Satis est ut adolescentulorum ista sit cura, nec ipsorum omnium quos utilitati ecclesiasticæ cupimus erudiri; sed eorum quos nondum magis urgens, et huic rei sine dubio præ-

[1] Cicero de Oratore.

ponenda necessitas occupavit. Quoniam si acutum et fervens adsit ingenium, facilius adhæret eloquentia legentibus et audientibus eloquentes, quam eloquentiæ præcepta sectantibus. Nec desunt ecclesiasticæ litteræ, etiam præter canonem in auctoritatis arce salubriter collocatum, quas legendo homo capax, etsi id non agat, sed tantummodo rebus quæ ibi dicuntur intentus sit, etiam eloquio quo dicuntur, dum in his versatur, imbuitur, accedente vel maxime exercitatione sive scribendi, sive dictandi, postremo etiam dicendi, quæ secundum pietatis ac fidei regulam sentit. Si autem tale desit ingenium, nec illa rhetorica præcepta capiuntur, nec si magno labore inculcata quantulacumque ex parte capiantur, aliquid prosunt. Quandoquidem etiam ipsi, qui ea didicerunt, et copiose ornateque dicunt, non omnes ut secundum ipsa dicant, possunt ea cogitare cum dicunt, si non de his disputant: imovero vix ullos eorum esse existimo, qui utrumque possint, et dicere bene, et ad hoc faciendum præcepta illa dicendi cogitare cum dicunt. Cavendum est enim ne fugiant ex animo, quæ dicenda sunt, dum attenditur ut arte dicantur. Et tamen in sermonibus atque dictionibus eloquentium, impleta reperiuntur præcepta eloquentiæ, de quibus illi ut eloquerentur, vel cum eloquerentur, non cogitaverunt, sive illa didicissent, sive ne attigissent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes sunt; non adhibent ut sint eloquentes.

V. Quapropter cum ex infantibus loquentes non fiant, nisi locutiones discendo loquentium, cur eloquentes fieri non possint nulla eloquendi arte tradita, sed elocutiones eloquentium legendo et audiendo, et quantum assequi conceditur, imitando? Quid quod ita fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine præceptis rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt;

sine lectis vero et auditis eloquentium disputationibus vel dictionibus neminem. Nam neque ipsa arte grammatica, qua discitur locutionis integritas, indigerent pueri, si eis inter homines, qui integre loquerentur, crescere daretur et vivere. Nescientes quippe ulla nomina vitiorum, quidquid vitiosum cujusquam ore loquentis audirent, sana sua consuetudine reprehenderent et caverent; sicut rusticos urbani reprehendunt, etiam qui litteras nesciunt.

CAPUT IV.

Officium doctoris christiani.

VI. Debet igitur divinarum Scripturarum tractator et doctor, defensor rectæ fidei ac debellator erroris, et bona docere, et mala dedocere : atque in hoc opere sermonis conciliare adversos, remissos erigere; nescientibus quid agatur, quid expectare debeant intimare. Ubi autem benevolos, intentos, dociles aut invenerit, aut ipse fecerit, cætera pergenda sunt, sicut postulat causa. Si docendi sunt qui audiunt, narratione faciendum est, si tamen indigeat, ut res de qua agitur innotescat. Ut autem quæ dubia sunt certa fiant, documentis adhibitis ratiocinandum est. Si vero qui audiunt movendi sunt potius quam docendi, ut in eo quod jam sciunt, agendo non torpeant, et rebus assensum, quas veras esse fatentur, accommodent, majoribus dicendi viribus opus est. Ibi obsecrationes et increpationes, concitationes et coërcitiones, et quæcumque alia valent ad commovendos animos, sunt necessaria.

CAPUT V[1].

Interest magis ut sapienter dicat christianus orator, quam ut eloquenter. Unde consequi id valeat.

VII. Et hæc quidem cuncta, quæ dixi, omnes fere homines in iis quæ eloquendo agunt, facere non quiescunt: sed cum alii faciant obtuse, deformiter, frigide; alii acute, ornate, vehementer; illum ad hoc opus unde agimus, jam oportet accedere, qui potest disputare vel dicere sapienter, etiamsi non potest eloquenter, ut prosit audientibus, etiamsi minus quam prodesset, si et eloquenter posset dicere[2]. Qui vero affluit insipienti eloquentia, tanto magis cavendus est, quanto magis ab eo in iis quæ audire inutile est, delectatur auditor, et eum quoniam diserte dicere audit, etiam vere dicere existimat. Hæc autem sententia nec illos fugit, qui artem rhetoricam docendam putarunt: fassi sunt enim sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus; eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Si ergo hoc illi, qui præcepta eloquentiæ tradiderunt, in eisdem libris in quibus id egerunt, veritate instigante coacti sunt confiteri, veram, hoc est, supernam, quæ a Patre luminum descendit, sapientiam nescientes; quanto magis nos non aliud sentire debemus, qui hujus sapientiæ filii et ministri sumus? Sapienter autem dicit homo tanto magis vel minus, quanto in Scripturis sanctis magis minusve profecit. Non dico in eis multum legendis memoriæque mandandis, sed

[1] In veteribus editis caput male incipit : *Sed cum alii*, etc. — [2] Cicero lib. 1, de Inventione.

bene intelligendis, et diligenter earum sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt, et negligunt : legunt ut teneant, negligunt ne intelligant. Quibus longe sine dubio præferendi sunt, qui verba earum minus tenent, et cor earum sui cordis oculis vident. Sed utrisque ille melior, qui et cum volet eas dicit, et sicut oportet intelligit.

VIII. Huic ergo qui sapienter debet dicere, etiam quod non potest eloquenter, verba Scripturarum tenere maxime necessarium est. Quanto enim se pauperiorem cernit in suis, tanto eum oportet in istis esse ditiorem; ut quod dixerit suis verbis, probet ex illis; et qui propriis verbis minor erat, magnorum testimonio quodam modo crescat. Probando enim delectat, qui minus potest delectare dicendo. Porro qui non solum sapienter, verumetiam eloquenter vult dicere, quoniam profecto plus proderit, si utrumque potuerit; ad legendos vel audiendos et exercitatione imitandos eloquentes eum mitto libentius, quam magistris artis rhetoricæ vacare præcipio : si tamen ii qui leguntur et audiuntur, non solum eloquenter, sed etiam sapienter dixisse vel dicere veraci prædicatione laudantur. Qui enim eloquenter dicunt, suaviter ; qui sapienter, salubriter audiuntur. Propter quod non ait Scriptura : « Multitudo eloquentium, » sed : « Multitudo sapientium » sanitas est orbis terrarum[1]. » Sicut autem sæpe sumenda sunt et amara salubria, ita semper vitanda est perniciosa dulcedo. Sed salubri suavitate vel suavi salubritate quid melius? Quanto enim magis illic appetitur suavitas, tanto facilius salubritas prodest. Sunt ergo ecclesiastici viri, qui divina Eloquia non solum sapienter, sed eloquenter etiam tractaverunt : quibus legendis magis non sufficit tempus, quam deesse ipsi studentibus et vacantibus possunt.

[1] Sap. VI, 26.

CAPUT VI.

Sapientia juncta cum eloquentia in sacris auctoribus.

IX. Hic aliquis forsitan quærit utrum auctores nostri, quorum scripta divinitus inspirata canonem nobis saluberrima auctoritate fecerunt, sapientes tantummodo, an eloquentes etiam nuncupandi sint. Quæ quidem quæstio apud me ipsum, et apud eos, qui mecum quod dico sentiunt, facillime solvitur. Nam ubi eos intelligo, non solum nihil eis sapientius, verumetiam nihil eloquentius mihi videri potest. Et audeo dicere omnes, qui recte intelligunt quod illi loquuntur, simul intelligere non eos aliter loqui debuisse. Sicut est enim quædam eloquentia quæ magis ætatem juvenilem decet, est quæ senilem; nec jam dicenda est eloquentia, si personæ non congruat eloquentis : ita est quædam, quæ viros summa auctoritate dignissimos planeque divinos decet. Hac illi locuti sunt, nec ipsos decet alia, nec alios ipsa : ipsis enim congruit, alios autem quanto videtur humilior, tanto altius non ventositate, sed soliditate transcendit. Ubi vero non eos intelligo, minus quidem mihi apparet eorum eloquentia, sed eam tamen non dubito esse talem, qualis est ubi intelligo. Ipsa quoque obscuritas divinorum salubriumque dictorum tali eloquentiæ miscenda fuerat, in qua proficere noster intellectus, non solum inventione, verumetiam exercitatione deberet.

X. Possem quidem, si vacaret, omnes virtutes et ornamenta eloquentiæ, de quibus inflantur isti, qui linguam

suam nostrorum auctorum linguæ non magnitudine, sed tumore præponunt, ostendere in istorum Litteris sacris, quos nobis erudiendis, et ab hoc sæculo pravo in beatum sæculum transferendis, providentia divina providit. Sed non ipsa me plus quam dici potest in illa eloquentia delectant, quæ sunt his viris cum oratoribus gentilium poëtisve communia : illud magis admiror et stupeo, quod ista nostra eloquentia ita usi sunt per alteram quamdam eloquentiam suam, ut nec deesset eis, nec emineret in eis : quia eam nec improbari ab illis, nec ostentari oportebat; quorum alterum fieret, si vitaretur; alterum putari posset, si facile agnosceretur. Et in quibus forte locis agnoscitur a doctis, tales res dicuntur, ut verba quibus dicuntur, non a dicente adhibita, sed ipsis rebus velut sponte subjuncta videantur: quasi sapientiam de domo sua, id est, pectore sapientis procedere intelligas, et tanquam inseparabilem famulam etiam non vocatam sequi eloquentiam.

CAPUT VII.

Pulchre docet adductis exemplis in sacris Litteris inesse germanam eloquentiam, quæ sapientiæ adhæret velut inseparabilis comes.

XI. Quis enim non videat quid voluerit dicere, et quam sapienter dixerit Apostolus : « Gloriamur in tribulationibus,
» scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia
» autem probationem, probatio vero spem, spes autem
» non confundit : quia charitas Dei diffusa est in cordibus

» nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis[1]? » Hic si quis, ut ita dixerim, imperite peritus, artis eloquentiæ præcepta Apostolum secutum fuisse contendat, nonne a Christianis doctis indoctisque ridebitur? Et tamen agnoscitur hic figura, quæ κλίμαξ græce, latine vero a quibusdam est appellata gradatio, quoniam scalam dicere noluerunt, cum verba vel sensa connectuntur alterum ex altero; sicut hic, ex tribulatione patientiam, ex patientia probationem, ex probatione spem connexam videmus. Agnoscitur et aliud decus, quoniam post aliqua pronuntiationis voce singula finita, quæ nostri membra et cæsa, Græci autem κῶλα et κόμματα vocant, sequitur ambitus sive circuitus, quem περίοδον illi appellant, cujus membra suspenduntur voce dicentis, donec ultimo finiatur. Nam eorum quæ præcedunt circuitum, membrum illud est primum, « Quoniam tribulatio patientiam ope- » ratur : » secundum, « Patientia autem probationem : » tertium, « Probatio vero spem. » Deinde subjungitur ipse circuitus, qui tribus peragitur membris, quorum primum est, « Spes autem non confundit : » secundum, « Quia » charitas Dei diffusa est in cordibus nostris : » tertium, « Per Spiritum sanctum qui datus est nobis. » At hæc atque hujuscemodi in elocutionis arte traduntur. Sicut ergo Apostolum præcepta eloquentiæ secutum fuisse non dicimus, ita quod ejus sapientiam secuta sit eloquentia, non negamus.

XII. Scribens ad Corinthios, in secunda Epistola redarguit quosdam, qui erant ex Judæis pseudo-apostoli, eique detrahebant : et quoniam se ipsum prædicare compellitur, hanc sibi velut insipientiam tribuens, quam sapienter dicit quamque eloquenter? Sed comes sapientiæ, dux eloquentiæ, illam sequens, istam præcedens et sequentem non

[1] Rom. v, 3 et seqq.

respuens. « Iterum dico, inquit, ne quis me existimet » insipientem esse, alioquin velut insipientem suscipite » me, ut et ego modicum quid glorier. Quod loquor, non » loquor secundum Deum, sed quasi in stultitia, in hac » substantia gloriæ. Quoniam quidem multi gloriantur » secundum carnem, et ego gloriabor. Libenter enim » sustinetis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Toleratis » enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, » si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos » cædit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infir- » mati simus. In quo autem quis audet (in insipientia » dico), audeo et ego. Hebræi sunt? et ego. Israëlitæ » sunt? et ego. Semen Abrahæ sunt? et ego. Ministri » Christi sunt? (insipiens dico) super ego. In laboribus » plurimum, in carceribus abundantius, in plagis supra » modum, in mortibus sæpius. A Judæis quinquies, qua- » draginta una minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel » lapidatus sum, ter naufragium feci : nocte et die in » profundo maris fui; in itineribus sæpe, periculis flu- » minum, periculis latronum, periculis ex genere, peri- » culis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in de- » serto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus : in » labore et ærumna, in vigiliis sæpius, in fame et siti, in » jejuniis sæpius, in frigore et nuditate : præter illa quæ » extrinsecus sunt, incursus in me quotidianus, sollici- » tudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non » infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror [1]? Si glo- » riari oportet, in iis quæ infirmitatis meæ sunt, gloria- » bor. » Quanta sapientia ista sint dicta vigilantes vident. Quanto vero etiam eloquentiæ cucurrerint flumine, et qui stertit advertit.

XIII. Porro autem qui novit, agnoscit quod ea cæsa,

[1] 2 Cor. XI, 16-30.

quæ κόμματα Græci vocant, et membra, et circuitus, de quibus paulo ante disserui, cum decentissima varietate interponerentur, totam istam speciem dictionis, et quasi ejus vultum, quo etiam indocti delectantur moventurque, fecerunt. Nam unde cœpimus hunc locum inserere, circuitus sunt: primus minimus, hoc est bimembris; minus enim quam duo membra circuitus habere non possunt, plura vero possunt: ergo ille primus est, « Iterum dico, ne » quis me existimet insipientem esse. » Sequitur alius trimembris, « Alioquin, velut insipientem suscipite me, » ut ego modicum quid glorier. » Tertius qui sequitur membra habet quatuor, « Quod loquor, non loquor se- » cundum Deum, sed quasi in stultitia, in hac substantia » gloriæ. » Quartus duo habet, « Quandoquidem multi » gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor. » Et quintus habet duo, « Libenter enim sustinetis insipientes, » cum sitis ipsi sapientes. » Etiam sextus bimembris est, « Toleratis enim, si quis vos in servitutem redigit. » Sequuntur tria cæsa, « Si quis devorat, si quis accipit, si » quis extollitur. » Deinde tria membra, « Si quis in fa- » ciem vos cædit, secundum ignobilitatem dico, quasi » nos infirmati simus. » Additur trimembris circuitus, « In quo autem quis audet (in insipientia dico), audeo » et ego. » Hinc jam singulis quibusque cæsis interrogando positis, singula itidem cæsa responsione redduntur, tria tribus, « Hebræi sunt? et ego. Israëlitæ sunt? et ego. » Semen Abrahæ sunt? et ego. » Quarto autem cæso simili interrogatione posito, non alterius cæsi, sed membri oppositione respondet, « Ministri Christi sunt? (insipiens dico) super ego. » Jam cæsa quatuor sequentia, remota decentissime interrogatione funduntur, « In » laboribus plurimum, in carceribus abundantius, in » plagis supra modum, in mortibus sæpius. » Deinde in-

terponitur brevis circuitus, quoniam suspensa pronuntiatione distinguendum est, « A Judæis quinquies », ut hoc sit unum membrum, cui connectitur alterum, « quadraginta una minus accepi. » Inde reditur ad cæsa, et ponuntur tria, « Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus » sum, ter naufragium feci. » Sequitur membrum, « Nocte ac die in profundo maris fui. » Deinde quatuordecim cæsa decentissimo impetu profluunt, « In itine» ribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, » periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in » civitate, periculis in deserto, periculis in mari, peri» culis in falsis fratribus; in labore et ærumna, in vigiliis » sæpius, in fame et siti, in jejuniis sæpius, in frigore et » nuditate. » Post hæc interponit trimembrem circuitum, « Præter illa quæ extrinsecus sunt, incursus in me quo» tidianus, sollicitudo omnium Ecclesiarum. » Et huic duo membra percontatione subjungit, « Quis infirmatur, » et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non » uror? » Postremo totus iste quasi anhelans locus, bimembri circuitu terminatur. « Si gloriari oportet, in iis « quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. » Quod vero post hunc impetum interposita narratiuncula quodam modo requiescit, et requiescere facit auditorem, quid decoris, quid delectationis habeat, satis dici non potest. Sequitur enim dicens, « Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi » scit, qui est benedictus in sæcula, quod non mentior[1]. » Ac deinde quomodo periclitatus fuerit, et quomodo evaserit, brevissime narrat.

XIV. Longum est cætera persequi, vel in aliis sanctarum Scripturarum locis ista monstrare. Quid si etiam figuras locutionis quæ illa arte traduntur, in iis saltem quæ de Apostoli eloquio commemoravi, ostendere voluis-

[1] 2 Cor. xi, 31.

sem; nonne facilius graves homines me nimium, quam quisquam studiosorum sibi sufficientem putarent? Hæc omnia quando a magistris docentur, pro magno habentur, magno emuntur pretio, magna jactatione venduntur. Quam jactationem etiam ego redolere vereor, dum ista sic dissero. Sed male doctis hominibus respondendum fuit, qui nostros auctores contemnendos putant, non quia non habent, sed quia non ostentant, quam nimis isti diligunt, eloquentiam.

XV. Sed forte quis putat, tanquam eloquentem nostrum elegisse me apostolum Paulum. Videtur enim ubi ait, « Etsi imperitus sermone, sed non scientia[1] », quasi concedendo obtrectatoribus sic locutus, non tanquam id verum agnosceret, confitendo. Si autem dixisset, « Im« peritus quidem sermone, sed non scientia », nullo modo aliud posset intelligi. Scientiam plane non cunctatus est profiteri, sine qua esse doctor gentium non valeret. Certe si quid ejus proferimus ad exemplum eloquentiæ, ex illis Epistolis utique proferimus, quas etiam ipsi obtrectatores ejus, qui sermonem præsentis contemptibilem putari volebant, graves et fortes esse confessi sunt[2]. Dicendum ergo mihi aliquid esse video et de eloquentia Prophetarum, ubi per tropologiam multa obteguntur. Quæ quanto magis translatis verbis videntur operiri, tanto magis cum fuerint aperta dulcescunt. Sed hoc loco tale aliquid commemorare debeo, ubi quæ dicta sunt, non cogar exponere, sed commendem tantum quomodo dicta sint. Et ex illius Prophetæ libro potissimum hoc faciam, qui se pastorem vel armentarium fuisse dicit, atque inde divinitus ablatum atque missum, ut Dei populo prophetaret[3]. Non autem secundum Septuaginta interpretes, qui etiam ipsi divino Spiritu interpretati, ob hoc aliter videntur nonnulla

[1] 2 Cor. XI, 6. — [2] 1 Cor. X, 10. — [3] Amos VII, 14, 15.

dixisse, ut ad spiritalem sensum scrutandum magis admoneretur lectoris intentio; unde etiam obscuriora nonnulla, quia magis tropica, sunt eorum : sed sicut ex hebræo in latinum eloquium presbytero Hieronymo utriusque linguæ perito interpretante translata sunt.

XVI. Cum igitur argueret impios, superbos, luxuriosos, et fraternæ ideo negligentissimos charitatis, rusticus vel ex rustico iste Propheta exclamavit, dicens : « Væ qui » opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samariæ, » optimates capita populorum, ingredientes pompatice » domum Israël, transite in Chalanne, et videte, et ite » inde in Emath magnam, et descendite in Geth Palæsti- » norum, et ad optima quæque regna horum, si latior » terminus eorum termino vestro est. Qui separati estis » in diem malum, et appropinquatis solio iniquitatis. Qui » dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis ves- » tris : qui comeditis agnum de grege, et vitulos de me- » dio armenti : qui canitis ad vocem psalterii. Sicut David » putaverunt se habere vasa cantici, bibentes in phialis » vinum, et optimo unguento delibuti : et nihil patie- » bantur super contritione Joseph[1]. » Numquidnam isti, qui Prophetas nostros tanquam ineruditos et elocutionis ignaros veluti docti disertique contemnunt, si aliquid eis tale vel in tales dicendum fuisset, aliter se voluissent dicere, qui tamen eorum insanire noluissent?

XVII. Quid enim est quod isto eloquio aures sobriæ plus desiderent? Primo ipsa invectio, quasi sopitis sensibus, ut evigilarent, quo fremitu illisa est? « Væ, qui » opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samariæ, » optimates capita populorum, ingredientes pompatice » domum Israël. » Deinde ut beneficiis Dei, qui eis ampla spatia regni dedit, ostendat ingratos, quoniam confide-

[1] Amos VI, 1-6.

bant in monte Samariæ, ubi utique idola colebantur, « Transite, inquit, in Chalanne, et videte, et ite inde in » Emath magnam, et descendite in Geth Palæstinorum, » et ad optima quæque regna horum, si latior terminus » eorum termino vestro est. » Simul etiam cum ista dicuntur locorum nominibus tanquam luminibus ornatur eloquium, quæ sunt Sion, Samaria, Chalanne, Emath magna, et Geth Palæstinorum. Deinde verba quæ his adjunguntur locis decentissime variantur: « Opulenti estis, » confiditis, transite, ite, descendite. »

XVIII. Consequenter denuntiatur futura sub iniquo rege appropinquare captivitas, cum adjungitur, « Qui se» parati estis in diem malum, et appropinquatis solio ini» quitatis. » Tunc subjiciuntur merita luxuriæ, « Qui » dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris: » qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio ar» menti. » Ista sex membra tres bimembres circuitus ediderunt. Non enim ait: « Qui separati estis in diem malum, qui appropinquatis solio iniquitatis, qui dormitis in lectis eburneis, qui lascivitis in stratis vestris, qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti; » si ita diceretur, esset quidem et hoc pulchrum, ut ab uno pronomine repetito singula sex membra decurrerent, et pronuntiantis voce singula finirentur: sed pulchrius factum est, ut eidem pronomini essent bina subnexa, quæ tres sententias explicarent; unam ad captivitatis prænuntiationem, « Qui » separati estis in diem malum, et appropinquatis solio » iniquitatis; » alteram ad libidinem: « Qui dormitis in » lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris; » ad voracitatem vero tertiam pertinentem, « Qui comeditis agnum » de grege, et vitulos de medio armenti: » ut in potestate sit pronuntiantis, utrum singula finiat, et membra sint sex, an primum et tertium et quintum voce suspendat, et

secundum primo, quartum tertio, sextum quinto connectendo, tres bimembres circuitus decentissime faciat; unum quo calamitas imminens, alterum quo lectus impurus, tertium quo prodiga mensa monstretur.

XIX. Deinde luxuriosam remordet aurium voluptatem. Ubi cum dixisset, « Qui canitis ad vocem psalterii, » quoniam potest exerceri sapienter a sapientibus musica, mirabili decore dicendi, invectionis impetu relaxato, et non ad illos, sed de illis jam loquens, ut nos musicam sapientis a musica luxuriantis distinguere commoneret, non ait : « Qui canitis ad vocem psalterii, et sicut David putatis vos habere vasa cantici : » sed cum illud ad illos dixisset, quod luxuriosi audire deberent, « Qui canitis ad vocem psal- » terii, » imperitiam quoque eorum aliis quodam modo indicavit, adjungens, « Sicut David putaverunt se habere » vasa cantici, bibentes in phialis vinum, et optimo un- » guento delibuti. » Tria hæc melius pronuntiantur, si suspensis duobus prioribus membris circuitus, tertio finiantur.

XX. Jamvero quod his omnibus adjicitur, « Et nihil » patiebantur super contritione Joseph, » sive continuatim dicatur ut unum sit membrum, sive decentius suspendatur, « Et nihil patiebantur, » et post hanc distinctionem inferatur, « Super contritione Joseph, » atque sit bimembris circuitus, miro decore non dictum est : « Nihil patiebantur super contritione fratris, » sed positus est pro fratre, « Joseph, » ut quicumque frater proprio significaretur ejus nomine, cujus ex fratribus fama præclara est, vel in malis quæ pendit, vel in bonis quæ rependit. Iste certe tropus ubi Joseph quemcumque fratrem facit intelligi, nescio utrum illa, quam didicimus et docuimus, arte tradatur. Quam sit tamen pulcher, et quemadmodum afficiat legen-

tes atque intelligentes, non opus est cuiquam dici, si ipse non sentit.

XXI. Et plura quidem quæ pertinent ad præcepta eloquentiæ, in hoc ipso loco, quem pro exemplo posuimus, possunt reperiri. Sed bonum auditorem, non tam si diligenter discutiatur, instruit, quam si ardenter pronuntietur, accendit. Neque enim hæc humana industria composita, sed divina mente sunt fusa et sapienter et eloquenter, non intenta in eloquentiam sapientia, sed a sapientia non recedente eloquentia. Si enim, sicut quidam disertissimi atque acutissimi viri videre ac dicere potuerunt, ea quæ velut oratoria arte discuntur, non observarentur et notarentur, et in hanc doctrinam non redigerentur, nisi prius in oratorum invenirentur ingeniis; quid mirum si et in istis inveniuntur, quos ille misit, qui facit ingenia? Quapropter et eloquentes quidem, non solum sapientes, canonicos nostros auctores doctoresque fateamur, tali eloquentia qualis personis ejusmodi congruebat.

CAPUT VIII.

Obscuritas sacrorum auctorum licet eloquens, non imitanda a doctoribus christianis.

XXII. Sed nos etsi de litteris eorum, quæ sine difficultate intelliguntur, nonnulla sumimus elocutionis exempla; nequaquam tamen putare debemus imitandos eos nobis esse in iis, quæ ad exercendas et elimandas quodam modo mentes legentium et ad rumpenda fastidia atque acuenda studia discere volentium, celandos quoque, sive ut ad pietatem convertantur, sive ut a mysteriis secludantur,

animos impiorum, utili ac salubri obscuritate dixerunt. Sic quippe illi locuti sunt, ut posteriores, qui eos recte intelligerent et exponerent, alteram gratiam, disparem quidem, verumtamen subsequentem in Dei Ecclesia reperirent. Non ergo expositores eorum ita loqui debent, tanquam se ipsi exponendos simili auctoritate proponant; sed in omnibus sermonibus suis primitus ac maxime ut intelligantur elaborent, ea quantum possunt perspicuitate dicendi, ut aut multum tardus sit qui non intelligat, aut in rerum quas explicare atque ostendere volumus difficultate ac subtilitate, non in nostra locutione sit causa, quo minus tardiusve quod dicimus possit intelligi.

CAPUT IX.

Difficilia intellectu apud quos et quo modo tractanda.

XXIII. Sunt enim quædam, quæ vi sua non intelliguntur, aut vix intelliguntur, quantolibet et quantumlibet, quamvis planissime, dicentis versentur eloquio, quæ in populi audientiam, vel raro, si aliquid urget, vel nunquam omnino mittenda sunt. In libris autem, qui ita scribuntur, ut ipsi sibi quodam modo lectorem teneant cum intelliguntur, cum autem non intelliguntur molesti non sint nolentibus legere, et in aliquorum collocutionibus, non est hoc officium deserendum, ut vera quamvis difficillima ad intelligendum, quæ ipsi jam percepimus, cum quantocumque labore disputationis ad aliorum intelligentiam perducamus, si tenet auditorem vel collocutorem discendi cupiditas, nec mentis capacitas desit, quæ quoquo modo

intimata possit accipere; non curante illo, qui docet quanta eloquentia doceat, sed quanta evidentia.

CAPUT X.

Perspicuitatis in dicendo studium.

XXIV. Cujus evidentiæ diligens appetitus aliquando negligit verba cultiora, nec curat quid bene sonet, sed quid bene indicet atque intimet quod ostendere intendit. Unde ait quidam[1], cum de tali genere locutionis ageret, esse in ea quamdam diligentem negligentiam. Hæc tamen sic detrahit ornatum, ut sordes non contrahat. Quamvis in bonis doctoribus tanta docendi cura sit, vel esse debeat, ut verbum quod nisi obcurum sit vel ambiguum, latinum esse non potest, vulgi autem more sic dicitur ut ambiguitas obscuritasque vitetur, non sic dicatur ut a doctis, sed potius ab indoctis dici solet. Si enim non piguit dicere interpretes nostros: « Non congregabo conventicula eorum de » sanguinibus[2], » quoniam senserunt ad rem pertinere, ut eo loco pluraliter enuntiaretur hoc nomen, quod in latina lingua tantummodo singulariter dicitur; cur pietatis doctorem pigeat imperitis loquentem, ossum potius quam os dicere, ne ista syllaba non ab eo quod sunt ossa, sed ab eo quod sunt ora intelligatur, ubi Afræ aures de correptione vocalium vel productione non judicant? Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligant loquimur? Qui ergo docet, vitabit omnia verba, quæ non

[1] Cicero in Oratore. — [2] Psal. xv, 4.

docent; et si pro eis alia integra, quæ intelligantur, potest dicere, id magis eliget: si autem non potest, sive quia non sunt, sive quia in præsentia non occurrunt, utetur etiam verbis minus integris, dum tamen res ipsa doceatur atque discatur integre.

XXV. Et hoc quidem non solum in collocutionibus, sive fiant cum aliquo uno, sive cum pluribus, verumetiam multo magis in populis quando sermo promitur, ut intelligamur instandum est. Quia in collocutionibus est cuique interrogandi potestas: ubi autem tacent ut audiatur unus, et in eum intenta ora convertunt, ibi ut requirat quisque quod non intellexerit, nec moris est nec decoris: ac per hoc debet maxime tacenti subvenire cura dicentis. Solet autem motu suo significare utrum intellexerit cognoscendi avida multitudo: quod donec significet, versandum est quod agitur, multimoda varietate dicendi; quod in potestate non habent, qui præparata, et ad verbum memoriter retenta pronuntiant. Mox autem ut intellectum esse constiterit, aut sermo finiendus, aut in alia transeundum est. Sicut enim gratus est, qui cognoscenda enubilat: sic onerosus est, qui cognita inculcat, eis duntaxat quorum tota expectatio in dissolvenda eorum, quæ panduntur, difficultate pendebat. Nam delectandi gratia etiam nota dicuntur; ubi non ipsa, sed modus quo dicuntur attenditur. Quod si et ipse jam notus est, atque auditoribus placet, pene nihil interest utrum is, qui dicit, dictor vel lector sit. Solent enim et ea quæ commode scripta sunt, non solum ab iis quibus primitus innotescunt, jocunde legi; verum ab iis, etiam, quibus jam nota sunt, neque adhuc illa de memoria delevit oblivio, non sine jocunditate relegi, vel ab utrisque libenter audiri. Quæ autem quisque jam oblitus est, cum commonetur, docetur. Sed de modo delectandi nunc non ago; de modo quo docendi sunt, qui

discere desiderant, loquor. Is autem est optimus, quo fit ut qui audit, verum audiat, et quod audit intelligat. Ad quem finem cum ventum fuerit, nihil tunc amplius de ipsa re tanquam diutius docenda laborandum est, sed forte de commendanda ut in corde figatur : quod si faciendum videbitur, ita modeste faciendum est ne perveniatur ad tædium.

CAPUT XI.

Quare conanti docere dicendum perspicue, nec tamen insuaviter.

XXVI. Prorsus hæc est in docendo eloquentia, qua fit dicendo, non ut libeat quod horrebat, aut ut fiat quod pigebat, sed ut appareat quod latebat. Quod tamen si fiat insuaviter, ad paucos quidem studiosissimos suus pervenit fructus, qui ea quæ discenda sunt, quamvis abjecte inculteque dicantur, scire desiderant. Quod cum adepti fuerint, ipsa delectabiliter veritate pascuntur : bonorumque ingeniorum insignis est indoles, in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest? quando nihil quærimus, nisi patere quod clausum est. Sed quoniam inter se habent nonnullam similitudinem vescentes atque discentes, propter fastidia plurimorum, etiam ipsa, sine quibus vivi non potest, alimenta condienda sunt.

CAPUT XII.

Oratoris est docere, delectare, flectere. Quomodo hæc tria præstare debet.

XXVII. Dixit ergo quidam eloquens[1], et verum dixit, ita dicere debere eloquentem, ut doceat, ut delectet, ut flectat. Deinde addidit : Docere necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriæ. Horum trium quod primo loco positum est, hoc est docendi necessitas, in rebus est constituta, quas dicimus; reliqua quo in modo, quo dicimus. Qui ergo dicit cum docere vult, quandiu non intelligitur, nondum se existimet dixisse quod vult ei quem vult docere. Quia etsi dixit quod ipse intelligit, nondum illi dixisse putandus est, a quo intellectus non est : si vero intellectus est, quocumque modo dixerit, dixit. Quod si etiam delectare vult eum, cui dicit, aut flectere, non quocumque modo dixerit faciet : sed interest quomodo dicat ut faciat. Sicut est autem ut teneatur ad audiendum, delectandus auditor, ita flectendus, ut moveatur ad agendum. Et sicut delectatur si suaviter loquaris; ita flectitur si amet quod polliceris, t. meat quod minaris, oderit quod arguis; quod commendas amplectatur, quod dolendum exaggeras doleat, cum quid lætandum prædicas gaudeat, misereatur eorum, quos miserandos ante oculos dicendo constituis; fugiat eos, quos cavendos terrendo proponis, et quidquid aliud grandi eloquentia fieri potest ad commovendos animos auditorum, non quid agendum sit ut sciant, sed ut agant quod agendum esse jam sciunt.

XXVIII. Si autem adhuc nesciunt, prius utique do-

[1] Cicero in Oratore.

cendi sunt quam movendi. Et fortasse rebus ipsis cognitis ita movebuntur, ut eos non opus sit majoribus eloquentiæ viribus jam moveri. Quod tamen cum opus est, faciendum est : tunc autem opus est, quando cum scierint quid agendum sit, non agunt. Ac per hoc docere necessitatis est. Possunt enim homines et agere et non agere quod sciunt. Quis autem dixerit eos agere debere quod nesciunt? Et ideo flectere necessitatis non est, quia non semper opus est, si tantum docenti vel etiam delectanti consentit auditor. Ideo autem victoriæ est flectere, quia fieri potest ut doceatur et delectetur, et non assentiatur. Quid autem illa duo proderunt, si desit hoc tertium? Sed neque delectare necessitatis est, quandoquidem cum dicendo vero monstrantur, quod ad officium docendi pertinet, non eloquio agitur, neque hoc attenditur, ut vel ipsa vel ipsum delectet eloquium, sed per se ipsa, quoniam vera sunt, manifestata delectant. Unde plerumque delectant etiam falsa patefacta atque convicta. Neque enim delectant, quia falsa sunt : sed quia falsa esse verum est, delectat et dictio qua hoc verum esse monstratum est.

CAPUT XIII.

Dicendo demum flectendi animi.

XXIX. Propter eos autem, quibus fastidientibus non placet veritas, si alio quocumque modo nisi eo modo dicatur, ut placeat et sermo dicentis, datus est in eloquentia non parvus etiam delectationi locus. Quæ tamen addita non sufficit duris, quos nec intellexisse, nec docentis elocutione delectatos esse profuerint. Quid enim hæc duo

conferunt homini, qui et confitetur verum, et collaudat eloquium, nec inclinat assensum, propter quem solum, cum aliquid suadetur, rebus quæ dicuntur invigilat dicentis intentio? Si enim talia docentur, quæ credere vel nosse sufficiat, nihil est aliud eis consentire, nisi confiteri vera esse. Cum vero id docetur quod agendum est, et ideo docetur ut agatur, frustra persuadetur verum esse quod dicitur, frustra placet modus ipse quo dicitur, si non ita discitur ut agatur. Oportet igitur eloquentem ecclesiasticum, quando suadet aliquid quod agendum est, non solum docere ut instruat et delectare ut teneat, verumetiam flectere ut vincat. Ipse quippe j m remanet ad consensionem flectendus eloquentiæ granditate, in quo id non egit usque ad ejus confessionem demonstrata veritas, adjuncta etiam suavitate dictionis.

CAPUT XIV.

Dictionis suavitas pro ratione argumenti procuranda est.

XXX. Cui suavitati tantum operæ impensum est ab hominibus, ut non solum non facienda, verumetiam fugienda ac detestanda tot et tanta mala atque turpia, quæ malis et turpibus disertissime persuasa sunt, non ut eis consentiatur, sed sola delectationis gratia, lectitentur. Avertat autem Deus ab Ecclesia sua quod de synagoga Judæorum Jeremias propheta commemorat dicens: « Pa» vor et horrenda facta sunt super terram; Prophetæ pro» phetabant iniqua, et sacerdotes plausum dederunt mani-

» bus suis, et plebs mea dilexit sic. Et quid facietis in futu-» rum[1]? » O eloquentia tanto terribilior, quanto purior, et quanto solidior, tanto vehementior! O vere securis concidens petras[2]! huic enim rei simile esse verbum suum, quod per sanctos Prophetas fecit, per hunc ipsum Prophetam Deus ipse dixit. Absit itaque, absit a nobis, ut sacerdotes plaudant iniqua dicentibus, et plebs Dei diligat sic. Absit a nobis, inquam, tanta dementia : nam quid faciemus in futurum? Et certe minus intelligantur, minus placeant, minus moveant quæ dicuntur ; verumtamen dicantur ; et justa, non iniqua libenter audiantur : quod utique non fieret, nisi suaviter dicerentur.

XXXI. In populo autem gravi, de quo dictum est Deo, » In populo gravi laudabo te[3], » nec illa suavitas delectabilis est, qua non quidem iniqua dicuntur, sed exigua et fragilia bona spumeo verborum ambitu ornantur, quali nec magna atque stabilia decenter et graviter ornarentur. Est tale aliquid in Epistola beatissimi Cypriani[4], quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, et ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit ; qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, sed difficillime impletur. Ait ergo quodam loco : « Petamus hanc sedem : dant secessum vicina secreta, ubi » dum erratici palmitum lapsus pendulis nexibus per » arundines bajulas repunt, viteam porticum frondea » tecta fecerunt. » Non dicuntur ista nisi mirabiliter affluentissima fœcunditate facundiæ, sed profusione nimia gravitati displicent. Qui vero hæc amant, profecto eos, qui non ita dicunt, sed castigatius eloquuntur, non posse

[1] Jer. v, 30, 31. — [2] Id. XLVI, 22. — [3] Psal. XXXIV. 18. — [4] Epist. I ad Donatum.

ita eloqui existimant, non judicio ista devitare. Quapropter iste vir sanctus et posse se ostendit sic dicere, quia dixit alicubi, et nolle, quoniam postmodum nusquam.

CAPUT XV.

Orandus Deus doctori ecclesiastico ante concionem.

XXXII. Agit itaque noster iste eloquens, cum et justa et sancta et bona dicit, neque enim alia debet dicere; agit ergo quantum potest cum ista dicit, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur : hæc se posse, si potuerit, et in quantum potuerit, pietate magis orationum quam oratorum facultate non dubitet, ut orando pro se, ac pro illis, quos est allocuturus, sit orator antequam dictor. Ipsa hora jam ut dicat accedens, prius quam exerat proferentem linguam, ad Deum levet animam sitientem, ut eructet quod biberit, vel quod impleverit fundat. Cum enim de unaquaque re, quæ secundum fidem dilectionemque tractanda sunt, multa sint quæ dicantur, et multi modi quibus dicantur ab eis, qui hæc sciunt; quis novit quid ad præsens tempus, vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui corda omnium videt? Et quis facit ut quod oportet, et quemadmodum oportet, dicatur a nobis, nisi in cujus manu sunt et nos et sermones nostri? Ac per hoc discat quidem omnia, quæ docenda sunt, qui et nosse vult, et docere[1]; facultatemque dicendi, ut decet virum ecclesiasticum, comparet; ad horam vero ipsius dictionis, illud potius bonæ menti cogitet convenire quod Dominus ait : « Nolite cogitare quomodo aut quid loqua-

[1] Sap. VII, 16.

» mini ; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini : » non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris » vestri qui loquitur in vobis[1]. » Si ergo loquitur in eis Spiritus sanctus, qui persequentibus traduntur pro Christo, cur non et in eis, qui tradunt discentibus Christum?

CAPUT XVI.

Docendi præcepta non superfluo dantur ab homine, tametsi doctores efficiat Deus.

XXXIII. Quisquis autem dicit non esse hominibus præcipiendum quid vel quemadmodum doceant, si doctores sanctus efficit Spiritus, potest dicere nec orandum nobis esse, quia Dominus ait : « Scit Pater vester quid » vobis necessarium sit, prius quam petatis ab eo[2] : » aut apostolum Paulum Timotheo et Tito non debuisse præcipere, quid vel quemadmodum præciperent aliis. Quas tres apostolicas Epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita. Nonne in prima ad Timotheum legitur, « Annuntia hæc, et doce? » quæ autem sint, supra dictum est. Nonne ibi est, « Seniorem ne » increpaveris, sed obsecra ut patrem[3]? » Nonne in secunda ei dicitur : « Formam habe verborum sanorum, » quæ a me audisti[4]? » Nonne ibi ei dicitur, « Satis age, te » ipsum probabilem operarium exhibens Deo non erubes- » centem, verbum veritatis recte tractantem[5]? » Ibi est et illud, « Prædica verbum, insta opportune, importune,

[1] Matth. x, 19-20 — [2] Id. vi, 8. — [3] 1 Tim. iv, 11. — 4 Id. v, 1. — [5] 2 Tim. i, 13. — [6] Id. ii, 15.

» argue, obsecra, increpa in omni longanimitate et doc- » trina[1]. » Itemque ad Titum nonne dicit episcopum juxta doctrinam fidelis verbi perseverantem esse debere, « Ut potens sit in doctrina sana et contradicentes redar- » guere[2]? » Ibi etiam dicit: » Tu vero loquere quæ decent » sanam doctrinam, senes sobrios esse[3], » et quæ sequuntur. Ibi et illud, « Hæc loquere et exhortare : et increpa » cum omni imperio. Nemo te contemnat. Admone illos » principibus et potestatibus subditos esse[4], etc. » Quid ergo putamus? Numquid contra se ipsum sentit Apostolus, qui cum dicat doctores operatione fieri Spiritus sancti, ipse illis præcipit quid et quemadmodum doceant? An intelligendum est, et hominum officia ipso sancto Spiritu largiente, in docendis etiam ipsis doctoribus non debere cessare; « Et tamen neque qui plantat esse aliquid, neque » qui rigat; sed Deum, qui incrementum dat[5]? » Unde ipsis quoque ministris sanctis hominibus, vel etiam sanctis Angelis operantibus, nemo recte discit, quæ pertinent ad vivendum cum Deo, nisi fiat a Deo docilis Deo, cui dicitur in Psalmo : « Doce me facere voluntatem tuam, » quoniam tu es Deus meus[6]. » Unde et ipsi Timotheo item dicit Apostolus, loquens utique ad discipulum doctor : « Tu autem persevera in iis, quæ didicisti, et credita » sunt tibi, sciens a quo didiceris[7]. » Sicut enim corporis medicamenta, quæ hominibus ab hominibus adhibentur, nonnisi eis prosunt, quibus Deus operatur salutem, qui et sine illis mederi potest, cum sine ipso illa non possint, et tamen adhibentur; et si hoc officiose fiat, inter opera misericordiæ vel beneficentiæ deputatur : ita et adjumenta doctrinæ tunc prosunt animæ adhibita per hominem, cum Deus operatur ut prosint, qui potuit Evan-

[1] 2 Tim. IV, 2. — [2] Tit. I, 9. — [3] Id. II, 1. — [4] Ibid. 15. — [5] I Cor. III, 7. — [6] Psal. CXLII, 10. — [7] I Tim. III, 14.

gelium dare homini, etiam non ab hominibus, neque per hominem.

CAPUT XVII.

Ad docendum, delectandum et flectendum pertinet triplex dicendi genus.

XXXIV. Qui ergo nititur dicendo persuadere quod bonum est, nihil horum trium spernens, ut scilicet doceat, ut delectet, ut flectat, oret, atque agat, ut quemadmodum supra diximus, intelligenter, libenter obedienterque audiatur. Quod cum apte et convenienter facit, non immerito eloquens dici potest, etsi non eum sequatur auditoris assensus. Ad hæc enim tria, id est, ut doceat, ut delectet, ut flectat, etiam tria illa videtur pertinere voluisse idem ipse romani auctor eloquii, cum itidem dixit : « Is igitur erit eloquens, qui poterit parva submisse, modica tempe- » rate, magna granditer dicere[1] : » tanquam si adderet illa etiam tria, et sic explicaret unam eamdemque sententiam dicens : Is erit igitur eloquens, qui ut doceat, poterit parva submisse ; ut delectet, modica temperate ; ut flectat, magna granditer dicere.

CAPUT XVIII.

Ecclesiasticus orator in materia grandi semper versatur.

XXXV. Hæc autem tria ille, sicut ab eo dicta sunt, in causis forensibus posset ostendere : non autem hic, hoc est

[1] Cicero in lib. de Oratore.

in ecclesiasticis quæstionibus, in quibus hujusmodi, quem volumus informare, sermo versatur. In illis enim ea parva dicuntur, ubi de rebus pecuniariis judicandum est; ea magna, ubi de salute ac de capite hominum: ea vero ubi nihil horum judicandum est, nihilque agitur ut agat sive decernat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque quasi media, et ob hoc modica, hoc est moderata dixerunt. Modicis enim modus nomen imposuit: nam modica pro parvis abusive, non proprie dicimus. In istis autem nostris, quandoquidem omnia, maxime quæ de loco superiore populis dicimus, ad hominum salutem, nec temporariam, sed æternam referre debemus, ubi etiam cavendus est æternus interitus, omnia magna sunt quæ dicimus; usque adeo ut nec de ipsis pecuniariis rebus vel acquirendis vel amittendis parva videri debeant, quæ doctor ecclesiasticus dicit, sive sit illa magna, sive parva pecunia. Neque enim parva est justitia, quam profecto et in parva pecunia custodire debemus, dicente Domino: « Qui » in minimo fidelis est, et in magno fidelis est[1]. » Quod ergo minimum est, minimum est: sed in minimo fidelem esse, magnum est. Nam sicut ratio rotunditatis, id est, ut a puncto medio omnes lineæ pares in extrema ducantur, eadem est in magno disco, quæ in nummulo exiguo: ita ubi parva juste geruntur, non minuitur justitiæ magnitudo.

XXXVI. De judiciis denique sæcularibus, (quibus utique nisi pecuniariis?) cum loqueretur Apostolus: « Audet » quisquam vestrum, inquit, adversus alterum habens » negotium, judicari ab iniquis, et non apud sanctos? An » nescitis quia sancti mundum judicabunt? Et si in vobis » judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judi» cetis? Nescitis quia Angelos judicabimus, nedum sæcu» laria? Sæcularia igitur judicia si habueritis, eos qui

[1] Luc. XVI, 10.

» contemptibiles sunt in Ecclesia, hos constituite ad judi-
» candum. Ad reverentiam vobis dico. Sic non est inter
» vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum
» judicare? sed frater cum fratre judicatur, et hoc apud
» infideles. Jam quidem omnino delictum est, quia judicia
» habetis vobiscum. Quare non magis iniquitatem pati-
» mini? Quare non potius fraudamini? Sed vos iniquita-
» tem facitis, et fraudatis, et hoc fratres. An nescitis quia
» injusti regnum Dei non hæreditabunt[1]? » Quid est quod sic indignatur Apostolus, sic corripit, sic exprobrat, sic increpat, sic minatur? Quid est quod sui animi affectum tam crebra et tam aspera vocis mutatione testatur? Quid est postremo quod de rebus minimis tam granditer dicit? Tantum-ne de illo negotia sæcularia meruerunt? Absit. Sed hoc facit propter justitiam, charitatem, pietatem, quæ nulla sobria mente dubitante, etiam in rebus quamlibet parvulis magna sunt.

XXXVII. Sane si moneremus homines, quemadmodum ipsa negotia sæcularia vel pro se, vel pro suis apud ecclesiasticos judices agere deberent, recte admoneremus ut agerent tanquam parva submisse : cum vero de illius viri disseramus eloquio, quem volumus earum rerum esse doctorem, quibus liberamur ab æternis malis, atque ad æterna pervenimus bona; ubicumque agantur hæc, sive ad populum, sive privatim, sive ad unum, sive ad plures, sive ad amicos, sive ad inimicos, sive in perpetua dictione, sive in collocutione, sive in tractatibus, sive in libris, sive in epistolis, vel longissimis, vel brevissimis, magna sunt. Nisi forte quoniam calix aquæ frigidæ, res minima atque vilissima est, ideo minimum aliquid atque vilissimum Dominus ait, quod eum qui dederit discipulo ejus, « Non » perdet mercedem suam[2]. » Aut vero quando iste doctor

[1] 1 Cor. VI, 1-10. — [2] Matth. X, 42.

in Ecclesia facit inde sermonem, parvum aliquid debet existimare se dicere; et ideo non temperate, non granditer, sed submisse sibi esse dicendum. Nonne quando accidit ut de hac re loqueremur ad populum, et Deus affuit ut non incongrue diceremus, tanquam de illa aqua frigida quædam flamma surrexit[1], quæ etiam frigida hominum pectora, ad misericordiæ opera facienda, spe cœlestis mercedis accenderet?

CAPUT XIX

Alias alio utendum dicendi genere.

XXXVIII. Et tamen cum doctor iste debeat rerum dictor esse magnarum, non semper eas debet granditer dicere, sed submisse, cum aliquid docetur; temperate, cum aliquid vituperatur, sive laudatur: cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur, qui hoc agere debent, nec tamen volunt, tunc ea quæ magna sunt, dicenda sunt granditer, et ad flectendos animos congruenter. Et aliquando de una eademque re magna, et submisse dicitur, si docetur; et temperate, si prædicatur; et granditer, si aversus inde animus ut convertatur impellitur. Quid enim Deo ipso majus est? Numquid ideo non discitur? Aut qui docet unitatem Trinitatis, debet nisi submissa disputatione agere, ut res ad dignoscendum difficilis, quantum datur, possit intelligi? Numquid hic ornamenta, et non documenta quæruntur? Numquid ut aliquid agat est flectendus auditor, et non potius ut discat instruendus? Porro cum laudatur Deus sive de se ipso, sive de operibus suis, quanta facies pulchræ

[1] 2 Mach. 1, 32.

ac splendidæ dictionis oboritur ei, qui potest quantum potest laudare quem nemo convenienter laudat, nemo quomodocumque non laudat. At si non colatur, aut cum illo vel etiam præ illo colantur idola, sive dæmonia, sive quæcumque creatura, quantum hoc malum sit, atque ut ab hoc malo avertantur homines, debet utique granditer dici.

CAPUT XX.

Exempla ex sacris Litteris, primum dictionis submissæ. — Temperatæ dictionis exemplum. — Grande dicendi genus quo differat a temperato. — Grandis dictionis exemplum.

XXXIX. Submissæ dictionis exemplum est apud apostolum Paulum, ut planius aliquid commemorem, ubi ait: « Dicite mihi sub Lege volentes esse: Legem non audistis? » Scriptum est enim quod Abraham duos filios habuit, » unum de ancilla, et unum de libera: sed ille qui de ancilla, secundum carnem natus est, qui autem de libera, » per repromissionem: quæ sunt in allegoria. Hæc enim » sunt duo Testamenta; unum quidem a monte Sina in » servitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est » in Arabia, qui conjunctus est huic, quæ nunc est Jerusalem, et servit cum filiis suis. Quæ autem sursum est » Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra[1], etc. » Itemque ubi ratiocinatur, et dicit: « Fratres, secundum » hominem dico, tamen hominis confirmatum Testamentum nemo irritum facit, aut superordinat. Abrahæ dictæ » sunt promissiones et semini ejus. Non dicit: Et semini-

[1] Gal. IV, 21-26.

» bus, tanquam in multis, sed tanquam in uno, Et semini » tuo, quod est Christus. Hoc autem dico, testamentum » confirmatum a Deo, quæ post quadringentos et triginta » annos facta est Lex, non infirmat ad evacuandas pro- » missiones. Si enim ex Lege hæreditas, jam non ex pro- » missione. Abrahæ autem per repromissionem donavit » Deus[1]. » Et quia occurrere poterat audientis cogitationi: Ut quid ergo Lex data est, si ex illa non est hæreditas? ipse sibi hoc objecit, atque ait velut interrogans, « Quid ergo Lex? » Deinde respondit: « Transgressionis » gratia proposita est, donec veniret semen cui promis- » sum est, disposita per Angelos in manu Mediatoris. Mediator autem unius non est, Deus vero unus est[2]. » Et hic occurrebat, quod sibi ipse proposuit. « Lex ergo ad- » versus promissa Dei? » Et respondit, « Absit. » Redditque rationem dicens: « Si enim data esset Lex, quæ posset » vivificare, omnino ex Lege esset justitia. Sed conclusit » Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide » Jesu Christi daretur credentibus[3], etc. » vel si quid ejusmodi est. Pertinet ergo ad docendi curam non solum aperire clausa, et nodos solvere quæstionum; sed etiam dum hoc agitur, aliis quæstionibus, quæ fortassis inciderint, ne id quod dicimus improbetur per illas; aut refellatur, occurrere : si tamen et ipsa earum solutio pariter occurrerit, ne moveamus quod auferre non possumus. Fit autem ut cum incidentes quæstioni aliæ quæstiones, et aliæ rursus incidentibus incidentes pertractantur atque solvuntur, in eam longitudinem ratiocinationis extendatur intentio, ut nisi memoria plurimum valeat, atque vigeat, ad caput unde agebatur disputator redire non possit. Valde autem bonum est, ut quidquid contradici potest, si occurrerit, refutetur; ne ibi occurrat, ubi non erit qui respon-

[1] Gal. III, 15-18. — [2] Ibid. 19, 20. — [3] Ibid. 21, 22.

deat; aut præsenti quidem, sed tacenti occurrat, et minus sanatus abscedat.

XL. In illis autem apostolicis verbis dictio temperata est: « Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem, » juniores ut fratres, anus ut matres, adolescentulas ut » sorores[1]. » Et in illis, « Obsecro autem vos, fratres, per » miserationem Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam » vivam, sanctam, Deo placentem[2]. » Et totus fere ipsius exhortationis locus temperatum habet elocutionis genus: ubi illa pulchriora sunt, in quibus propria propriis tanquam debita reddita decenter excurrunt, sicuti est: « Habentes dona diversa secundum gratiam quæ data » est nobis; sive prophetiam, secundum regulam fidei; » sive ministerium, in ministrando; sive qui docet, in » doctrina; sive qui exhortatur, in exhortatione; qui tri» buit, in simplicitate; qui præest, in sollicitudine; qui » miseretur, in hilaritate. Dilectio sine simulatione; odio » habentes malum, adhærentes bono: charitate fraterni» tatis invicem diligentes, honore mutuo prævenientes, » studio non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, » spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi in» stantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hos» pitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus vos, » benedicite et nolite maledicere. Gaudere cum gaudenti» bus, flere cum flentibus: idipsum invicem sentientes[3]. » Et quam pulchre ista omnia sic effusa, bimembri circuitu terminantur, « Non alta sapientes, sed humilibus con» sentientes[4]? » Et aliquanto post: « In hoc ipso, inquit, » perseverantes, reddite omnibus debita; cui tributum, » tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timo» rem; cui honorem, honorem[5]. » Quæ membratim fusa clauduntur etiam ipsa circuitu, quem duo membra con-

[1] I Tim. v, 1. — [2] Rom. XII, 1. — [3] Ibid. 6-16. — [4] Ibid. — [5] Id. XIII, 7.

texunt, « Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem di-» ligatis[1]. » Et post paululum, « Nox præcessit, inquit, » dies autem appropinquavit. Abjiciamus itaque opera » tenebrarum, et induamus arma lucis : sicut in die ho-» neste ambulemus; non in comessationibus et ebrieta-» tibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in conten-» tione et æmulatione; sed induite Dominum Jesum » Christum : et carnis providentiam ne feceritis in con-» cupiscentiis[2]. » Quod si quisquam ita diceret : Et carnis providentiam ne in concupiscentiis feceritis; sine dubio aures clausula numerosiore mulceret : sed gravior interpres etiam ordinem maluit tenere verborum. Quomodo autem hoc in græco eloquio sonet, quo est locutus Apostolus, viderint ejus eloquii usque ad ista doctores : mihi tamen quod nobis eodem verborum ordine interpretatum est, nec ibi videtur currere numerose.

XLI. Sane hunc elocutionis ornatum, qui numerosis fit clausulis, deesse fatendum est auctoribus nostris. Quod utrum per interpretes factum sit, an (quod magis arbitror) consulto illi hæc plausibilia devitaverint, affirmare non audeo, quoniam me fateor ignorare. Illud tamen scio, quod si quisquam hujus numerositatis peritus, illorum clausulas eorumdem numerorum lege componat, quod facillime fit mutatis quibusdam verbis, quæ tantumdem significatione valent, vel mutato eorum quæ invenerit ordine; nihil illorum, quæ velut magna in scholis grammaticorum aut rhetorum didicit, illis divinis viris defuisse cognoscet. Et multa reperiet locutionis genera tanti decoris, quæ quidem et in nostra, sed maxime in sua lingua decora sunt, quorum nullum in eis, quibus isti inflantur, litteris invenitur. Sed cavendum est ne divinis gravibusque sententiis, dum additur numerus, pondus detraha-

[1] Rom. XIII, 8. — [2] Ibid. 12-14.

tur. Nam illa musica disciplina, ubi numerus iste plenissime discitur, usque adeo non defuit Prophetis nostris, ut vir doctissimus Hieronymus quorumdam etiam metra commemoret[1], in hebræa duntaxat lingua : cujus ut veritatem servaret in verbis, hæc inde non transtulit. Ego autem ut de sensu meo loquar, qui mihi quam aliis et quam aliorum est utique notior, sicut in meo eloquio, quantum modeste fieri arbitror, non prætermitto istos numeros clausularum ; ita in auctoribus nostris hoc mihi plus placet, quod ibi eos rarissime invenio.

XLII. Grande autem dicendi genus hoc maxime distat ab isto genere temperato, quod non tam verborum ornatibus comptum est, quam violentum animi affectibus. Nam capit etiam illa ornamenta pene omnia : sed ea si non habuerit, non requirit. Fertur quippe impetu suo, et elocutionis pulchritudinem si occurrerit, vi rerum rapit, non cura decoris assumit. Satis enim est ei propter quod agitur, ut verba congruentia, non oris eligantur industria, sed pectoris sequantur ardorem. Nam si aurato gemmatoque ferro vir fortis armetur, intentissimus pugnæ, agit quidem illis armis quod agit, non quia pretiosa, sed quia arma sunt : idem ipse est tamen et valet plurimum, etiam cum rimanti telum ira facit(1). Agit Apostolus, ut pro evangelico ministerio patienter mala hujus temporis, cum solatio donorum Dei, omnia tolerentur. Magna res est, et granditer agitur, nec desunt ornamenta dicendi : « Ecce, » inquit, nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salu- » tis. Nullam in quoquam dantes offensionem, ut non » reprehendatur ministerium nostrum : sed in omnibus » commendantes nosmetipsos ut Dei ministros, in multa » patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in an- » gustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in la-

[1] In prologo super Job.

» boribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia,
» in longanimitate, in benignitate, in Spiritu sancto, in
» charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei : per
» arma justitiæ a dextris et a sinistris, per gloriam et
» ignobilitatem, per infamiam et bonam famam : ut se-
» ductores, et veraces; ut qui ignoramur, et cognoscimur,
» quasi morientes, et ecce vivimus; ut coërciti, et non
» mortificati; ut tristes, semper autem gaudentes; sicut
» egeni, multos autem ditantes; tanquam nihil habentes,
» et omnia possidentes[1]. » Vide adhuc ardentem, « Os
» nostrum patet ad vos, o Corinthii : cor nostrum dila-
» tatum est[2] », et cætera, quæ persequi longum est.

XLIII. Itemque ad Romanos agit, ut persecutiones hujus mundi charitate vincantur, spe certa in adjutorio Dei. Agit autem et granditer et ornate. « Scimus, inquit,
» quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bo-
» num, iis qui secundum propositum vocati sunt. Quo-
» niam quos ante præscivit, et prædestinavit conformes
» imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis
» fratribus. Quos autem prædestinavit, illos et vocavit;
» et quos vocavit, ipsos et justificavit; quos autem justi-
» ficavit, illos et glorificavit. Quid ergo dicemus ad hæc?
» Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui proprio Filio
» non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum,
» quomodo non etiam cum illo nobis omnia donavit?
» Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justifi-
» ficat? Quis est qui condemnet? Christus Jesus qui mor-
» tuus est, magis autem qui resurrexit, qui est in dextera
» Dei, qui et interpellat pro nobis? Quis nos separabit a
» charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an persecutio,
» an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut
» scriptum est : Quoniam propter te mortificamur tota

[1] 2 Cor. VI, 2-10. — [2] Ibid. 11.

» die, æstimati sumus ut oves occisionis[1]. Sed in his omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos. Certus » sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, » neque principatus, neque præsentia, neque futura, neque virtus, neque altitudo, neque profundum, neque » creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ » est in Christo Jesu Domino nostro[2]. »

XLIV. Ad Galatas autem quamvis tota ipsa Epistola submisso dicendi genere scripta sit, nisi in extremis partibus ubi est eloquium temperatum; tamen interponit quemdam locum eo motu animi, ut sine ullis quidem talibus ornamentis; qualia sunt in iis quæ modo posuimus, non posset tamen nisi granditer dici. « Dies, inquit, observatis et menses, et annos, et tempora. Timeo vos ne » forte sine causa laboraverim in vos. Estote sicut et ego, » quoniam et ego sicut vos : fratres, precor vos, nihil me » læsistis. Scitis quia per infirmitatem carnis jampridem » evangelizavi vobis, et tentationes vestras in carne mea » non sprevistis, neque respuistis; sed sicut Angelum » Dei excepistis me, sicut Christum Jesum. Quæ ergo » fuit beatitudo vestra? Testimonium vobis perhibeo, » quoniam si fieri posset, oculos vestros eruissetis et dedissetis mihi. Ergo inimicus factus sum vobis verum » prædicans? Æmulantur vos non bene; sed excludere » vos volunt, ut eos æmulemini. Bonum est autem in » bono æmulari semper, et non solum cum præsens sum » apud vos. Filioli mei, quos iterum parturio donec formetur Christus in vobis. Vellem autem nunc adesse » apud vos, et mutare vocem meam, quia confundor in » vobis[3]. » Numquid hic aut contraria contrariis verba sunt reddita, aut aliqua gradatione sibi subnexa sunt, aut cæsa et membra circuitusve sonuerunt? et tamen

[1] Psal. XLIII, 22. — [2] Rom. VIII, 28-39. — [3] Gal. IV, 10-20.

non ideo tepuit grandis affectus, quo eloquium fervere sentimus.

CAPUT XXI.

Exempla ex doctoribus ecclesiasticis. — Submissæ dictionis exemplum. — Temperatæ dictionis exemplum. — Grandis generis exemplum.

XLV. Sed apostolica ista sic clara sunt, ut et profunda sint; atque ita conscripta memoriæque mandata, ut non solum lectore vel auditore, verumetiam expositore opus habeant, si quis in eis non superficie contentus altitudinem quærat. Quapropter videamus ista genera dicendi in eis, qui istorum lectione ad rerum divinarum atque salubrium scientiam profecerunt, eamque Ecclesiæ ministrarunt. Beatus Cyprianus submisso dicendi genere utitur in eo libro, ubi de Sacramento calicis disputat. Solvitur quippe ibi quæstio, in qua quæritur utrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere. Sed exempli gratia aliquid inde ponendum est. Post principium ergo Epistolæ, jam solvere incipiens propositam quæstionem, « Admonitos autem nos scias, inquit, ut in » calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud » fiat a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecit, » ut calix, qui in commemorationem ejus offertur, vino » mixtus offeratur. Nam cum dicat Christus, *Ego sum* » *vitis vera*[1]; sanguis Christi, non aqua est utique, sed » vinum, nec potest videri sanguis ejus, quo redempti et » vivificati sumus, esse in calice, quando vinum desit

[1] Joan. xv, 5.

» calici, quo Christi sanguis ostenditur; qui Scripturarum » omnium sacramento ac testimonio prædicatur. Invenimus enim in Genesi circa sacramentum Noë hoc idem » præcurrisse[1], et figuram dominicæ passionis illic extitisse, quod vinum bibit, quod inebriatus est, quod in » domo sua nudatus est, quod fuit recubans nudis et patentibus femoribus, quod nuditas illa patris a medio » filio denotata est : a majore vero et minore contecta, » et cætera quæ necesse non est exequi, cum satis sit » hoc solum complecti, quod Noë typum futuræ veritatis » ostendens, non aquam sed vinum biberit; et sic imaginem dominicæ passionis expresserit. Item in sacerdote » Melchisedech dominicum sacramentum præfiguratum » videmus, secundum quod Scriptura divina testatur, et » dicit : *Et Melchisedech rex Salem protulit panem » et vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, et benedixit Abraham*[2]. » Quod autem Melchisedech typum » Christi portaret, declarat in Psalmis Spiritus sanctus, ex persona Patris ad Filium dicens: *Ante Luciferum genui te. Tu es sacerdos in æternum secundum » ordinem Melchisedech*[3]. » Hæc et alia quæ sequuntur hujus Epistolæ, submissæ dictionis modum servant, quod facile est explorare legentibus.

XLVI. Sanctus quoque Ambrosius cum agat rem magnam de Spiritu sancto, ut eum Patri et Filio demonstret æqualem, submisso tamen dicendi genere utitur; quoniam res suscepta non ornamenta verborum, aut ad flectendos animos commotionis affectum, sed rerum documenta desiderat. Ergo inter cætera in principio hujus operis ait: « Commotus oraculo Gedeon[4], cum audisset quod deficientibus licet populorum millibus, in uno viro Domi-

[1] Gen. IX, 21. — [2] Id. XIV, 18. — [3] Psal. CIX, 4. — Ex Cypriano in epist. LXIII ad Cæcilium de Sacramento calicis. — [4] Judic. VI, 19.

» nus plebem suam ab hostibus liberaret, obtulit hœdum » caprarum, cujus carnem secundum præceptum Angeli » et azyma supra petram posuit, et ea jure perfudit: quæ » simul ut virgæ cacumine, quam gerebat, Angelus Dei » contigit, de petra ignis erupit, atque ita sacrificium » quod offerebatur absumptum est. Quo indicio declara- » tum videtur, quod petra illa typum habuerit corporis » Christi, quia scriptum est, *Bibebant de consequenti* » *petra; petra autem erat Christus*[1]. Quod utique non » ad divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quæ » sitientium corda populorum perenni rivo sui sanguinis » inundavit. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, » quia Dominus Jesus in carne sua, totius mundi peccata » crucifixus aboleret, nec solum delicta factorum, sed » etiam cupiditates animorum. Caro enim hœdi ad cul- » pam facti refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut » scriptum est : *Quia concupivit populus cupiditatem* » *pessimam, et dixerunt: Quis nos cibabit carne*[2]*?* » Quod igitur extendit Angelus virgam, et tetigit petram, » de qua ignis exiit, ostendit quod caro Domini Spiritu » repleta divino, peccata omnia humanæ conditionis exu- » reret. Unde et Dominus ait : *Ignem veni mittere in* » *terram*[3], et cætera : in quibus rei docendæ ac probandæ » maxime incumbit[4]. »

XLVII. De genere temperato est apud Cyprianum virginitatis illa laudatio: « Nunc nobis ad virgines sermo est, » quarum quo sublimior gloria est, major et cura. Flos » est ille ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum » gratiæ spiritalis, læta indoles laudis et honoris, opus » integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad » sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.

[1] I Cor. x, 4. — [2] Num. xi, 4. — [3] Luc. xii, 49. — [4] Ex Ambrosio lib. i de Spiritu sancto in prologo.

» Gaudet per ipsas, atque in illis largiter floret Ecclesiæ
» matris gloriosa fœcunditas : quantoque plus gloriosa
» virginitas suo numero addit, tanto plus gaudium ma-
» tris augescit. Et alio loco in fine Epistolæ : *Quomodo*
» *portavimus*, inquit, *imaginem ejus qui de limo est,*
» *sic portemus et imaginem ejus qui de cœlo est*[1].
» Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas,
» sanctitas portat et veritas; portant disciplinæ Dei me-
» mores, justitiam cum religione retinentes, stabiles in
» fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes,
» ad sustinendas injurias mites, ad faciendam misericor-
» diam faciles, fraterna pace unanimes atque concordes.
» Quæ vos singula, o bonæ virgines, observare, diligere,
» implere debetis, quæ Deo et Christo vacantes, ad Do-
» minum, cui vos dicastis, majore et meliore parte præ-
» ceditis. Provectæ annis, junioribus facite magisterium;
» minores natu, præbete majoribus ministerium, compa-
» ribus incitamentum; hortamentis vos mutuis excitate,
» æmulis de virtute documentis ad gloriam provocate;
» durate fortiter, spiritaliter pergite : pervenite feliciter;
» tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis
» virginitas honorari[2]. »

XLVIII. Ambrosius etiam genere dicendi temperato et ornato professis virginibus proponit, tanquam sub exempli forma, quod moribus imitentur, et dicit : « Virgo erat,
» non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli
» ambitu sincerum adulteraret affectum : corde humilis,
» verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi
» studiosior, non in incerto divitiarum, sed in prece
» pauperis spem reponens, intenta operi, verecunda ser-
» moni; arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum

[1] I Cor. XV, 49. — [2] Ex Cypriano in tractatu de Disciplina et habitu Virginum.

» quærere; nullum lædere, bene velle omnibus, assur-
» gere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere
» jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando
» ista vel vultu læsit parentes? Quando dissensit a pro-
» pinquis? Quando fastidivit humilem? Quando risit de-
» bilem? Quando vitavit inopem? Eos solos solita cœtus
» virorum invisere, quos misericordia non erubesceret,
» neque præteriret verecundia. Nihil torvum in oculis:
» nihil in verbis procax, nihil in actu inverecundum; non
» gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulan-
» tior, ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis,
» et figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vesti-
» bulo debet agnosci, ac primo prætendat ingressu, nihil
» intus latere tenebrarum, tanquam lucernæ lux intus
» posita, foris luceat. Quid ego exequar ciborum par-
« cimoniam, officiorum redundantiam, alterum ultra
» naturam superfuisse, alterum ipsi naturæ pene defuisse?
» Illic nulla intermissa tempora, hic congeminati jejunio
» dies; et si quando reficiendi successisset voluntas, cibus
» plerumque obvius qui mortem arceret, non delicias
» ministraret[1], etc. » Hæc autem propterea in exemplo hujus temperati generis posui, quia non hic agit ut virginitatem voveant, quæ nondum voverunt; sed quales esse debeant, quæ jam votæ sunt. Nam ut aggrediatur animus tantum ac tale propositum, grandi utique dicendi genere debet excitari, et accendi. Sed martyr Cyprianus de habitu virginum, non de suscipiendo virginitatis proposito scripsit. Iste vero episcopus etiam ad hoc eas magno accendit eloquio.

XLIX. Verum ex eo quod ambo egerunt, dictionis grandis exempla memorabo. Ambo quippe invecti sunt in eas, quæ formam pigmentis colorant, vel potius decolorant:

[1] Ex Ambrosio de Virginibus lib. II in principio.

quorum prior ille cum hoc ageret, ait inter cætera : « Si » quis pingendi artifex vultum alicujus et speciem, et » corporis qualitatem æmulo colore signasset ; et signato » jam consummatoque simulacro, manus alius inferret, » ut jam formata, jam picta quasi peritior reformaret, » gravis prioris artificis injuria et justa indignatio videre- » tur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ te- » meritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim » impudica circa homines, et incesta fucis lenocinantibus » non sis, corruptis violatisque quæ Dei sunt, pejor adul- » tera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, » impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veri- » tatis. Monentis Apostoli vox est : *Expurgate vetus* » *fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis* » *azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est* » *Christus. Itaque festa celebremus, non in fer-* » *mento veteri, neque in fermento malitiæ et nequi-* » *tiæ, sed in azymis sinceritatis et veritatis*[1]. Num » sinceritas perseverat et veritas, quando quæ sincera » sunt polluuntur, et colorum adulteriis, et medicami- » num fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus » dicit : *Non potes facere capillum unum album aut* » *nigrum*[2] : et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te » esse potiorem. Audaci conatu et sacrilego contemptu » crines tuos inficis, malo præsagio futurorum capillos » jam tibi flammeos auspicaris[3] ». Longum est inserere omnia quæ sequuntur.

L. Ille vero posterior ut in tales diceret : « Hinc illa, » inquit, nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis co- » loribus ora depingant, dum viris displicere formidant, » et de adulterio vultus meditentur adulterium castitatis.

[1] 2 Cor. v, 7. — [2] Matth. v, 36. — [3] Ex Cypriano in tractatu de disciplina et habitu Virginum.

» Quanta hæc amentia, effigiem mutare naturæ, pictu-
» ram quærere : et dum verentur maritale judicium, pro-
» dere suum? Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit
» mutare quod nata est : ita dum alii studet placere, prius
» ipsa sibi displicet. Quem judicem, mulier, veriorem re-
» quiremus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri
» times? Si pulchra es, cur absconderis? Si deformis, cur
» te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec
» alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram dili-
» git, tu alteri vis placere : et irasceris si amet alteram,
» qui adulterare in te docetur. Mala magistra es injuriæ
» tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ est passa le-
» nonem : ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi
» peccat. Tolerabiliora propemodum in adulterio crimina
» sunt : ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur[1]. »
Satis, ut existimo, apparet fœminas, ne suam fucis adulterent formam, et ad pudorem et ad timorem hac facundia vehementer impelli. Proinde neque submissum, neque temperatum, sed grande omnino genus hoc elocutionis agnoscimus. Et in his autem quos duos ex omnibus proponere volui, et in aliis ecclesiasticis viris et bona, et bene, id est, sicut res postulat, acute, ornate, ardenterque dicentibus, per multa eorum scripta vel dicta possunt hæc tria genera reperiri, et assidua lectione vel auditione, admixta etiam exercitatione, studentibus inolescere.

[1] Hæc sunt ex Ambrosio desumpta lib. I, de Virginibus.

CAPUT XXII.

Omnibus generibus dictio varianda est.

LI. Nec quisquam præter disciplinam esse existimet ista miscere : imo quantum congrue fieri potest, omnibus generibus dictio varianda est. Nam quando prolixa est in uno genere, minus detinet auditorem. Cum vero fit in aliud ab alio transitus, etiamsi longius eat, decentius procedit oratio : quamvis habeant et singula genera varietates suas in sermone eloquentium, quibus non sinuntur in eorum, qui audiunt, frigescere vel tepescere sensibus. Verumtamen facilius submissum solum, quam solum grande diutius tolerari potest. Commotio quippe animi quanto magis excitanda est, ut nobis assentiatur auditor, tanto minus in ea diu teneri potest, cum fuerit quantum satis est excitata. Et ideo cavendum est ne, dum volumus altius erigere quod erectum est, etiam inde decidat, quo fuerat excitatione perductum. Interpositis vero quæ sunt dicenda submissius, bene reditur ad ea quæ opus est granditer dici, ut dictionis impetus sicut maris æstus alternet. Ex quo fit ut grande dicendi genus, si diutius est dicendum, non debeat esse solum, sed aliorum generum interpositione varietur : ei tamen generi dictio tota tribuitur, cujus copia prævaluerit.

CAPUT XXIII.

Quomodo intermiscenda dictionis genera.

LII. Interest enim quod genus cui generi interponatur, vel adhibeatur, certis et necessariis locis. Nam et in grandi genere semper aut pene semper temperata decet esse principia. Et in potestate est eloquentis, ut dicantur nonnulla submisse etiam quæ possent granditer dici, ut ea quæ dicuntur granditer, ex illorum fiant comparatione grandiora, et eorum tanquam umbris luminosiora reddantur. In quocumque autem genere aliqua quæstionum vincula solvenda sunt, acumine opus est, quod sibi submissum genus proprie vindicat. Ac per hoc eo genere utendum est et in aliis duobus generibus, quando eis ista incidunt : sicut laudandum aliquid vel vituperandum, ubi nec damnatio cujusquam nec liberatio, nec ad actionem quamlibet assensio requiritur, in quocumque alio genere occurrerit, genus adhibendum et interponendum est temperatum. In grandi ergo genere inveniunt locos suos duo cætera, et in submisso similiter. Temperatum autem genus non quidem semper, sed tamen aliquando submisso indiget, si, ut dixi, quæstio, cujus nodus est solvendus, incurrat, vel quando nonnulla, quæ ornari possent, ideo non ornantur, sed submisso sermone dicuntur, ut quibusdam quasi toris ornamentorum præbeant eminentiorem locum. Grande autem genus temperata dictio non requirit : ad delectandos quippe animos, non ad movendos ipsa suscipitur.

CAPUT XXIV.

Sublime dicendi genus quid efficiat.

LIII. Non sane si dicenti crebrius et vehementius acclametur, ideo granditer putandus est dicere : hoc enim et acumina submissi generis, et ornamenta faciunt temperati. Grande autem genus plerumque pondere suo voces premit, sed lacrymas exprimit. Denique cum apud Cæsaream Mauritaniæ populo dissuaderem pugnam civilem, vel potius plus quam civilem, quam *Catervam* vocabant, neque enim cives tantummodo, verumetiam propinqui, fratres, postremo parentes ac filii lapidibus inter se in duas partes divisi, per aliquot dies continuos, certo tempore anni solemniter dimicabant, et quisque ut quemque poterat occidebat. Egi quidem granditer, quantum valui, ut tam crudele atque inveteratum malum de cordibus et moribus eorum avellerem, pelleremque dicendo : non tamen egisse aliquid me putavi, cum eos audirem acclamantes, sed cum flentes viderem. Acclamationibus quippe se doceri et delectari, flecti autem lacrymis indicabant. Quas ubi aspexi, immanem illam consuetudinem a patribus et avis, longeque a majoribus traditam, quæ pectora eorum hostiliter obsidebat, vel potius possidebat, devictam, antequam reipsa id ostenderent, credidi. Moxque sermone finito ad agendas Deo gratias corda atque converti. Et ecce jam ferme octo vel amplius anni sunt (2), propitio Christo, ex quo illic nihil tale tentatum est. Sunt et alia multa experimenta, quibus didicimus, homines quid in eis fecerit sapientis granditas dictionis, non cla-

more potius quam gemitu, aliquando etiam lacrymis, postremo vitæ mutatione monstrasse.

LIV. Submisso etiam dicendi genere sunt plerique mutati, sed ut quod nesciebant, scirent, aut quod eis videbatur incredibile, crederent; non autem ut agerent quod agendum jam noverant, et agere nolebant. Ad hujusmodi namque duritiam flectendam, debet granditer dici. Nam et laudes et vituperationes quando eloquenter dicuntur, cum sint in genere temperato, sic afficiunt quosdam, ut non solum in laudibus et vituperationibus eloquentia delectentur, verum et ipsi laudabiliter appetant, fugiantque vituperabiliter vivere. Sed numquid omnes qui delectantur, mutantur, sicut in grandi genere omnes qui flectuntur, agunt; et in submisso genere omnes qui docentur, sciunt, aut credunt verum esse quod nesciunt?

CAPUT XXV.

Temperatum dicendi genus quem in finem referri decet.

LV. Unde colligitur illa duo genera quod efficere intendunt, hoc eis esse maxime necessarium, qui sapienter et eloquenter volunt dicere. Illud vero quod agitur genere temperato, id est, ut eloquentia ipsa delectet, non est propter se ipsum usurpandum, sed ut rebus quæ utiliter honesteque dicuntur, si nec docente indigent eloquio nec movente, quia et scientes et faventes auditores habent; aliquanto promptius ex delectatione ipsa elocutionis, accedat vel tenacius adhærescat assensus. Nam cum eloquen-

tiæ sit universale officium, in quocumque istorum trium generum, dicere apte ad persuasionem; finis autem, id quod intenderis, persuadere dicendo; in quocumque istorum trium generum dicit quidem eloquens apte ad persuasionem, sed nisi persuadeat, ad finem non pervenit eloquentiæ. Persuadet autem in submisso genere vera esse quæ dicit : persuadet in grandi, ut agantur quæ agenda esse jam sciuntur, nec aguntur : persuadet in genere temperato, pulchre ornateque se dicere : quo fine nobis quid opus est? Appetant eum qui lingua gloriantur, et se in panegyricis talibusque dictionibus jactant, ubi nec docendus, nec ad aliquid agendum movendus, sed tantummodo est delectandus auditor. Nos vero istum finem referamus ad alterum finem, ut scilicet quod efficere volumus, cum granditer dicimus, hoc etiam isto velimus, id est, ut bona morum diligantur, vel devitentur mala; si ab hac actione non sic alieni sunt homines, ut ad eam grandi genere dictionis urgendi videantur : aut si jam id agunt, ut agant studiosius, atque in eo firmiter perseverent. Ita fit ut etiam temperati generis ornatu, non jactanter, sed prudenter utamur : non ejus fine contenti, quo tantummodo delectatur auditor; sed hoc potius agentes, ut etiam ipso ad bonum quod persuadere volumus, adjuvetur.

CAPUT XXVI.

In unoquoque dicendi genere intendere debet orator, ut intelligenter, libenter et obedienter audiatur.

LVI. Illa itaque tria, quæ supra posuimus, eum qui sapienter dicit, si etiam eloquenter vult dicere, id agere debere, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur, non sic accipienda sunt tanquam singula illis tribus dicendi generibus ita tribuantur, ut ad submissum intelligenter, ad temperatum libenter, ad grande pertineat obedienter audiri; sed sic potius ut hæc tria semper intendat, et quantum potest agat, etiam cum in illorum singulo quoque versatur. Nolumus enim fastidiri, etiam quod submisse dicimus : ac per hoc volumus non solum intelligenter, verumetiam libenter audiri. Quid autem agimus, divinis testimoniis docendo quod dicimus, nisi ut obedienter audiamur, id est, ut credatur eis, opitulante illo cui dictum est : « Testimonia tua credita facta » sunt valde[1] ? » Quid etiam cupit nisi credi, qui aliquid, licet submisso eloquio, discentibus narrat? et quis eum velit audire, nisi auditorem nonnulla etiam suavitate detineat? Nam si non intelligatur, quis nesciat nec libenter eum posse, nec obedienter audiri? Plerumque autem dictio ipsa submissa, dum solvit difficillimas quæstiones, et inopinata manifestatione demonstrat, dum sententias acutissimas de nescio qnibus quasi cavernis, unde non sperabatur, eruit, et ostendit; dum adversarii convincit

[1] Psal. xcii, 5.

errorem, et docet falsum esse, quod ab illo dici videbatur invictum; maxime quando adest ei quoddam decus non appetitum, sed quodam modo naturale, et nonnulla, non jactanticula, sed quasi necessaria, atque (ut ita dicam) ipsis rebus extorta numerositas clausularum; tantas acclamationes excitat, ut vix intelligatur esse submissa. Non enim quia neque incedit ornata, neque armata, sed tanquam nuda congreditur, ideo non adversarium nervis lacertisque collidit; et obsistentem subruit ac destruit membris fortissimi falsitatem. Unde autem crebro et multum acclamatur ita dicentibus, nisi quia veritas sic demonstrata, sic defensa, sic invicta delectat? Et in hoc igitur genere submisso iste noster doctor et dictor id agere debet, ut non solum intelligenter, verumetiam libenter et obedienter audiatur.

LVII. Illa quoque eloquentia generis temperati apud eloquentem ecclesiasticum, nec inornata relinquitur, nec indecenter ornatur; nec solum hoc appetit ut delectet, quod solum apud alios profitetur; verumetiam in iis quæ laudat, sive vituperat, istis appetendis vel firmius tenendis, illis autem devitandis vel respuendis, vult utique obedienter audiri. Si autem non auditur intelligenter, nec libenter potest. Proinde illa tria, ut intelligant qui audiunt, ut delectentur, ut obediant, etiam in hoc genere agendum est, ubi tenet delectatio principatum.

LVIII. Jamvero ubi movere et flectere grandi genere opus est auditorem, (quod tunc est opus, quando et veraciter dici et suaviter, confitetur, et tamen non vult facere quod dicitur;) dicendum est procul dubio granditer. Sed quis movetur, si nescit quod dicitur? Aut quis tenetur ut audiat, si non delectatur? Unde et in isto genere, ubi ad obedientiam cor durum dictionis granditate

flectendum est, nisi et intelligenter et libenter qui dicit audiatur, non potest obedienter audiri.

CAPUT XXVII.

Obedientius audiri cujus vita dictioni respondet.

LIX. Habet autem ut obedienter audiatur, quantacumque granditate dictionis majus pondus vita dicentis. Nam qui sapienter et eloquenter dicit, vivit autem nequiter, erudit quidem multos discendi studiosos, quamvis « Animæ suæ » sit inutilis[1], » sicut scriptum est. Unde ait et Apostolus : « Sive occasione, sive veritate, Christus annuntietur[2]. » Christus autem veritas est, et tamen etiam non veritate annuntiari veritas potest, id est, ut pravo et fallaci corde, quæ recta et vera sunt, prædicentur. Sic quippe annuntiatur Jesus Christus ab eis, qui sua quærunt, non quæ Jesu Christi. Sed quoniam boni fideles non quemlibet hominum, sed ipsum Dominum obedienter audiunt, qui ait : « Quæ dicunt, facite ; quæ autem faciunt, facere nolite ; dicunt enim, et non faciunt : » ideo audiuntur utiliter, qui etiam utiliter non agunt. Sua enim quærere student, sed sua docere non audent, de loco scilicet superiore sedis ecclesiasticæ, quam sana doctrina constituit. Propter quod ipse Dominus prius quam de talibus, quod commemoravi, diceret, præmisit : « Super cathedram » Moysi sederunt. » Illa ergo cathedra, non eorum sed Moysi, cogebat eos bona dicere, etiam non bona facientes. Agebant ergo sua in vita sua ; docere autem sua, cathedra illos non permittebat aliena.

[1] Eccli. xxxvii, 22. — [2] Philip. i, 18.

LX. Multis itaque prosunt dicendo quæ non faciunt; sed longe pluribus prodessent faciendo quæ dicunt. Abundant enim qui malæ vitæ suæ defensionem ex ipsis suis præpositis et doctoribus quærant, respondentes corde suo, aut etiam si ad hoc erumpunt, ore suo, atque dicentes : « Quod mihi præcipis, cur ipse non facis?» Ita fit ut eum non obedienter audiant, qui se ipse non audit, et Dei verbum quod eis prædicatur, simul cum ipso prædicatore contemnant. Denique Apostolus scribens ad Timotheum, cum dixisset : « Nemo adolescentiam tuam contemnat; » subjecit unde non contemneretur, atque ait : « Sed forma esto » fidelium in sermone, in conversatione, in dilectione, » in fide, in castitate[1]. »

CAPUT XXVIII.

Veritati potius quam verbis studendum. — Verbis contendere quid sit.

LXI. Talis doctor ut obedienter audiatur, non impudenter non solum submisse ac temperate, verumetiam granditer dicit, quia non contemptibiliter vivit. Sic namque eligit bonam vitam, ut etiam bonam non negligat famam, sed provideat bona coram Deo et hominibus[2], quantum potest, illum timendo, his consulendo. In ipso etiam sermone malit rebus placere quam verbis; nec æstimet dici melius, nisi quod dicitur verius; nec doctor verbis serviat, sed verba doctori. Hoc est enim quod Apostolus ait : « Non in sapientia verbi, ne evacuetur crux » Christi[3]. » Ad hoc valet etiam, quod ait ad Timotheum :

[1] Tim. IV, 13. — [2] 2 Cor. VIII, 21. — [3] 1 Cor. VIII, 17.

« Noli verbis contendere : ad nihil enim utile est, nisi ad » subversionem audientium[1]. » Neque enim hoc ideo dictum est, ut adversariis oppugnantibus veritatem, nihil nos pro veritate dicamus. Et ubi erit quod cum ostenderet qualis esse episcopus debeat, ait inter cætera : « Ut potens sit » in doctrina sana et contradicentes redarguere[2]. » Verbis enim contendere, est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni præferatur alterius. Porro qui non verbis contendit, sive submisse, sive temperate, sive granditer dicat, id agit verbis ut veritas pateat, veritas placeat, veritas moveat : quoniam nec ipsa, quæ præcepti finis et plenitudo Legis est charitas, ullo modo recta esse potest, si ea quæ diliguntur, non vera, sed falsa sunt. Sicut autem cujus pulchrum corpus et deformis est animus, magis dolendus est, quam si deforme haberet et corpus : ita qui eloquenter ea quæ falsa sunt dicunt, magis miserandi sunt, quam si talia deformiter dicerent. Quid est ergo non solum eloquenter, verumetiam sapienter dicere, nisi verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia, veris tamen rebus, quas audiri oporteat, adhibere? Sed qui utrumque non potest, dicat sapienter quod non dicit eloquenter, potius quam dicat eloquenter quod dicit insipienter. Si autem ne hoc quidem potest, ita conversetur, ut non solum sibi præmium comparet, sed etiam præbeat aliis exemplum, et sit ejus quasi copia dicendi forma vivendi.

[1] 2 Tim. II, 14. — [2] Tit. I, 9.

CAPUT XXIX[1].

Non culpandus Ecclesiastes, qui a peritiore sumit conscriptum eloquium, quod ad populum proferat.

LXII. Sunt sane quidam qui bene pronuntiare possunt, quid autem pronuntient, excogitare non possunt. Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum, memoriæque commendent, atque ad populum proferant; si eam personam gerunt, non improbe faciunt. Sic enim, quod profecto utile est, multi prædicatores veritatis fiunt, nec multi magistri, si unius veri magistri idipsum dicant omnes, et non sint in eis schismata. Nec deterrendi sunt isti voce Jeremiæ prophetæ, per quem Deus arguit eos, qui « Furantur verba ejus, unusquisque a proximo suo[2]. » Qui enim furantur, alienum auferunt; verbum autem Dei non est ab eis alienum, qui obtemperant ei : potiusque ille dicit aliena, qui cum dicat bene, vivit male. Quæcumque enim bona dicit, ejus excogitari videntur ingenio, sed ab ejus moribus aliena sunt. Eos itaque dixit Deus furari verba sua, qui boni volunt videri, loquendo quæ Dei sunt; cum mali sint, faciendo quæ sua sunt. Nec sane ipsi dicunt bona, quæ dicunt, si diligenter attendas. Quomodo enim dicunt verbis, quod negant factis? Non enim frustra de talibus ait Apostolus : « Confitentur se » nosse Deum, factis autem negant[3]. » Modo ergo quodam ipsi dicunt, et rursus alio modo non ipsi dicunt, quoniam utrumque est quod veritas ait. De talibus enim loquens :

[1] Caput in vetustis editis male incipit ad verba præcedentia : *Si autem*, etc. — [2] Jer. XXIII, 30. — [3] Tit. I, 16.

« Quæ dicunt, inquit, facite; quæ autem faciunt, facere » nolite[1]; » hoc est, Quod ex ore illorum auditis, facite; quod in opere videtis, facere nolite : « Dicunt enim, in- » quit, et non faciunt. » Ergo quamvis non faciant, dicunt tamen. Sed alio loco tales arguens : « Hypocritæ, inquit, » quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali[2]? « Ac per hoc et ea quæ dicunt, quando bona dicunt, non ipsi dicunt, voluntate scilicet atque opere negando quod dicunt. Unde contingit, ut homo disertus et malus, sermonem quo veritas prædicetur, dicendum ab alio non diserto sed bono, ipse componat : quod cum fit, ipse a se ipso tradit alienum, ille ab alieno accipit suum. Cum vero boni fideles bonis fidelibus hanc operam commodant, utrique sua dicunt : quia et Deus ipsorum est, cujus sunt illa quæ dicunt; et ea sua faciunt, quæ non ipsi componere potuerunt, qui secundum illa composite vivunt.

CAPUT XXX.

Concionator præmittat orationem ad Deum.

LXIII. Sive autem apud populum vel apud quoslibet jamjamque dicturus, sive quod apud populum dicendum vel ab eis qui voluerint aut potuerint legendum est dictaturus, oret ut Deus sermonem bonum det in os ejus. Si enim regina oravit Esther, pro suæ gentis temporaria salute locutura apud regem, ut in os ejus Deus congruum sermonem daret[3] : quanto magis orare debet, ut tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in verbo et doctrina laborat? Illi vero, qui ea dicturi sunt, quæ ab

[1] Matth. XXIII, 3. — [2] Id. XII, 34. — [3] Esther. XIV, 13.

aliis acceperunt, et antequam accipiant, orent pro eis à quibus accipiunt, ut eis detur quod per eos accipere volunt; et cum acceperint, orent ut bene et ipsi proferant, et illi ad quos proferunt sumant; et de prospero exitu dictionis eidem gratias agant, a quo id se accepisse non dubitant : « Ut qui gloriatur, in illo glorietur, in cujus » manu sunt et nos et sermones nostri [1]. »

CAPUT XXXI.

Excusat prolixitatem libri.

LXIV. Longior evasit liber hic quam volebam, quamque putaveram. Sed legenti vel audienti, cui gratus est, longus non est : cui autem longus est, per partes eum legat, qui habere vult cognitum : quem vero cognitionis ejus piget, de longitudine non queratur. Ego tamen Deo nostro gratias ago, quod in his quatuor libris non qualis ego essem, cui multa desunt, sed qualis esse debeat, qui in doctrina sana, id est, christiana, non solum sibi, sed etiam aliis laborare studet, quantulacumque potui facultate disserui.

[1] Sap. VII, 16.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE GENESI AD LITTERAM.

IMPERFECTUS LIBER[1].

TRACTATUR INITIUM GENESEOS USQUE AD HUNCCE VERSICULUM 26, « FACIAMUS « HOMIMEM AD IMAGINEM, » ETC.

CAPUT I.

Præmittitur fides catholica. — Peccatum quid? — Pœna peccati quid? —Peccata naturalia. —Catholica Ecclesia unde dicitur.

I. De obscuris naturalium rerum[2], quæ omnipotente Deo artifice facta sentimus, non affirmando, sed quærendo tractandum est, in libris maxime, quos nobis divina commendat auctoritas, in quibus temeritas asserendæ incertæ dubiæque opinionis, difficile sacrilegii crimen evitat: ea tamen quærendi dubitatio catholicæ fidei metas non debet excedere. Et quoniam multi hæretici ad suam sententiam, quæ præter fidem est catholicæ disciplinæ, expositionem Scripturarum divinarum trahere

[1] Scriptus circiter Christi annum 393. Vide Retract. lib. 1, cap. 18. —
[2] Vide D. Guillon tom. XXI, pag. 314-317.

consueverunt ; ante tractationem hujus libri catholica fides breviter explicanda est.

II. Est autem hæc, Deum Patrem omnipotentem universam creaturam fecisse atque constituisse per Filium suum unigenitum, id est, Sapientiam et Virtutem suam consubstantialem sibi et coæternam, in unitate spiritus sancti, et ipsius consubstantialis et coæterni. Hanc ergo Trinitatem dici unum Deum, eumque fecisse et creasse omnia quæ sunt, in quantum sunt, catholica disciplina credi jubet, ita ut creatura omnis sive intellectualis, sive corporalis, vel quod brevius dici potest secundum verba divinarum Scripturarum, sive invisibilis, sive visibilis, non de Dei natura, sed a Deo sit facta de nihilo : nihilque in ea esse quod ad Trinitatem pertineat, nisi quod Trinitas condidit, ista condita est. Quapropter creaturam universam neque consubstantialem Deo, neque coæternam fas est dicere aut credere.

III. Esse autem omnia, quæ fecit Deus, bona valde : mala vero non esse naturalia, sed omne quod dicitur malum, aut peccatum esse, aut pœnam peccati. Nec esse peccatum nisi pravum liberæ voluntatis assensum, cum inclinamur ad ea quæ justitia vetat, et unde liberum est abstinere : id est, non in rebus istis, sed in usu earum non legitimo. Usus autem rerum est legitimus, ut anima in lege Dei maneat, et uni Deo plenissima dilectione subjecta sit, et cætera sibi subjecta sine cupiditate aut libidine ministret, id est, secundum præceptum Dei. Ita enim sine difficultate et miseria, et cum summa facilitate et beatitudine administrabit. Pœna vero peccati est, cum ipsis creaturis non sibi servientibus cruciatur anima, cum Deo ipsa non servit : quæ creatura illi obtemperabat, cum ipsa obtemperabat Deo. Itaque non esse ignem malum, quia creatura Dei est ; sed tamen uri eo imbecillitatem nostram ex me-

rito peccati. Dici autem peccata naturalia, quæ necesse est committi ante misericordiam Dei, postquam in hanc vitam per peccatum liberi arbitrii lapsi sumus.

IV. Renovari autem hominem per Jesum Christum Dominum nostrum, cum ipsa ineffabilis ac incommutabilis Dei Sapientia plenum totumque hominem suscipere dignata est, et nasci de Spiritu sancto et virgine Maria, crucifigi, sepeliri, et resurgere, et ascendere in cœlum, quod jam factum est; et venire ad judicandos vivos et mortuos in fine sæculi, et resurrectionem mortuorum in carne, quod adhuc futurum prædicatur. Datum esse Spiritum sanctum credentibus in eum. Constitutam ab illo matrem Ecclesiam, quæ Catholica dicitur, ex eo quia universaliter perfecta est, et in nullo claudicat, et per totum orbem diffusa est. Remissa esse pœnitentibus priora peccata, et vitam æternam cœlorumque regnum promissum.

CAPUT II.

Modi exponendæ Legis. — Historia. — Allegoria. — Analogia. — Ætiologia.

V. Secundum hanc fidem quæ possunt in hoc libro quæri et disputari, considerandum est. « In principio fecit » Deus cœlum et terram[1]. » Quatuor modi a quibusdam Scripturarum tractatoribus traduntur Legis exponendæ, quorum vocabula enuntiari græce possunt, latine autem definiri et explicari : secundum historiam, secundum allegoriam, secundum analogiam, secundum ætiologiam. Historia est, cum sive divinitus sive humanitus res gesta

[1] Gen. 1, 1.

commemoratur. Allegoria, cum figurate dicta intelliguntur. Analogia, cum Veteris et Novi Testamentorum congruentia demonstratur. Ætiologia, cum dictorum factorumque causæ redduntur.

CAPUT III.

Exponitur versiculus 1 *Geneseos*.

VI. Hoc ergo quod scriptum est, « In principio fecit » Deus cœlum et terram », quæri potest, utrum tantummodo secundum historiam accipiendum sit, an etiam figurate aliquid significet, et quomodo congruat Evangelio, et qua causa liber iste sic inchoatus sit. Secundum historiam autem quæritur, quid sit « In principio », id est utrum in principio temporis, an in principio in ipsa Sapientia Dei, quia et ipse Dei Filius principium se dixit, quando ei dictum est; « Tu quis es; et dixit : Principium » quod et loquor vobis[1]. » Est enim Principium sine principio, et est Principium de alio Principio. Principium sine principio solus Pater est, ideo ex uno principio esse omnia credimus : Filius autem ita Principium est, ut de Patre sit. Ipsa etiam prima creatura intellectualis potest dici principium iis, quibus caput est, quæ fecit Deus. Cum enim recte appelletur principium caput, in illa gradatione Apostolus mulierem tamen non dixit caput alicujus. Nam et virum dixit caput mulieris; et caput viri Christum, et caput Christi Deum[2] : ita Creatori creatura subnectitur.

VII. An ideo « In principio » dictum est, quoniam primum factum est? Annon potuit inter creaturas primum

[1] Joan. VIII, 25. — [2] I Cor. XI, 3.

fieri cœlum et terra, si Angeli et omnes intellectuales Potestates primum factæ sunt? Quia et Angelos creaturam Dei et ab eo factos credamus necesse est. Nam et Angelos enumeravit Propheta in centesimo quadragesimo-octavo Psalmo cum dixit : « Ipse jussit, et facta sunt ; ipse man- » davit, et creata sunt [1]. » Sed si primum facti sunt Angeli, quæri potest, utrum in tempore facti sunt, an ante omne tempus, an in exordio temporis. Si in tempore, jam erat tempus antequam Angeli fierent : et quoniam etiam tempus ipsum creatura est, incipit necesse esse ut aliquid prius quam Angelos factum accipiamus. Si autem in exordio temporis factos dicimus, ut cum ipsis cœperit tempus, dicendum est falsum esse quod quidam volunt, cum cœlo et terra tempus esse cœpisse (3).

VIII. Si autem prius quam tempus Angeli facti sunt, quærendum est quomodo dictum sit in consequentibus : « Et dixit Deus : Fiant luminaria in firmamento cœli, ut » luceant super terram, et dividant inter noctem et diem, » et sint in signa, et tempora, et dies, et annos [2]. » Hic enim potest videri tunc cœpta esse tempora, cum cœlum et luminaria cœli ordinatis itineribus currere cœpissent : quod si verum est, quomodo potuerunt dies esse antequam tempus esset, si a cursu luminarium tempus exorsum est, quæ quarto die dicuntur esse facta? An ista dierum digestio secundum consuetudinem humanæ fragilitatis ordinata est lege narrandi et humilibus humiliter insinuandi sublimia, quia et ipse sermo narrantis non potest nisi aliqua habere et prima, et media, et ultima? An in temporibus istis dictum est, ut essent luminaria, quæ tempora homines intervallis morarum in corporis motione metiuntur? Hæc enim tempora, si nullus motus corporum esset, nulla essent, et ipsa sunt hominibus manifestiora. Quod

[1] Psal. CXLVIII, 5. — [2] Gen. I, 14.

si admittimus, quærendum est, utrum præter motum corporum possit esse tempus in motu incorporeæ creaturæ, veluti est anima vel ipsa mens; quæ utique in cogitationibus movetur, et ipso motu aliud habet prius, aliud posterius, quod sine intervallo temporis intelligi non potest. Quod si accipiamus, etiam ante cœlum et terram potest intelligi tempus fuisse, si ante cœlum et terram facti sunt Angeli. Erat enim jam creatura, quæ motibus incorporeis tempus ageret. Et recte intelligitur cum illa étiam tempus esse, ut in anima quæ per corporeos sensus corporeis motibus assuefacta est. Sed fortasse non est in principibus et creaturis supereminentibus. Sed quoquo modo hoc se habeat (res enim secretissima est, et humanis conjecturis impenetrabilis,) illud certe accipiendum est in fide, etiamsi modum nostræ cogitationis excedit, omnem creaturam habere initium; tempusque ipsum creaturam esse, ac per hoc ipsum habere initium, nec coæternum esse Creatori.

IX. Potest etiam cœlum et terra pro universa creatura positum videri, ut et hoc visibile æthereum firmamentum, cœlum appellatum sit, et illa creatura invisibilis supereminentium Potestatum; rursusque terra, omnis inferior pars mundi, cum animalibus, quibus inhabitatur. An cœlum omnis creatura sublimis atque invisibilis dicta est, terra vero omne visibile, ut etiam sic possit hoc quod dictum est: « In principio fecit Deus cœlum et terram, » universa creatura intelligi? Fortasse quippe non incongrue in comparatione invisibilis creaturæ, omne visibile terra dicitur, ut illa cœli nomine nuncupetur. Quoniam et anima, quæ invisibilis est, cum rerum visibilium amore tumesceret, et earum adeptione extolleretur, terra dicta est, sicut scriptum est: « Quid superbit terra et cinis[1]?

[1] Eccli. x, 9.

X. Sed quæri potest, utrum jam distincta et composita omnia dixerit cœlum et terram, an ipsam primo informem universitatis materiem, quæ in has formatas et speciosas naturas Deo ineffabiliter jubente digesta est, cœli et terræ nomine nuncupaverit. Quanquam enim scriptum legerimus : « Qui fecisti mundum de informi materia[1] : » tamen etiam ipsam materiam cujusmodicumque sit, non possumus dicere non ab eo factam, ex quo omnia confitemur et credimus : ut etiam ipsa digestio et ordinatio singularum quarumque rerum formatarum et distinctarum mundus vocetur ; ipsa vero materies cœlum et terra, veluti semen cœli et terræ appellata sit ; et cœlum et terra quasi confusum atque permixtum ab artifice Deo accipiendis formis idoneum. Hactenus de hoc quæsitum sit quod dictum est : « In principio fecit Deus cœlum et ter« ram : » nihil enim horum temere affirmare oportuit.

CAPUT IV.

Tractantur versiculi 2 *et* 3 *Geneseos. — Abyssus. — Elementa quatuor. — Similitudines de Spiritu super aquas. — Elementa quatuor.*

XI. « Terra autem erat invisibilis et incomposita, et » tenebræ erant super abyssum ; et Spiritus Dei ferebatur » super aquam. » Ab hæreticis (Manichæis) qui Veteri Testamento adversantur, moveri calumnia huic loco solet, cum dicunt : « Quomodo in principio fecit Deus cœlum et terram, si jam terra erat ? » Non intelligentes hoc esse subjunctum, ut exponeretur qualis terra fuerit, de qua

[1] Sap. XI, 18.

jam dictum est : « Fecit Deus cœlum et terram. » Sic ergo accipiendum est : In principio fecit Deus cœlum et terram, hæc autem terra quam Deus fecit, invisibilis erat et incomposita, donec ab eodem ipso discerneretur, et ex confusione in rerum certo ordine constitueretur. An sic melius intelligitur, ut in hac executione rursus eadem rerum materies commendaretur, quæ superius cœli et terræ nomine nuncupata est, ut iste sit sensus : In principio fecit Deus cœlum et terram, hoc autem quod cœlum et terra dictum est, terra erat invisibilis et incomposita, et tenebræ super abyssum ; id est, quod cœlum et terra appellatum est, materies erat confusa quædam, de qua mundus, qui duabus maximis partibus, cœlo scilicet et terra constat, digestis elementis et accepta forma fabricaretur. Quæ confusio materiæ sic potuit insinuari populari intelligentiæ, si diceretur terra invisibilis, et incomposita vel inordinata vel imparata, et tenebræ super abyssum, id est, super profunditatem vastissimam : quæ rursus profunditas ex eo fortasse nominata est, quia nullius intelligentia propter ipsam informitatem penetrari potest.

XII. « Et tenebræ erant super abyssum. » Utrum subter abyssus erat et supra tenebræ, quasi jam loca distincta essent ? An quoniam materiæ adhuc confusio exponitur, quod etiam χάος græce dicitur, ideo dictum est : « Tenebræ » erant super abyssum, » quia lux non erat : quæ si esset, utique supra esset, quia esset eminentior, et ea quæ sibi subjecta erant, illuminaret ? Et revera qui diligenter considerat quid sint tenebræ, nihil aliud invenit quam lucis absentiam. Ita igitur dictum est : « Tenebræ erant super » abyssum », ac si dictum esset : Non erat lux super abyssum. Quapropter hæc materies quæ consequenti operatione Dei, in rerum formas ordinata distinguitur, appellata est terra invisibilis et incomposita, et profunditas

carens luce, quæ appellata est superius nomine cœli et terræ, veluti semen, ut jam dictum est, cœli et terræ. Si tamen non cœlum et terram dicendo universitatem prius proponere voluit, ut postea, insinuata materia, mundi partes exequeretur.

XIII. « Et Spiritus Dei superferebatur super aquam. » Nusquam dixerat: Deus aquam fecit, nec tamen ullo modo credendum est aquam Deum non fecisse, et eam jam fuisse antequam ille aliquid constituisset. « Etenim ille » est ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, » sicut Apostolus dicit[1]. » Ergo et aquam Deus fecit, et aliter credere, magnus error est. Cur igitur non dictum est, quod aquam Deus fecerit? An rursus eamdem materiam, quam vel cœli et terræ, vel terræ invisibilis et incompositæ atque abyssi nomine nuncupaverat, etiam aquam voluit appellare? Cur enim non et aqua appellaretur, si terra potuit, cum adhuc neque aqua distincta atque formata neque terra esset, neque aliquid aliud? Sed primo fortasse cœlum et terra appellata est, secundo terra incomposita et abyssus carens luce, tertio aqua non incongrue: ut primo ipsius universitatis, propter quam facta est de omnino nihilo, materies, cœli et terræ nomine vocaretur: secundo terræ incompositæ atque abyssi nomine insinuaretur informitas, quia inter omnia elementa terra est informior, et minus relucens quam cætera; tertio aquæ nomine significaretur materia subjecta operi artificis, aqua enim mobilior est quam terra; et ideo propter operandi facilitatem et motum faciliorem, subjecta materies artifici, aqua magis vocanda erat quam terra.

XIV. Et aër quidem mobilior est quam aqua; æther autem mobilior ipso aëre non absurde creditur, aut sentitur: sed aëris vel ætheris nomine minus convenienter

[1] Rom. XI, 36.

appellaretur materies. Magis enim hæc elementa vim creduntur habere faciendi, terra vero et aqua patiendi. Quod si occultum est, illud certe apertissimum puto, quod aquam ventus movet, et nonnulla terrena; ventus autem est aër motus et quasi fluctuans. Ergo cum aër aquam moveat manifeste, unde autem ipse moveatur ut sit ventus, occultum sit, quis dubitet congruentius aquæ nomine materiam vocari quia movetur, quam aëris qui movet? Moveri autem pati est, movere facere. Huc accedit quod ea quæ terra gignit, aqua irrigantur, ut nasci et perfici possint, ita ut prope videatur in hæc ipsa nascentia eadem aqua converti. Quocirca congruentius aquæ nomine appellaretur materies, cum subdita operi artificis insinuaretur propter mobilitatem et conversionem in quæque nascentia corpora, quam nomine aëris in quo sola mobilitas posset animadverti, cætera vero quibus materia expressius significaretur, defuissent : ut totus iste sit sensus : « In principio fecit Deus cœlum et ter- » ram, » id est, materiam quæ cœli et terræ formam capere posset; quæ materia « Terra invisibilis et incom- » posita erat », id est, informis et luce carens profunditas : quæ tamen quoniam moventi et operanti artifici subdita esset, propter hoc ipsum quod cedit operanti, aqua etiam nominata est.

XV. In hac igitur materiæ significatione prius insinuatus est finis ejus, id est, propter quid facta sit, secundo ipsa informitas, tertio servitus sub artifice atque subjectio. Itaque primo cœlum et terra, propter hoc enim facta materies; secundo terra invisibilis et incomposita, et tenebræ super abyssum, id est, ipsa informitas sine lumine, unde etiam terra invisibilis dicta est; tertio aqua subjecta spiritui ad habitum formasque capiendas : ideo super aquam ferebatur Spiritus Dei, ut Spiritum operantem,

aquam vero unde operaretur, intelligamus, id est, materiam fabricabilem. Cum enim ista tria dicimus unius rei nomina, materia mundi, materia informis, materia fabricabilis, horum primo nomini bene adjungitur cœlum et terra; secundo obscuritas, confusio, profunditas, tenebræ; tertio cedendi facilitas, cui jam ad operandum spiritus superfertur artificis.

XVI. « Et Spiritus Dei superferebatur super aquam. » Non ita superferebatur sicut oleum aquæ, vel aqua terræ, id est, quasi contineretur; sed, si ad hoc de visibilibus exempla capienda sunt, sicut superfertur lux ista solis aut lunæ his corporibus, quæ illuminat in terra : non enim continetur illis; sed cum cœlo contineatur, istis superfertur. Item cavendum est, ne quasi locorum spatiis Dei Spiritum superferri materiæ putemus, sed vi quadam effectoria et fabricatoria, ut illud cui superfertur efficiatur, et fabricetur; sicut superfertur voluntas artificis ligno, vel cuique rei subjectæ ad operandum, vel etiam ipsis membris corporis sui, quæ ad operandum movet. Et hæc similitudo cum jam sit omni corpore excellentior, parva est tamen, et prope nihil ad intelligendam superlationem Spiritus Dei, subjecta sibi ad operandum mundi materia : sed non invenimus evidentiorem similitudinem et propinquiorem rei, de qua loquimur, in iis rebus quæ ab hominibus quomodocumque capi possunt. Quapropter in hujusmodi cogitatione optime illud præceptum tenebitur, quod scriptum est; « Benedicentes Deum, exaltate illum quantumcumque potueritis, superabit et adhuc [1]. » Hoc autem dictum sit, si hoc loco Spiritus Dei Spiritus sanctus, quem in ipsa ineffabili et incommutabili Trinitate veneramur, accipitur.

XVII. Potest autem et aliter intelligi, ut Spiritum

[1] Eccli. XLIII, 32.

Dei, vitalem creaturam, qua universus iste visibilis mundus atque omnia corporea continentur et moventur, intelligamus; cui Deus omnipotens tribuit vim quamdam sibi serviendi ad operandum in iis, quæ gignuntur. Qui spiritus cum sit omni corpore æthereo melior, quia omnem visibilem creaturam omnis invisibilis creatura antecedit, non absurde Spiritus Dei dicitur. Quid enim non est Dei ex iis quæ condidit, cum etiam de ipsa terra dictum sit; « Domini est terra et plenitudo ejus [1] : » et illud universali complexione quod scriptum est: « Quoniam » tua sunt omnia, Domine, qui animas amas [2]? » Sed tunc potest iste Spiritus sic intelligi, si quod dictum est, « In principio fecit Deus cœlum et terram », tantum de visibili creatura dictum sentiamus, ut super materiam rerum visibilium in exordio fabricationis earum superferretur invisibilis Spiritus, qui tamen etiam ipse creatura esset, id est, non Deus, sed a Deo facta atque instituta natura. Si autem universæ creaturæ, id est, et intellectualis et animalis, et corporalis, materia creditur illo aquæ vocabulo enuntiata, nullo modo hoc loco Spiritus Dei potest nisi ille incommutabilis et sanctus intelligi, qui ferebatur super materiam omnium rerum, quas fecit et condidit Deus.

XVIII. Tertia opinio de hoc Spiritu oriri potest, ut credatur Spiritus nomine, aëris elementum enuntiatum; ut ita quatuor elementa insinuata sint, quibus mundus iste visibilis surgit, cœlum scilicet, et terra, et aqua, et aër: non quia jam erant distincta et ordinata; sed quia in illius materiæ quamvis informi confusione, tamen exortura præsignabantur: quæ informis confusio tenebrarum et abyssi nomine commendata est. Sed quælibet sententiarum istarum vera sit, omnium rerum quæ ortæ sunt, quæ videntur, et quæ non videntur, non quantum ad vitia

[1] Psal. xxiii, 1. — [2] Sap. xi, 27.

quæ contra naturam sunt, sed quantum ad ipsas naturas attinet, Deum esse auctorem et conditorem credendum est; nullamque omnino esse creaturam, quæ non ab ipso initium perfectionemque habeat generis et substantiæ suæ.

CAPUT V.

De versiculis 3 et 4 Geneseos. — Lux triplex, ætherea, sensualis et rationalis. — Lux quid.

XIX. « Et dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux. » Deum dixisse : « Fiat lux », non de voce, pulmonibus edita, nec lingua et dentibus accipere debemus. Carnalium sunt istæ cogitationes : secundum autem carnem sapere, mors est. Sed ineffabiliter dictum est : « Fiat lux. » Utrum autem hoc quod dictum est, Filio unigenito dictum est, an idipsum quod dictum est, Filius unigenitus est, quod dictum Dei Verbum dicitur, per quod facta sunt omnia[1], quæri potest : dum tamen illa absit impietas, ut Verbum Dei unigenitum Filium, quasi vocem prolatam, sicut a nobis fit, esse credamus. Verbum autem Dei, per quod facta sunt omnia, nec cœpit esse, nec desinet; sed sine inchoatione natum, Patri coæternum est. Quare hoc quod dictum est : « Fiat lux », si et cœpit et destitit dici, magis Filio dictum est hoc Verbum, quam ipsum est Filius. Et tamen etiam hoc ineffabiliter : nec carnalis imago subrepat in animum, et intellectum pium spiritalem conturbet. Quia et incipere aliquid et desinere in natura Dei, si proprie accipiatur, temeraria et præceps opinio est : car-

[1] Joan. 1, 3.

nalibus tamen et parvulis, non tanquam in ea mansuris, sed tanquam inde surrecturis humanissime concedenda est. Quidquid enim incipere et desinere Deus dicitur, nullo modo in ipsius natura, sed in ejus creatura, quæ illi miris modis obtemperat, intelligendum est.

XX. « Et dixit Deus : Fiat lux. » Utrum ea lux, quæ his carnalibus oculis patet; an aliqua occulta, quam nobis per hoc corpus videre non datum est? Et si occulta, utrum corporea, quæ per locorum spatia tenditur fortasse in sublimibus partibus mundi; an incorporea, qualis in anima est, ad quam vitandi et appetendi refertur examen a sensibus corporis, qua non carent etiam animæ bestiarum; an ea quæ superior ratiocinando apparet, ex qua incipit omne quod creatum est? Quamlibet enim lucem significet, factam tamen et creatam debemus accipere : non illam, qua fulget ipsa Dei Sapientia, quæ non creata est, sed nata, ne sine luce Deus fuisse putetur prius quam istam, de qua nunc agitur, condidisset. De hac enim, sicut ipsa verba satis docent, hoc commendatur quod facta sit, « Et dixit, inquit : Fiat lux, et facta est lux. » Alia est lux de Deo nata, et alia lux quam fecit Deus : nata de Deo lux, est ipsa Dei Sapientia; facta vero lux, est quælibet mutabilis, sive corporea sive incorporea.

XXI. Movere autem solet, quomodo lux corporea esse potuerit antequam cœlum esset et cœli luminaria, quæ post istam exponuntur : quasi vero facile hoc ab homine percipi potest, aut omnino ullo modo potest, utrum sit aliqua lux præter cœlum, quæ tamen spatiis locorum distincta atque diffusa sit, mundumque amplectatur. Sed cum liceat hic et incorpoream lucem intelligere, si non visibilem tantum creaturam in hoc libro, sed omnem creaturam expositam dicimus, quod opus est in hac controversia remorari? Et fortasse quod quærunt homines,

quando Angeli facti sunt, ipsi significantur hac luce, brevissime quidem, sed tamen convenientissime et decentissime.

XXII. « Et vidit Deus lucem quia bona est[1]. » Ista sententia non quasi insoliti boni lætitiam, sed approbationem operis significari, oportet intelligi. Quid enim convenientius de Deo dicitur, quantum inter homines dici potest, quam cum ita ponitur dixit, factum est, placuit : ita ut in eo quod dixit, imperium ejus intelligatur ; in eo quod factum est, potentia ; in eo quod placuit, benignitas : sicut ista ineffabilia per hominem hominibus, ita ut omnibus prodesse possent, dici debuerunt.

XXIII. « Et divisit Deus inter lucem et tenebras[2]. » Hinc intelligi licet, quanta divini operis facilitate ista dicantur effecta. Non enim quisquam est, qui sic existimet lucem factam, ut esset confusa cum tenebris, et ob hoc postea separationis indigeret : sed eo ipso quo lux facta est, consecuta est etiam divisio inter lucem et tenebras. « Quæ enim societas lucis cum tenebris[3] ? » Deus ergo divisit inter lucem et tenebras, quia lucem fecit, cujus absentia tenebræ vocantur. Interest autem inter lucem et tenebras, sicut interest inter vestimentum et nuditatem, aut plenum et inane, et similia.

XXIV. Jam quot modis possit intelligi lux, supra dictum est, quibus contrariæ privationes possunt tenebræ nominari. Alia est enim lux, quæ videtur his oculis corporeis, etiam ipsa corporea ; ut solis, et lunæ, et stellarum, et si quid hujusmodi est, cui contrariæ sunt tenebræ, cum aliquis locus ea luce caret. Alia item lux est vita sentiens, et valens discernere quæ per corpus ad animæ judicium referuntur, id est, alba et nigra, canora et rauca, suaveolentia et graveolentia, dulcia et amara, calida et

[1] Gen. I, 4. — [2] Ibid. — [3] Cor. VI, 14.

frigida, et cætera hujusmodi. Alia est enim lux quæ sentitur oculis, alia qua per oculos agitur ut sentiatur. Illa enim in corpore, hæc autem quamvis per corpus ea quæ sentit percipiat, in anima est tamen. Huic contrariæ sunt tenebræ insensibilitas quædam, vel si melius insensualitas dicitur, id est, non sentire, quamvis inferantur quæ sentiri possent, si esset in illa vita lux ista unde sentitur. Neque hoc cum ministeria desunt corporis, sicut in cæcis aut surdis: nam in istorum animis est ista lux, de qua nunc agimus; sed instrumenta corporis desunt. Neque illo modo, quo modo in silentio vox non auditur, cum et ista lux est in anima, et adsunt corporis instrumenta, sed nihil quod sentiatur infertur. Non ergo qui iis causis non sentit, caret ista luce: sed cum talis potentia non est in anima, quæ jam nec anima dici solet, sed tantum vita, qualis perhibetur esse vitis et arboris, et quarumcumque stirpium: si tamen eas vel talem habere persuaderi ullo modo potest, quas nonnulli nimis errantes [1] hæretici, non solum sentire per corpus, id est, videre, audire, et calorem ignemque discernere, sed etiam intelligere rationem et cogitationes nostras nosse arbitrantur: sed de his alia quæstio est. Insensibilitas ergo tenebræ hujus lucis, qua quidquid sentitur, cum ipsam vim sentiendi non habet vita quælibet. Convenienter autem lucem hanc dici concedit quisquis concedit recte dicendi lucem, qua res quæque manifesta est. Cum autem dicimus: Manifestum est hoc canorum esse, manifestum est hoc dulce esse, manifestum est hoc frigidum esse, et quod forte hujus generis per corporales sensus attingimus, hæc lux, qua ista manifesta sunt, utique intus in anima est, quamvis per corpus inferantur quæ ita sentiuntur. Tertium lucis genus in creaturis intelligi potest, quo ratiocinamur. Huic contra-

[1] Manichæi.

riæ tenebræ sunt irrationabilitas, sicut sunt animæ bestiarum.

XXV. Sive ergo lucem æthercam, sive sensualem, cujus animalia participant, sive rationalem, quam Angeli et homines habent, a Deo factam primitus in rerum natura hæc sententia vult intelligi; divisisse Deum inter lucem et tenebras, eo ipso quo lux facta est, oportet accipi, quod aliud est lux, aliud illæ privationes lucis, quas in contrariis tenebris ordinavit Deus. Non enim Deum fecisse tenebras dictum est: quoniam species ipsas Deus fecit, non privationes quæ ad nihilum pertinent, unde ab artifice Deo facta sunt omnia: quas tamen ab eo ordinatas intelligimus, cum dicitur: « Et divisit Deus inter lucem » et tenebras », ne vel ipsæ privationes non haberent ordinem suum, Deo cuncta regente atque administrante. Sicut in cantando interpositiones silentiorum certis moderatisque intervallis, quamvis vocum privationes sint, bene tamen ordinantur ab iis qui cantare sciunt, et suavitati universæ cantilenæ aliquid conferunt. Et umbræ in picturis eminentiora quæque distinguunt, ac non specie, sed ordine placent. Nam et vitiorum nostrorum non est auctor Deus; sed tamen ordinator est, cum eo loco peccatores constituit, et ea perpeti cogit quæ merentur. Ad hoc valet quod oves ponuntur ad dexteram, hœdi autem ad sinistram [1]. Quædam ergo et facit Deus, et ordinat: quædam vero tantum ordinat. Justos et facit, et ordinat: peccatores autem, in quantum peccatores sunt, non facit, sed ordinat tantum. Quippe cum illos ad dexteram, illos ad sinistram constituit, et quod in ignem æternum jubet ire, ad meritorum ordinem valet. Ita species naturasque ipsas et facit, et ordinat: privationes autem specierum defectusque naturarum non facit, sed ordinat tantum. Dixit ita-

[1] Matth, xxv, 33.

que : « Fiat lux et facta est lux. » Non dixit : « Fiant tenebræ, et factæ sunt tenebræ. » Horum ergo unum fecit, alterum non fecit : utrumque tamen ordinavit, cum divisit inter lucem et tenebras. Ita et ipso faciente pulchra sunt singula, et ipso ordinante pulchra sunt omnia.

CAPUT VI.

Tractatur prima pars versiculi 5 *Genescos. — Nomen unde dictum.*

XXVI. « Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras » vocavit noctem. » Cum et lux nomen sit alicujus rei, et dies rursum, et tenebræ et nox utrumque sit nomen, utrumque ita dici oportuit, nomina rebus imposita esse, ut illa res cui nomen impositum est; utique alio, quoque nomine, non enim aliter poterat enuntiare. Et ita dictum est : « Vocavit Deus lucem diem » ut indifferenter etiam dici converse posset : Vocavit Deus diem lucem, et vocavit noctem tenebras. Quid ei respondebimus, si quis a nobis ita quærit : Luci nomen impositum est dies, an diei nomen impositum est lux ? quia hæc duo utique, in quantum ad res significandas articulata voce enuntiantur, nomina sunt. Hoc modo etiam de aliis duobus quæri potest : Tenebris nomen impositum est nox, an nocti impositum est nomen tenebræ? Et quidem ut Scriptura describit, manifestum est lucis nomen dictum esse diem, et tenebrarum nomen dictum esse noctem. Quia cum diceret : Deus fecit lucem, et divisit inter lucem et tenebras, nondum de vocabulis agebatur : postea adhibita sunt vocabula, dies et nox; cum et illa sine dubio vocabula sint, lux et

tenebræ, res aliquas significantia, sicut dies et nox. Ergo hoc ita accipiendum est, quia enuntiari aliter non posset res quæ nomen accepit, nisi aliquo nomine? An potius ista vocatio accipienda est ipsa distinctio? Non enim omnis lux dies aut omnes tenebræ nox : sed lux et tenebræ certis inter se vicibus ordinatæ atque distinctæ, diei et noctis nominibus appellantur. Omne quippe vocabulum ad distinctionem valet. Unde etiam nomen quod rem notet, appellatum est, quasi notamen. Notet autem, id est, distinguat et doctitanter ad discernendum adjuvet. Fortasse ergo ipsum divisisse inter lucem et tenebras, hoc est, vocasse lucem diem, et tenebras noctem, ut hoc sit ordinasse ista quod vocasse. An ista vocabula significare nobis volunt, quam lucem dixerit, et quas tenebras? tanquam si diceret : « Fecit Deus lucem, et divisit inter lucem et tenebras ; » lucem autem dico diem, et tenebras dico noctem : ne aliquam aliam lucem intelligas, quæ non sit dies ; et ne aliquas alias tenebras intelligas, quæ non sint nox. Nam si omnis lux dies possit intelligi, et omnes tenebræ noctis nomine censerentur, fortasse non opus esset dicere : « Et » vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.»

XXVII. Item quæri potest quem diem dicat, et quam noctem. Si istum diem vult accipi, quem solis ortus inchoat, et claudit occasus ; et istam noctem, quæ a solis occasu usque in ortum tenditur, non invenio quomodo esse potuerint, antequam cœli luminaria facta essent. An ipsa spatia horarum et temporum, etiam sine discrimine fulgoris atque umbræ, jam ita vocari potuerunt? Et quomodo in illam lucem rationalem, si hæc significata est, aut sensualem cadit hæc vicissitudo, quæ nomine diei et noctis significatur? Annon secundum quod evenit, sed secundum quod potest evenire, ista insinuata sunt ; quia et rationi potest error succedere, et sensui quædam stoliditas?

CAPUT VII.

De altera parte versiculi 5 Geneseos.

XXVIII. « Et Facta est vespera et factum est mane » dies unus. » Non eodem modo nunc appellatur dies, quo cum diceretur, « Et vocavit Deus lucem diem : » sed eo modo quo dicimus, verbi gratia, triginta dies habere mensem : hoc enim nomine diei noctes quoque includimus ; superius autem ita dictus est dies, ut a nocte sejungeretur. Itaque cum illa operatio diei per lucem gesta insinuaretur, consequenter factam dicitur esse vesperam, et factum esse mane diem unum, ut scilicet sit unus dies a cœpto die usque ad cœptum diem, id est, a mane usque ad mane, quales dies annumeratis, ut dixi, noctibus appellamus. Sed quomodo facta est vespera, et factum est mane ? An tanta mora temporis fecit lucem Deus, et divisit inter lucem et tenebras, quanta mora tenditur dies lucens, id est, non annumerata nocte ? Et ubi est quod scriptum est : « Subest enim tibi cum voles posse[1], » si opus est Deo productione temporis, ut aliquid perficiat ? An omnia quidem tanquam in arte atque ratione perfecta sunt Deo[2], non in productione temporis, sed in ipsa vi qua illas etiam res, quas non stare, sed transire cernimus, stabiliter efficit ? Non enim et in sermone nostro cum verba alia transeant, et alia succedant, credibile est ista fieri in ipsa arte, qua operante stabiliter artificiosa occurrit oratio. Quanquam ergo sine productione temporis faciat Deus, cui subest posse cum volet ; ipsæ tamen na-

[1] Sap. XII, 18. — [2] Forte *a Deo*.

turæ temporales motus suos temporaliter peragunt. Ita ergo fortasse dictum est : « Et facta est vespera, et » factum est mane dies unus, » sicut ratione prospicitur, ita fieri debere aut posse, non ita ut fit temporalibus tractibus. Nam in ipsa ratione operationem contemplatus est in Spiritu sancto, qui dixit : « Qui manet in æternum, » creavit omnia simul[1] : » sed commodissime in illo libro, quasi morarum per intervalla factarum a Deo rerum digesta narratio est, ut ipsa dispositio, quæ ab infirmioribus animis contemplatione stabili videri non poterat, per hujusmodi ordinem sermonis exposita quasi istis oculis cerneretur.

CAPITA VIII ET IX[2].

Explicatur versiculus 6 *Geneseos. — Saturnus planeta. — Tractatur versiculus* 8 *Geneseos.*

XXIX. « Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio » aquæ, et sit dividens inter aquam et aquam. Et sic factum, » est. Et fecit Deus firmamentum, et divisit inter aquam, » quæ erat sub firmamento, et inter aquam, quæ erat » supra firmamentum. » Utrum aquæ tales sint supra firmamentum, quales sub firmamento istæ visibiles : an quia illam aquam videtur significare, supra quam Spiritus ferebatur, et eam intelligebamus esse ipsam mundi materiam, hæc etiam hoc loco firmamento interposito discreta credenda est, ut inferior sit materia corporalis, superior animalis? Hoc enim firmamentum dicit, quod cœlum

[1] Eccli. XVIII, 1. — [2] Hæc duo capita annectimus, utpote connectissima in Edit. Maurinensi.

postea vocat. Cœlesti autem corpore nihil est in corporibus melius. Alia quippe corpora cœlestia, et alia terrestria; et utique cœlestia meliora : quorum naturam quidquid transit, nescio quemadmodum corpus possit vocari; sed est fortasse vis quædam subjecta rationi, qua ratione Deus veritasque cognoscitur : quæ natura, quia formabilis est virtute atque prudentia, cujus vigore cohibetur ejus fluctuatio atque constringitur, et ob hoc quasi materialis apparet, recte aqua divinitus appellata est; non locorum spatio, sed merito naturæ incorporeæ cœli corporei ambitum excedens. Et quoniam cœlum firmamentum vocavit, non absurde intelligitur quidquid infra æthereum cœlum est, in quo pacata atque firmata sunt omnia, mutabilius esse et dissolubilius. Quod genus corporalis materiæ ante acceptam speciem distinctionemque formatum, a qua firmamentum nominatum est, fuerunt qui crederent has visibiles aquas et frigidas superficiem cœli superamplecti. Et documentum adhibere conati sunt de tarditate stellæ unius de septem vagantibus, quæ superior est cæteris, et a Græcis φαίνων dicitur, et triginta annis peragit signiferum circulum, ut ob hoc tarda sit, quia est frigidis aquis vicinior, quæ supra cœlum sunt. Quæ opinio nescio quemadmodum possit apud eos defendi, qui subtilissime ista quæsierunt. Nihil autem horum temere affirmandum, sed caute omnia modesteque sunt tractanda.

XXX. « Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio » aquæ, et sit dividens inter aquam et aquam : et sic fac- » tum est[1]. » Postquam dixit, « Sic factum est, » quid opus erat rursum addere, « Et fecit Deus firmamentum, et di- » visit inter aquam quæ erat sub firmamento, et aquam » quæ erat supra firmamentum[2]? » Nam cum dixisset superius, « Et dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux; » non

[1] Gen I, 6. — [2] Ibid. 7.

addidit rursum : « Et fecit Deus lucem; » hic autem posteaquam dixit : « Et dixit Deus: Fiat, et sic factum est, » additum est, « Et fecit Deus. » An hinc apparet non oportere lucem illam intelligi corporalem, ne eam aliqua creatura interposita fecisse Deus videatur : (Deum autem Trinitatem dico :) hoc vero firmamentum cœli, quia corporeum est, per incorpoream creaturam accepisse speciem formamque creditur, ut prius incorporeæ naturæ rationabiliter a veritate impressum sit quod corporaliter imprimeretur, ut cœli fieret firmamentum : et ideo positum est, « Et dixit Deus : Fiat, et sic factum est[1] : » in ipsa rationali natura prius factum est fortasse unde imprimeretur corpori species : cum autem additum est: « Et fecit Deus firmamentum, et divisit inter aquam, quæ erat sub firmamento, et aquam quæ erat supra firmamentum; » et ipsa cooperatio in illa materia, ut corpus cœli fieret, significatur? An forte varietatis causa ut textus sermonis in fastidium non veniret, supra non est positum quod infra positum est, et non oportet scrupulose omnia rimari? Eligat quis quod potest; tantum ne aliquid temere atque incognitum pro cognito asserat : memineritque se hominem de divinis operibus quantum permittitur quærere.

XXXI. « Et vocavit Deus firmamentum cœlum[2]. » Quod de vocatione superius tractatum est, hic quoque considerari potest : non enim omne firmamentum cœlum est. « Et » vidit Deus quod bonum est. » Et de hoc superius quod tractatum est, retractaretur, nisi quod non eumdem ordinem video. Nam superius, « Et vidit Deus lucem quia » bona est, » et post deinde subjicitur, « Divisit Deus inter lucem et tenebras; et vocavit Deus lucem diem, et » tenebras vocavit noctem : » hic autem postquam factum enarratum est, quod factum dicebatur, et posteaquam

[1] Forte deest *id est*. — [2] Gen 1, 8.

vocatum est firmamentum cœlum, tum dicitur, « Et vidit » Deus quia bonum est. » Quod si non fastidii evitandi gratia ita variatum est, illud certe intelligere cogimur quod dictum est, « Et fecit Deus omnia simul[1]. » Quare enim primo ibi vidit quia bonum est, et postea nomen imposuit; hic autem primo nomen imposuit, et postea vidit quia bonum est: nisi quia illa differentia significat morarum intervalla non esse in operatione Dei, quamvis in ipsis inveniantur operibus? Secundum autem morarum intervallum prius aliquid et postea efficitur, sine quibus narratio factorum esse non potest, quamvis sine his Deus ista efficere potuerit. « Et facta est vespera, et » factum est mane dies secundus. » Jam hinc superius tractatum est, et easdem rationes hic quoque valere arbitror.

CAPUT X.

Tractantur versiculi 9 et 10 Geneseos. — Formari quid.

XXXII. « Et dixit Deus: Congregentur aquæ, quæ » sub cœlo sunt in congregationem unam, et appareat » arida, et sic factum est. » Hinc probabilius credi potest aquam dictam esse superius, sicut arbitrabamur, ipsam mundi materiam. Nam si universum aqua oppletum erat, unde vel quo potuit congregari? Si enim quamdam confusionem materialem aquæ nomine appellaverat, hæc congregatio accipienda est ipsa formatio, ut talis esset aquæ species, qualem nunc esse cernimus. Et ipsum,

[1] Eccli. XVIII, 1.

« Appareat arida, » quod positum est, terræ formatio intelligi potest, ut hanc haberet speciem terra, quam cernimus. Invisibilis enim et incomposita dicta erat, cum adhuc materiæ species deesset. Dixit ergo Deus : « Congregetur aqua » quæ sub cœlo est ; » id est, in formam redigatur materies corporalis, ut aqua ista sit, quam sentimus. « In congrega» tionem unam. » Vis ipsa formæ commendatur nomine unitatis. Hoc est enim vere formari, in unum aliquid redigi ; quoniam summe unum est omnis formæ principium. « Et » appareat arida ; » id est, speciem visibilem accipiat, atque a confusione distinctam. Et bene aqua congregatur, ut appareat arida, id est, cohibetur quod fluitat mare, ut quod obscurum est illustretur. « Et sic factum est : » etiam hoc fortasse in rationibus intellectualis naturæ prius factum est, ut postea quod dicitur : « Et congregata est aqua » in congregationem unam, et apparuit arida, » non superfluo additum videatur, cum jam dictum esset : « Et sic » factum est ; » sed ut post rationalem et incorpoream operationem intelligeremus etiam corporalem secutam.

XXXIII. « Et vocavit Deus aridam terram, et congre» gationem aquæ mare vocavit[1]. » Adhuc nobiscum facit illa causa vocabulorum : non enim omnis aqua, mare ; aut omne aridum, terra. Ergo quæ aqua esset, et quæ arida, vocabulis segregandum fuit. Ipsam autem distinctionem atque formationem fuisse vocationem Dei, non absurde adhuc intelligi potest. « Et vidit Deus quia bonum est. » Et hic ipse ordo servatus est : quare huic etiam illa, quæ jam tractata sunt, conferantur.

[1] Gen. I, 10.

CAPUT XI.

Tractantur versiculi 11, 12 et 13 Geneseos.

XXXIV. « Et dixit Deus : Germinet terra herbam pabuli, ferentem semen secundum genus suum et similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus » semen sit in se secundum suam similitudinem. Postquam facta sunt terra et mare, et vocata et approbata, quod sæpe diximus non morarum intervallis accipiendum esse, ne ineffabilem operantis Dei facultatem tarditas aliqua consequatur, non statim, sicut duobus diebus præcedentibus, subjicitur, « Facta est vespera, et factum est »mane dies tertius : » sed adjungitur alia operatio, « Ut » germinet terra herbam pabuli ferentem semen secundum genus suum et similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen sit in se secundum » suam similitudinem. » Quod de luce illa, et firmamento, et aquis, et arida dictum non est; non enim habet lux successionis propaginem, aut cœlum de alio cœlo nascitur, aut terra aut mare alia maria et alias terras gignunt, quæ succedant. Hic ergo dicendum fuit, « Ferentem semen secundum genus suum et similitudinem, et cujus » semen sit in se secundum suam similitudinem, » ubi similitudo nascentium prætereuntis similitudinem servat.

XXXV. Hæc autem omnia ita supra terram sunt, ut ipsi terræ radicitus cohæreant, et ei continuentur, et rursum quodam modo separentur: propterea hujus naturæ significationem in ista narratione servatam arbitror; quia et eodem die facta sunt, quo terra apparuit : et tamen

iterum dixit Deus, « Ut terra germinaret; » et iterum dictum est, « Et sic factum est; » deinde secundum superiorem regulam, postquam dictum est : « Et sic factum » est, » subjungitur ipsa executio, « Et dedit terra her» bam pabuli, ferentem semen secundum genus suum; » et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen in » se secundum suam similitudinem. » Et iterum dicit: « Vidit Deus quia bonum est. » Itaque et uno die ista junguntur, et iteratis Dei verbis distinguuntur ab invicem. Quod de terra et mari propterea puto non esse factum, quia magis harum rerum est discernenda natura, quæ cum oriantur et occidant, seminis successione propagantur. An quia terra et mare simul fieri potuerint, non solum in rationibus creaturæ spiritalis, ubi simul omnia facta sunt, sed etiam in ipsa corporali motione; arbores vero et quæque stirpes nasci non possent, nisi terra, in qua germinarent, præcessisset; propterea et repetendum erat jussum Dei, ut et facta significarentur distantia, tamen non alio die facienda, propter quod radicibus terræ affiguntur et continuantur? Sed quæri potest, cur istis Deus non imposuerit nomina : an prætermissum est, quia multitudo eorum non sinebat? Verum hæc quæstio melius postea considerabitur, cum animadvertemus alia, quæ non vocavit Deus, sicut vocavit lucem, et cœlum, et terram, et mare. « Et factum est vespera, et factum est mane dies ter» tius. »

CAPUT XII.

Expenditur prima pars versiculi 14 Geneseos.

XXXVI. « Et dixit Deus : Fiant luminaria in firmamento cœli, ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem, et sint in signis et temporibus, et in diebus, et annis, et sint in splendorem in firmamento cœli, ut luceant super terram. » Quarto die luminaria facta sunt, de quibus dicitur, « Et sint in diebus : » quid ergo volunt tres dies transacti sine luminaribus? aut cur ista erunt in diebus, si etiam sine istis dies esse potuerunt? An quia evidentius productio illa temporis et morarum intervallum motu istorum luminarium distingui ab hominibus potest? An ista dierum et noctium enumeratio ad distinctionem valet inter illam naturam, quæ facta non est, et eas quæ factæ sunt : ut « mane » nominaretur propter earum speciem factarum; « vespera » vero propter privationem? Quia quantum attinet ad illum, a quo facta sunt, speciosa atque formosa sunt : quantum autem in ipsis est, possunt deficere, quia de nihilo facta sunt; et in quantum non deficiunt, non est eorum materiæ, quæ ex nihilo est, sed ejus qui summe est, et illa facit esse in genere et ordine suo.

XXXVII. « Et dixit Deus : Fiant in firmamento cœli luminaria ut luceant, » utrum de fixis tantum dictum est sideribus, an etiam de vagis? Sed duo luminaria majus et minus inter vaga sidera numerantur : quomodo ergo in firmamento facta sunt omnia, cum singulos suos vel glo-

bos vel circulos vaga singula quæque possideant? An quoniam in Scripturis et cœlos multos legimus et cœlum, sicuti in hoc loco cum dicitur firmamentum cœlum, intelligendum est omnem istam ætheream machinam dici quæ omnia sidera continet, sub qua puri et tranquilli aëris serenitas viget, sub qua item iste aër turbulentus et procellosus agitatur? « Ut luceant super terram et divi- » dant inter diem et noctem. » Nonne jam Deus diviserat inter lucem et tenebras, et vocaverat lucem diem, et tenebras vocaverat noctem? ex quo apparet eum inter diem et noctem divisisse: quid sibi nunc vult, quod dicitur de luminaribus, « Et dividant inter diem et noctem? » An ita nunc fit ista divisio per luminaria, ut hominibus nota sit etiam solis carnalibus oculis ad rerum istarum contemplationem utentibus; ita vero Deus eam fecit ante circuitum luminarium, ut videri nisi a paucis sano spiritu et serena ratione non possit? An inter alium diem et aliam noctem divisit Deus, id est, inter speciem quam imprimebat illi informitati, et informitatem quæ adhuc formanda restabat; alius vero est iste dies et alia nox, quorum volvente cœlo vicissitudo animadvertitur, quæ fieri non posset nisi solis ortu et occasu?

CAPUT XIII.

De altera parte versiculi 14, *et de versiculis* 15, 16, 17, 18 *et* 19 *Geneseos. — Annus magnus, quem vulgo Platonis vocant.*

VIII. « Et sint in signis et temporibus, et in diebus et » in annis. » Videtur mihi hoc quod dixit, « In signis, » pla-

num fecisse illud quod dixit, « Et in temporibus; » ne aliud acciperentur signa, et aliud tempora. Hæc enim nunc dixit tempora, quæ intervallorum distinctione æternitatem incommutabilem supra se manere significant, ut signum, id est, quasi vestigium æternitatis tempus appareat. Item cum adjungit, « Et in diebus et in annis, » ostendit quæ dixerit tempora, ut dies fiant conversione fixorum siderum; anni vero manifesti, cum sol signiferum circulum peragit; obscuriores autem cum id unumquodque vagorum siderum in suis orbibus facit. Non enim dixit, et mensibus, quia fortasse mensis annus est lunæ; sicut duodecim lunæ anni, annus est ejus sideris quod φαέθοντα Græci vocant, et triginta solis anni annus est ejus sideris quod φαίνων dicitur. Et fortasse ita cum omnia sidera ad idem redierint, annus magnus peragitur, de quo multi multa dixerunt. An « in signis » dixit, quibus certum iter significatur navigandi: « in temporibus » autem, velut est vernum tempus, et æstas, et autumnus, et hyems; quia et ista circumactu siderum variantur, suasque vices atque ordinem servant: « in diebus, » autem « et in annis, » sicut expositum jam est accipiendum?

XXXIX. « Et sint in splendorem in firmamento cœli, » ut luceant super terram[1]. » Supra jam dictum erat: « Fiant » luminaria in firmamento cœli, ut luceant super terram: » cur putamus esse repetitum? An quemadmodum dictum est de stirpibus, ut ferant semen, et sit in eis semen, secundum genus suum, et similitudinem: ita hic e contrario dictum est de luminaribus: « Fiant, et sint, » id est fiant et non gignant, sed ipsa sint. « Et sic factum est. » Ordo ille servatur.

L. « Et fecit Deus duo luminaria, luminare majus » initium diei, et luminare minus initium noctis, et stel-

[1] Gen. I, 15.

» las[1]. » Quid dicat initium diei, et initium noctis, mox apparebit. « Et stellas » vero, quod addidit, utrum pertineant ad initium noctis, an non, ambiguum est. Quidam autem volunt hic significari lunam plenam esse primitus factam, quod plena luna initio noctis assurgit, id est, mox post solis occasum. Sed illud absurdum est, ut non a prima, sed a sexta-decima vel quinta-decima numerandi sumamus exordium. Nec illud moveat, quod perfectum fieri debuerit luminare, quod factum est. Omni enim die perfecta est : sed ejus perfectio ab hominibus non videtur, nisi cum ex contraria parte soli opposita fuerit. Nam etiam cum illo constituta, quoniam sub illo est, videtur finiri : sed etiam tunc plena est ; quia ex alia parte illustratur, nec videri potest ab iis qui subter sunt, id est, terram incolunt. Quod non paucis verbis, sed subtilibus dissertationibus et quarumdam figurarum visibilium demonstratione doceri potest.

XLI. « Et posuit illa Deus in firmamento cœli, ut lu» ceant super terram[2]. » Quomodo dixit : « Fiant in firma» mento ; » et quomodo nunc dicit : « Fecit Deus lumi» naria, et posuit illa in firmamento : » quasi extra sint facta, et post ibi posita, cum jám dictum sit ut ibi fierent? An hinc etiam atque etiam significatur, non ita Deum fecisse ut homines solent, sed ita narratum ut hominibus potuit : scilicet ut apud homines aliud sit, fecit ; aliud, posuit : apud Deum autem utrumque idem sit, qui faciendo ponit, et ponendo facit ?

LII. « Et præsint diei ac nocti, et dividant inter diem » et noctem. » Dictum erat initium diei, et initium noctis, quod hic exponit, dicendo : « Præsint diei et nocti. » Ergo initium illud, principatum intelligere debemus, quia et in die nihil est inter illa quæ videntur sole

[1] Gen 1, 16. — [2] Ibid. 17.

excellentius, et in nocte nihil luna vel stellis. Unde etiam illa ambiguitas jam non moveat, et credamus stellas sic positas, ut ad initium noctis, id est, principatum pertineant. « Et vidit Deus quia bonum est. » Idem ordo servatur. Meminerimus sane quod etiam ista Deus non vocaverit, cum dici potuerit : Et vocavit Deus luminaria sidera : quia non omne luminare sidus est.

XLIII. « Et facta est vespera, et factum est mane dies » quartus[1]. » Si dies istos consideres, quos ortus solis occasusque distinguit, non iste quartus, sed fortasse primus est dies : ut eo tempore putemus ortum esse solem, quo factus est, et donec cætera sidera fierent, occidisse. Sed qui intelligit et solem alibi esse, cum apud nos nox est, et noctem alibi esse, cum sol apud nos est, dierum istorum enumerationem sublimius indagabit.

CAPUT XIV.

Explanatur versiculus 20 Geneseos.

XLIV. « Et dixit Deus : Ejiciant aquæ reptilia anima» rum vivarum, et volatilia volantia super terram sub » firmamento cœli, et sic factum est. » Ea quæ natantia sunt animalia, reptilia sunt appellata ; quia pedibus non ambulant. An quia sunt alia, quæ sub aqua in terra repunt? An sunt pennata in aquis, sicut pisces qui squammas habent, vel alii qui non habent, sed tamen pennis nituntur? Qui utrum inter volatilia hoc loco numerandi sint, dubitari potest. Nam et ipsa volatilia cur aquis tribuerit, non aëri, nonnulla quæstio est. Non enim has aves tantum hic accipere possumus, quibus aquæ fa-

[1] Gen. I, 19.

miliares sunt, quales mergi, et anates, et quæcumque hujusmodi. Nam si de his tantum dixisset, non prætermitteret alio loco de aliis avibus dicere, inter quas nonnullæ usque adeo ab aquis remotæ sunt, ut ne bibant quidem. Nisi forte istum aërem terris contiguum, quoniam se humidum etiam serenissimis noctibus rore testatur, aquam vocavit, quia et in nubem cogitur. Nubes autem aqua est, quod omnes sentiunt, quibus contingit in montibus inter nubila, vel etiam in campis inter nebulas ambulare. In hoc quippe aëre volare aves dicuntur. Nam in illo sublimiore atque puriore, qui vere aër ab omnibus appellatus est, nequeunt: non enim earum pondus tenuitate sua sustinet. In illo autem, neque nubes concrescere asseruntur, neque aliquid procellosum existere: quippe ubi ventus adeo nullus est, ut in vertice Olympi montis, qui spatia hujus humidi aëris excedere dicitur, quædam litteræ in pulvere solere fieri perhibeantur, et post annum integræ atque illæsæ inveniri ab iis, qui solemniter memoratum montem ascendebant.

XLV. Quaprópter non absurde existimari potest firmamentum cœli in divinis Scripturis usque ad hæc spatia vocari, ut et ille aër tranquillissimus et sincerissimus ad firmamentum pertinere credatur. Hoc enim nomine firmamenti, ipsa tranquillitas et magna pars rerum [1] significari potest. Unde etiam illud dici pluribus locis in Psalmis existimo: « Et veritas tua usque ad nubes [2]. » Nihil est enim firmius et serenius veritate. Nubes autem sub ista sincerissimi aëris regione concrescunt. Quanquam figurate dictum accipiatur, ex his tamen rebus scriptum est, quæ habent ad hæc quamdam similitudinem, ut corporea creatura constantior et purior, quæ a summitate cœli usque ad nubes est, veritatis figuram recte habere videatur, id

[1] Forte *pax*, vel *puritas*. — [2] Psal. xxxv, 6, et lvi, 11.

est, usque ad aërem caliginosum et procellosum et humidum. Ergo volatilia volantia super terram sub firmamento cœli, convenienter sunt aquis attributa; quia non inconvenienter aër iste aqua nominatur. Hinc etiam intelligi datur de aëre nihil dictum esse, quomodo vel quando sit factus, quia iste aër nomine aquarum tenetur, ille autem nomine firmamenti, atque ita nullum elementum prætermissum est.

XLVI. Sed fortasse quis dicat : Si eo quod dictum est : « Congregetur aqua, » intelligimus aquam esse factam ex illa confusione materiæ, hanc autem congregationem mare appellavit Deus, quomodo ibi possumus hunc aërem intelligere factum, quod mare non dicitur, etiamsi aqua dici potest? Quamobrem mihi videtur in eo quod dictum est : « Appareat arida, » non solum speciem terræ, sed etiam hujus aëris crassioris esse insinuatam. Per hunc enim terra illuminatur, ut perspicua nobis sit. In uno ergo verbo, quo dictum est, « Appareat, » intimata sunt omnia, sine quibus apparere non posset, id est, et species ejus, et nudatio ab aquis, et aëris superfusio, per quem in ea lumen a superiore mundi parte transmittitur. An potius in eo quod scriptum est : « Congregetur aqua, » species hujus aëris commendatur? quia cum iste aër condensatur, hanc aquam videtur efficere. Coactionem itaque in densitatem, congregationem aquæ fortasse appellavit, ut mare fieret : ut id quod non congregatum, id est, non spissatum superfertur, aqua sit, quæ aves volantes possit sustinere, utrique nomini accommodata, ut vocari possit et aqua subtilior, et aër crassior. Sed quando quæritur, cur sit iste factus, non dicitur. An forte verum est, quod quidam volunt, humidis exhalationibus maris et terræ has auras effici ita crassiores aëre illo superiore ac liquido, ut gestandis volatibus avium sint accommodatæ : ita porro te-

neriores iis aquis, quibus corpus abluitur, ut earum comparatione siccæ atque aëriæ sentiantur? Et quia de terra et mari jam dictum erat, quid opus erat dicere de exhalationibus earum, id est, aquis avium, cum illum aërem purissimum et tranquillissimum firmamento attributum intellexeris?

XLVII. Nam neque de fontibus et fluminibus dictum est, quomodo facta sint. Qui enim scrupulosius ista quærunt et disserunt, æthereo superlapsu de mari dulcem invisibiliter dicunt extrahi vaporem, his videlicet ascensionibus, quas nullo modo sentire possumus: inde conglobari nubes; atque ita terram imbribus madefactam antris occultioribus instillare atque insudare tantum, quantum coactum et per diversos tramites lapsum erumpat in fontes sive parvos, sive gignendis fluminibus indoneos. Cujus rei documenta esse volunt, quod marinarum aquarum decoctarum vapor sinuato cooperculo exceptus, humorem dulcem gustantibus exhibet. Et omnibus fere manifestum est diminutos fontes inopiam sentire pluviarum[2]. Attestatur et divina historia, cum Elias tempore ariditatis imbrem posceret: jussit enim cum ipse oraret ut puer suus ad mare attenderet; unde cum videret oriri perparvam nubeculam, pluviam regi sollicito adesse nuntiavit, qua mox etiam fugiens irrigatus est. Et David dicit : « Domine, » qui advocas aquam maris, et effundis eam super faciem » terræ[2]? » Quapropter mari nominato, de aliis aquis superflue diceret, sive istis roriferis, quæ tenuitate auras volantibus avibus præbent, sive fontium ac fluminum; si et illæ exhalationibus fiunt, et istæ reciprocis imbribus, quos terra sorbet, emanant.

[1] 3 Reg. XVIII, 43. — [2] Forte *ex Amos* V, 8, et IX, 6.

CAPUT XV.

De eodem versiculo 20 *et de* 21, 22, 23 *et* 24 *Geneseos.*

XLVIII. « Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum. » Cur additum est « vivarum? » An possunt esse animæ, nisi vivant? An istam manifestiorem vitam commendare voluit, quæ inest animalibus sentientibus, quoniam stirpes ea carent? « Et volatilia volantia super terram sub firmamento » cœli. » Si volatilia non volant in illo purissimo aëre, ubi nulla nubila oriuntur, hinc manifestum est ad firmamentum eum pertinere; quia sub firmamento cœli dictum est volatilia volare super terram. « Et sic factum est. » Ordo ille servatur. Ideoque subjungitur sicut in cæteris, excepta luce, quæ prior facta est.

XLIX. « Et fecit Deus cetos magnos, et omnem animam » animalium repentium, quæ ejecerunt aquæ secundum » genus eorum et omne volatile pennatum secundum genus suum [1]. » Meminerimus sane secundum suum genus, de iis creaturis dici, quæ seminali propagine reparantur: nam de herbis jam hoc, et de arboribus dictum est. « Et omne volatile pennatum. » Cur additum est « pen» natum? » An potest esse volatile, quod pennas non habeat? Sed si potest, numquid hoc genus fecit Deus; quandoquidem non invenitur ubi sit factum? An omnino potest quidquam volare sine pennis? Nam et vespertiliones, et locustæ, et muscæ, et si quid hujusmodi est quod plumis careat, pennis non caret. Sed « pennatum » additum est, ne solas aves intelligeremus; quoniam pisces pennati sunt,

[1] Gen. I, 21.

et super terram volant infra aquas : ideo non dictum est : aves, sed volantia generaliter et « volatile pennatum. » Et « vidit Deus quia bonum est. » Et hic sicut in cæteris locis intelligendum.

L. « Et benedixit ea dicens : Crescite, et multiplicamini, » et replete aquas maris, et volatilia multiplicentur super » terram[1]. » Benedictionem ad fœcunditatem valere voluit, quæ in successione prolis apparet, ut ea benedictione, quia infirma et mortalia creata sunt, genus suum nascendo custodiant. Sed cum etiam stirpes nascendo teneant similitudinem prætereuntium, cur eas non benedixit? An quia sensu carent, qui rationi vicinus est? Non enim vacat fortasse, quod secunda persona utitur Deus in benedicendo, ut hæc animantia compellet quodam modo tanquam audientia dicendo : « Crescite, et multiplicamini et implete » aquas maris : » nec tamen in eadem persona usque ad finem benedictionis venitur; sequitur enim : « Et volatilia » multiplicentur super terram : » non dixit, Multiplicamini super terram. Nisi forte hoc ipso significatur sensum animantium non adeo vicinum esse rationi, ut perfecte possit accipere compellantem, sicut quæ intelligunt, atque uti ratione possunt.

LI. « Et factum est sic. » Hic plane quivis tardus jam evigilare debet, ut intelligat quales isti dies enumerentur. Cum enim certos seminum numeros Deus animantibus dederit, servantes miram certo ordine constantiam, ut certo dierum numero, pro suo quoque genere, et concepta utero gerant, et edita ova calefaciant; cujus naturæ institutio Dei sapientia conservatur, « Quæ tendit a fine usque ad » finem fortiter, et disponit omnia suaviter[2] : » quomodo uno die potuerunt et concipere, et utero gravescere, et parta vaporare atque nutrire, et implere aquas maris, et

[1] Gen. I, 22. — [2] Sap. VIII, I.

multiplicari super terram? Ita enim subjungitur: « Et sic » factum est; » ante vesperæ adventum. Sed nimirum cum dicit: « Facta est vespera, » materiam informem commemorat: cum autem dicit: « Factum est mane; » speciem, quæ ipsa operatione impressa est materiæ: mane enim post operationem transactum diem concludit. Non tamen dixit Deus: Fiat vespera, vel fiat mane; commemoratio est enim rerum factarum brevissima, significatis per vesperam et mane materia et specie, quæ utique Deum fecisse jam dictum erat: cum ipsum defectum tamen, id est, cum de specie ad materiam et ad nihilum tenditur, si hoc noctis nomine recte insinuatum putamus, non dixerit factum, sed tamen ordinatum a Deo, cum ait superius: « Divisit Deus inter lucem et tenebras: » ut vesperæ vocabulo significetur informis materia, quæ quamvis ex nihilo facta est, est tamen et habet capacitatem specierum atque formarum. Accipi etiam potest tenebrarum nomine ipsum omnino nihilum, quod non fecit Deus, et unde fecit quæcumque facere pro sua ineffabili bonitate dignatus est, cum sit omnipotens, qui etiam de nihilo tanta fecit.

LII. « Et facta est vespera, et factum est mane dies » quintus[1]. » Hic postquam dixit: « Et sic factum est, » non subdidit, sicuti solet, executionem, quasi iterum facta sint; jam enim superius dictum erat. Nec ea benedictione, quæ ad gignendam prolem pertinet, aliqua nova natura fabricabatur, sed quæ facta erant per successionem conservabantur. Et ideo nec illud dictum est: « Et vidit Deus quia » bonum est: » jam enim res ipsa placuerat, quæ tantum servanda erat in fœtibus. Nihil hic itaque repetitum est, nisi quod ait: « Et factum est sic. » Statimque subjectum de vespera et mane: quibus nominatis, transacta opera de informi materia et specie, quæ imponitur, significari dic-

[1] Gen. 1, 23.

tum est. Nisi forte aliquid melius atque sublimius occurrit quærentibus.

LIII. « Et dixit Deus: Ejiciat terra animam vivam secundum suum genus, quadrupedum, et serpentium, et » bestiarum terræ secundum genus, et pecora secundum » genus : et factum est sic [1]. « Cum dictum fuerit : « Ani- » mam, » cur additum sit « vivam: » et quid sit « secun- » dum genus » et de solita conclusione qua dicitur. « Et » factum est sic, » sicut superius tractatum est, consideranda et accipienda sunt. Cum autem in latina lingua nomine bestiarum omne irrationale animal generaliter significetur; hic tamen distinguendæ sunt species, ut quadrupedes accipiamus omnia jumenta; serpentes, omnia repentia; bestias vel feras, omnia quadrupedia indomita; pecora vero, quadrupedia quæ non operando adjuvant, sed dant aliquem fructum pascentibus.

CAPUT XVI.

Tractantur versiculi 25 *et* 26 *Geneseos. — Imago quid. — Similitudo proprie. — Pulchritudo unde. — Universitas. — Mens.*

LIV. « Et fecit Deus bestias terræ secundum genus: » et pecora secundum genus, et omnia serpentia terræ » secundum genus. » Hæc iteratio quod dictum est, « Et » fecit Deus, » cum jam dictum esset, « Et factum est » sic, » secundum superiorem regulam consideretur. Sane hic pecorum nomine omnia puto significata esse quadru-

[1] Gen. 1, 24.

pedia, quæ sub cura hominum vivunt. « Et vidit Deus » quia bonum est; » solite accipiendum.

LV. « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem » et similitudinem nostram. » Et hic animadvertenda quædam et conjunctio, et discretio animantium. Nam eodem die factum hominem dicit, quo bestias. Sunt enim simul omnia terrena animantia; et tamen propter excellentiam rationis, secundum quam ad imaginem Dei et similitudinem efficitur homo, separatim de illo dicitur, postquam de cæteris terrenis animantibus solite conclusum est, dicendo : « Et vidit Deus quia bonum est. »

LVI. Considerandum etiam illud, quod in cæteris non dixit Deus, « Faciamus : » ut hoc quoque modo voluerit Spiritus sanctus humanæ naturæ insinuare præstantiam. Cui autem nunc dictum est, « Faciamus, » nisi cui dicebatur in cæteris, « Fiat? Omnia enim per ipsum facta sunt, » et sine ipso factum est nihil[1]. » Sed quid putamus aliter dictum esse, « Fiat, » nisi ut ipse faceret jussu Patris; et aliter, « Faciamus, » nisi ut ambo pariter facerent? An omnia quæ facit Pater, per Filium facit, et ideo nunc « Faciamus » dictum est, ut ipsi homini, propter quem Scriptura ipsa facta est, ita in se ipso demonstraretur, ea quæ Filius dicente Patre facit, etiam ipsum Patrem facere : ut quod in cæteris dicebatur, « Fiat et factum est, » hic exponatur, non separatim fuisse dictionem, et separatim affectionem, sed utrumque simul, cum hic dicitur, « Fa- » ciamus. »

LVII. « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem » et similitudinem nostram. » Omnis imago similis est ei, cujus imago est : nec tamen omne quod simile est alicui, etiam imago est ejus : sicut in speculo et pictura, quia imagines sunt, etiam similes sunt; tamen si alter ex altero

[1] Joan. i, 3.

natus non est, nullus eorum imago alterius dici potest. Imago enim tunc est, cum de aliquo exprimitur. Cur ergo cum dictum esset, « Ad imaginem; » additum est, « Et » similitudinem: » quasi possit esse imago dissimilis? Sufficeret ergo « Ad imaginem » dicere. An aliud est simile, aliud similitudo; sicut aliud est castus, aliud castitas; aliud fortis, aliud fortitudo: ut quemadmodum quæcumque sunt fortia, fortitudine sunt fortia, et quæcumque sunt casta, castitate sunt casta: ita quæcumque sunt similia, similitudine sint similia? Non autem imago nostra satis proprie dicitur similitudo nostra esse, cum tamen proprie dicatur similis nobis esse: ut ibi sit ea similitudo, qua similia sunt quæcumque similia, ubi est et castitas, qua casta sunt, quæcumque sunt casta. Castitas autem nullius participatione casta est, sed ejus participatione sunt casta, quæcumque casta sunt. Quæ utique in Deo est, ubi est etiam illa sapientia, quæ non participando sapiens est, sed cujus partipatione sapiens est anima quæcumque sapiens est. Quapropter etiam similitudo Dei, per quam facta sunt omnia, proprie dicitur similitudo; quia non participatione alicujus similitudinis similis est, sed ipsa est prima similitudo, cujus participatione similia sunt, quæcumque per illam fecit Deus.

LVIII. Expositio ergo fortasse est, quod additum est: » Ad similitudinem, » cum jam dictum esset, « Ad imagi» nem; » ut ostenderetur eam, quæ imago dicta est, non ita similem esse Deo, quasi alicujus similitudinis participantem, sed hanc ipsam esse similitudinem, cujus participarent omnia, quæ dicuntur esse similia. Sicut ipsa est et castitas, cujus participatione castæ sunt animæ; et sapientia cujus participatione sapientes sunt animæ; et pulchritudo cujus participatione pulchra sunt, quæcumque pulchra sunt. Si enim tantum similitudinem diceret, non significaret ab ipso esse genitam: si autem tantummodo

imaginem diceret, significaret ab ipso quidem genitam, sed non significaret ita similem, ut non tantum similis, sed ipsa similitudo esset. Ut autem nihil castius ipsa castitate, et nihil sapientius ipsa sapientia, et nihil pulchrius ipsa pulchritudine: ita nihil similius ipsa similitudine dici, aut cogitari, aut esse omnino potest. Unde intelligitur ita Patri esse similem similitudinem suam, ut ejus naturam plenissime perfectissimeque impleat.

LIX. Quantum autem ad speciem rebus imponendam valeat Dei similitudo, per quam facta sunt omnia, quanquam humanas cogitationes altissime superet, licet tamen utcumque arbitrari; si consideremus omnem naturam, sive quæ sentientibus, sive quæ ratiocinantibus occurrit, similibus inter se partibus servare unitatis effigiem. Nam ex sapientia Dei sapientes vocantur animæ rationales, et ulterius hoc nomen non porrigitur: nam neque ulla pecora, et multo minus arbores, aut ignem, vel aërem, vel aquam, vel terram sapientem possumus dicere, quanquam per ipsam Dei sapientiam sint etiam omnia hæc in quantum sunt. At vero similes inter se et lapides dicimus, et animalia, et homines, et Angelos. Jamvero in singulis rebus, et terram, eo quod similes inter se habeat partes suas, fieri ut terra sit; et aquam qualibet quoque parte similem esse cæteris partibus, nec aliter aquam esse potuisse; et quantumlibet aëris, si cætero esset dissimile, nullo pacto aërem, esse potuisse; et ignis luscisve particulam, eo quod non sit dissimilis reliquis partibus, fieri, ut sit quod est: ita de unoquoque lapidum vel arborum vel corpore cujuslibet animantis discerni et intelligi potest, quod non solum cum aliis sui generis rebus, sed in se ipsis singulis non essent, nisi partes inter se similes haberent. Et tanto est pulchrius corpus, quanto similioribus inter se partibus suis constat. Jam porro animarum, non solum aliarum cum

aliis amicitia similibus moribus confit, sed etiam in unaquaque anima similes actiones atque virtutes, sine quibus constantia esse non potest, beatam vitam indicant. Similia vero omnia hæc, non autem ipsam similitudinem possumus dicere. Quapropter si rebus inter se similibus universitas constat, ut singulæ sint quidquid sunt et omnes ipsam universitatem compleant, quam Deus et condidit, et gubernat; per similitudinem ejus profecto, qui condidit omnia, supereminentem atque incommutabilem et incontaminabilem talia facta sunt, ut similibus inter se partibus pulchra sint, ad ipsam tamen similitudinem omnia non facta sint, sed sola substantia rationalis: quare omnia per ipsam, sed ad ipsam nonnisi anima.

LX. Rationalis itaque substantia et per ipsam facta est, et ad ipsam : non enim est ulla natura interposita. Quandoquidem mens humana, (quod non sentit, nisi cum purissima et beatissima est,) nulli cohæret nisi ipsi veritati, quæ similitudo et imago Patris et sapientia dicitur. Recte igitur secundum hoc quod interius et principale hominis est, id est, secundum mentem accipitur : « Faciamus hominem ad ima- » ginem et similitudinem nostram. » Ex illo enim quod in homine principatum tenet, quod eum disjungit a belluis, totus est homo æstimandus. Cætera in eo quanquam in suo genere pulchra sint, tamen cum pecoribus communia sunt, ac per hoc in homine parvipendenda. Nisi forte quod ad intuendum cœlum figura humani corporis erecta est, valet aliquid etiam ut corpus ipsum ad similitudinem Dei factum credatur; ut quemadmodum a Patre illa similitudo non avertitur, ita corpus humanum a cœlo non sit aversum, sicut aliorum corpora animalium aversa sunt, quia prona in alvum prosternuntur. Sed tamen hoc non omni modo accipiendum est: nam corpus nostrum a cœlo plurimum differt; in illa vero similitudine, quæ Filius est,

non potest quidquam esse dissimile illi cui similis est. Quoniam similia quæcumque alia sunt, inter se etiam dissimilia ex aliqua parte sunt: ipsa vero similitudo non est aliqua ex parte dissimilis. Pater tamen Pater est: nec Filius aliud est quam Filius: quia et cum dicitur similitudo Patris, quanquam ostendat nullam intervenire dissimilitudinem, non tamen solus est Pater, si habet similitudinem.

LXI. « Et[1] dixit Deus: Faciamus hominem ad imagi- » nem et similitudinem nostram. » Satis quidem quæ superius dicta sunt, secundum id exponunt hæc verba Scripturæ, in quibus legimus dixisse Deum: « Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » ut similitudo Dei, ad quam factus est homo, ipsum Dei Verbum, hoc est, unigenitus Filius, accipi possit: non utique ut ipse sit eadem imago et similitudo æqualis Patri. Est tamen et homo imago Dei, sicut apertissime ostendit Apostolus dicens: « Vir quidem non debet velare caput, cum » sit imago et gloria Dei[2]. » Sed imago ad imaginem Dei facta non est æqualis et coæterna illi cujus imago est, nec esset, etiamsi nunquam omnino peccasset. Ille autem sensus est potius in his divinis verbis eligendus, ut ideo non dictum intelligamus singulariter, sed pluraliter, «Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram; » quia non ad solius Patris, aut solius Filii, aut solius Spiritus sancti, sed ad ipsius Trinitatis imaginem factus est homo. Quæ Trinitas ita est Trinitas, ut unus Deus sit: ita est unus Deus, ut Trinitas sit. Non enim ait Filio loquens: Faciamus hominem ad imaginem tuam, aut ad imaginem meam; sed pluraliter ait: « Ad imaginem et similitudi- » nem nostram: » a qua pluralitate Spiritum sanctum separare quis audeat? Quæ pluralitas, quoniam non tres

[1] Reliquum adjecit Augustinus multis post annis, cum Retractationum libros ederet, ex 1 Retract. c 18. — [2] 1 Cor. XI, 7.

Dii, sed unus est Deus, ideo intelligendum est postea Scripturam singulariter intulisse, atque dixisse : « Et » fecit Deus hominem ad imaginem Dei[1]; » ut non sic accipiatur, tanquam Deus Pater ad imaginem Dei, hoc est Filii sui : alioquin quomodo verum est, quod dictum est, « Ad imaginem nostram, » si ad Filii solius imaginem factus est homo? Ac per hoc quia verum est quod ait Deus : « Ad imaginem nostram; » ita dictum est : « Fecit Deus hominem ad imaginem Dei, » tanquam diceretur, ad imaginem suam, quod est ipsa Trinitas.

LXII. Nonnulli autem putant ideo non repetitam similitudinem, neque dictum : Et fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei, quia tunc tantummodo ad imaginem factus est; similitudo autem illi postea servabatur in resurrectione mortuorum : quasi possit esse imago aliqua, in qua similitudo non sit. Si enim omnino similis non est, procul dubio nec imago est. Verumtamen ut non sola ratione id agere videamur, et auctoritas Jacobi apostoli adhibenda est, qui cum de lingua hominis loqueretur, ait : « In ipsa benedicimus Deum, et in ipsa » maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti » sunt[2]. »

[1] Gen. I, 27. — [2] Jac. III, 9.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE GENESI AD LITTERAM.

LIBRI XII[1].

LIBER I.

EXPENDITUR INITIUM GENESEOS : « IN PRINCIPIO FECIT DEUS COELUM ET TERRAM : » USQUE AD VERSICULUM 5, « ET VOCAVIT DEUS LUCEM DIEM, ETC. »

CAPUT I.

In Scriptura quid considerandum. Quidve proprie significetur versiculis 1 et 2 Geneseos.

1. OMNIS divina Scriptura bipertita est[2], secundum idquod Dominus significavit, dicens scribam eruditum in regno Dei similem esse patrifamilias proferenti de thesauro suo nova et vetera[3], quæ duo etiam Testamenta dicuntur. In libris autem omnibus sanctis intueri oportet, quæ ibi æterna intimentur, quæ facta narrentur, quæ futura prænuntientur, quæ agenda præcipiantur vel moneantur.

[1] Inchoati circiter an. 401, absoluti sub an. 415. Vide Retract. lib. II, cap. 24. — [2] Vide D. Guillon tom. XXI, pag. 317-326. — [3] Matth. XIII, 52.

In narratione ergo rerum factarum quæritur utrum omnia secundum figuratum tantummodo intellectum accipiantur, an etiam secundum fidem rerum gestarum asserenda et defendenda sint. Nam non esse accipienda figuraliter, nullus Christianus dicere audebit, attendens Apostolum dicentem : « Omnia autem hæc in figura contingebant » illis[1] : » et illud quod in Genesi scriptum est, « Et erunt » duo in carne una[2], » magnum sacramentum commendantem in Christo et in Ecclesia[3].

II. Si ergo utroque modo illa Scriptura scrutanda est, quæramus quomodo dictum est præter allegoricam significationem : « In principio fecit Deus cœlum et terram[4] : » utrum in principo temporis : an quia primo omnium facta sint : an in principio quod est Verbum Dei unigenitus Filius. Et quomodo possit ostendi Deum sine ulla sui commutatione operari mutabilia et temporalia. Et quid significetur nomine cœli et terræ, utrum spiritalis corporalisque creatura cœli et terræ vocabulum acceperit, an tantummodo corporalis : ut in hoc libro de spiritali tacuisse intelligatur, atque ita dixisse cœlum et terram, ut omnem creaturam corpoream superiorem atque inferiorem significare voluerit. An utriusque informis materia dicta est cœlum et terra : spiritalis videlicet vita, sicuti esse potest in se, non conversa ad Creatorem ; tali enim conversione formatur atque perficitur ; si autem non convertatur, informis est : corporalis autem si possit intelligi per privationem omnis corporeæ qualitatis, quæ apparet in materia formata, cum jam sunt species corporum, sive visu, sive alio quolibet sensu corporis perceptibiles.

III. An cœlum intelligendum est creatura spiritalis ab exordio, quo facta est, perfecta illa et beata semper, terra vero, corporalis materies adhuc imperfecta ; quia « Terra,

[1] I Cor. x, 11. — [2] Gen. II, 24. — [3] Ephes. v, 32. — [4] Gen. I, 1.

» inquit, erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant » super abyssum[1]; » quibus verbis videtur informitatem significare substantiæ corporalis. An utriusque informitas his etiam posterioribus verbis significatur : corporalis quidem eo quod dictum est : « Terra erat invisibilis et in» composita : » spiritalis autem, eo quod dictum est, » Tenebræ erant super abyssum ; » ut translato verbo tenebrosam abyssum intelligamus naturam vitæ informem, nisi convertatur ad Creatorem, quo solo modo formari potest, ut non sit abyssus ; et illuminari, ut non sit tenebrosa. Et quomodo dictum est : « Tenebræ erant super » abyssum ; » an quia non erat lux : quæ si esset, utique superesset, et tanquam superfunderetur : quod tunc fit in creatura spiritali, cum convertitur ad incommutabile atque incorporale lumen, quod Deus est.

CAPUT II.

De versiculo 3. Quomodo dixit Deus : Fiat lux*, an per creaturam, an per æternum Verbum.*

IV. Et quomodo dixit Deus : « Fiat lux ; » utrum temporaliter, an in Verbi æternitate. Et si temporaliter utique mutabiliter ; quomodo ergo possit intelligi hoc dicere Deus, nisi per creaturam : ipse quippe est incommutabilis. Et si per creaturam dixit Deus : « Fiat lux ; quomodo est prima creatura lux, si erat jam creatura, per quam Deus diceret, « Fiat lux. » Annon est lux prima creatura ; jam dictum erat, « In principio fecit Deus cœlum et ter» ram ; » et poterat per cœlestem creaturam vox fieri tem-

[1] Gen. I, 2.

poraliter atque mutabiliter, qua diceretur: « Fiat lux. » Quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente Deo per creaturam spiritalem, quam Deus jam fecerat, cum in principio fecit Deus cœlum et terram, « Fiat lux; » eo modo quo per talis creaturæ interiorem et occultum motum divinitus dici potuit: « Fiat lux. »

V. An etiam corporaliter sonuit vox dicentis Dei, « Fiat » lux; » sicut corporaliter sonuit vox dicentis Dei; « Tu » es Filius meus dilectus [1]; » et hoc per creaturam corporalem, quam fecerat Deus, cum in principio fecit cœlum et terram, antequam fieret lux, quæ in hac sonante voce facta est. Et si ita est, qua lingua sonuit ista vox, dicente Deo, « Fiat lux: » quia nondum erat linguarum diversitas, quæ postea facta est in ædificatione turris post diluvium [2]. Quænam lingua erat una et sola, qua Deus locutus est, « Fiat lux: » et quis erat quem oportebat audire, atque intelligere, ad quem vox hujusmodi proferretur. An hæc absurda carnalisque cogitatio est atque suspicio?

VI. Quid ergo dicemus? An id quod intelligitur in sono vocis, cum dicitur, « Fiat lux, » non autem ipse corporeus sonus, hoc bene accipitur esse vox Dei? Et utrum hoc ipsum ad naturam pertineat Verbi ejus, de quo dicitur: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud » Deum, et Deus erat Verbum [3]. » Cum enim de illo dicitur: « Omnia per ipsum facta sunt; » satis ostenditur et lux per ipsum facta, cum dixit Deus: « Fiat lux; « quod si ita est, æternum est quod dixit Deus, « Fiat lux; » quia Verbum Dei Deus apud Deum, Filius unicus Dei, Patri coæternus est: quamvis Deo hoc in æterno Verbo dicente creatura temporalis facta sit. Cum enim verba sint temporis, cum dicimus quando et aliquando; æternum

[1] Matth. III, 17. — [2] Gen. XI, 7. — [3] Joan. I, 1.

tamen est in Verbo Dei, quando fieri aliquid debeat : et tunc fit quando fieri debuisse in illo Verbo est, in quo non est quando et aliquando, quoniam totum illud Verbum æternum est.

CAPUT III.

De eodem versiculo 3. *Quid sit lux illa. Curve non dictum : Fiat cœlum, etc. sicut* Fiat lux, *Responsio* 1.

VII. Et quid est lux ipsa quæ facta est, utrum spiritale quid, an corporale. Si enim spiritale, potest ipsa esse prima creatura, jam hoc dicto perfecta, quæ primo cœlum appellata est, cum dictum est : « In principio fecit » Deus cœlum et terram : ut quod dixit Deus : Fiat lux ; » et facta et lux, » eam revocante ad se Creatore, conversio ejus facta atque illuminata intelligatur.

VIII. Et cur ita dictum est : « In principio fecit Deus » cœlum et terram; » et non dictum est: « In principio dixit Deus : Fiat cœlum et terra, et facta sunt cœlum et terra : sicut de luce narratur, « Dixit Deus : Fiat lux, et » facta est lux? » Utrum potius universaliter nomine cœli et terræ comprehendendum erat et commendandum quod fecit Deus; et deinde per partes exequendum, quomodo fecit, cum per singula dicitur : « Dixit Deus : » id est, quia per Verbum suum fecit, quidquid fecit?

CAPUT IV.

Altera responsio ad superiorem quæstionem.

IX. An cum primum fiebat informitas materiæ sive spiritalis, sive corporalis, non erat dicendum : « Dixit Deus : » Fiat ; » quia formam Verbi semper Patri cohærentis, quo sempiterne dicit Deus omnia, neque sono vocis, neque cogitatione tempora sonorum volvente, sed coæterna sibi luce a se genitæ Sapientiæ, non imitatur imperfectio, cum dissimilis ab eo quod summe ac primitus est, informitate quadam tendit ad nihilum; sed tunc imitatur Verbi formam, semper atque incommutabiliter Patri cohærentem, cum et ipsa pro sui generis conversione ad id quod vere ac semper est, id est, ad creatorem suæ substantiæ, formam capit, et fit perfecta creatura : ut in eo quod Scriptura narrat, « Dixit Deus : Fiat, » intelligamus Dei dictum incorporeum in natura Verbi ejus coæterni revocantis ad se imperfectionem creaturæ, ut non sit informis, sed formetur secundum singula, quæ per ordinem exequitur. In qua conversione et formatione, quia pro suo modo imitatur Deum Verbum, hoc est, Dei Filium semper Patri cohærentem, plena similitudine et essentia pari qua ipse et Pater unum sunt[1]; non autem imitatur hanc Verbi formam, si aversa a Creatore, informis et imperfecta remaneat : propterea Filii commemoratio non ita fit quia Verbum, sed tantum quia principium est, cum dicitur : « In principio fecit Deus cœlum et terram ; » exordium quippe creaturæ insinuatur adhuc in informitate imper-

[1] Joan. x, 30.

fectionis : fit autem Filii commemoratio, quod etiam Verbum est, eo quod scriptum est : « Dixit Deus : Fiat, » ut per id quod principium est, insinuet exordium creaturæ existentis ab illo adhuc imperfectæ; per id autem quod Verbum est, insinuet perfectionem creaturæ revocatæ ad eum, ut formaretur inhærendo Creatori, et pro suo genere imitando formam sempiterne atque incommutabiliter inhærentem Patri, a quo statim hoc est quod ille.

CAPUT V.

Informem esse creaturam intellectualem, nisi perficiatur conversa ad divinum Verbum. — Spiritus sanctus cur super aquam ferri dictus est, antequam narraretur dixisse Deum; Fiat lux.

X. Non enim habet informem vitam Verbum Filius, cui non solum hoc est esse quod vivere, sed etiam hoc est vivere, quod est sapienter ac beate vivere. Creatura vero quanquam spiritalis et intellectualis vel rationalis, quæ videtur esse illi Verbo propinquior, potest habere informem vitam : quia non sicut hoc est ei esse quod vivere, ita hoc vivere quod sapienter ac beate vivere. Aversa enim a Sapientia incommutabili, stulte ac misere vivit, quæ informitas ejus est. Formatur autem conversa ad incommutabile lumen Sapientiæ, Verbum Dei. A quo enim existit ut sit utcumque ac vivat, ad illum convertitur ut sapienter ac beate vivat. Principium quippe creaturæ intellectualis est æterna Sapientia, quod principium manens in se incommutabiliter, nullo modo cessat occulta inspiratione vocationis loqui ei creaturæ, cui principium

est, ut convertatur ad id ex quo est, quod aliter formata ac perfecta esse non possit. Ideoque interrogatus quis esset, respondit : « Principium quia et loquor vobis[1]. »

XI. Quod autem Filius loquitur, Pater loquitur quia Patre loquente dicitur Verbum quod Filius est, æterno more si more dicendum est, loquente Deo Verbum coæternum. Inest[2] enim Deo benignitas summa, et sancta et justa, et quidem non ex indigentia, sed ex beneficentia veniens amor in opera sua. Propterea prius quam scriberetur, « Dixit Deus : Fiat lux; » præcessit Scriptura dicens : » Et spiritus Dei superferebatur super aquam. » Quia sive aquæ nomine appellare voluit totam corporalem materiam, ut eo modo insinuaret unde facta et formata sint omnia, quæ in suis generibus jam dignoscere possumus, appellans aquam, quia ex humida natura videmus omnia in terra per species varias formari atque concrescere; sive spiritalem vitam quamdam ante formam conversionis quasi fluitantem : superferebatur utique Spiritus Dei : quia subjacebat scilicet bonæ voluntati Creatoris, quidquid illud erat quod formandum perficiendumque inchoaverat : ut dicente Deo in Verbo suo, « Fiat lux; » in bona voluntate, hoc est, in beneplacito ejus, pro modulo sui generis maneret quod factum est; et ideo rectum est, quod placuerit Deo, Scriptura dicente : « Et facta est lux; et vidit » Deus lucem, quia bona est[3]. »

[1] Joan. VIII, 25. — [2] Hæc translata sunt in lib. de 8 qq. Dulcitii in resp. ad q. 8. — [3] Gen. I, 4.

CAPUT VI.

De versiculo 4. Trinitas insinuata cum in inchoatione, tum in perfectione creaturæ.

XII. Ut quemadmodum in ipso exordio inchoatæ creaturæ, quæ cœli et terræ nomine propter id quod de illa perficiendum erat commemorata est, Trinitas insinuatur Creatoris : (nam dicente Scriptura, « In principio fecit » Deus cœlum et terram ; » intelligimus Patrem in Dei nomine, et Filium in principii nomine, qui non Patri, sed per se ipsum creatæ primitus ac potissimum spiritali creaturæ, et consequenter etiam universæ creaturæ principium est; dicente autem Scriptura, « Et Spiritus Dei » ferebatur super aquam, » completam commemorationem Trinitatis agnoscimus :) ita et in conversione atque perfectione creaturæ, ut rerum species digerantur, eadem Trinitas insinuetur; Verbum Dei scilicet, et Verbi generator, cum dicitur : « Dixit Deus; » et sancta bonitas, in qua Deo placet quidquid ei pro suæ naturæ modulo perfectum placet, cum dicitur : « Vidit Deus quia bonum » est. »

CAPUT VII.

Spiritus Dei cur dictus est superferri super aquam.

XIII. Sed cur commemorata prius quamvis imperfecta creatura postea commemoratur Spiritus Dei, prius dicente

Scriptura : « Terra autem erat invisibilis et incomposita, » et tenebræ erant super abyssum ; » ac deinde inferente, « Et Spiritus Dei superferebatur super aquam? » An quoniam egenus atque indigus amor ita diligit, ut rebus, quas diligit, subjiciatur ; propterea cum commemoraretur Spiritus Dei, in quo sancta ejus benevolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne facienda opera sua per indigentiæ necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiæ Deus amare putaretur? Cujus rei memor Apostolus dicturus de charitate, supereminentem viam demonstraturum se ait[1]. Et in alio loco, « Supereminen- » tem, inquit, scientiæ charitatem Christi[2]. » Cum ergo sic oporteret insinuari Spiritum Dei, ut superferri diceretur, commodius factum est ut prius insinuaretur aliquid inchoatum, cui superferri diceretur : non enim loco, sed omnia superante, ac præcellente potentia.

CAPUT VIII.

Dei amor in creaturas præstat eis ut sint, et ut maneant.

XIV. Ita etiam rebus ex illa inchoatione perfectis atque formatis, « Vidit Deus quia bonum est : » placuit enim quod factum est, in ea benignitate qua placuit ut fieret. Duo quippe sunt, propter quæ amat Deus creaturam suam, ut sit, et ut maneat. Ut esset ergo quod maneret, » Spiritus Dei superferebatur super aquam : » ut autem maneret, « Vidit Deus quia bonum est. » Et quod de luce dictum est, hoc de omnibus. Manent enim

[1] I Cor. XII, 31. — [2] Ephes. III, 19.

quædam supergressa omnem temporalem volubilitatem in amplissima sanctitate sub Deo: quædam vero secundum sui temporis modos, dum per decessionem successionemque rerum sæculorum pulchritudo contexitur.

CAPUT IX.

Rursum de versiculo 3. *Utrum in tempore dictum sit*, Fiat lux, *an sine tempore.*

XV. Quod ergo dixit Deus: » Fiat lux, et facta est lux; » in aliquo die dixit, an ante omnem diem? Si enim Verbo sibi coæterno dixit, hoc utique intemporaliter dixit: si vero temporaliter dixit, non Verbo sibi coæterno, sed per aliquam dixit creaturam temporalem, ac per hoc non erit prima creatura lux, quia jam erat per quam temporaliter diceretur, « Fiat lux. » Atque illud ante omnem diem fecisse intelligitur, quod dictum est, « In principio fecit » Deus cœlum et terram: » ut cœli nomine intelligatur spiritalis jam facta et formata creatura, tanquam cœlum cœli hujus, quod in corporibus summum est. Secundo enim die factum est firmamentum quod rursus cœlum appellavit. Terræ autem nomine invisibilis et incompositæ, ac tenebrosa abysso, imperfectio corporalis substantiæ significata est, unde temporalia illa fierent, quorum prima esset lux.

XVI. Quomodo autem per creaturam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter, » Fiat lux, » invenire difficile est. Sono enim vocis non intelligimus dictum: nam quidquid tale est, corporeum est. An ex illa imperfectione substantiæ corporalis fecit aliquam vocem cor-

poream, per quam sonaret, « Fiat lux? » Ergo aliquod vocale corpus ante lucem creatum atque formatum est. Sed si ita est, jam erat tempus, per quod vox curreret, sonorumque spatia sibi succedentia præterirent. Quod si jam erat tempus antequam fieret lux, in quo tempore fieret vox quæ resonaret, « Fiat lux; » ad quem diem pertinebat illud tempus? Unus enim dies idemque primus ille numerari incipit, quo facta est lux. An ad ipsum diem pertinet totum spatium temporis, et quo factum est vocale corpus, per quod sonaret, « Fiat lux, » et quo facta est ipsa lux? Sed omnis talis vox propter audientis corporalem sensum a loquente profertur; ita enim factus est, ut percusso aëre sentiat. Numquid itaque talem habebat auditum illud quidquid erat invisibile et incompositum, cui sic Deus personaret ac diceret, « Fiat lux? » Abscedat itaque hæc ab animo cogitantis absurditas.

XVII. Utrum ergo spiritalis motus, sed tamen temporalis erat, quo dictum intelligimus, « Fiat lux, » expressus ab æterno Deo per Verbum coæternum in creatura spiritali, quam jam fecerat, cum dictum est: « In principio fecit Deus cœlum et terram, » id est, in illo cœlo cœli: an et ista locutio non tantum sine aliquo sono, sed etiam sine ullo temporali motu spiritalis creaturæ, in ejus mente atque ratione fixa quodam modo a Verbo Patri coæterno, et quodam modo impressa intelligitur, secundum quam moveretur, et ad speciem converteretur inferior illa tenebrosa imperfectio naturæ corporeæ, et fieret lux? Sed multum est ac difficillimum capere, quomodo dicatur, Deo non temporaliter jubente, neque id temporaliter audiente creatura, quæ contemplatione veritatis omnia tempora excedit, sed intellectualiter sibimet impressas ab incommutabili Dei sapientia rationes, tanquam intelligibiles locutiones, in ea quæ infra sunt transmit-

tente, fieri temporales motus in rebus temporalibus vel formandis vel administrandis. Si autem lux, quæ primum dicta est ut fiat, et facta est, etiam primatum creaturæ tenere intelligenda est, ipsa est intellectualis vita : quæ nisi ad Creatorem illuminanda converteretur, fluitaret informiter. Cum autem conversa et illuminata est, factum est quod in Verbo Dei dictum est : « Fiat lux. »

CAPUT X.

De versiculo 5. Quomodo dies unus peractus fuit sive in creatione sive post creationem lucis. — Primus explicandi modus improbatur. — Secundus dicendi modus difficultatibus implicatur.

XVIII. Verumtamen quemadmodum sine tempore dictum est, quia in Verbum Patri coæternum non cadit tempus; utrum ita etiam sine tempore factum sit, quisquam forsitan quærat. Sed quomodo potest hoc intelligi, cum facta luce et divisa a tenebris, et inditis diei noctisque vocabulis, dicat Scriptura : » Facta est vespera, » et factum est mane dies unus. » Unde videtur illud opus Dei factum per spatium diei, quo peracto ad vesperam ventum est, quod est noctis initium. Itemque peracto nocturno spatio completus est totus dies, ut mane fieret in alterum diem, in quo die Deus aliud consequenter operaretur.

XIX. Imo vero idipsum permirabile est, cum Deus nullo spatio syllabarum æterna Verbi sui ratione dixerit : » Fiat lux ; » cur tanta mora facta sit lux, donec diei spatium præteriret, et vespera fieret? An forte cito quidem

lux facta est, sed mora diurni temporis in eo consumi potuit, cum discerneretur a tenebris, atque utrumque discretum suis vocabulis signaretur? Mirum si et hoc vel tanta mora fieri potuit a Deo, quanta dicitur a nobis. Discretio quippe lucis et tenebrarum, in ipso utique opere, cum lux fieret, consecuta est: non enim lux esse potuit, nisi discerneretur a tenebris.

XX. Quod autem « Vocavit Deus lucem diem et tene» bras noctem, » quanta mora fieri poterat, etiamsi hoc syllabatim per sonum vocis egisset; nisi quanta et a nobis dicitur: Lux vocetur dies, et tenebræ vocentur nox: nisi forte quis ita desipiat, ut quia super omnia magnus est Deus, putet ore Dei prolatas, quamvis paucissimas syllabas, per totum diei spatium potuisse distendi. Huc accedit, quia Verbo sibi coæterno, id est, incommutabilis Sapientiæ internis æternisque rationibus, non corporali sono vocis, « Vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem. » Rursum enim quæritur, si verbis quibus utimur vocavit, qua lingua vocaverit; et quod opus erat sonis transeuntibus, ubi cujusquam non erat corporalis ullus auditus, et non invenitur.

XXI. An dicendum est, quod cum cito peractum esset hoc opus Dei, tandiu stetit lux non succedente nocte, donec diurnum spatium perageretur: et tandiu mansit nox luci succedens, donec spatium nocturni temporis præteriret, et mane fieret diei sequentis, uno primoque transacto? Sed si hoc dixero, vereor ne deridear, et ab iis qui certissime cognoverunt, et ab iis qui possunt facillime advertere, quod eo tempore quo nox apud nos est, eas partes mundi præsentia lucis illustret, per quas sol ab occasu in ortum redit, ac per hoc omnibus viginti quatuor horis non deesse per circuitum gyri totius, alibi diem, alibi noctem. Numquidnam ergo in parte aliqua

posituri sumus Deum ubi ei vespera fieret, cum ab ea parte in aliam partem lux abscederet? Nam et in libro qui appellatur Ecclesiastes, ita scriptum est : » Et oritur » sol, et occidit sol et in locum suum ducitur(3): hoc est » in eum locum unde ortus est. Sequitur enim, et dicit : » Ipse oriens illud vadit ad Austrum, et circuit ad aqui- » lonem[1]. » Australis ergo pars cum habet solem, nobis dies est : cum autem ad Aquilonis partem circumiens pervenit, nobis nox est; non tamen in alia parte non est dies, ubi præsentia solis est : nisi forte poëticis figmentis cor inclinandum est, ut credamus solem mari se immergere, atque inde lotum ex alia parte mane surgere. Quanquam si ita esset, abyssus ipsa præsentia solis illustraretur, atque ibi esset dies. Posset enim et aquas illuminare, quando ab eis non posset extingui. Sed hoc monstruosum est suspicari. Quid quod etiam sol nondum erat?

XXII. Quapropter si spiritalis lux primo die facta est, numquidnam occidit, ut ei succederet nox? Si autem corporalis, quænam illa lux est, quam post occasum solis videre non possumus? quia nec luna erat adhuc, nec aliquæ stellæ. Aut si semper in ea parte cœli est, in qua sol, ut non sit solis lux, sed quasi comes ejus, eidem ita conjuncta, ut discerni dignoscique non possit, ad eamdem reditur difficultatem solvendæ hujus quæstionis : quia et ista lux eodem modo quo sol, tanquam comes ejus, ab occasu in ortum circumiens redit; et est in alia parte mundi, quo tempore pars ista in qua sumus, tenebrescit in noctem. Ex quo cogit, quod absit, in una parte credere Deum fuisse, quam partem lux ista desereret, ut posset ei vespera fieri. An forte in ea parte lucem fecerat, in qua facturus erat hominem; et ideo cum ab ipsa parte lux discessisset, vespera facta dicitur, etiam cum in alia

[1] Eccli 1, 5.

parte lux illa esset, quæ inde discesserat, mane exortura peracto circuitu.

CAPUT XI.

De solis officio nova difficultas in superiore modo dicendi.

XXIII. Ut quid ergo factus est sol in potestatem diei, qui luceret super terram, si lux illa diei faciendo suffecerat, quæ dies etiam vocata est? An illa prior regiones superiores a terra longinquas illustrabat, ut sentiri non posset in terris; atque ita oportebat solem fieri[1], per quem dies inferioribus mundi partibus appareret? Potest et hoc dici, auctum esse fulgorem diei sole addito, ut per illam lucem minus fulgens dies quam nunc est, fuisse credatur. Etiam hoc a quodam dictum scio, primum naturam lucis inductam in opere Creatoris, cum dictum est: » Fiat lux, » et facta est lux; » postea vero cum de luminaribus dicitur, quid ex ipsa luce factum sit fuisse commemoratum, ordine dierum, quo visum est Creatori cuncta esse facienda: quæ natura lucis quo transierit facta vespera, ut vicissim nox perageretur, nec ille dixit, nec facile inveniri posse arbitror. Neque enim extinctam esse credendum est, ut nocturnæ tenebræ succederent; et rursus accensam, ut mane fieret, antequam hoc solis officio gereretur: quod a quarto die cœpisse fieri, eadem Scriptura testatur.

[1] Psal. cxxxv, 8.

CAPUT XII.

Alia difficultas de successione trium dierum et noctium ante solis creationem. — Congregatio aquarum quomodo facta.

XXIV. Quod antequam fieret, quo circuitu sibi potuerint tres dies noctesque succedere, lucis quæ primo facta est permanente natura, si lux corporalis tunc facta intelligenda est, et invenire et explicare difficile est. Nisi forte molem terrenam et aquosam, antequam esset ab alterutro utrumque discretum, quod tertio die factum scribitur, tenebras Deum appellasse quis dixerit, propter crassiorem corpulentiam, quam lux penetrare non poterat, vel propter obscurissimam umbram tantæ molis, quam necesse est, ut ex altera parte habeat corpus, si ex aliqua parte lux fuerit. Ad quem locum enim cujuslibet corporis moles lucem pervenire non sinit, in eo loco umbra est: quoniam locus carens ea luce, qua illustraretur, nisi impediret corpus oppositum, hoc totum est quod umbra dicitur. Quæ si pro mole corporis tam magna fuerit, ut occupet spatium terræ, quantum ex altera parte dies occupat, nox vocatur. Neque enim omnes tenebræ nox. Nam et in speluncis amplis, in quarum abdita lux irrumpere per oppositam molem non sinitur, sunt utique tenebræ; quia lux non est ibi, totumque spatium illud locus est carens luce: nec tamen tales tenebræ acceperunt vocabulum noctis, sed illæ quæ in eam partem terræ succedunt, unde removetur dies. Sicut non omnis lux dies

appellatur; nam et lunæ lux est et siderum et lucernarum et coruscationum, et quarumque rerum ita fulgentium: sed illa lux appellatur dies, cui nox præcedenti recedentique succedit.

XXV. Sed si primaria lux illa undique terræ molem circumfusa contexerat, sive staret, sive circumiret, non erat ex qua parte admitteret noctem sibi succedere; quia nusquam ipsa discedebat, ut ei faceret locum. An ex una parte facta erat, ut ipsa circumiens, etiam noctem ex alia parte consequenter circumire permitteret? Cum enim totam terram adhuc aqua tergeret, nihil impediebat, ut aquosa et globosa moles ex una parte faceret diem lucis præsentia, ex alia noctem lucis absentia, quæ in eam partem succederet a tempore vespertino, ex qua lux in aliam declinaret.

XXVI. Quo ergo congregatæ sunt aquæ, si totam terram prius occupaverant; illæ scilicet quæ detractæ sunt, ut terra nudaretur, in quam partem congregatæ sunt? Si enim erat aliquid nudum terræ, quo congregarentur; jam apparebat arida, nec totum abyssus occupabat. Si autem totum texerant; quis erat locus, quo colligerentur, ut terræ ariditas appareret? Numquidnam in altum congregatæ sunt, sicut fit cum ad ventilandum in area messis trita subrigitur, et congesta in aggerem nudat locum, quem diffusa contexerat? Quis hoc dixerit, cum videat usquequaque campos maris æquabiliter fusos, qui etiam cum aquæ fluctuantis quidam velut montes eriguntur, sedatis rursus tempestatibus complanantur? Et si qua littora nudantur latius, non potest dici nulla esse alia terrarum spatia, quo accedat id quod aliunde decedit, unde in eum locum ex quo recesserat, iterum accedat. Cum autem totam omnino terram undosa natura cooperiret, quo cede-

ret, ut nudaret aliquas partes[1]? An forte rarior aqua velut nebula terras tegebat; quæ congregatione spissata est, ut ex multis eas partibus, in quibus arida posset apparere, nudaret? Quanquam et terra longe lateque subsidens, potuit alias partes præbere concavas, quibus confluentes et corruentes aquæ reciperentur, et appareret arida ex his partibus, unde humor absccderet.

CAPUT XIII.

Aqua et terra quando creatæ.

XXVII. Non est autem informis omni modo materies, ubi etiam nebulosa species apparet: et ideo quæri adhuc potest, quando Deus istas conspicuas aquarum terrarumque species qualitatesque creaverit: in nullo enim sex dierum hoc invenitur. Itaque si hoc ante omnem diem fecit, sicut ante istorum primorum dierum commemorationem scriptum est, « In principio fecit Deus cœlum et » terram; » ut in terræ vocabulo intelligamus jam formatam terrenam speciem, superfusis aquis ista jam visibili specie sui generis declaratis : ut in eo quod sequitur Scriptura dicens : « Terra autem erat invisibilis et incom» posita, et tenebræ erant super abyssum : et Spiritus » Dei superferebatur super aquas, » nullam opinemur informitatem materiæ, sed terram et aquam sine luce, quæ nondum erat facta, suis jam notissimis qualitatibus conditas : ut ideo terra invisibilis dicta intelligatur, quod aquis cooperta non posset videri, etiamsi esset qui posset videre; ideo vero incomposita, quia nondum a mari dis-

[1] 2 Sent. dist. 14. c. sequitur, *Dixit Deus*; *Congregentur*.

tincta, et cincta littoribus, et suis fœtibus animalibusque decorata. Si ergo ita est, cur istæ species, quæ procul dubio corporales sunt, ante omnem diem factæ sunt? Cur non scriptum est : « Dixit Deus : Fiat terra, et facta est terra : item, Dixit Deus ; Fiat aqua, et facta est aqua : » vel utrumque communiter, si una quasi lege loci infimi continentur, dixit Deus : Fiat terra et aqua, et sic factum est? Cur non dictum est, cum hoc factum esset : « Vidit Deus, quia bonum est? »

CAPUT XIV.

Ratio cur primo versiculo Geneseos subintelligatur materia informis.

XXVIII. Hæc enim consideratio suasit (quoniam manifestum est omne mutabile ex aliqua informitate formari; simulque illud et catholica fides præscribit, et certissima ratio docet, nullarum naturarum materiam esse potuisse, nisi ab omnium rerum non solum formatarum, sed etiam formabilium inchoatore Deo atque creatore, de qua etiam dicit ei quædam Scriptura, « Qui fecisti mundum ex materia » informi[1]; »), hanc materiam illis verbis, quibus pro spiritali prudentia tardioribus etiam lectoribus vel auditoribus congrueret, fuisse commemoratam, quibus ante dierum enumerationem dictum est, « In principio fecit » Deus cœlum et terram, » etc. donec diceretur, « Et » dixit Deus, » ut deinceps formatarum rerum ordo consequeretur.

[1] Sap. XI.

CAPUT XV.

Materia origine non tempore formam præcedit.

XXIX. Non quia informis materia formatis rebus tempore prior est, cum sit utrumque simul concreatum, et unde factum est, et quod factum est. Sicut enim vox materia est verborum, verba vero formatam vocem indicant; non autem qui loquitur, prius emittit informem vocem, quam possit postea colligere, atque in verba formare: ita creator Deus non priore tempore fecit informem materiam, et eam postea per ordinem quarumque naturarum, quasi secunda consideratione formavit: formatam quippe creavit materiam. Sed quia illud unde fit aliquid, etsi non tempore, tamen quadam origine prius est, quam illud quod inde fit; potuit dividere Scriptura loquendi temporibus, quod Deus faciendi temporibus non divisit. Si enim quæratur, utrum vocem de verbis, an de voce verba faciamus, non facile quisquam ita tardo ingenio reperitur, qui non potius verba fieri de voce respondeat: ita quamvis utrumque simul qui loquitur faciat, quid unde faciat naturali attentione satis apparet. Quamobrem cum simul utrumque Deus fecerit, et materiam quam formavit, et res in quas eam formavit, et utrumque ab Scriptura dici oportuerit, nec simul utrumque dici potuerit, prius illud unde aliquid factum est, quam illud quod inde factum est, dici debuisse quis dubitet? Quia etiam cum dicimus materiam et formam, utrumque simul esse intelligimus, nec utrumque simul possumus enuntiare. Sicut autem in brevitate temporis contingit, cum duo ista verba profe-

rimus, ut alterum ante alterum proferamus : ita in prolixitate narrationis alterum prius quam alterum narrandum fuit, quamvis utrumque, ut dictum est, simul fecerit Deus ; ut quod sola origine prius est in faciendo, etiam tempore prius sit in narrando : quia duæ res, quarum etiam altera nullo modo prior est, nominari simul non possunt; quanto minus simul narrari? Non itaque dubitandum est ita esse utcumque istam informem materiam prope nihil, ut non sit facta nisi a Deo, et rebus quæ de illa factæ sunt simul concreata sit.

XXX. Sed si credibiliter dicitur eam significari illis verbis, « Terra autem erat invisibilis et incomposita, et » tenebræ erant super abyssum ; et Spiritus Dei superfe- » rebatur super aquam [1] ; » ut excepto quod ibi positum est de Spiritu Dei, cætera rerum quidem visibilium vocabula, sed ad illam informitatem, ut tardioribus poterat, insinuandam dicta intelligamus : quia hæc duo elementa, id est, terra et aqua, ad aliquid faciendum operantium manibus tractabiliora sunt cæteris, et ideo congruentius istis nominibus illa insinuabatur informitas. Si hoc ergo probabiliter dicitur, non erat aliqua formata moles, quam lux ex una parte illustrans, ex altera faceret tenebras, unde posset nox die discedente succedere.

[1] Gen. 1, 2.

CAPUT XVI.

Alia ratio explicandi quomodo dies et nox facta fuerit, emissione scilicet et contractione lucis, non probatur.

XXXI. Emissionem vero contractionemque lucis illius si velimus diem noctemque intelligere, nec causam videmus cur ita fieret. Non enim jam erant animalia, quibus hæc vicissitudo salubriter exhiberetur, et quibus postmodum exortis per circuitum solis cernimus exhiberi. Nec ullum occurrit exemplum, quo istam emissionem contradictionemque lucis, ut diei noctisque vicissitudines fierent, probare possimus. Jactus enim radiorum ex oculis nostris cujusdam lucis quidem est jactus; et contrahi potest, cum aërem, qui est oculis nostris proximus, intuemur; et emitti, cum ad eamdem rectitudinem, quæ sunt longe posita attendimus. Nec sane cum contrahitur, omnino cernere quæ longe sunt desinit, sed certe obscurius, quam cum in ea obtutus emittitur. Sed tamen ea lux, quæ in sensu videntis est, tam exigua docetur, ut nisi adjuvemur extranea luce, nihil videre possimus; et quoniam discerni ab ea non potest, quo exemplo demonstrari possit emissio in diem, et contractio lucis in noctem, sicut dixi, reperire difficile est.

CAPUT XVII.

De spiritali luce difficultas, quomodo in ea sit vespera et mane, divisioque a tenebris.

XXXII. Si autem spiritalis lux facta est, cum dixit Deus: « Fiat lux; » non illa vera Patri coæterna intelligenda est, per quam facta sunt omnia, et quæ illuminat omnem hominem; sed illa de qua dici potuit, « Prior omnium creata « est Sapientia[1]. » Cum enim æterna illa et incommutabilis, quæ non est facta, sed genita Sapientia, in spiritales atque rationales creaturas, sicut in animas sanctas se transfert, ut illuminatæ lucere possint, fit in eis quædam luculentæ rationis affectio, quæ potest accipi facta lux, cum diceret Deus: « Fiat lux; » si jam erat creatura spiritalis, quæ nomine cœli significata est, in eo quod scriptum est: « In principio fecit Deus cœlum et terram; » non corporeum cœlum, sed cœlum incorporeum cœli corporei, hoc est, super omne corpus, non locorum gradibus, sed naturæ sublimitate præpositum. Quo autem modo simul fieri potuit et quod illuminaretur, et ipsa illuminatio, ac diverso tempore narranda fuerit, paulo ante diximus, cum de materia tractaremus.

XXXIII. Sed huic luci succedentem noctem, ut vespera fieret, quo pacto intellecturi sumus? A tenebris vero qualibus talis lux dividi potuit, dicente Scriptura: « Et di« visit Deus inter lucem ac tenebras? » Numquid jam erant peccatores et stulti decidentes a lumine veritatis, inter quos et in eadem luce permanentes divideret Deus,

[1] Eccli. I, 4.

tanquam inter lucem ac tenebras; et lucem vocans diem, ac tenebras noctem, ostenderet se non operatorem peccatorum, sed ordinatorem distributione meritorum? An hic dies totius temporis nomen est, et omnia volumina sæculorum hoc vocabulo includit : ideoque non dictus est primus, sed unus dies? « Et facta est enim vespera, et » factum est, inquit, mane dies unus : » ut per hoc quod facta est vespera, peccatum rationalis creaturæ; quod autem factum est mane, renovatio ejus significata videatur.

XXXIV. Sed hæc allegoriæ propheticæ disputatio est, quam non isto sermone suscepimus. Instituimus enim de Scripturis nunc loqui secundum proprietatem rerum gestarum, non secundum ænigmata figurarum. Ergo ad rationem factarum conditarumque naturarum, quomodo invenimus vesperam et mane in luce spiritali? An divisio quidem lucis a tenebris, distinctio est jam rei formatæ ab informi; appellatio vero diei et noctis, insinuatio distributionis est, qua significetur nihil Deum inordinatum relinquere, atque ipsam informitatem, per quam res de specie in speciem modo quodam transeundo mutantur, non esse indispositam; neque defectus profectusque creaturæ, quibus sibimet temporalia quæque succedunt, sine supplemento esse decoris universi? Nox enim ordinatæ sunt tenebræ.

XXXV. Propterea vero cum facta esset lux, dictum est: « Vidit Deus lucem, quia bona est; » cum hoc posset post omnia ejusdem diei dicere, id est, ut cum explicasset, « Dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux. Et divisit Deus » inter lucem et tenebras. Et vocavit Deus lucem diem, » et tenebras vocavit noctem; » tunc diceret : « Et vidit » Deus quia bonum est; » et deinceps annecteret : « Et » facta est vespera, et factum est mane; » sicut in aliis operibus facit, quibus vocabula imponit. Hic ergo prop-

terea non ita fecit, quoniam a formata re ad hoc distincta est illa informitas, ut non in ea finis esset, sed adhuc formanda restaret per creaturas cæteras jam corporales. Itaque si posteaquam distincta essent illa divisione et vocabulis, tunc diceretur : « Vidit Deus quia bonum est; » hæc facta acciperemus significari, quibus jam in suo genere nihil esset addendum. Quia vero lucem solam ita perfecerat; « Vidit Deus, inquit, lucem, quia bona est, » et divisione ac nominibus discrevit a tenebris. Neque tunc dixit : « Vidit Deus quia bonum est; » ad hoc enim erat informitas illa discreta, ut adhuc inde alia formarentur. Namque ista nox, quæ nobis notissima est, (facit enim eam super terras solis circuitus,) quando per luminarium distributionem a die dividitur, post ipsam divisionem diei et noctis dicitur : « Vidit Deus quia bonum est. » Non enim hæc nox informis aliqua substantia erat, unde adhuc alia formarentur, sed spatium loci plenum aëre, carens lumine diurno, cui utique nocti jam nihil addendum esset in genere suo, quo esset speciosior sive distinctior. Vespera autem in toto illo triduo, antequam fierent luminaria, consummati operis terminus non absurde fortasse intelligitur; mane vero, tanquam futuræ operationis significatio.

CAPUT XVIII.

Quomodo Deus operatur.

XXXVI. Sed ante omnia meminerimus, unde jam multa diximus, non temporalibus quasi animi sui aut corporis motibus operari Deum, sicut operatur homo vel Angelus, sed æternis atque incommutabilibus et stabilibus rationi-

bus coæterni sibi Verbi sui, et quodam, ut ita dixerim, fotu pariter coæterni sancti Spiritus sui. Nam et illud quod per græcam et latinam linguam dictum est de Spiritu Dei, quod superferebatur super aquas, secundum syræ linguæ intellectum, quæ vicina est hebrææ, (nam hoc a quodam docto Christiano Syro fertur expositum), non superferebatur, sed fovebat potius, intelligi perhibetur. Nec sicut foventur tumores aut vulnera in corpore aquis vel frigidis vel calore congruo temperatis: sed sicut ova foventur ab alitibus; ubi calor ille materni corporis etiam formandis pullis quodam modo adminiculatur, per quemdam in suo genere dilectionis affectum. Non itaque per singulos dies istorum operum divinorum tanquam temporales voces Dei carnaliter cogitemus. Non enim ad hoc ipsa Dei Sapientia nostra infirmitate suscepta venit ad colligendos sub alas suas filios Jerusalem [1], quemadmodum gallina pullos suos, ut semper parvuli simus; sed ut malitia infantes, mente pueri esse desinamus [2].

XXXVII. Et in rebus obscuris atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quæ possint salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos præcipiti affirmatione ita projiciamus, ut si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus: non pro sententia divinarum Scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus Scripturarum esse, quæ nostra est; cum potius eam, quæ Scripturarum est, nostram esse velle debeamus.

[1] Matth. XXIII, 37. — [2] I Cor. XIV, 20.

CAPUT XIX.

In obscuris Scripturæ locis nihil temere asserendum.

XXXVIII. Ponamus enim in eo quod scriptum est, « Dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux ; » alium sensisse lucem corporalem factam, et alium spiritalem. Esse spiritalem lucem in creatura spiritali, fides nostra non dubitat ; esse autem lucem corporalem cœlestem, aut etiam supra cœlum, vel ante cœlum, cui succedere nox potuerit, tandiu non est contra fidem, donec veritate certissima refellatur. Quod si factum fuerit, non hoc habebat divina Scriptura, sed hoc senserat humana ignorantia. Si autem hoc verum esse certa ratio demonstraverit, adhuc incertum erit, utrum hoc in illis verbis sanctorum Librorum scriptor sentiri voluerit, an aliud aliquid non minus verum. Quod si cætera contextio sermonis non hoc eum voluisse probaverit, non ideo falsum erit aliud, quod ipse intelligi voluit ; sed et verum, et quod utilius cognoscatur. Si autem contextio Scripturæ hoc voluisse intelligi scriptorem non repugnaverit, adhuc restabit quærere, utrum et aliud non potuerit. Quod si et aliud potuisse invenerimus, incertum erit quidnam eorum ille voluerit : et utrumque sentiri voluisse, non inconvenienter creditur, si utrique sententiæ certa circumstantia suffragatur.

XXXIX. Plerumque enim accidit ut aliquid de terra, de cœlo, de cæteris mundi hujus elementis, de motu et conversione vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis ac lunæ, de circuitibus annorum

et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum, atque hujusmodi cæteris, etiam non Christianus ita noverit, ut certissima ratione vel experientia teneat. Turpe est autem nimis et perniciosum ac maxime cavendum, ut Christianum de his rebus quasi secundum christianas litteras loquentem, ita delirare quilibet infidelis audiat, ut (quemadmodum dicitur) toto cœlo errare conspiciens, risum tenere vix possit. Et non tam molestum est, quod errans homo deridetur, sed quod auctores nostri ab eis qui foris sunt, talia sensisse creduntur, et cum magno eorum exitio, de quorum salute satagimus, tanquam indocti reprehenduntur atque respuuntur. Cum enim quemquam de numero Christianorum in ea re, quam optime norunt, errare deprehenderint, et vanam sententiam suam de nostris libris asserere; quo pacto illis libris credituri sunt, de resurrectione mortuorum, et de spe vitæ æternæ, regnoque cœlorum, quando de his rebus, quas jam experiri, vel indubitatis numeris percipere potuerunt, fallaciter putaverint esse conscriptos? Quid enim molestiæ tristitiæque ingerant prudentibus fratribus temerarii præsumptores, satis dici non potest; cum si quando de prava et falsa opinione sua reprehendi, et convinci cœperint ab eis, qui nostrorum librorum auctoritate non tenentur, ad defendendum id quod levissima temeritate et apertissima falsitate dixerunt, eosdem libros sanctos, unde id probent, proferre conantur, vel etiam memoriter, quæ ad testimonium valere arbitrantur, multa inde verba pronuntiant, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.

CAPUT XX.

Genesim cur interpretetur sententias varias proferendo, non aliquam unam asserendo.

XL. Ad hoc enim considerandum et observandum, libri Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis, non aliquid unum temere affirmans cum præjudicio alterius expositionis fortasse melioris, ut pro suo modulo eligat quisque quod capere possit : ubi autem intelligere non potest, Scripturæ Dei det honorem, sibi timorem. Sed cum tam multis exitibus verba Scripturæ, quæ tractavimus, exponantur, cohibeant se tandem qui litteris inflati sæcularibus hæc ita posita, ut omnia pia corda nutriant, velut imperitum atque impolitum aliquid exagitant, sine pennis in terra reptantes, et volatu ranarum avium nidos irridentes. Periculosius autem errant quidam infirmi fratres, qui cum istos impios de cœlestium corporum numeris, vel de quibuslibet elementorum mundi hujus quæstionibus subtiliter et copiose disserere audiunt, evanescunt, et eos sibi cum suspirio præponentes, et magnos putantes, saluberrimæ pietatis libros cum fastidio repetunt, et quos dulciter haurire deberent, vix patienter attingunt; a segetis asperitate abhorrentes, et spinarum floribus inhiantes. Non enim vacant videre quam suavis est Dominus [1], nec in sabbato esuriunt [2]; atque ideo pigri sunt, potestate a Domino sabbati accepta, vellere

[1] Psal. XXXIII, 9. — [2] Matth. XII, 1.

spicas, et tandiu versare manibus, contritasque purgare, donec ad escam perveniant.

CAPUT XXI.

Quis fructus hujusmodi interpretationis, qua nihil temere asseritur.

XLI. Dicet aliquis: Quid tu tanta tritura dissertationis hujus? quid granorum exuisti? quid eventilasti? Cur propemodum in quæstionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum, quæ multa posse intelligi disputasti? Cui respondeo ad eum ipsum me cibum suaviter pervenisse, quo didici non hærere homini in respondendo secundum fidem, quod respondendum est hominibus qui calumniari libris nostræ salutis affectant, ut quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris Litteris non esse contrarium. Quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris Litteris, id est, catholicæ fidei contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus, aut nulla dubitatione credamus esse falsissimum: atque ita teneamus Mediatorem nostrum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ atque scientiæ absconditi [1], ut neque falsæ philosophiæ loquacitate seducamur, neque falsæ religionis superstitione terreamur. Et cum divinos Libros legimus in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruuntur, et sanitate catholicæ fidei muniuntur, id potissimum deligamus, quod certum apparuerit eum sensisse, quem legimus: si autem hoc latet, id certe quod circumstantia

[1] Coloss. II, 3.

Scripturæ non impedit, et cum sana fide concordat : si autem et Scripturæ circumstantia pertractari ac discuti non potest, saltem id solum quod fides sana præscribit. Aliud est enim quid potissimum scriptor senserit non dignoscere, aliud autem a regula pietatis errare. Si utrumque vitetur, perfecte se habet fructus legentis : si vero utrumque vitari non potest, etiamsi voluntas scriptoris incerta sit, sane fidei congruam non inutile est eruisse sententiam.

LIBER II.

De eo quod scriptum est : « Et dixit Deus : Fiat firmamentum, etc., » usque ad versiculum 19. Et factum est vespere, etc. Nonnulla in fine contra Genethliacos.

CAPUT I.

Firmamentum in medio aquarum quid. Aquas supra sidereum cælum esse quidam negant.

« I. Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit dividens inter aquam et aquam : et sic est factum. Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam quæ erat infra firmamentum, et inter aquam quæ erat super firmamentum. Et vocavit Deus firmamentum cœlum. Et vidit Deus, quia bonum est. Et facta est vespera, et factum est mane dies secundus. » De verbo Dei, quo dixit : « Fiat firmamentum, etc. » et de placito ejus, quo vidit, quia bonum est, et de vespera et mane, non opus est hic iterum similiterque disserere : atque ita deinceps quotiescumque ista repetuntur, secundum superiorem inquisitionem interim consideranda esse admonemus. Utrum autem nunc illud cœlum fiat, quod excedit aëris omnia spatia ; ejusque omnem altitudinem, ubi etiam luminaria stellæque constituuntur quarto die ; an ipse aër vocetur firmamentum, quæri merito potest.

II. Multi enim asserunt istarum aquarum naturam super sidereum cœlum esse non posse, quod sic habeant ordinatum pondus suum, ut vel super terram fluitent, vel in aëre terris proximo vaporaliter ferantur. Neque quisquam istos debet ita refellere, ut dicat secundum omnipotentiam Dei, quia cuncta possibilia sunt, oportere nos credere, aquas etiam tam graves, quam novimus atque sentimus, cœlesti corpori, in quo sunt sidera, superfusas. Nunc enim quemadmodum Deus instituerit naturas rerum, secundum Scripturas ejus nos convenit quærere; non quid in eis, vel ex eis ad miraculum potentiæ suæ velit operari. Neque enim si vellet Deus sub aqua oleum aliquando manere, non fieret : non ex eo tamen olei natura nobis esset incognita, quod ita facta sit, ut appetendo suum locum, etiamsi subterfusa fuerit, perrumpat aquas, eisque se superpositam collocet. Nunc ergo quærimus, utrum conditor rerum, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit[1], non unum locum proprium ponderi aquarum circa terram tribuerit, sed et super cœlum quod ultra limitem aëris circumfusum atque solidatum est.

III. Quod qui negant esse credendum, de ponderibus elementorum argumentantur, negantes ullo modo ita desuper quasi quodam pavimento solidatum esse cœlum, ut possit aquarum pondera sustinere; quod talis soliditas nisi terris esse non possit, et quidquid tale est, non cœlum sed terra sit. Non enim tantum locis, sed etiam qualitatibus propriis elementa distingui, ut pro qualitatibus propriis etiam loca propria sortirentur : aqua scilicet super terram, quæ etiamsi sub terra stat aut labitur, sicut in antris cavernisque abditis, non tamen ea terræ parte quam supra, sed ea quam infra se habet, continetur. Nam si

[1] Sap. XI, 21.

ex parte superiore fuerit pars ulla terræ delapsa, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur et pergit ad terram; quo veniens conquiescit, tanquam in loco suo, ut supra sit aqua, subtus autem terra. Unde cognoscitur quod etiam super aquas cum esset, non ipsis aquis portabatur, sed compage terræ tenebatur, sicut sese habent cameræ speluncarum.

IV. Hic occurrit admonere cavendum errorem, quem in libro primo cavendum admonui, ne forte quia scriptum est in Psalmis: « Fundavit terram super aquam[1]; » arbitretur aliquis nostrum adversus istos de ponderibus elementorum subtiliter disserentes, isto testimonio Scripturarum esse nitendum : quia illi non retenti auctoritate Litterarum nostrarum, et nescientes quemadmodum dictum sit, Libros sanctos facilius irridebunt, quam illud repudiabunt, quod vel certis rationibus perceperunt, vel experimentis manifestissimis probaverunt. Illud namque in Psalmis, aut figurate dictum recte accipi potest; ut quoniam cœli et terræ nomine sæpe in Ecclesia spiritales carnalesque significantur, cœlos ostenderit pertinere ad serenam intelligentiam veritatis, dicens : « Qui fecit » cœlos intelligentia[1]; » terram vero ad fidem simplicem parvulorum, non fabulosis opinionibus incertam atque fallacem, sed prophetica et evangelica, prædicatione firmissimam, quæ per baptismum solidatur, et ideo subjecerit, dicens: « Fundavit terram super aquam. » Aut si ad litteram quisquam cogit intelligi, non incongruenter vel sublimia terrarum sive continentium, sive insularum accipiuntur, quæ superiora sunt aquis; vel ipsa tegmina speluncarum, quæ super aquas pendula soliditate firmata sunt. Quocirca nec ad litteram quisquam potest sic intelligere, quod dictum est: « Fundavit terram super aquam; »

[1] Psal. cxxxv, 6. — [2] Ibid. 5.

ut aquarum pondus terreno ponderi supportando naturali ordine quasi subjectum esse arbitretur.

CAPUT II.

Aër terra superior.

V. Aerem vero aquis esse superiorem quamvis propter ampliora sui spatia etiam aridam contegat, hinc intelligitur, quod nullum vas ab ore impressum repleri aquis potest : unde satis indicat aëris naturam locum petere superiorem. Videtur enim vas inane, sed aëre plenum probatur cum ore imo in aquam deprimitur; quia enim per superiorem partem non invenit emeandi locum, nec deorsum versus irruptis aquis subter eas ire natura sinitur, plenitudine sua repellit eas, et in vas non permittit intrare. Cum autem vas ita collocatur, ut os non habeat deorsum sed in latus inclinatum, intrat aqua inferius, exeunte aëre superius. Itemque si vasis erecti os pateat in cœlum, cum infundis aquam, evadit aër sursum versus ex aliis partibus qua non infundis; et fit locus aquæ deorsum versus intrandi. Quod si vi majore vas deprimitur, ut vel ex latere vel desuper aquæ repente influant, et undique os vasis obtegant, disrumpit eas aër sursum nitens, ut eis ad ima locum faciat; et ipsa disruptio singultus vasorum est, dum partibus fugit, quia totus tam cito non potest, propter illius oris angustias. Ita si aër super aquas ire cogitur; etiam confluentes eas disjicit, cum exilientes impetu ejus impulsæ ebulliunt, et cum bullis crepantibus emittunt in sua properantem, atque illis ad ima decidendi aditum

dantem. Si autem sub aquas ire cogitur ex vase, ut illo cedente vas ab ore in ima presso repleri velis, facilius undis undique versum cooperitur, quam per os ejus ab inferiore parte intrandi gutta exigua repetit locum.

CAPUT III.

Ignis superior aëre.

VI. Jamvero ignem ad superna emicantem etiam ipsius aëris naturam velle transcendere, quis non sentiat? quandoquidem si ardentem faculam capite deorsum quisque teneat, nihilominus flammæ crinis ad superiora contendit. Sed quoniam circumfusi ac superfusi aëris præpollenti constipatione subinde ignis extinguitur, et in ejus qualitatem per abundantiam superatus subinde commutatur ac vertitur, ad universam ejus altitudinem transiliendam non potest perdurare. Itaque super aërem purus ignis esse dicitur cœlum, unde etiam sidera atque luminaria facta conjectant, illius videlicet igneæ lucis in eas formas, quas in cœlo cernimus, conglobata dispositaque natura : ac per hoc sicut terrarum ponderibus et aër et aqua cedit, ut ad terram perveniant : sic aquarum ponderi, et ipse aër cedit, ut vel ad terram vel ad aquam perveniat. Unde intelligi volunt hoc modo necesse fuisse, ut aër quoque si quis ejus particulam in spatiis illis sublimibus cœli posset dimittere, pondere suo caderet, donec ad aëria subter spatia perveniret. Quapropter colligunt multo minus esse posse aquis supra illud igneum cœlum aliquid loci, cum illic aër multo aquis levior manere non possit.

CAPUT IV.

Aquæ supra cœlum aëreum, quod Firmamentum appellari quidam observavit. — Quid pluvia.

VII. Talibus eorum disputationibus cedens, laudabiliter conatus est quidam demonstrare aquas super cœlos, ut ex ipsis visibilibus conspicuisque naturis assereret Scripturæ fidem. Et prius quidem quod facillimum fuit, ostendit et hunc aërem cœlum appellari, non solum sermone communi, secundum quem dicimus serenum vel nubilum cœlum, sed etiam nostrarum ipsarum consuetudine Scripturarum, cum dicuntur volatilia cœli[1], cum aves in hoc aëre volare manifestum sit : et Dominus cum de nubibus loqueretur: « Faciem, inquit, cœli potestis » probare[2]. » Nubes autem etiam per proximum terris aërem conglobari sæpe cernimus, cum per declivia jugorum ita recumbunt, ut plerumque excedantur etiam cacuminibus montium. Cum ergo probasset et hunc aërem cœlum dici, nulla alia causa etiam firmamentum appellatum voluit existimari, nisi quia intervallum ejus dividit inter quosdam vapores aquarum, et istas aquas, quæ corpulentius in terris fluitant. Et nubes quippe, sicut experti sunt, qui inter eas in montibus ambulaverunt, congregatione et conglobatione minutissimarum guttarum talem speciem reddunt : quæ si spissantur amplius, ut conjungantur in unam grandem plures guttæ minimæ, non eam patitur aër apud se teneri, sed ejus ponderi ad ima dat locum, et hæc est pluvia. Ergo ex aëre, qui est inter vapores

[1] Matth. vi, 26. — [2] Id. xvi, 3.

humidos, unde superius nubila conglobantur, et maria subterfusa, ostendere ille voluit esse cœlum inter aquam et aquam. Hanc ergo diligentiam considerationemque laude dignissimam judico. Quod enim dixit, neque contra fidem est, et in promptu posito documento credi potest.

VIII. Quanquam possit videri non impedire propria pondera elementorum, quominus etiam super illud sublime cœlum possint esse aquæ per illas minutias, per quas etiam super hoc spatium aëris esse potuerunt: qui quamvis gravior et inferior summo cœlo subjaceat, procul dubio levior est aquis, et tamen ut super eum sint vapores illi, nullo pondere prohibentur. Sic ergo et super illud cœlum potest minutioribus guttis levior halitus humoris extendi, qui pondere cadere non cogatur. Ipsi quippe subtilissima ratione persuadent nullum esse quamlibet exiguum corpusculum, in quo divisio finiatur, sed infinite omnia dividi: quia omnis pars corporis corpus est, et omne corpus habeat necesse est dimidium quantitatis suæ. Ac per hoc si potest aqua, sicut videmus, ad tantas guttarum minutias pervenire, ut super istum aërem vaporaliter feratur, qui natura levior est aquis, cur non possit et super illud levius cœlum minutioribus guttis et levioribus immanere vaporibus.

CAPUT V.

Aquæ supra cœlum etiam sidereum.

IX. Quidam etiam nostri, istos negantes propter pondera elementorum aquas esse posse super cœlum sidereum, de ipsorum siderum qualitatibus et meatibus convincere

moliuntur. Iidem namque asserunt stellam, quam Saturni appellant, esse frigidissimam eamque per annos triginta signiferum peragere circulum, eo quod superiore, ac per hoc ampliore ambitu graditur. Nam sol eumdem circulum per annum complet, et luna per mensem; tanto, ut dicunt, brevius, quanto inferius, ut spatio loci spatium temporis congruat. Quæritur itaque ab eis, unde illa stella sit frigida, quæ tanto ardentior esse deberet, quanto sublimiore cœlo rapitur. Nam procul dubio cum rotunda moles circulari motu agitur, interiora ejus tardius eunt, exteriora celerius, ut majora spatia cum brevioribus ad eosdem gyros pariter occurrant: quæ autem celerius, utique ferventius. Proinde memorata stella magis debuit calida esse quam frigida: quamvis enim suo motu, quoniam grande spatium est, triginta annis totum ambitum permeet, tamen cœli motu in contrarium rotata velocius, quod quotidie necesse est patiatur, (quoniam, sicut dicunt, cœli singulæ conversiones, dies singulos explicant,) calorem majorem debuit cœlo concitatiore concipere. Nimirum ergo eam frigidam facit aquarum super cœlum constitutarum illa vicinitas, quam nolunt credere, qui hæc, quæ breviter dixi, de motu cœli et siderum disputant. His quidam nostri conjecturis agunt adversus eos, qui nolunt aquas super cœlum credere, et volunt eam stellam esse frigidam, quæ juxta summum cœlum circuit: ut ex hoc cogantur aquarum naturam, non jam illic vaporali tenuitate, sed glaciali soliditate pendere. Quoquo modo autem et qualeslibet aquæ ibi sint, esse eas ibi minime dubitemus; major est quippe Scripturæ hujus auctoritas, quam omnis humani ingenii capacitas.

CAPUT VI.

De eo quod additum est, Et fecit Deus *etc. an eo declaretur Filii Dei persona.*

X. Sed animadversum est a quibusdam, quod nec ego dissimulandum puto, non frustra, cum dixisset Deus : « Fiat » firmamentum in medio aquarum, et sit divisio inter » aquam et aquam ; » parum visum esse subjungere, « Et » sic est factum, » nisi adderetur : « Et fecit Deus firmamen- » tum, et divisit Deus inter aquam quæ erat super firma- » mentum ; et inter aquam quæ erat sub firmamento : » quod quidem sic intelligunt, ut personam Patris declaratam esse dicant, in eo quod scriptum est : « Et dixit Deus : » Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit divisio in- » ter aquam et aquam : et sic est factum. » Ac deinde ut intelligatur Filius fecisse quod a Patre dictum est ut fieret, arbitrantur esse subnexum, « Et fecit Deus firmamentum, « et divisit Deus, etc. »

XI. Sed cum antea legitur : « Et sic est factum ; » a quo intelligimus factum ? Si a Filio, quid opus erat jam dicere : « Et fecit Deus, » et quæ sequuntur ? Si autem quod scriptum est, « Et sic est factum, » a Patre intellexerimus factum, non jam Pater dicit, et Filius facit ; et potest aliquid Pater facere sine Filio, ut deinde Filius non hoc, sed aliud similiter faciat : quod est contra catholicam fidem. Si autem illud de quo dicitur : « Et sic est factum, » hoc idem fit cum itidem dicitur : « Et fecit Deus : » quid prohibet eumdem intelligere facere quod dixit, qui dixit ut fieret ? An etiam excepto eo quod scriptum est : « Et sic

» est factum, » tantummodo in his verbis, quibus dicitur : « Et dixit Deus : » Fiat, et postea dicitur : « Et fecit Deus ; » Patris et Filii personam volunt intelligi?

XII. Sed quæri adhuc potest, utrum quasi jussisse Filio Patrem debeamus accipere in eo quod scriptum est : « Et dixit Deus : Fiat? » Sed cur Scriptura non curavit ostendere etiam personam Spiritus sancti? An ita Trinitas intelligitur, « Et dixit Deus : Fiat, Et fecit Deus. Et vidit » Deus quia bonum est ? » Sed non convenit unitati Trinitatis, ut Filius quasi jussus fecisse intelligatur, Spiritus autem sanctus nullo sibi jubente libere vidisse bonum esse quod factum est. Quibus enim verbis juberet Filio Pater ut faceret, cum ipse sit principale Verbum Patris, per quod facta sunt omnia? An eo ipso quod scriptum est : « Fiat firmamentum, » hæc ipsa dictio Verbum est Patris, unignitus Filius, in quo sunt omnia quæ creantur, etiam autequam creentur, et quidquid in illo est, vita est ; quia quidquid per eum factum est, in ipso vita est, et vita utique creatrix, sub illo autem creatura. Aliter ergo in illo sunt ea, quæ per illum facta sunt, quia regit et continet ea : aliter autem in illo sunt ea, quæ ipse est. Ipse enim vita est, quæ ita in illo est ut ipse sit, quoniam ipse vita est lux hominum. Quia ergo nihil creari posset sive ante tempora, quod quidem non est Creatori coæternum, sive ab exordio temporum, sive in aliquo tempore, cujus creandi ratio, si tamen ratio recte dicitur, non in Dei Verbo Patri coæterno coæterna vita viveret ; propterea Scriptura prius quam insinuet unamquamque creaturam, ex ordine quo conditam dicit, respicit ad Dei Verbum prius ponens, « Et dixit Deus : » Fiat » illud. Non enim invenit ullam causam rei creandæ, quam in Verbo Dei non invenit creari debuisse.

XIII. Non ergo Deus toties dixit : « Fiat illa vel illa » creatura quoties in hoc libro repetitur : « Et dixit Deus. » Unum quippe Verbum ille genuit, in quo dixit omnia, prius quam facta sunt singula : sed eloquium scribentis descendens ad parvulorum capacitatem, dum insinuat singulatim genera creaturarum, per singula respicit uniuscujusque generis æternam rationem in Verbo Dei : nec illa repetita, ille tamen repetit, « Et dixit Deus. » Si enim vellet priùs dicere : « Factum est firmamentum in medio aquarum, ut esset divisio inter aquam et aquam ; » si quis ab eo quæreret, quomodo factum esset, recte responderet : « Dixit Deus : Fiat : » id est, in Verbo Dei æterno erat ut fieret. Inde ergo incipit narrare unumquodque factum, quod etiam post facti narrationem, quærenti quomodo factum sit, in reddenda ratione respondere deberet.

XIV. Cum ergo audimus : « Et dixit Deus : Fiat ; » intelligimus quod in Verbo Dei erat ut fieret. Cum vero audimus : « Et sic est factum ; » intelligimus factam creaturam non excessisse præscriptos in Verbo Dei terminos generis sui. Cum vero audimus : « Et vidit Deus quia bonum » est ; » intelligimus in benignitate Spiritus ejus non quasi cognitum posteaquam factum est placuisse, sed potius in ea bonitate placuisse ut maneret factum, ubi placebat ut fieret.

CAPUT VII.

De eadem re.

XV. Ac per hoc manet adhuc causa requirendi, cur posteaquam dixit : « Et sic factum est, » ubi perfectio ope-

ris jam indicatur, addidit: « Et fecit Deus :» cum eo ipso, quod ait : « Et dixit Deus : Fiat illud, et sic factum est, » jam intelligatur id Deum dixisse in Verbo suo, et factum esse per Verbum ejus; atque ubi jam non solum Patris, sed etiam Filii possit apparere persona. Nam si propter ostendendam Filii personam repetitur, ac dicitur : « Et fecit » Deus ; » numquid ergo non per Filium congregavit aquam tertio die ut appareret arida, quia ibi non dicitur : « Et fecit Deus congregari aquam, aut congregavit Deus » aquam ? » Sed tamen etiam ibi postea quam dixit: « Et » factum est sic, » tunc repetivit, dicens: « Et congregata » est aqua, quæ est sub cœlo. » Numquid etiam lux non per Filium facta est, ubi prorsus nullo modo repetivit? Potuit enim et illic ita dicere : « Et dixit Deus : Fiat lux, et sic est factum, et fecit Deus lucem; et vidit quia bona est : » aut certe sicut in aquarum congregatione, ut non diceret: « Et fecit Deus, » sed tantum iterum repeteret: « Et dixit Deus: « Fiat lux : et sic est factum; et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est. » Sed nullo modo repetens posteaquam proposuit: « Et dixit Deus : Fiat lux : » nihil aliud intulit nisi, « Et facta est lux;» ac deinceps de placita luce et divisa a tenebris, et utroque appellato nominibus suis, sine ulla repetitione narravit.

CAPUT VIII.

De luce cur non additum, Et fecit Deus : *sicuti solet de aliis creaturis dici.*

XVI. Quid sibi ergo vult in cæteris illa repetitio? An eo modo demonstratur primo die, quo lux facta est, con-

ditionem spiritalis et intellectualis creaturæ lucis appellatione intimari; in qua natura intelliguntur omnes Angeli sancti atque Virtutes : et propterea non repetivit factum posteaquam dixit : « Facta est lux; » quia non primo cognovit rationalis creatura conformationem suam; ac deinde formata est; sed in ipsa sua conformatione cognovit, hoc est illustratione veritatis, ad quam conversa formata est; cætera vero, quæ infra sunt, ita creantur, ut prius fiant in cognitione rationalis creaturæ, ac deinde in genere suo? Quapropter lucis conditio prius est in Verbo Dei secundum rationem, qua condita est, hoc est in coæterna Patri Sapientia; ac deinde in ipsa lucis conditione secundum naturam, qua condita est : illic non facta, sed genita; hic vero facta, quia ex informitate formata : et ideo dixit Deus : « Fiat lux; et facta est lux; » ut quod ibi erat in Verbo, hic esset in opere. Conditio vero cœli prius erat in Verbo Dei secundum genitam Sapientiam; deinde facta est in creatura spiritali, hoc est, in cognitione Angelorum secundum creatam in illis sapientiam : deinde cœlum factum est, ut esset etiam ipsa cœli creatura in genere proprio. Sic et discretio vel species aquarum atque terrarum, sic naturæ lignorum et herbarum, sic luminaria cœli, sic animantia orta ex aquis ac terra.

XVII. Neque enim sicut pecora, solo sensu corporis vident Angeli hæc sensibilia, sed si quo sensu tali utuntur, agnoscunt ea potius, quæ melius noverunt interius in ipso Dei Verbo, a quo illuminantur ut sapienter vivant : cum sit in eis lux, quæ primo facta est, si lucem spiritalem in illo die factam intelligamus. Quemadmodum ergo ratio, qua creatura conditur, prior est in Verbo Dei quam ipsa creatura quæ conditur : sic et ejusdem rationis cognitio prius fit in creatura intellectuali, quæ peccato tenebrata non est; ac deinde ipsa conditio creaturæ. Ne-

que enim sicut nos ad percipiendam sapientiam proficiebant Angeli, ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspicerent[1], qui ex quo creati sunt, ipsa Verbi æternitate sancta et pia contemplatione perfruuntur; atque inde ista despicientes, secundum id quod intus vident, vel recte-facta approbant, vel peccata improbant.

XVIII. Nec mirum est, quod sanctis Angelis suis, in prima lucis conditione formatis, prius Deus ostendebat quod erat deinceps creaturus. Neque enim intellectum Dei nossent, nisi quantum ipse monstrasset. « Quis enim » cognovit intellectum Domini, aut quis consiliarius ejus » fuit, aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam » ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia[2]. » Ex ipso ergo discebant Angeli, cum in eis fieret cognitio creaturæ deinceps faciendæ, ac deinde fieret in genere proprio.

XIX. Quapropter jam luce facta, in qua intelligimus ab æterna luce formatam rationalem creaturam, cum in cæteris creandis rebus audimus, « Et dixit Deus : Fiat; » intelligamus ad æternitatem Verbi Dei recurrentem Scripturæ intentionem. Cum vero audimus, « Et sic est fac- » tum; » intelligamus in creatura intellectuali factam cognitionem rationis, quæ in Verbo Dei est, condendæ creaturæ, ut in ea natura prius quodam modo facta sit, quæ anteriore quodam motu in ipso Dei Verbo prior faciendam esse cognovit : ut postremo cum audimus repeti ac dici quod « Fecit Deus, » jam intelligamus in suo genere fieri ipsam creaturam. Porro cum audimus, « Et vidit » Deus quia bonum est, » intelligamus benignitati Dei placuisse quod factum est, ut pro modo sui generis maneret quod placuit ut fieret, cum Spiritus Dei superferebatur super aquam.

[1] Rom. I, 20. — [2] Id. XI, 34-36.

CAPUT IX.

De figura cœli.

XX. Quæri etiam solet, quæ forma et figura cœli esse credenda sit secundum Scripturas nostras. Multi enim multum disputant de iis rebus, quas majore prudentia nostri auctores omiserunt, ad beatam vitam non profuturas discentibus; et occupantes, quod pejus est, multum pretiosa, et rebus salubribus impendenda temporum spatia. Quid enim ad me pertinet, utrum cœlum sicut sphæra undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper velut discus operiat? Sed quia de fide agitur Scripturarum, propter illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam eloquia divina non intelligens, cum de his rebus tale aliquid vel invenerit in libris nostris, vel ex illis audierit, quod perceptis a se rationibus adversari videatur, nullo modo eis cætera utilia monentibus, vel narrantibus, vel pronuntiantibus credat; breviter dicendum est de figura cœli hoc scisse auctores nostros, quod veritas habet[1]; sed Spiritum Dei, qui per ipsos loquebatur, noluisse ista docere homines nulli saluti profutura.

XXI. Sed ait aliquis, quomodo non est contrarium iis, qui figuram sphæræ cœlo tribuunt, quod scriptum est in litteris nostris, « Qui extendit cœlum sicut pellem[2]? » Sit sane contrarium, si falsum est quod illi dicunt : hoc enim verum est quod divina dicit auctoritas, potius quam illud quod humana infirmitas conjicit? Sed si forte illud talibus

[1] 2 Sent. dist. xiv, cap. 3. — [2] Psal. ciii, 2.

illi documentis probare potuerint, ut dubitari inde non debeat, demonstrandum est hoc, quod nos de pelle dictum est, veris illis rationibus non esse contrarium : alioquin contrarium erit etiam ipsis in alio loco Scripturis nostris, ubi cœlum dicitur velut camera esse suspensum[1]. Quid enim tam diversum et sibimet adversum, quam plana pellis extensio, et cameræ curva convexio? Quod si oportet, sicuti oportet, hæc duo sic intelligere, ut concordare utrumque, nec sibimet repugnare inveniatur : ita oportet etiam utrumlibet horum illis non adversari disputationibus, si eas forte veras certa ratio declaraverit, quibus docetur cœlum sphæræ figura undique esse convexum, si tamen probatur.

XXII. Et illa quidem apud nos cameræ similitudo, etiam secundum litteram accepta, non impedit eos, qui sphæram dicunt. Bene quippe creditur secundum eam partem, quæ super nos est, de cœli figura Scripturam loqui voluisse. Si ergo sphæra non est, ex una parte camera est, ex qua cœlum terram contegit : si autem sphæra est, undique camera est. Sed illud quod de pelle dictum est, magis urget, ne non sphæræ, quod humanum est forte commentum, sed ipsi nostræ cameræ adversum sit. Quid autem hinc allegorice senserim, *Confessionum* nostrarum liber tertius decimus habet[2]. Sive igitur ita ut ibi posui, sive aliquo alio modo intelligendum sit cœlum sicut pellis extentum, propter molestos et nimios exactores expositionis ad litteram, hoc dico, quod sicut arbitror, omnium sensibus patet : utrumque enim fortasse, id est, et pellis et camera figurate intelligi potest, utrumque autem ad litteram quomodo possit videndum est. Si enim camera non solum curva, sed etiam plana recte dicitur, profecto et pellis non solum in planum, verum-

[1] Isaï. XL, 22, juxta LXX. — [2] Conf. lib. XIII, cap. 13.

etiam in rotundum sinum extenditur. Nam et uter sicut et vesica, pellis est.

CAPUT X.

De cœli motu.

XXIII. De motu etiam cœli nonnulli fratres quæstionem movent, utrum stet, an moveatur. Quia si movetur, inquiunt, quomodo firmamentum est? Si autem stat, quomodo sidera, quæ in illo fixa creduntur, ab Oriente usque ad Occidentem circumeunt, septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus, ut cœlum, si est alius nobis occultus cardo ex alio vertice, sicut sphæra; si autem nullus alius cardo est, velut discus rotari videatur? Quibus respondeo, multum subtilibus et laboriosis rationibus ista perquiri, ut vere percipiatur utrum ita, an non ita sit : quibus ineundis atque tractandis, nec jam mihi tempus est, nec illis esse debet, quos ad salutem suam et sanctæ Ecclesiæ necessariam utilitatem cupimus informari. Hoc sane noverint, nec nomen firmamenti cogere, ut stare cœlum putemus : (Firmamentum enim non propter stationem, sed propter firmitatem, aut firmitatem, aut propter intransgressibilem terminum superiorum et inferiorum aquarum, vocatum intelligere licet :) nec si veritas cœlum stare persuaserit, impediri nos circuitu siderum ne hoc intelligere possimus. Et ab ipsis quippe qui hæc curiosissime et otiosissime quæsierunt, inventum est, etiam cœlo non moto, si sola sidera verterentur, fieri potuisse omnia, quæ in ipsis siderum conversionibus animadversa atque comprehensa sunt.

CAPUT XI.

De versiculis 9 *et* 10 *Geneseos.*

XXIV. « Et dixit Deus : Congregetur aqua quæ sub » cœlo est in congregationem unam, et appareat arida. » Et factum est sic ; et congregata est aqua quæ sub cœlo » est in congregationem unam, et apparuit arida. Et vo- » cavit Deus aridam terram, et congregationes aquarum » vocavit mare. Et vidit Deus quia bonum est. » Jam de hoc opere Dei propter alterius rei quærendæ necessitatem, in primo nostro volumine satis tractavimus[1]. Hic itaque breviter admonemus, ut quem forte non movet quærere, quando species aquarum terrarumque creata sit, accipiat isto die non esse factum, nisi ut secernerentur hæc duo elementa inferiora. Quem vero movet cur in diebus facta sit lux et cœlum, extra dies autem vel ante omnes dies aqua et terra : et cur ad Dei verbum facta sint illa, dicente Deo : « Fiat ; » hæc autem dicente quidem Deo discreta, non autem Deo dicente facta inveniantur ; habet quod salva fide intelligat, scilicet id quod dictum est ante dierum enumerationem, « Terra erat invisibilis et incomposita, » cum commendaret Scriptura cujusmodi terram fecerat Deus, quia prædixerat : « In principio fecit Deus cœlum « et terram ; » nihil aliud his verbis quam materiæ corporalis informitatem insinuare voluisse, eligens eam usitatius appellare quam obscurius. Si tamen tardo intellectui non subrepat ut materiam et speciem, quia verbis Scriptura separat, conetur duo hæc etiam tempore sepa-

[1] Lib. 1, c. 12 et 13.

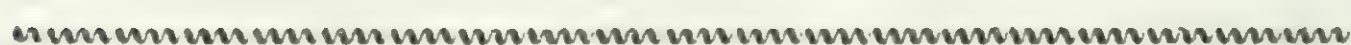
rare tanquam prius fuerit materia, et ei temporis intervallo interposito, postea sit addita species : cum Deus hæc simul creaverit, materiamque formatam instituerit, cujus informitatem usitato, ut dixi, vocabulo vel terræ vel aquæ Scriptura prædixit. Terra enim et aqua etiam suis qualitatibus id existentia quod videmus, tamen propter facilem corruptionem propinquiora sunt eidem informitati quam cœlestia corpora. Et quoniam per enumerationem dierum jam ex informi quæque formata numerantur, et ex ista corporali materia jam factum cœlum narraverat, cujus multum distat species a terrenis ; jam quod ex ea formandum in rerum infima parte restabat, noluit sub his verbis in rerum creatarum ordinem inserere, ut diceretur, « Fiat ; » non acceptura ista residua informitate talem speciem, qualem acceperat cœlum, sed jam inferiorem et infirmiorem atque informitati proximam : ut his potius verbis, cum dicitur : « Congregentur aquæ, et » appareat arida, » acceperint hæc duo species proprias, istas notissimas nobisque tractabiles, aqua mobilem, terra immobilem : et ideo de illa dictum est, « Congregetur : » de hac autem, « Appareat : » aqua enim est labiliter fluxa, terra stabiliter fixa.

CAPUT XII.

De versiculis 11, 12 *et* 13 *Geneseos.*

XXV. « Et dixit Deus : Germinet terra herbam pabuli, » ferentem semen secundum genus et secundum similitu- » dinem et lignum fructiferum faciens fructum, cujus » semen sit in ipso secundum similitudinem suam super

» terram. Et factum est sic. Et produxit terra herbam pa- » buli, semen habentem secundium genus, et secundum » similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, » cujus semen ejus in eo sit secundum genus super terram. » Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespera, et » factum est mane dies tertius. » Hic moderamen ordinatoris advertendum est, ut quoniam distincta quædam creatura est herbarum atque lignorum ab specie terrarum et aquarum, ut in elementis numerari non possint, seorsum de illis diceretur ut exirent de terra et seorsum illis redderentur illa solita; ut diceretur: « Et factum est » sic; » ac deinde repetetur quod factum est : seorsum quoque indicaretur Deum vidisse quia bonum est : tamen quia fixa radicibus continuantur terris et connectuntur, ista quoque ad eumdem diem pertinere voluerit.

CAPUT XIII.

De versiculis 14, 15, *etc. Geneseos. Luminaria cur die quarto condita.*

XXVI. « Et dixit Deus : Fiant luminaria in firmamento » cœli, ut luceant super terram, in inchoationem diei et » noctis, et ut dividant inter diem et noctem, et sint in signa » et tempora, et in dies, et in annos, et sint in splendorem » in firmamento cœli, ut luceant super terram. Et factum » est sic. Et fecit Deus duo luminaria magna, luminare » majus in inchoationem diei, et luminare minus in in- » choationem noctis; et stellas : et posuit ea Deus in fir- » mento cœli, ut luceant super terram, et ut sint in in- » choationem diei et noctis, et ut dividant inter lucem et

» tenebras. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est » vespera, et factum est mane dies quartus. » In hoc quarto die quærendum est, quid sibi velit ista ordinatio, ut prius vel fierent, vel secernerentur aqua et terra, priusque terra germinaret, quam in cœlo sidera fierent. Neque enim possumus dicere electa esse quæque meliora, quibus dierum series ita distingueretur, ut finis et medium maxime ornatius eminerent : septem quippe dierum medius quartus est. Occurrit enim illud quia septimo die non est facta ulla creatura. An forte lux primi diei magis respondet ad quietem diei septimi, ut eo modo concinentibus finibus iste ordo texatur, eminentibus de medio luminibus cœli? Sed si primus dies septimo concinit, debet ergo et secundus sexto concinere. Quid autem simile habet firmamentum cœli cum homine facto ad imaginem Dei? An quia cœlum totam superiorem mundi partem occupat, et homini in totam inferiorem potestas dominandi tributa est? Sed quid agimus de pecoribus et de bestiis, quas ipso die sexto in suo genere terra produxit, quæ illis cum cœlo potest esse collatio?

XXVII. An potius quoniam primo facta intelligitur lucis nomine spiritalis creaturæ formatio, consequens erat ut corporalis quoque creatura, id est, mundus iste visibilis fieret : qui factus est biduo propter duas partes suas maximas, quibus constat universus, cœlum scilicet et terram, secundum hanc rationis collationem, qua et ipsa universa creatura spiritalis, et corporalis, sæpe cœlum et terra nominatur : ita ut globus quoque iste turbulentioris aëris terrenæ parti deputetur, exhalationibus quippe humidis corporascit; si quid vero tranquilli aëris est, ubi ventosi atque procellosi motus non possunt existere, ad cœlestem partem pertineat : post hanc universitatem molis corporeæ fabricatam, quæ uno loco tota est, quo

collocatus est mundus, consequens erat ut impleretur partibus intra universum, quæ de loco in locum congruis motibus agerentur? Cujus generis herbæ atque arbores non sunt. Radicibus quippe ista fixa sunt terræ : et quamvis habeant motus incrementorum suorum, de locis tamen propriis non moventur nisibus suis; sed ubi fixa sunt, ibi aluntur et crescunt : propterea magis pertinent ad terram, quam ad genera rerum, quæ in aquis et terris moventur. Quia ergo visibili mundo constituendo, hoc est, cœlo et terræ, duo sunt attributi dies, restat ut his mobilibus et visibilibus partibus, quæ creantur intra illum, tres dies reliqui deputentur. Et quia sicut prius cœlum factum est, ita prius est ornandum hujusmodi partibus suis; quarto die fiunt sidera, quibus super terram lucentibus habitatio quoque illustretur inferior, ne habitatores ejus in habitationem tenebrosam inducantur. Et ideo quia infirma corpora inferiorum habitatorum, succedente motibus quiete reparantur, factum est ut circumeunte sole, diei noctisque vicissitudine, propter vicissitudinem dormiendi et vigilandi potirentur : nox vero illa non indecora remaneret, sed lunæ ac siderum luce, et ipsos consolaretur homines; quibus plerumque operandi est etiam nocturna necessitas; et quibusdam animalibus, quæ lucem solis ferre non possunt, ad sufficientiam temperaretur.

CAPUT XIV.

Quomodo luminaria sint in signa et tempora, in dies et annos.

XXVIII. Illud autem quod dictum est, « Et sint in » signa et tempora, et in dies, et in annos, » quis non videat quam obscure positum sit, quarto die cœpisse tempora, quasi superius triduum sine tempore præterire potuerit? Quis ergo animo penetrat quomodo illi tres dies transierint, antequam inciperent tempora, quæ quarto die dicuntur incipere, vel utrum omnino transierint dies illi? An circa speciem factæ rei dies appellatus sit, et circa privationem nox? ut nondum specie formata materia nox dicta sit, unde formanda erant cætera; sicut potest quamvis in rebus formatis, intelligi tamen in ipsa mutabilitate informitas materiæ; non enim spatiis vel locorum quasi remotior, vel temporum quasi anterior, discerni potest. An potius in ipsa re facta atque formata eadem mutabilitas, hoc est deficiendi, ut ita dixerim, possibilitas, nox appellata sit; quia inest rebus factis, etiamsi non mutentur, posse mutari? Vespera autem et mane non quasi per temporis præteritionem et adventum, sed per quemdam terminum, quo intelligitur quousque sit naturæ proprius modus, et unde sit naturæ alterius consequenter exordium : an aliqua alia ratio sit horum verborum diligentius vestiganda?

XXIX. Quis in tantum secretum facile irrumpat, et quæ signa dicat, cum dicit de sideribus : « Et sint in sig- » na? » Neque enim illa dicit, quæ observare vanitatis

est; sed utique utilia, et hujus vitæ usibus necessaria, quæ vel nautæ observant in gubernando, vel omnes homines ad prævidendas aëris qualitates per æstatem, et hyemem, et autumnalem, vernalemque temperiem. Et nimirum hæc vocat tempora, quæ per sidera fiunt, non spatia morarum, sed vicissitudines affectionum cœli hujus. Nam si aliquis vel corporalis vel spiritalis motus conditionem istorum luminarium præcessit, ut aliquid a futura expectatione per præsens in præteritum trajiceret, sine tempore esse non potuit. Et quis obtineat non fuisse nisi ab exordio siderum conditorum? Sed certæ horæ, et dies, et anni, quos usitate novimus, non fierint nisi motibus siderum. Itaque si hoc modo intelligamus tempora, dies et annos, ut tempora articulos quosdam, quos per horologia computamus, vel in cœlo notissimos, cum ab Oriente usque in meridianam altitudinem sol insurgit, atque inde rursus usque in Occidentem vergit; ut possit deinceps adverti vel luna vel aliquod sidus ab Oriente statim post occasum solis emergere, quod item cum ad mediam cœli venerit altitudinem, medium noctis indicet, tunc scilicet occasurum cum sole redeunte fit mane : dies autem totos solis ab Oriente usque ad Orientem circuitus : annos vero vel istos usitatos solis anfractus, non cum ad Orientem, quod quotidie facit, sed cum ad eadem loca siderum redit, quod non facit nisi peractis trecentis sexaginta quinque diebus et sex horis, id est, quadrante totius diei quæ pars quater ducta, cogit interponi unum diem, quod Romani bissextum vocant, ut ad eumdem circuitum redeatur; vel etiam majores et occultiores annos : nam completis aliorum siderum spatiis, majores anni fieri dicuntur. Si ergo ita intelligamus tempora, dies et annos, nemo dubitat hæc sideribus et luminaribus fieri. Ita enim positum est, ut incertum sit utrum ad omnia sidera pertineat

quod dictum est : « Sint in signa, et tempora, et in dies, » et in annos, » an signa et tempora ad cætera, dies vero et anni ad solem tantummodo.

CAPUT XV.

Luna qualis creata fuerit.

XXX. Qualis etiam luna facta sit, multi loquacissime inquirunt, atque utinam inquirentes loquantur, ac non potius docere conantes. Dicunt enim ideo plenam factam, quia non decebat, ut Deus imperfectum aliquid illo die faceret in sideribus, quo scriptum est, quod facta sint sidera. Qui autem resistunt, dicunt : Ipsa ergo debuit prima luna dici, non quarta-decima; quis enim incipit ita enumerare? Ego autem medius inter istos ita sum, ut neutrum asseram; sed plane dicam, sive primam sive plenam lunam Deus fecerit, fecisse perfectam. Ipsarum enim naturarum est Deus auctor et conditor. Omnis autem res quidquid progressu naturali per tempora congrua quodam modo prodit atque explicat, etiam ante continebat occultum, etsi non specie vel mole corporis sui, tamen ratione naturæ. Nisi forte arbor quæ per hyemem pomis vacua foliisque nudata est, tunc imperfecta dicenda est : aut vero in primordiis etiam suis, cum adhuc nullum fructum dedisset, imperfecta erat illa natura. Quod non tantum de arbore, sed nec de ipso ejus semine recte diceretur, ubi omnia quæ progressu temporis quodam modo procedunt, modis invisibilibus latent. Quanquam si aliquid Deus imperfectum fecisse diceretur, quod deinde ipse perficeret, quid reprehensionis haberet ista sententia? Jure

autem displiceret, si id, quod ab illo inchoatum esset, ab alio diceretur esse perfectum.

XXXI. Qui ergo de terra non quæruntur, quam fecit Deus, cum in principio fecit Deus cœlum et terram, quia invisibilis erat et incomposita, et postea tertio die conspicua redditur atque componitur; quid sibi de luna tenebras faciunt quæstionum? Aut si quod de terra dictum est, non temporis intervallo, cum simul Deus materiam rebus concreaverit, sed narrationis distributione intelligunt dictum; cur in hoc quod etiam oculis videri potest, non intuentur integrum copus habere lunam, et tota sua rotunditate perfectum, etiam cum lumine corniculato, sive incipiens ad terras lucere, sive desinens fulget? Si ergo lumen in ea crescit, vel perficitur, vel minuitur; non luminare ipsum, sed illud quod accenditur variatur: si autem ex una sphærulæ suæ parte semper lucet, sed dum eam partem convertit ad terram, donec totam convertat, quod a prima usque ad quartam-decimam fit, crescere videtur; semper est plena, sed terræ habitatoribus non semper apparet. Hæc eadem ratio est, et si solis radiis illustratur. Non enim potest etiam sic cum soli proxima est, nisi lucidis cornibus apparere: quia cætera pars, quæ tota in orbem illustratur, non est ad terras ut videri possit, nisi cum soli contraria est, ut totum terris appareat, quod ejus illuminatur.

XXXII. Non desunt tamen qui non eo se arbitrari dicunt, lunam primitus a Deo quartam-decimam factam, quia plena facta credenda est: sed quia in Scripturis Dei verba sic habent: » Lunam factam in inchoationem noc» tis; » tunc autem noctis exordio videtur, cum plena est: alias vero et per diem incipit videri ante plenitudinem, et in progressu noctis tanto ampliore quanto minuitur. Sed qui per inchoationem noctis non intelligit nisi

principatum, (nam et græcum verbum hoc magis indicat, cum dictum est ἀρχὴν; et in Psalmis apertius scriptum est, « Solem in potestatem diei, lunam et stellas in potesta- » tem noctis[1]: ») non cogitur a quarta-decima numerare, et credere lunam factam primo esse non primam.

CAPUT XVI.

An sidera æqualiter fulgeant.

XXXIII. Quæri etiam solet, utrum cœli luminaria ista conspicua, id est, sol et luna et stellæ æqualiter fulgeant, sed quod diversis intervallis distent a terra, propterea diversa claritate magis minusque nostris oculis appareant. Et de luna quidem qui hæc dicunt, non dubitant minus eam lucere quam solem, a quo etiam perhibent illustrari. Multas autem stellas vel æquales soli, vel etiam majores audent dicere, sed longius positas parvas videri. Et nobis quidem potest fortasse sufficere, quoquo modo se ista res habeat, artifice Deo condita sidera. Quanquam teneamus auctoritate apostolica dictum: » Alia gloria solis, alia » gloria lunæ, et alia gloria stellarum: stella enim ab » stella differt in gloria[2]. » Sed quia possunt adhuc dicere, etiamsi non resistant Apostolo, differunt quidem in gloria, sed ad oculos terrenorum; aut quia hoc propter resurgentium similitudinem dicebat Apostolus, qui non utique ad oculos aliter erunt et in se aliter. Differunt quidem et in se ipsis sidera in gloria, sed tamen nonnulla sunt etiam sole majora: ipsi viderint quemadmodum soli tam magnum tribuant principatum ut eum radiis suis

[1] Psal. cxxxv, 8, 9. — [2] I Cor. xv, 41.

quasdam stellas, et eas quidem principales, quibus amplius isti quam cæteris supplicant, et tenere dicant, et retro agere a cursu proprio. Non enim fit verisimile, majores aut etiam æquales violentia radiorum ejus posse superari. Aut si superiores signorum stellas vel septentrionum majores esse asserunt, quæ nihil tale a sole patiuntur, cur ista per signa circumeuntes amplius venerantur? Cur eas signorum dominas perhibent? Etsi enim regradationes illas siderum vel fortasse tarditates, non a sole fieri quisque contendat, sed aliis occultioribus causis; soli tamen istos in suis deliramentis, quibus vim fatorum a veritate devii suspicantur, præcipuam tribuere potestatem ex libris eorum certe manifestum est.

XXXIV. Sed dicant quod volunt de cœlo, alieni a Patre qui est in cœlis: nobis autem de intervallis et magnitudine siderum subtilius aliquid quærere, talique inquisitione rebus gravioribus et melioribus necessarium tempus impendere, nec expedit, nec congruit. Et melius credimus ea esse cæteris majora luminaria, quæ sancta Scriptura ita commendat: « Et fecit Deus duo luminaria mag-
» na: » quæ tamen non sunt æqualia. Nam consequenter dicit, cum ea cæteris præposuerit, inter se ipsa differre. Ait enim: » Luminare majus in inchoationem diei, et lu-
» minare minus in inchoationem noctis. » Certe enim vel hoc concedent oculis nostris, ut ea manifestum sit amplius cæteris lucere super terram, nec diem clarere nisi luce solis, nec noctem tot stellis apparentibus ita lucere si luna desit, quemadmodum præsentia illius illustratur.

CAPUT XVII.

In Genethliacos.

XXXV. De fatis autem siderum qualeslibet eorum argutias, et quasi de mathesi documentorum experimenta, quæ illi ἀποτελέσματα vocant, omnino a nostræ fidei sanitate respuamus: talibus enim disputationibus etiam orandi causas nobis auferre conantur, et impia perversitate in malis factis, quæ rectissime reprehenduntur, ingerunt accusandum potius Deum auctorem siderum, quam hominem scelerum. Sed quod animæ nostræ non sint natura corporibus ne quidem cœlestibus subditæ, audiant et philosophos suos: quia vero terrenis corporibus illa corpora superiora non ad ea quæ ipsi tractant potentiora sunt, vel hinc aliquando cognoscant, quia cum multa corpora diversorum generum, vel animantium, vel herbarum et arbustorum, uno simul puncto temporis seminentur, unoque puncto temporis innumerabiliter multa nascantur, non tantum diversis, sed etiam iisdem terrarum locis, tantæ sunt varietates in progressibus, in actibus, et passionibus eorum, ut vere isti (sicut dicitur) perdant sidera, si ista considerant.

XXXVI. Quid autem insulsius et hebetius, quam cum istis rebus convincuntur, dicere ad solos homines sibi subjiciendos fatalem stellarum pertinere rationem? In quibus tamen etiam ipsi de geminis convincuntur, quorum diverse viventium, diverse felicium vel infelicium, diverseque morientium, easdem plerumque constellationes accipiunt. Quia etsi interfuit aliquid cum de utero

funderentur, in nonnullis tamen tantum interest, quantum ab istis comprehendi computatione non possit. Manus sequentis Jacob dum nasceretur, inventa est pedem fratris præcedentis tenens, usque adeo sic nati sunt quasi unus infans in duplum prolixior nasci videretur. Horum certe constellationes, quas appellant, nullo modo dispares esse potuerunt. Quid ergo vanius, quam ut illas constellationes intuens mathematicus, ad eumdem horoscopum, ad eamdem lunam, diceret unum eorum a matre dilectum, alterum non dilectum? Si enim aliud diceret, falsum profecto diceret: si autem hoc diceret, verum quidem, sed non secundum suorum librorum ineptas cantiunculas diceret. Quod si huic historiæ, quia de nostris profertur, nolunt credere, numquid et naturam rerum delere possunt? Cum ergo se minime falli dicant, si horam conceptionis invenerint, saltem sicut homines non dedignentur conceptum considerare geminorum.

XXXVII. Ideoque fatendum est, quando ab istis vera dicuntur, instinctu quodam occultissimo dici, quem nescientes humanæ mentes patiuntur. Quod cum ad decipiendos homines fit, spirituum seductorum operatio est[1]: quibus quædam vera de temporalibus rebus nosse permittitur, partim quia subtilioris sensus acumine, partim quia corporibus subtilioribus vigent, partim experientia callidiore propter tam magnam longitudinem vitæ; partim sanctis Angelis quod ipsi ab omnipotente Deo discunt, etiam jussu ejus sibi revelantibus, qui merita humana occultissimæ justitiæ sinceritate distribuit. Aliquando autem iidem nefandi spiritus etiam quæ ipsi facturi sunt, velut divinando prædicunt. Quapropter bono Christiano, sive mathematici, sive quilibet impie divinantium, maxime dicentes vera, cavendi sunt, ne consortio dæmo-

[1] 2 Sent. dist. vii, cap. *Et licet.*

niorum animam deceptam, pacto quodam societatis irretiant.

CAPUT XVIII.

Difficultas de sideribus, an per Spiritus regantur et animentur.

XXXVIII. Solet etiam quæri, utrum cœli luminaria ista conspicua corpora sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: et si habent, utrum ab eis etiam vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium, an sola sine ulla permixtione præsentia. Quod licet in præsenti non facile comprehendi possit; arbitror tamen in processu tractandarum Scripturarum opportuniora loca posse occurrere, ubi nobis de hac re, secundum sanctæ auctoritatis regulas, etsi non ostendere certum aliquid, tamen credere licebit. Nunc autem servata semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus, ne forte quod postea veritas patefecerit, quamvis libris sanctis sive Testamenti Veteris sive Novi nullo modo esse possit adversum, tamen propter amorem nostri erroris oderimus. Nunc ad librum operis nostri jam tertium transeamus.

LIBER III.

De versiculo 20 : « Et dixit Deus : Educant aquæ, » et reliquis usque ad primi capitis finem.

CAPUT I.

Animalium ex aquis eductio prius narratur quam quæ de terra; quod aqua aëri, aër cœlo proximum elementum sit.

I. « Et dixit Deus : Educant aquæ reptilia animarum vivarum, et volatilia super terram, secundum firmamentum cœli. Et factum est sic. Et fecit Deus cetos magnos, et omne animal reptilium, quæ eduxerunt aquæ secundum genus eorum. Et omne volatile pennatum secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt, et benedixit ea Deus, dicens : Crescite et multiplicamini, et replete aquas in mari, et volatilia multiplicentur supra terram. Et facta est vespera, et factum est mane dies quintus. » Nunc in inferiore parte mundi, ea quæ spiritu vitæ moventur, fiunt, et primum aquarum, quod aëris qualitati proximum elementum est; quia huic cœlo, in quo sunt luminaria, ita vicinus est aër, ut et ipse cœli nomen acceperit; sed nescio utrum etiam firmamentum possit vocari. Dicuntur autem cœli pluraliter in una eademque re, quæ dicitur unum cœlum. Nam cum in hoc libro singulari numero dicatur cœlum, quod dividit inter aquas, quæ

supra, et eas quæ infra sunt : in illo tamen Psalmo : « Et aquæ, inquit, quæ super cœlos sunt, laudent no- » men Domini[1]. » Et cœlos cœlorum si bene intelligimus sidereos aëriorum, tanquam superiores inferiorum, et hos in eodem Psalmo accipimus, ubi dictum est : « Lau- » date eum cœli cœlorum. » Satis apparet hunc aërem, non solum cœlum, sed etiam cœlos dici : sicut dicuntur et terræ, nec aliud significatur, quam illa quæ singulariter terra dicitur, quando dicimus orbem terrarum, et orbem terræ.

CAPUT II.

Cœlos diluvio periisse, est aërem in aquæ naturam transisse.

II. Hos etiam aërios cœlos quondam periisse diluvio, in quadam earum[2], quæ canonicæ appellantur, Epistola legimus. Neque enim humida illa natura, quæ ita concreverat, ut cubitis quindecim altissimorum montium transcenderet vertices, potuit ad sidera pervenire. Sed quia hujus aëris humidioris, in quo aves volitant, vel tota vel prope tota spatia compleverat, periisse qui fuerant cœlos in illa Epistola scribitur. Quod nescio quemadmodum possit intelligi, nisi in aquarum naturam pinguioris hujus aëris qualitate conversa : alioquin non perierunt tunc isti cœli, sed sublimius erecti sunt, cum locum eorum aqua occupaverat. Itaque facilius eos secundum illius Epistolæ auctoritatem periisse credimus, et alios, sicut ibi scribitur, repositos, extenuatis videlicet exhalationibus,

[1] Psal. CXLVIII, 4. — [2] Pet. III, 6.

quam sic erectos, ut eis superioris cœli natura loco suo cederet.

III. Oportebat itaque ut in creandis habitatoribus inferioris hujus mundi partis, quæ sæpe terræ nomine tota commemoratur, prius producerentur ex aquis animalia, postea vero de terra: quod ita sit aëri aqua similis, ut ejus exhalationibus pinguescere probetur, ut et spiritum procellæ faciat, id est ventum, et nubila contrahat, et possit volatus avium sustinere. Quapropter etiamsi verum dixit quidam sæcularium Poëtarum, nubes excedit Olympus, et, » Pacem summa tenent[1]: » quia perhibetur in Olympi vertice aër esse tam tenuis, ut neque nubibus obumbretur, neque turbetur vento, neque sustentare alites posit, neque ipsos qui forte ascenderent homines, crassioris auræ spiritu alere, sicut in isto aëre consueverunt: tamen et ipse aër est, unde aquis vicina qualitate diffunditur, et propterea ipse quoque in humidam naturam conversus diluvii tempore creditur. Neque enim arbitrandum est aliquid de spatiis siderei cœli usurpasse, cum omnes etiam altissimos montes aqua transcenderat.

CAPUT III.

De elementorum commutatione sententiæ. Aër in Genesis historia non prætermissus.

IV. Quanquam de conversione elementorum etiam inter ipsos qui hæc otiosa cura subtilissime perscrutati sunt; non parva quæstio est. Alii enim dicunt omnia in omnia posse mutari, atque converti. Alii vero esse aliquid om-

[1] Lucanus lib. II.

nino proprium singulis perhibent elementis, quod in alterius elementi qualitatem nullo modo vertatur. Unde fortassis suo loco, si Dominus voluerit, diligentius disputabimus: nunc autem quod ad præsentem sermonem attinet, hæc commemoranda existimavi, ut intelligamus servatum esse ordinem rerum, quo prius oportuit aquarum animalia quam terrarum narrari creata.

V. Nec ullo modo arbitrandum est prætermissum esse in hac Scriptura ullum mundi hujus elementum, cum quatuor notissimis eum constare persuasum sit, quia videtur hic cœlum et aqua et terra commemorari, de aëre autem taceri. Consuetudo quippe nostrarum Scripturarum est aut cœli et terræ nomine mundum appellare, aut interdum addere et mare. Aër itaque vel ad cœlum pertinere intelligitur, si qua sunt in ejus superioribus partibus tranquillissima et pacatissima spatia; vel ad terram propter hunc turbulentum et caliginosum locum, qui humida exhalatione pinguescit, quamvis et ipse sæpius cœli nomine nuncupetur: ac per hoc non scriptum est: « Producant aquæ reptilia animarum vivarum, et: Producat aër volatilia volantia super terram: » sed utrumque hoc animantium genus ex aquis productum esse narratur. Quidquid ergo aquarum sive labiliter undosum et fluidum est, sive vaporaliter tenuatum atque suspensum, ut illud reptilibus animarum vivarum, hoc volatilibus appareat distributum, utrumque tamen humidæ naturæ deputatur.

CAPUT IV.

Quinque sensus ad quatuor elementa referri.

VI. Ideoque sunt etiam qui subtilissima consideratione quinque istos manifestissimos corporis sensus secundum quatuor usitata elementa ita distinguant, ut oculos ad ignem, aures ad aërem dicant pertinere. Olfaciendi autem gustandique sensum naturæ humidæ attribuunt : et olfactum quidem istis exhalationibus humidis, quibus crassatur hoc spatium, in quo aves volitant ; gustatum vero istis fluxibilibus et corpulentis humoribus. Nam quæcumque in ore sapiunt, ipsius oris humori commiscentur ut sapiant, etiamsi arida cum acciperentur fuisse videantur. Ignis tamen omnia penetrat, ut motum in eis faciat. Nam et humor privatione caloris congelascit, et cum possint fervescere cætera elementa, ignis frigescere non potest : facilius quippe extinguitur ut ignis non sit, quam frigidus maneat, aut sit alicujus frigidi contactu tepidior. Tactus autem, qui est quintus in sensibus, terreno elemento magis congruit : proinde per totum corpus animantis, quod maxime ex terra est, quæque tacta sentiuntur. Dicunt etiam nec videri sine igne posse aliquid, nec tangi sine terra. Ac per hoc elementa omnia in omnibus inesse ; sed unumquodque eorum ex eo quod amplius habet accepisse vocabulum. Ideo autem caloris privatione, cum corpus nimie frigescit, obtundi sensum, quia motus pigressit, qui ex calore inest corpori, dum ignis aërem, et aër humida, et humor terrena quæque afficit, subtilioribus scilicet crassiora penetrantibus.

CAPUT V.

Ut ad quatuor elementa varie se habet sentiendi vis in quinque sensibus.

VII. Quanto autem quidque subtilius est in natura corporali, tanto est vicinius naturæ spiritali; quamvis longe distante genere, quandoquidem illud corpus est, illud non est. Ac per hoc quoniam sentire non est corporis, sed animæ per corpus, licet acute disseratur secundum diversitatem corporeorum elementorum sensus esse corporis distributos, anima tamen cui sentiendi vis inest, cum corporea non sit, per subtilius corpus agitat vigorem sentiendi. Inchoat itaque motum in omnibus sensibus a subtilitate ignis, sed non in omnibus ad idem pervenit. In visu enim pervenit represso calore usque ad ejus lucem. In auditu usque ad liquidiorem aërem calore ignis penetrat. In olfactu autem transit aërem purum, et pervenit ad humidam exhalationem, unde crassior hæc aura subsistit. In gustu et hanc transit, et pervenit usque ad humorem corpulentiorem: quo etiam penetrato atque trajecto, cum ad terrenam gravitatem pervenit, tangendi ultimum sensum agit.

CAPUT VI.

Aëris elementum non esse prætermissum a scriptore Genesis.

VIII. Non igitur ignorabat naturas elementorum eorumque ordinem, qui cum visibilium, quæ intra mundum in elementis natura moventur, conditionem introduceret, prius cœlestia luminaria, deinde aquarum animantia, terrarum autem postrema narravit : non quod aërem prætermiserit, sed quod purissimi et quietissimi aëris, ubi volare aves non posse dicuntur, si qua sunt spatia, cœlo superiori conjunguntur, et cœli nuncupatione in Scripturis ad superiorem mundi partem pertinere intelliguntur : ut terræ nomine universaliter hoc totum significetur, ex quo incipit deorsum versus, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis[1], et omnes abyssi, donec perveniatur ad aridam, quæ proprio nomine terra dicitur. Aër itaque ille superior, sive quod ad cœlestem mundi pertinet partem, sive quod nullum habet visibilem habitatorem, de qualibus nunc sermo narrantis est, neque prætermissus est cœlo nominato, neque annumeratus in creandis animalibus : iste vero inferior qui excipit exhalationes humidas maris ac terræ, et ad sustinendas aves quodam modo crassatur, nonnisi ex aquis accipit animalia. Quod enim ejus humidum est, hoc portat alitum corpora, quæ ita nituntur pennis volantes, quemadmodum pisces quibusdam suis alis natantes.

[1] Psal. CXLVIII, 8.

CAPUT VII.

Volatilia ex aquis non immerito dicuntur creata.

IX. Proinde scienter tanquam Spiritus Dei, qui scribenti aderat, ex aquis dicit producta volatilia. Quorum natura bipartitum locum sortita est: inferiorem scilicet in unda labili, superiorem vero in aura flabili. Illum deputatum natantibus, istum volantibus. Sicut huic elemento congruos duos etiam sensus animalibus datos videmus, olfactum explorandis vaporibus, gustatum explorandis liquoribus. Quod enim et tactu aquas ventosque sentimus, hoc est, quod terræ solidum omnibus admiscetur elementis: sed in his crassioribus sentitur amplius, ita ut etiam tangendo contrectari valeant. Ideoque et ista in duabus maxime mundi partibus generaliter terræ nomine complectuntur: sicut ille Psalmus ostendit, omnia superiora ab illo principio enumerans: « Laudate Dominum de cœ» lis; » omniaque inferiora ab alio principio, » Laudate » Dominum de terra, » ubi et spiritus tempestatis et omnes abyssi nominantur, et ignis iste qui urit tangentem, quia de terrenis et humidis motibus ita existit. ut subinde vertatur in aliud elementum. Et quamvis naturæ suæ sursum nitendo indicet appetitum, in cœlestem tamen superiorem tranquillitatem non potest evadere; quia multo aëre superatus et in eum conversus extinguitur: ac per hoc in ista rerum parte corruptibiliore atque pigriore turbulentis motibus agitatur ad temperandum ejus rigorem, et ad usus terroresque mortalium.

X. Quia ergo etiam tactu, qui ad terram proprie per-

tinet, sentiri possunt et fluctus undarum, et flatus aurarum, propterea ipsa quoque aquatilium animalium corpora et terrenis vescuntur, et maxime aves; in terra etiam requiescunt, fœtusque propagant: pars enim humoris, quæ vaporaliter exhalatur, etiam super terras extenditur. Ideoque cum dixisset Scriptura: « Educant aquæ reptilia ani- » marum vivarum, et volatilia, inquit, super terram; » addidit sane dicens: « Secundum firmamentum cœli, » in quo potest aliquanto manifestius apparere illud, quod antea videbatur obscurum. Non enim ait: « In firmamento cœli », sicut de luminaribus; sed « Volantia, inquit, super » terram, secundum firmamentum cœli, » id est, juxta firmamentum cœli: quia videlicet hoc caliginosum et humidum spatium, in quo aves volant, illi spatio contiguum est; ubi volare non possunt, quod jam merito tranquillitatis et quietis pertinet ad firmamentum cœli. In cœlo ergo volant aves, sed in isto, quod ille Psalmus etiam terræ nomine includit; propter quod cœlum vocantur multis locis volatilia cœli: non tamen in firmamento, sed secundum firmamentum.

CAPUT VIII.

Reptilia animarum vivarum pisces cur appellati.

XI. Nonnulli putant propter sensus tarditatem non animam vivam, sed « Reptilia animarum vivarum » appellata. Sed si propterea sic appellarentur, avibus daretur nomen animæ vivæ. Cum vero et ipsa volatilia dicta sunt, sicut illa reptilia, ut subaudiatur animarum vivarum; fatendum est, ut arbitror, ita dictum, ac si diceretur, quæ

sunt in animabus vivis reptilia vel volatilia; sicut dici posset ignobilia hominum, ut intelligeremus, quicumque sunt in hominibus ignobiles. Quanquam enim sint et animalia terrestria, quæ repunt super terram; tamen ex multo majore numero pedibus moventur, et tam pauca fortasse in terris repunt, quam pauca in aquis gradiuntur.

XII. Nonnulli autem putaverunt propterea non animam vivam, sed « Reptilia animarum vivarum » pisces esse appellatos, quod eis memoria nulla sit, nec aliqua vita velut rationi vicinior. Sed fallit eos experientia minor. Nam quidam scripserunt quæ animadvertere potuerunt in vivariis piscium multa miranda. Sed etiam si forte falsa scripserunt, memoriam tamen pisces habere certissimum est. Quod ipse sum expertus, et experiantur qui possunt et volunt. Nam fons quidam magnus Bullensium-regiorum, fere plenus est piscium. Solent autem homines desuper intuentes eis aliquid jacere, quod sibi vel præripiant confluentes, vel inter se diripiant concertantes. Quo pastu assueti, deambulantibus super oram fontis hominibus, ipsi quoque cum eis congregatim natando eunt et redeunt, expectantes unde aliquid jactent, quorum præsentiam sentiunt. Non itaque frustra mihi videtur aquarum animalia sic appellata reptilia quemadmodum aves volatilia : nam si vel nulla memoria, vel sensus tardior, animæ vivæ nomen repulisset a piscibus, volatilibus certe adhiberetur, quorum vita in oculis nostris est et memor et garrula, et in nidis construendis educandisque fœtibus solertissima.

CAPUT IX.

Quod quidam philosophi cuique elemento sua animalia tribuerunt.

XIII. Nec ignoro ita quosdam philosophos sua cujusque elementi distribuisse animalia, ut terrena esse dicerent, non tantum quæ in terra repunt atque gradiuntur, sed aves etiam, quod et ipsæ in terra requiescant, volando fatigatæ : aëria vero animalia dæmones esse, cœlestia deos; quorum quidem nos partim luminaria, partim Angelos dicimus. Iidem tamen aquis pisces et sui generis belluas attribuunt, ut nullum elementum suis animalibus vacet : quasi vero sub aquis terra non sit, aut probare possint pisces non in ea requiescere ac reparare natandi vires, sicut volandi aves : et si forte rarius pisces id faciunt, quod ad gestanda corpora sit unda quam aura validior, ita ut terrena quoque animalia natantia ferat, sive usu docta, ut homines, sive natura, ut quadrupedia vel serpentes. Aut si propterea non putant, quia non insunt pedes piscibus ; nec phocæ aquarum sunt[1], nec colubri cochleæque terrarum : nam et illæ pedes habent, et hæc genera sine ullis pedibus, non dico, requiescunt in terra, sed ab ea vix aut nunquam recedunt. Dracones autem sine pedibus et in speluncis requiescere, et in aërem sustolli perhibentur : qui quanquam non facile noti sint, litteræ tamen, non tantum nostræ, sed etiam gentilium nequaquam de istorum animantium genere tacuerunt.

1 φῶκαι vituli marini.

CAPUT X.

Concesso dæmones esse aëria animalia, nihil detrahitur Scripturæ docenti producta fuisse ex aquis volatilia. — Venti. — Tonitrua. — Nubes. — Pluvia. — Grando. — Serenitas.

XIV. Quapropter etsi dæmones aëria sunt animalia, quoniam corporum aëriorum natura vigent, et propterea morte non dissolvuntur, quia prævalet in eis elementum; quod ad faciendum quam ad patiendum est aptius; duobus subterpositis, aqua scilicet et terra, uno autem superposito, id est igne sidereo : distribuuntur enim elementa ad patiendum duo, humor et humus; ad faciendum autem alia duo, aër et ignis. Si ergo hæc ita sunt, non impedit ista distinctio nostram Scripturam, quæ non ex aëre, sed ex aquis producta indicat volatilia; quia subtilioris quidem et in auras exhalati atque distenti; sed tamen humoris locus volatilibus datus est. Aër autem a confinio luminosi cœli usque ad aquarum, fluida et nuda terrarum pervenit. Non tamen totum spatium ejus exhalationes humidæ infuscant, sed usque ad eum finem, unde incipit etiam terra nominari, secundum illum Psalmum ubi dicitur : « Laudate Dominum de terra[1]. » Superior vero pars aëris, propter puram tranquillitatem, cœlo cui conlimitatur, communi pace conjungitur, et ejus vocabulo nuncupatur. In qua fortassis parte si fuerunt ante transgressionem suam transgressores angeli cum principe suo, nunc diabolo, tunc archangelo : (nam nonnulli nostri non eos

[1] Psal. CXLVIII, 7.

putant cœlestes vel supercœlestes angelos fuisse :) non mirum si post peccatum in istam sunt detrusi caliginem ; ubi tamen et aër sit, et humore tenui contexatur, qui commotus ventos, et vehementius concitatus etiam ignes et tonitrua, et contractus nubila, et conspissatus pluviam, et congelantibus nubilis nivem, et turbulentius congelantibus densioribus nubilis grandinem, et distentus serenum facit, occultis imperiis et opere Dei, a summis ad infima universa quæ creavit administrantis. Unde in illo Psalmo cum commemorata essent, « Ignis, grando, nix, glacies, » spiritus tempestatis[1] ; » ne talia sine divina providentia fieri moverique putarentur, continuo subjecit, « Quæ » faciunt verbum ejus. »

XV. Si autem transgressores, illi antequam transgrederentur, cœlestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex pœna in aëriam qualitatem, ut jam possint ab igne, id est, ab elemento naturæ superioris aliquid pati : nec aëris saltem spatia superiora atque puriora, sed ista caliginosa tenere permissi sunt, qui eis pro suo genere quidam quasi carcer est, usque ad tempus judicii. Et si quid de his transgressoribus angelis diligentius requirendum est, alius erit accommodatior Scripturæ locus. Proinde quod nunc satis est, si hæc spatia turbida et procellosa, propter aëris naturam usque ad undas terrasque porrectam, possunt aëria corpora sustinere ; possunt et avium quæ producta sunt ex aquis, propter aquarum tenues halitus : qui scilicet eidem aëri juxta undas et terras circumfuso, atque ob hoc infimæ ac terrenæ parti deputato, vaporaliter inseruntur, et auras intexunt, quæ nocturnis rigoribus aggravatæ sereno etiam rore distillant : si autem vehementius frigus est, etiam gelu candidius inalbescunt.

[1] Psal. CXLVIII, 8.

CAPUT XI.

Tractantur versiculi 24 et 25. De variis animantium generibus creatis de terra.

XVI. « Et dixit Deus : Educat terra animam vivam secundum genus : quadrupedia, et reptilia, et bestias » terræ secundum genus, et pecora secundum genus. Et » factum est sic. Et fecit Deus bestias terræ secundum » genus, et pecora secundum genus, et omnia reptilia » terræ secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt. » Jam nunc consequens erat, ut alteram partem, quæ proprie terra dicitur, infimi hujus loci, quem totum cum omnibus abyssis et nebuloso aëre universaliter vocabulo terræ alibi Scriptura complectitur, ornaret animalibus suis. Et manifesta quidem sunt animalium genera, quæ in verbo Dei terra produxit. Sed quia sæpe nomine pecorum vel nomine bestiarum, animalia omnia rationis expertia solent intelligi, merito quæritur, quas nunc proprie bestias, et quæ pecora dicat. Et repentia quidem sive reptilia terrena, non est dubitandum quod omnes serpentes intelligi voluit ; quanquam et bestiæ dici possint ; pecorum autem nomen non usitate serpentibus convenit. Rursum leonibus, et pardis, et tigridibus, et lupis, et vulpibus, canibus etiam et simiis, atque id genus cæteris usitate convenit vocabulum bestiarum. Pecorum autem nomen his animalibus accommodatius aptari solet, quæ sunt in usu hominum ; sive adjuvandis laboribus, ut boves et equi, et si qua talia ; sive ad lanificium, vel ad vescendum, ut oves et sues.

XVII. Quid ergo sunt quadrupedia ? Quanquam enim hæc omnia, præter quædam serpentia, quatuor pedibus gradiantur, nisi tamen hoc nomine proprie quædam vellet intelligi, non utique hic etiam quadrupedia nominaret, quamvis de his in repetitione tacuerit. An cervi et damulæ, et onagri, et apri, (quia neque illis bestiis, ubi leones sunt, conjungi possunt; similes enim sunt illis pecoribus, neque tamen sub humana cura sunt,) proprie quadrupedia nuncupata sunt; quasi reliqua essent hæc animalia, quibus ista appellatio generalis quidem cum multis propter numerum pedum, sed tamen speciali significatione tribueretur ? An quia ter dixit: « Secundum genus, » tria quædam genera nos invitat attendere ? Primo, « Secundum genus » quadrupedia et reptilia ; ubi arbitror significatum quæ quadrupedia dixerit, scilicet quæ in genere sunt reptilium, sicut sunt lacerti, stelliones, et si quid hujusmodi est. Ideoque in repetitione quadrupedum nomen non iteravit, quia reptilium vocabulo fortasse complexus est : unde ibi non simpliciter ait, « Reptilia, » sed addit : « Omnia reptilia terræ. » Ideo terræ quia sunt et aquarum; et ideo omnia, ut illic intelligantur quæ quatuor etiam pedibus nituntur, quæ superius quadrupedum nomine proprie significata sunt. Bestias autem, de quibus item ait: « Secundum genus, » quidquid ore aut etiam unguibus sævit, exceptis serpentibus. Pecora vero de quibus tertio ait : «Secundum genus, » quæ neutra vi lacerant, sed aut cornibus, aut ne hoc quidem. Prædixi enim et quadrupedum nomen quam late pateat, ipso pedum numero facile agnosci, et nomine pecorum vel bestiarum omne irrationale animal aliquando comprehendi. Sed etiam ferarum vocabulum solet in latina lingua tantumdem valere : non ideo tamen negligenda fuit consideratio, quomodo possint hæc nomina, quæ non

frustra in hoc Scripturarum loco posita sunt, etiam speciali distinctione discerni, quod in usu loquendi quotidiano facile animadverti potest.

CAPUT XII.

Quid, Secundum genus, *quod de quibusdam creaturis, non de homine dicitur.*

XVIII. Non frustra etiam lectorem movet, utrum-ne passim et quasi fortuito, an aliqua ratione dicatur, « Secundum genus, » tanquam fuerint et antea, cum primo creata narrentur : an genus eorum in superioribus rationibus intelligendum est, utique spiritalibus, secundum quas creantur inferius. Sed si ita esset, hoc de luce, hoc de cœlo, hoc de aquis et terris, hoc de cœli luminaribus diceretur. Quid enim eorum est, cujus non æterna et incommutabilis ratio in ipsa Dei Sapientia vigeat, quæ « Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia » suaviter [1]? » Incipit autem hoc dici de herbis et lignis, usque ad hæc terrena animantia. Nam et in eis quæ ex aquis creata sunt, quamvis in prima commemoratione dictum non sit, in illa tamen iteratione dictum est : « Et » fecit Deus cetos magnos et omnem animam animalium » reptilium, quæ eduxerunt aquæ secundum genus eo» rum; et omne volatile pennatum secundum genus. »

XIX. An quia hæc ita exorta sunt, ut ex eis alia nascerentur, et originis formam successione servarent, ideo dicuntur « Secundum genus, » propter propagationem prolis, qua permansura creabantur? Sed cur de herbis et

[1] Sap. VIII, 1.

lignis non solum dicitur, « Secundum genus, » verumetiam « Secundum similitudinem, » cum et animalia sive aquarum sive terrarum secundum similitudinem suam generent? An quia genus sequitur similitudo, noluit eam ubique repetere? Nam et semen non ubique repetivit; cum tam herbis et lignis insit, quam animalibus, etsi non omnibus. Observatum est enim quædam ita nasci ex aquis vel terra, ut sexus eis nullus sit; et ideo semen eorum non sit in eis, sed in elementis ex quibus oriuntur. Hoc est ergo secundum genus, ubi et seminum vis et similitudo intelligitur succedentium decedentibus : quia nihil eorum ita creatum est, ut semel existeret, vel permansurum, vel nullo succedente decessurum.

XX. Cur ergo et de homine non ita dictum est : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, secundum genus; » cum et hominis propago manifesta sit? An quia non ita Deus fecerat hominem ut moreretur, si præceptum servare voluisset, et ideo non erat necessarius decessori successor : sed post peccatum « Comparatus est » pecoribus insensatis, et similis factus est eis[1]; » ut jam filii sæculi hujus generent, et generentur, quo possit mortalium genus servata successione subsistere? Quid sibi ergo vult post hominem factum illa benedictio : « Crescite » et multiplicamini, et implete terram[2] : » quod utique fieri posset generando? An nihil hinc temere dicendum, donec ad eum Scripturæ locum perveniamus, ubi diligentius ista requirenda atque tractanda sunt? Potest enim nunc fortasse sufficere, propterea de homine non dictum esse secundum genus, quia unus fiebat, de quo etiam fœmina facta est. Non enim multa genera hominum, sicut herbarum, lignorum, piscium, volatilium, serpentium, pecorum, bestiarum, ut sic dictum accipiamus, secundum

[1] Psal. XLVIII, 13. — [2] Gen. I, 28.

genus, ac si diceretur generatim, ut inter se similia atque ad unam originem seminis pertinentia distinguerentur a cæteris.

CAPUT XIII.

Benedictio cur solis aquatilibus sicut homini impertita. — Officium gignendi.

XXI. Item quæritur, quid tantum aquarum animalia de Creatore meruerint, ut sola benedicerentur, sicut homines. Nam et ipsa benedixit Deus, dicens : « Crescite et » multiplicamini, et implete aquas maris, et volatilia » multiplicentur super terram. » An in uno creaturæ genere dicendum fuit, ut in cæteris consequenter intelligeretur, quæ generationibus crescunt? Prius ergo diceretur in eo quod primum tale creatum est, in herba scilicet atque ligno. An forte quæ nullum haberent propagandæ prolis affectum, ac sine ullo sensu generarent, indigna judicavit illis benedictionis verbis : « Crescite et multipli» camini : » ubi autem talis inesset affectus, ibi primum hoc dixit, ut in terrenis animalibus etiam non dictum intelligeretur? Necessarium autem fuit hoc in homine repetere, ne quisquam diceret in officio gignendi filios ullum esse peccatum, sicut est in libidine, sive fornicandi, sive ipso conjugio immoderatius abutendi.

CAPUT XIV.

De insectorum creatione.

XXII. Nonnulla etiam de quibusdam minutissimis animalibus quæstio est, utrum in primis rerum conditionibus creata sint, an in consequentibus rerum mortalium corruptionibus? Nam pleraque eorum aut de vivorum corporum vitiis, vel purgamentis, vel exhalationibus, aut cadaverum tabe gignuntur; quædam etiam de corruptione lignorum et herbarum, quædam de corruptionibus fructuum : quorum omnium non possumus recte dicere Deum non esse creatorem. Inest enim omnibus quoddam naturæ sui generis decus, sic ut in his major sit admiratio bene considerantis, et laus uberior omnipotentis artificis : qui omnia in sapientia fecit[1], quæ a fine usque ad finem pertendens, et suaviter cuncta disponens[2], nec ea ipsa rerum novissima, quæ pro sui generis ordine dissolvuntur, et quarum dissolutionem ex pœna nostræ mortalitatis horremus: relinquit informia : sed creat minima corpore, acuta sensu, animantia; ut majore attentione stupeamus agilitatem muscæ volantis, quam magnitudinem jumenti gradientis, ampliusque miremur opera formicularum, quam onera camelorum.

XXIII. Sed utrum in primis, ut dixi, rerum conditionibus, quæ isto sex dierum ordine creatæ narrantur, hæc quoque minima instituta credamus, an postea consequentibus corruptibilium corporum solutionibus, hoc quæritur. Et potest quidem dici ea minutissima, quæ ex aquis

[1] Psal. CIII, 24. — [2] Sap. VIII, 1.

vel terris oriuntur, tunc creata : in quibus etiam illa non absurde intelliguntur, quæ nascuntur ex iis quæ terra germinante orta sunt; et quia præcesserant conditionem, non solum animalium, sed etiam luminarium; et quia terræ continuantur per radicum connexionem, unde illo die quo apparuit arida, exorta sunt, ut potius, ad supplementum habitationis, quam ad numerum habitatorum pertinere intelligantur. Cætera vero quæ de animalium gignuntur corporibus, et maxime mortuorum, absurdissimum est dicere tunc creata, cum animalia ipsa creata sunt[1] : nisi quia inerat jam omnibus animatis corporibus vis quædam naturalis, et quasi præseminata, et quodam modo liciata (4) primordia futurorum animalium, quæ de corruptionibus talium corporum pro suo quæque genere ac differentiis erant exortura, per administrationem ineffabilem omnia movente incommutabili Creatore.

CAPUT XV.

De creatione animalium venenatorum.

XXIV. De generibus quoque animalium venenosis et perniciosis quæri solet, utrum post peccatum hominis ad vindictam creata sint; an potius cum jam creata essent innoxia, nonnisi postea peccatoribus nocere cœperint. Neque hoc mirum est, quandoquidem etiam temporibus hujus vitæ laboriosæ atque ærumnosæ, cum ita sit, nemo justus ut perfectum se audeat dicere, fideliter attestante Apostolo et dicente : « Non quia jam acceperim aut etiam » perfectus sim[2] : » cumque adhuc exercendæ atque in

[1] 2 Sent. XV, cap. *De quibusdam.* — [2] Philip. III, 12.

infirmitate perficiendæ virtuti necessariæ sint tentationes et molestiæ corporales, eodem rursus Apostolo manifestante qui ait, in magnitudine revelationum ne extolleretur, datum sibi esse stimulum carnis, angelum Satanæ ut eum colaphizaret, rogatumque a se Dominum tertio, ut discederet ab eo, respondisse sibi : « Sufficit tibi gratia » mea ; nam virtus in infirmitate perficitur [1]. » Tamen et sanctus Daniel inter leones salvus atque intrepidus vixit, qui non utique Deo mentiens in oratione, non tantum peccata populi sui, sed etiam sua fatetur [2] : et in ipsius Apostoli manu mortifera vipera inhæsit, nec læsit [3]. Potuerunt ergo ista etiam creata nihil nocere, si causa non extitisset, vel terrendorum puniendorumque vitiorum, vel probandæ perficiendæque virtutis : quia et exempla sunt demonstranda patientiæ, ad profectum cæterorum ; et ipse sibi homo in tentationibus certius innotescit ; et juste salus illa perpetua, quæ turpiter amissa est per voluptatem, fortiter recipitur per dolorem.

CAPUT XVI.

Bestiæ invicem nocentes cur creatæ.

XXV. Dicet aliquis : Cur ergo invicem bestiæ nocent, quibus nec peccata ulla sunt, ut vindicta ista dicatur, nec ullam recipiunt tali exercitatione virtutem ? Ideo nimirum, quia scilicet aliæ cibi sunt aliarum. Nec recte possumus dicere : Non essent aliæ quibus aliæ vescerentur. Habent enim omnia quandiu sunt, mensuras, numeros, ordines suos, quæ cuncta merito considerata laudantur,

[1] 2 Cor. XII, 9. — [2] Dan. VI, 22 ; et XIV, 38. — Act. XXVIII, 5.

nec sine occulta pro suo genere moderatione pulchritudinis temporalis, etiam ex alio in aliud transeundo, mutantur. Quod etsi stultos latet, sublucet proficientibus, clarumque perfectis est. Et certe omnibus talibus inferioris creaturæ motibus præbentur homini salubres admonitiones, ut videat quantum sibi satagendum sit pro salute spiritali et sempiterna, qua omnibus irrationalibus animantibus antecellit, cum illa videat a maximis elephantis usque ad minimos vermiculos pro salute corporali et temporali, quam pro sui generis inferiore ordinatione sortita sunt, sive resistendo, sive cavendo, agere quidquid valent : quod non apparet, nisi cum quædam refectionem corporis sui ex aliorum corporibus quærunt; alia se vel repugnandi viribus, vel fugæ præsidio, vel latebrarum munimine tuentur. Nam et ipse corporis dolor in quolibet animante magna et mirabilis animæ vis est, quæ illam compagem ineffabili permixtione vitaliter continet, et in quamdam sui moduli redigit unitatem, cum eam non indifferenter, sed ut ita dicam, indignanter patitur corrumpi atque dissolvi.

CAPUT XVII.

Scrupulus de corporibus mortuorum devoratis.

XXVI. Illud etiam fortasse aliquem moveat, si animalia noxia vivos homines aut pœnaliter lædunt, aut salubriter exercent, aut utiliter probant, aut ignoranter docent, cur in escas suas dilacerant etiam corpora hominum mortuorum? Quasi vero quidquam intersit ad nostram utilitatem, ista caro jam exanimis in naturæ profunda

secreta per quos transitus eat, unde mirabili omnipotentia Creatoris reformanda rursus eruatur. Quanquam et hinc fiat quædam prudentibus admonitio, ut se ita commendent fideli Creatori, omnia maxima et minima occulto nutu administranti, cui nostri etiam capilli numerati sunt[1], ne propter inanes curas exanimatorum corporum suorum ulla genera mortium perhorrescant, sed piæ fortitudinis nervos ad omnia præparare non dubitent.

CAPUT XVIII.

Spinæ et tribuli lignaque infructuosa cur et quando creata.

XXVII. Talis etiam quæstio de spinis et tribulis solet aboriri, et de quibusdam lignis infructuosis, vel cur, vel quando creata sint, cum Deus dixerit : « Producat terra her» bam pabuli seminantem semen ; et lignum fructiferum » faciens fructum. » Sed qui ita moventur, non intelligunt saltem de usitatis formulis humani juris, quemadmodum appelletur ususfructus. Utilitas enim quædam fruentium in fructus nomine consideratur. Quantæ autem sint utilitates, sive manifestæ, sive occultæ, omnium quæ terra gignens radicitus alit, et ipsi quædam intueantur, et ab expertis cætera inquirant.

XXVIII. Et de spinis quidem ac tribulis absolutior potest esse responsio, quia post peccatum dictum est homini de terra : « Spinas et tribulos pariet tibi[2]. » Nec tamen facile dicendum est tunc cœpisse ista oriri ex terra. Fortassis enim quoniam in ipsis quoque generibus seminum

[1] Luc. XII, 7. — [2] Gen. III, 18.

multæ reperiuntur utilitates, poterant habere locum suum sine ulla pœna hominis. Sed ut in agris, in quibus jam pœnaliter laborabat, etiam ista nascerentur, hoc ad cumulum pœnæ valere credi potest, cum possent alibi nasci, vel ad avium pecorumque pastus, vel ad ipsorum hominum aliquos usus. Quanquam et ille sensus non abhorret ab his verbis, quo ita intelligitur dictum : « Spinas et tri-« bulos pariet tibi ; » ut hæc etiam antea terra pariens, non tamen homini pareret ad laborem, sed cujuscemodi animalibus convenientem cibum ; sunt enim quæ his generibus, et mollioribus et aridioribus commode suaviterque vescantur : tunc autem cœperit ista homini parere ad ærumnosum negotium, cum post peccatum cœpit in terra laborare. Non quod aliis locis hæc antea nascerentur, et post in agris quos homo ad capiendas fruges coleret ; sed et prius et postea in eisdem locis : prius tamen non homini, post autem homini, ut hoc significetur quod additum est, « Tibi : » quia non est dictum, « Spinas et tribulos pariet, » sed, « Pariet tibi ; » id est, ut tibi jam ista nasci incipiant ad laborem, quæ ad pastum tantummodo aliis animalibus antea nascebantur.

CAPUT XIX.

De versiculis 26 *et* 27, *etc. Cur in solius hominis creatione dictum,* Faciamus, etc.

XXIX. « Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imagi-» nem et similitudinem nostram, et dominetur piscium » maris et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis » terræ, et omnium reptilium repentium super terram.

» Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum : » masculum et fœminam fecit eos. Et benedixit eos Deus » dicens : Crescite et multiplicamini, et implete terram, » et dominamini ejus, et principamini piscium maris, et » volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, » et omnium reptilium repentium super terram. Et dixit » Deus : Ecce dedi vobis omne pabulum seminale, semi» nans semen quod est super omnem terram, et omne » lignum quod habet in se fructum seminis seminalis, » vobis erit ad escam, et omnibus bestiis terræ, et om» nibus volatilibus cœli, et omni reptili repenti super » terram, quod habet in se spiritum vitæ, et omne pa» bulum viride in escam. Et factum est sic. Et vidit Deus » omnia quæ fecit, et ecce bona valde. Et facta est ves» pera, et factum est mane dies sextus. » Etiam atque etiam de natura hominis post erit uberior considerandi et diligentius disserendi locus. Nunc tamen ut opera sex dierum nostra inquisitio pertractatioque concludat, hoc primum breviter dicimus[1], non indifferenter accipiendum quod in aliis operibus dicitur : « Dixit Deus : Fiat ; » hic autem, « Dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem et » similitudinem nostram : » ad insinuandam scilicet, ut ita dicam, pluralitatem personarum propter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Quam tamen Deitatis unitatem intelligendam statim admonet dicens : « Et fecit » Deus hominem ad imaginem Dei ; » non quasi Pater ad imaginem Filii, aut Filius ad imaginem Patris ; alioquin non vere dictum est : « Ad imaginem nostram, » si ad Patris solius, aut Filii solius imaginem factus est homo ; sed ita dictum est : « Fecit Deus ad imaginem Dei ; tanquam diceretur ; « Fecit Deus ad imaginem suam. » Cum autem nunc dicitur : « Ad imaginem Dei, » cum superius

[1] 1 Sent. dist. II, cap. *Proponamus* ; et 2 Sent. dist. XVI, cap. I.

dictum sit : « Ad imaginem nostram ; » significatur quod non id agat illa pluralitas personarum , ut plures deos vel dicamus, vel credamus , vel intelligamus; sed Patrem et Filium , et Spiritum sanctum , propter quam Trinitatem dictum est : « Ad imaginem nostram , » unum Deum accipiamus, propter quod dictum est : « Ad imaginem » Dei. »

CAPUT XX.

In quo homo factus sit ad imaginem Dei. Curve de hominis creatione non dicitur : Et sic est factum.

XXX. Hic etiam illud non est prætereundum, quia cum dixisset : « Ad imaginem nostram ; » statim subjunxit : « Et habeat potestatem piscium maris et volatilium cœli, » et cæterorum animalium rationis expertium : ut videlicet intelligamus in eo factum hominem ad imaginem Dei , in quo irrationalibus animantibus antecellit. Id autem est ipsa ratio , vel mens, vel intelligentia , vel si quo alio vocabulo commodius appellatur. Unde et Apostolus dicit : « Renovamini in spiritu mentis vestræ [1], et induite novum » hominem , qui renovatur in agnitionem Dei secundum » imaginem ejus qui creavit eum [2] : » satis ostendens ubi sit homo creatus ad imaginem Dei : quia non corporeis lineamentis , sed quadam forma intelligibili mentis illuminatæ.

XXXI. Ac per hoc sicut in illa prima luce, si eo nomine recte intelligitur facta lux intellectualis particeps æternæ atque incommutabilis Sapientiæ Dei, non dictum est : « Et

[1] Eph. iv, 23. — [2] Col. iii, 10.

» sic est factum, » ut deinde repeteretur, « Et fecit Deus : » quia sicut jam quantum potuimus disseruimus, non fiebat cognitio aliqua Verbi Dei in prima creatura : ut post eam cognitionem inferius crearetur, quod in eo Verbo creabatur ; sed ipsa prima creabatur lux, in qua fieret cognitio Verbi Dei, per quod creabatur, atque ipsa cognitio illi esset ab informitate sua converti ad formantem Deum, et creari, atque formari : postea vero in cæteris creaturis dicitur : « Et sic est factum ; » ubi significatur in illa luce, hoc est, in intellectuali creatura prius facta Verbi cognitio; ac deinde cum dicitur : « Et fecit Deus, » ipsius creaturæ genus fieri demonstratur, quod in Verbo Dei dictum erat ut fieret ; hoc et in hominis conditione servatur. Dixit enim Deus : « Faciamus hominem ad imaginem » et similitudinem nostram, etc. » Ac deinde non dicitur : « Et sic est factum ; » sed jam subinfertur : « Et fecit » Deus hominem ad imaginem Dei : » quia et ipsa natura scilicet intellectualis est ; sicut illa lux et propterea hoc est ei fieri, quod est agnoscere Verbum Dei per quod fit.

XXXII. Nam si diceretur : « Et sic est factum, » et postea subinferretur : « Et fecit Deus ; » quasi prius factum intelligeretur in cognitione rationalis creaturæ, ac deinde in aliqua creatura, quæ rationalis non esset : quia vero et ipsa rationalis creatura est, et ipsa eadem cognitione perfecta est. Sicut enim post lapsum peccati homo in agnitione Dei renovatur, secundum imaginem ejus, qui creavit eum : ita in ipsa agnitione creatus est, antequam delicto veterasceret ; unde rursum in eadem agnitione renovaretur. Quæ autem non in ea cognitione creata sunt, quia sive corpora, sive irrationales animæ creabantur, primo facta est in creatura intellectuali cognitio eorum a Verbo, quo dictum est ut fierent : propter quam cognitionem primo dicebatur : « Et sic est factum, » ut ostenderetur

facta ipsa cognitio in ea natura, quæ hoc in Verbo Dei ante cognoscere poterat; ac deinde fiebant ipsæ corporales et irrationales creaturæ, propter quod deinceps addebatur, « Et fecit Deus. »

CAPUT XXI.

De hominis immortalitate difficultas ex cibo ipsi præstito.

XXXIII. Quomodo autem homo immortalis factus sit, et acceperit escam cum aliis animalibus, herbam pabuli ferentem semen, et lignum fructiferum, et herbam viridem, difficile est dicere. Si enim peccato mortalis effectus est, utique ante peccatum non indigebat talibus cibis. Neque enim posset corpus illud fame corrumpi. Nam illud quod dictum est : « Crescite, et multiplicamini, et im» plete terram[1], » quanquam nisi per concubitum maris et fœminæ fieri non posse videatur; unde hinc quoque mortalium corporum extitit indicium : potest tamen dici alium modum esse potuisse in corporibus immortalibus, ut solo piæ charitatis affectu, nulla corruptionis concupiscentia filii nascerentur, nec mortuis parentibus successuri, nec ipsi morituri[2]; donec terra immortalibus hominibus impleretur, ac sic instituto justo et sancto populo, qualem post resurrectionem futurum credimus, nascendi etiam modus fieret : potest quidem dici, et quomodo dicatur, alia consideratio est, sed non etiam hoc quisquam dicere audebit, ciborum indigentiam quibus reficiantur, nisi mortalibus corporibus esse posse.

[1] Gen. I, 28. — [2] 2 Sent. dist. XX, cap. *De termino.*

CAPUT XXII.

Opinio quorumdam, animæ creationem signari his verbis, Et fecit, etc.; *corporis vero istis,* Et finxit Deus, etc.

XXXIV. Nonnulli autem etiam hoc suspicati sunt, nunc interiorem hominem factum, corpus autem hominis postea, cum ait Scriptura : « Et finxit Deus hominem de » limo terræ : » ut quod dictum est, « Fecit, » ad spiritum pertineat : quod autem, « Finxit, » ad corpus. Nec attendunt masculum et fœminam, nonnisi secundum corpus fieri potuisse. Licet enim subtilissime disseratur, ipsam mentem hominis, in qua factus est ad imaginem Dei, quamdam scilicet rationalem vitam, distribui in æternæ contemplationis veritatem, et in rerum temporalium administrationem, atque ita fieri quasi masculum et fœminam, illa parte consulente, hac obtemperante : in hac tamen distributione non recte dicitur imago Dei, nisi illud quod inhæret contemplandæ incommutabili veritati. In cujus rei figura Paulus apostolus virum tantum dicit imaginem et gloriam Dei : « Mulier autem, inquit, gloria viri » est[1]. » Itaque quamvis hoc in duobus hominibus diversi sexus exterius secundum corpus figuratum sit, quod etiam in una hominis interius mente intelligitur : tamen et fœmina quæ est corpore fœmina, renovatur etiam ipsa in spiritu mentis suæ in agnitione Dei secundum imaginem ejus qui creavit, ubi non est masculus et fœmina. Sicut autem ab hac gratia renovationis, et reformatione imaginis

[1] I Cor. XI, 7.

Dei, non separantur fœminæ, quamvis in sexu corporis earum aliud figuratum sit, propter quod vir solus dicitur esse imago et gloria Dei; sic et in ipsa prima conditione hominis, secundum id quod et fœmina homo erat, habebat utique mentem suam eamdemque rationalem, secundum quam ipsa quoque facta est ad imaginem Dei. Sed propter unitatem conjunctionis, « Fecit Deus, inquit, » hominem ad imaginem Dei[1]. » Ac ne quisquam putaret solum spiritum hominis factum, quamvis secundum solum spiritum fieret ad imaginem Dei : « Fecit illum, inquit, » masculum et fœminam, » ut jam etiam corpus factum intelligatur. Rursum ne quisquam arbitraretur ita factum, ut in homine singulari uterque sexus exprimeretur, sicut interdum nascuntur, quos androgynos vocant, ostendit se singularem numerum propter conjunctionis unitatem posuisse, et quod de viro mulier facta est, sicut postea manifestabitur, cum id quod hic breviter dictum est, diligentius cœperit explicari : et ideo pluralem numerum continuo subjecit, dicens : « Fecit eos et benedixit eos. » Sed ut jam dixi, diligentius in consequenti Scriptura de hominis creatione requiremus.

CAPUT XXIII.

Quo spectet illud versiculi 30 : Et sic est factum.

XXXV. Nunc advertendum est, quod posteaquam dixit, « Et sic factum est; » statim subjecit, « Et vidit Deus omnia » quæ fecit, et ecce bona valde : » ubi intelligitur potestas et facultas ipsa data naturæ humanæ sumendi ad escam

[1] Gen. I, 27.

pabulum agri et fructus ligni. Ad hoc enim intulit, » Et » sic est factum, » quod ab illo loco inchoaverat, ubi ait : « Et dixit Deus : Ecce dedi vobis pabulum seminale, etc. » Nam si ad omnia quæ supra dicta sunt retulerimus quod ait : » Et sic est factum ; » consequens erit ut confiteamur etiam crevisse illos jam, et multiplicatos implevisse terram in eodem sexto die ; quod eadem Scriptura testante post multos annos factum invenimus. Quapropter cum data esset hæc facultas edendi, et hoc Deo dicente homo cognovisset, dicitur, » Et sic est factum, » in hoc utique quod Deo dicente homo cognovit. Nam si id etiam tunc egisset, id est, in escam illa quæ data sunt etiam vescendo assumpsisset, servaretur illa consuetudo Scripturæ, ut posteaquam dictum est : « Et sic est factum, » quod ad exprimendam præcedentem cognitionem pertinet, deinde inferretur etiam ipsa operatio, ac diceretur : « Et acceperunt et ederunt. » Poterat enim ita dici, etiamsi non rursus nominaretur Deus. Sicut in illo loco posteaquam dictum est : « Congregetur aqua quæ sub cœlo est in congregationem » unam et appareat arida ; » subinfertur, « Et sic est » factum : » ac deinde non dicitur, « Et fecit Deus ; » sed tamen ita repetitur, « Et congregata est aqua in congre- » gationes suas, etc. »

CAPUT XXIV.

Cur de homine non singulatim, uti de cæteris, dictum sit: Vidit Deus quia bonum est.

XXXVI. Quod autem non singulatim, ut in cæteris, etiam de humana creatura dixit : « Et vidit Deus quia bo-

» est, » sed post hominem factum, datamque illi potestatem vel dominandi vel edendi, subintulit de omnibus, « Et vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde, » merito quæri potest. Potuit enim primo reddi homini singulatim, quod singulatim cæteris quæ antea facta sunt redditum est, tum demum de omnibus dici quæ fecit Deus, « Ecce bona valde : » non singulatim de iis, quæ ipso die facta sunt? Cur ergo de pecoribus et bestiis et reptilibus terræ dictum est, quæ ad eumdem diem sextum pertinent? nisi forte illa et singillatim in suo genere, et cum cæteris universaliter dici bona meruerunt; et homo factus ad imaginem Dei, nonnisi cum cæteris hoc dici meruit. An quia perfectus nondum erat, quia nondum erat in paradiso constitutus? quasi vero posteaquam ibi constitutus est, dictum sit, quod hic prætermissum est.

XXXVII. Quid ergo dicemus? An quia præsciebat Deus hominem peccaturum, nec in suæ imaginis perfectione mansurum, non singillatim, sed cum cæteris eum dicere voluit bonum, velut intimans quid esset futurum? Quia cum ea quæ facta sunt, in eo quod facta sunt, quantum acceperunt, manent, sicut vel illa quæ non peccaverunt, vel illa quæ peccare non possunt; et singula bona, et in universo bona valde sunt. Non enim frustra est additum, « valde; » quia et corporis membra si etiam singula pulchra sunt, multo sunt tamen in universi corporis compage omnia pulchriora. Quia oculum, verbi gratia, placitum atque laudatum, tamen si separatum a corpore videremus, non diceremus tam pulchrum, quam in illa connexione membrorum cum loco suo positus in universo corpore cerneretur. Ea vero quæ peccando amittunt decus proprium, nullo tamen modo efficiunt, ut non etiam ipsa recte ordinata, cum toto atque universo bona sint. Homo igitur ante peccatum et in suo utique genere bonus erat:

sed Scriptura prætermisit hoc dicere, ut illud potius diceret quod futurum, aliquid prænuntiaret. Non enim falsum de illo dictum est. Qui enim singillatim bonus est, magis utique cum omnibus bonus est. Non autem quando cum omnibus bonus est, sequitur ut etiam singillatim bonus sit. Moderatum est itaque ut id diceretur; quod in præsenti verum esset, et præscientiam significaret futuri. Deus enim naturarum optimus conditor, peccantium vero justissimus ordinator est; ut etiam si qua singillatim fiunt delinquendo deformia, semper tamen cum eis universitas pulchra sit. Sed jam ea quæ sequuntur in sequenti volumine pertractemus.

LIBER IV.

TRACTATUR INITIUM SECUNDI CAPITIS GENESEOS. POSTQUE NONNULLA DE SENARII NUMERI PERFECTIONE, MOVETUR QUÆSTIO RURSUM CIRCA VERSICULUM 5, CAP. I, QUOMODO SCILICET CREATA LUCE, FACTA SIT VESPERA ET FACTUM MANE, SICQUE DIES NUMERATI USQUE AD SEXTUM ET SEPTIMUM.

CAPUT I.

Dies sex quomodo accipiendi.

I. « ET consummata sunt cœlum et terra, et omnis or-» natus eorum. Et consummavit Deus in die sexto opera » sua, quæ fecit, et requievit Deus in die septimo ab » omnibus operibus suis, quæ fecit. Et benedixit Deus » diem septimum, et sanctificavit eum; quia in ipso re-» quievit ab omnibus operibus suis, quæ inchoavit Deus » facere. » Arduum quidem atque difficillimum est viribus intentionis nostræ, voluntatem scriptoris in istis sex diebus, mentis vivacitate penetrare, utrum præterierent dies illi, et addito septimo, nunc per volumina temporum, non re, sed nomine repetantur. In toto enim tempore multi dies veniunt præteritis similes, nullus autem idem redit. Utrum ergo præterierint dies illi; an istis qui eorum vocabulis et numero censentur, in temporum ordine quotidie transcurrentibus, illi in ipsis rerum conditionibus maneant: ut non solum in illis tribus antequam fierent luminaria, sed etiam in reliquis item tribus, diei nomen

intelligamus in specie rei quæ creata est, noctemque ejus in privatione vel defectu, vel si quo alio nomine melius significatur, cum amittitur species, aliqua mutatione a forma ad informitatem declinante atque vergente: quæ mutatio in omni creatura sive possibilitate inest, etiamsi desit effectu, sicut in cœlestibus superioribus; sive ad implendam in infimis rebus pulchritudinem temporalem, per ordinatas vices quorumque mutabilium decessionibus successionibusque peragitur, sicut manifestum est in rebus terrenis atque mortalibus: vespera vero in omnibus perfectæ conditionis quasi quidam terminus sit; mane autem incipientis exordium; omnis enim creata natura certis suis initiis et finibus continetur: indagare difficile est. Sed sive hoc, sive illud, sive aliquid etiam tertium probabilius, quod dicatur, possit inveniri, quod in progressu disputationis forsitan apparebit, quemadmodum in illis diebus et nox et vespera et mane intelligatur: non est tamen abs re, ut consideremus senarii numeri perfectionem in ipsa interiori natura numerorum, quam mente intuentes, ea quæ sensibus etiam corporis adjacent, numeramus, numeroseque disponimus.

CAPUT II.

De senarii numeri perfectione.

II. Invenimus ergo senarium numerum primum esse perfectum, ea ratione, quod suis partibus compleatur. Sunt enim et alii numeri aliis causis rationibusque perfecti. Proinde istum senarium ea ratione perfectum diximus, quod suis partibus compleatur, talibus duntaxat

partibus, quæ multiplicatæ possint consummare numerum, cujus partes sunt. Talis enim pars numeri dici potest quota sit. Nam ternarius numerus potest dici pars, non tantum senarii, cujus dimidia est, sed omnium ampliorum quam est ipse ternarius. Nam et quaternarii et quinarii pars major ternarius est : potest enim dividi et quaternarius in tria et unum, et quinarius in tria et duo. Et septenarii et octonarii et novenarii, et quidquid ultra est numerorum, pars est ternarius, non major vel dimidia, sed minor. Nam septenarius quoque dividi potest in tria et quatuor, et octonarius in tria et quinque, et novenarius in tria et sex : sed nullius horum potest dici ternarius quota sit pars, nisi tantum novenarii, cujus pars tertia est, sicut senarii dimidia. Itaque horum omnium, quos commemoravi, nullus consummatur ex aliquot ternariis, nisi senarius et novenarius. Nam ille constat ex duobus ternariis, iste autem ex tribus.

III. Senarius ergo numerus, ut dicere cœperam, partibus suis connumeratis et in summam ductis, in se completur. Alii namque sunt numeri, quorum partes simul ductæ minorem summam faciunt, alii vero ampliorem : certis vero intervallorum rationibus pauciores inveniuntur, qui suis partibus compleantur, quarum summa nec citra insistat, nec ultra excrescat, sed ad tantum occurrat, quantus est ipse numerus cujus partes sunt. Horum primus senarius est. Nam unius in numeris nullæ partes sunt. Sic enim dicitur unum in numeris quibus numeramus, ut non habeat dimidium vel aliquam partem, sed vere ac pure et simpliciter unum sit. Duorum autem pars unum est, et ea dimidia, nec ulla altera. Ternarius vero duas habet, unam quæ dici possit quota sit, quod est unum, nam tertia ejus est ; et aliam majorem quæ non possit dici quota sit, id est, duo : nec hujus ergo partes compu-

tari possunt illæ, de quibus agimus, id est, quæ dici possunt quotæ sint. Porro quaternarius duas habet tales: nam unum, quarta ejus est; duo, dimidia : sed ambæ in summam ductæ, id est, unum et duo simul, ternarium faciunt, non quaternarium. Non ergo eum complent partes suæ, quia in summa minore consistunt. Quinarius non habet talem nisi unam, id est, ipsum unum; quæ quinta pars ejus est: nam et duo quamvis pars ejus minor sit, et tria major; neutra tamen earum dici potest quota pars ejus sit. Senarius vero tres partes tales habet, sextam, tertiam, dimidiam: sexta ejus, unum est; tertia duo; dimidia, tria. Hæ autem partes in summam ductæ, id est, unum et duo et tria, simul eumdem consummant perficiuntque senarium.

IV. Jam septenarius non habet talem partem nisi septimam, quod est unum. Octonarius tres, octavam quartam, dimidiam, id est, unum, duo et quatuor: sed hæ simul ductæ septenarium faciunt infra insistentem, non ergo complent eumdem octonarium. Novenarius duas habet, nonam, quod est unum; et tertiam, quod est tria: hæ autem simul, quaternarium faciunt longe novenario minorem. Denarius tres habet tales partes, unum decimam, duo quintam, quinque dimidiam, qui numeri simul ducti ad octonarium perveniunt, non ad denarium. Undenarius non habet nisi solam undecimam, sicut septenarius solam septimam, et quinarius solam quintam, et ternarius solam tertiam, et binarius solam dimidiam, quod in omnibus unum est. Duodenarius vero partibus suis talibus simul ductis, non ipse consummatur, sed exceditur; ampliorem quippe duodenario numerum faciunt: nam usque ad sedecim perveniunt. Habet enim eas quinque, duodecimam, sextam, quartam, tertiam, dimidiam: nam duodecima ejus unum est, sexta duo, quarta

tria, tertia quatuor, dimidia sex: unum autem et duo, et tria, et quatuor, et sex, in summam ducta sexdecim sunt.

V. Et ne multis morer, in infinita serie numerorum plures numeri reperiuntur, qui tales partes aut non habent nisi singulas, sicut ternarius, et quinarius, et cæteri ejusmodi; aut ita plures habent tales partes, ut in unum ductæ atque in summam redactæ vel citra insistant, sicut est octonarius et novenarius, et alii plurimi, vel ultra excedant, sicut duodecimus et duodevigesimus, et multi tales. Plures ergo reperiuntur quilibet horum, quam illi qui perfecti vocantur, eo quod suis simul ductis talibus partibus compleantur. Nam post senarium duodetrigesimus invenitur, qui similiter suis talibus partibus constat: habet enim eas quinque, vicesimam-octavam, quartamdecimam, septimam, quartam, dimidiam, id est, unum, et duo, et quatuor, et septem, et quatuordecim; quæ simul ductæ eumdem duodetrigesimum complent: fiunt enim viginti-octo. Et quanto numerorum ordo procedit, tanto productioribus pro rata portione intervallis reperiuntur hi numeri, qui suis talibus partibus in summam redactis, ad se ipsos occurrunt, dicunturque perfecti. Quorum enim numerorum tales partes simul ductæ non implent eosdem numeros quorum partes sunt, imperfecti nominantur: quorum autem etiam excedunt, plus quam perfecti appellantur.

VI. Perfecto ergo numero dierum, hoc est, senario, perfecit Deus opera sua quæ fecit. Ita enim scriptum est, « Et consummavit Deus in die sexto opera sua, quæ fe-» cit[1]. » Magis autem in istum numerum intentus fio, cum considero etiam ordinem operum ipsorum. Sicut enim idem numerus gradatim partibus suis in trigonum surgit; nam ita sequuntur unum, duo, tria, ut nullus alius inter-

[1] Gen. II, 2, juxta LXX.

poni possit, quæ singulæ senarii partes sunt quibus constat, unum sexta, duo tertia, tria dimidia : ita uno die facta est lux, duobus autem sequentibus fabrica mundi hujus, uno superior pars, id est, firmamentum, altero inferior, id est, mare et terra : sed partem superiorem nullis alimentorum corporalium generibus implevit, quia non ibi erat positurus corpora tali refectione indigentia ; at inferiorem, quam sibi congruentibus animalibus ornaturus erat, necessariis eorum indigentiæ cibis ante ditavit. Reliquis ergo tribus diebus ea creata sunt, quæ intra mundum, id est, intra istam universitatem visibilem ex elementis omnibus factam, visibilia suis et congruis motibus agerentur; primo in firmamento luminaria, quia prius erat factum firmamentum ; deinde in inferiore animantia, sicut ordo ipse poscebat, uno die, aquarum ; alio, terrarum. Nec quisquam ita demens est, ut audeat dicere non potuisse Deum facere uno die cuncta, si vellet ; aut si vellet biduo, uno die spiritalem creaturam, et alio corporalem ; sive uno die cœlum cum omnibus pertinentibus, et alio terram cum omnibus quæ in ea sunt ; et omnino quando vellet, quandiu vellet, et quomodo vellet : quis est qui dicat voluntati ejus aliquid potuisse resistere ?

CAPUT III.

De eo quod scriptum in capite XI, 21 *Sapientiæ :* Omnia in mensura, et numero, etc.

VII. QUAPROPTER cum eum legimus sex diebus omnia perfecisse, et senarium numerum considerantes, invenimus esse perfectum, atque ita creaturarum ordinem cur-

rere, ut etiam ipsarum partium, quibus iste numerus perficitur, appareat quasi gradata distinctio; veniat etiam illud in mentem, quod alio loco Scripturarum ei dicitur, « Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti[1]; » atque ita cogitet anima, quæ potest, invocato in auxilium Deo, et impertiente atque inspirante vires, utrum hæc tria, mensura, numerus, pondus, in quibus Deum disposuisse omnia scriptum est, erant alicubi antequam crearetur universa creatura, an etiam ipsa creata sunt; et si erant antea, ubi erant? Neque enim ante creaturarum erat aliquid nisi Creator. In ipso ergo erant. Sed quomodo? nam et ista quæ creata sunt, in ipso esse legimus[2]: an illa sicut ipse, ista vero sicut in illo a quo reguntur et gubernantur? Et quomodo illa ipse? Neque enim Deus mensura est, aut numerus, aut pondus, aut ista omnia. An secundum id quod novimus mensuram in eis quæ metimur, et numerum in eis quæ numeramus, et pondus in eis quæ appendimus, non est Deus ista: secundum id vero quod mensura omni rei modum præfigit, et numerus omni rei speciem præbet, et pondus omnem rem ad quietem ac stabilitatem trahit, ille primitus et veraciter et singulariter ista est, qui terminat omnia, et format omnia, et ordinat omnia; nihilque aliud dictum intelligitur, quomodo per cor et linguam humanam potuit: « Omnia in mensura, » et numero et pondere disposuisti, » nisi omnia in te disposuisti?

[1] Sap. XI, 21. — [2] Rom. XI, 36.

CAPUT IV[1].

In Deo esse mensuram sine mensura, numerum sine numero, et pondus sine pondere. — Trinitas.

VIII. Magnum est, paucisque concessum, excedere omnia, quæ metiri possunt, ut videatur mensura sine mensura; excedere omnia, quæ numerari possunt, ut videatur numerus sine numero; excedere omnia quæ appendi possunt, ut videatur pondus sine pondere. Neque enim mensura et numerus et pondus, in lapidibus tantummodo et lignis atque hujusmodi molibus, et quantiscumque corporalibus vel terrestribus vel cœlestibus animadverti, et cogitari potest. Est etiam mensura aliquid agendi, ne sit irrevocabilis et immoderata progressio; et est numerus et affectionum animi et virtutum, quo ab stultitiæ deformitate, ad sapientiæ formam decusque colligitur; et est pondus voluntatis et amoris, ubi apparet quanti quidque in appetendo, fugiendo, præponendo, postponendoque pendatur: sed hæc animorum atque mentium et mensura alia mensura cohibetur, et numerus alio numero formatur, et pondus alio pondere rapitur. Mensura autem sine mensura est, cui æquatur quod de illa est, nec aliunde ipsa est: Numerus sine numero est, quo formantur omnia, nec formatur ipse: Pondus sine pondere est, quo referuntur ut quiescant, quorum quies purum gaudium est, nec illud jam refertur ad aliud.

IX. Sed nomina mensuræ et numeri et ponderis, quisquis nonnisi visibiliter novit, serviliter novit. Transcendat

[1] In editis caput IV principium habet ad hæc verba : *Neque enim*, etc.

itaque omne, quod ita novit, aut si nondum potest, nec ipsis nominibus hæreat, de quibus cogitare nisi sordide non potest. Tanto enim magis cuique ista in superioribus chara sunt, quanto ipse minus est in inferioribus caro. Quod si non vult aliquis ea vocabula, quæ in rebus infimis et abjectissimis didicit, transferre ad illa sublimia, quibus intuendis mentem serenare conatur, non est urgendus ut faciat. Dum enim hoc intelligatur, quod intelligendum est, non magnopere curandum est quid vocetur. Scire oportet tamen cujusmodi similitudo est inferiorum ad superiora. Non enim aliter recte hinc illuc ratio tendit, et nititur.

X. Jamvero si quisquam dicit creatam esse mensuram et numerum et pondus, in quibus Deum omnia disposuisse Scriptura testatur; si in illis omnia disposuit, eadem ipsa ubi disposuit? si in aliis, quomodo ergo in ipsis omnia, quando ipsa in aliis? Non itaque dubitandum est illa esse extra ea, quæ disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt.

CAPUT V.

In Deo ipso extat ratio mensuræ, numeri et ponderis ad quam disposita sunt omnia.

XI. An forte putabimus ita dictum esse: « Omnia in » mensura et numero et pondere disposuisti, » ac si diceretur: « Omnia sic disposuisti ut haberent mensuram et numerum et pondus? » Quia et si diceretur : « Omnia corpora in coloribus disposuisti; » non hinc esset consequens, ut ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, colores

in se prius habuisse intelligeretur, in quibus faceret corpora : sed ita acciperetur : « Omnia corpora in coloribus disposuisti, » ac si diceretur : « Omnia corpora sic disposuisti ut haberent colores ? » Quasi vero a creatore Deo disposita in coloribus corpora, id est, ita disposita ut colorata essent, possit aliter intelligi, nisi aliqua ratio colorum singulis corporum generibus distribuendorum in ipsa disponentis sapientia non defuisse intelligatur, etsi color ibi non appellatur. Hoc est enim quod dixi, dum res cognoscitur, non esse de vocabulis laborandum.

CAPUT VI[1].

Ubi cernebat Deus unde omnia disponeret.

XII. Faciamus ergo ita dictum esse : « Omnia in men» sura et numero et pondere disposuisti, » tanquam dictum esset, ita disposita ut haberent proprias mensuras suas, et proprios numeros, et proprium pondus, quæ in eis pro sui cujusque generis mutabilitate mutarentur augmentis et diminutionibus, multitudine et paucitate, levitate et gravitate, secundum dispositionem Dei. Numquid sicut ista mutantur, ita ipsum Dei consilium, in quo ea disposuit, mutabile dicimus ? Averterit ipse tantam dementiam. Cum ergo hæc ita disponerentur, ut haberent mensuras, et numeros, et pondera sua, ubi ea cernebat ipse disponens ? Neque enim extra se ipsum, sicut cernimus oculis corpora : quæ utique nondum erant, cum disponerentur ut fierent. Nec intra se ipsum ista cernebat, sicut animo cernimus phantasias corporum, quæ non præsto sunt ocu-

[1] In editis caput VI incipit cum his verbis : *Cum ergo*, etc.

lis, sed ea quæ vidimus, vel ex eis quæ vidimus imaginando cogitamus. Quomodo ergo ista cernebat, ut ita disponeret? Quo, nisi eo quo solus potest?

CAPUT VII[1].

Senarii numeri perfectionem quomodo cernamus.

XIII. Verumetiam nos mortales et peccatores, quorum animas aggravant corpora corruptibilia [2], et quorum sensum multa cogitantem terrena deprimit habitatio; quanquam etsi corda mundissima et mentes simplicissimas gereremus sanctisque Angelis jam essemus æquales, non utique nobis ita nota esset divina substantia sicut ipsa sibi : tamen istam senarii numeri perfectionem, nec extra nos ipsos cernimus, sicut oculis corpora; nec ita intra nosmetipsos, quemadmodum corporum phantasias, et visibilium imagines rerum, sed alio quodam longe differenti modo. Qnamvis enim se objectent mentis aspectui quasi corpusculorum quædam simulacra, cum senarii numeri compositio, vel ordo, vel partitio cogitatur : tamen validior et præpotentior desuper ratio non eis annuit, interiusque numeri vim contuetur; per quem contuitum fidenter dicit, id quod dicitur unum in numeris, in nullas partes dividi posse, nulla autem corpora nisi in partes innumerabiles dividi; et facilius cœlum et terram transire quæ secundum senarium numerum fabricata sunt, quam effici posse ut senarius numerus non suis partibus compleatur. Gratias itaque Creatori semper agat animus hu-

[1] In editis caput VII in media phrasi habetur, nempe ad hæc verba : *Tamen istam*, etc. — [2] Sap. IX, 15.

manus, a quo ita creatus est, ut hoc possit videre, quod avium nulla, nulla bestiarum, quæ tamen nobiscum vident et cœlum, et terram, et luminaria, et mare, et aridam et omnia quæ in eis sunt.

XIV. Quamobrem non possumus dicere propterea senarium numerum esse perfectum, quia sex diebus perfecit Deus omnia opera sua: sed propterea Deum sex diebus perfecisse opera sua, quia senarius numerus perfectus est. Itaque etiamsi ista non essent, perfectus ille esset: nisi autem ille perfectus esset, ista secundum eum perfecta non fierent.

CAPUT VIII.

Quies Dei in die septimo ut intelligenda.

XV. Jamvero quod scriptum est, requievisse Deum in die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit; et ideo eumdem diem benedixisse, et sanctificasse, quia in ipso requievit; ut quomodo possumus, quantum ab ipso adjuti fuerimus, intellectu conemur attingere: prius de hoc carnales hominum suspiciones a nostris mentibus abigamus. Numquid enim dici vel credi fas est Deum laborasse in operando cum ea quæ supra scripta sunt condidit, quando dicebat, et fiebant? Ita quippe nec homo laborat, si aliquid faciendum, mox ut dixerit, fiat. Quamvis enim humana verba sonis adminiculata ita proferantur, ut sermo diuturnus fatiget; tamen cum tam pauca sunt, quam pauca legimus in eo quod scriptum est, cum Deus dixit: « Fiat lux, Fiat firmamentum, » et cætera usque in finem operum, quæ sexto die consummavit; nimis ab-

surdi deliramenti est, istum vel hominis, nedum Dei, laborem putare.

CAPUT IX[1].

Quo sensu Deus requiescere dicitur. — Tristitia laudabilis.

XVI. An forte quis dixerit, dicendo quidem ut fierent, quæ continuo facta sunt, Deum non laborasse, sed forte cogitando quid fieri debuisset : qua cura velut liberatus rerum perfectione requieverit, et eo merito diem, quo primo factus est ab hac animi intentione securus, benedicere, et sanctificare voluerit? Quod si hæc sapere, multum desipere est, (rerum enim condendarum tam facultas, quam facilitas incomparabilis atque ineffabilis est apud Deum :) quid restat ut intelligamus, nisi forte creaturæ rationali, in qua et hominem creavit, in se ipso requiem præbuisse, post ejus perfectionem, per donum Spiritus sancti, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris, ut illuc feramur appetitu desiderii, quo cum pervenerimus requiescamus, id est, nihil amplius requiramus? Sicut enim recte dicitur Deus facere, quidquid ipso in nobis operante fecerimus : ita recte dicitur Deus requiescere, cum ejus munere requiescimus.

XVII. Hoc quidem recte intelligimus; quia et verum est, et non magnæ intentionis indiget, ut videamus ita dici requiescere Deum, cum requiescere nos facit, sicut dicitur cognoscere, cum efficit ut cognoscamus. Neque enim Deus temporaliter cognoscit, quod antea non no-

[1] Capitis XI in editis legimus initium ad hæc verba : *Quid restat*, etc.

verat : et tamen dicit ad Abraham : « Nunc cognovi quo- » niam times Deum [1] : » ubi quid aliud accipimus, nisi : « Nunc feci ut cognosceretur? » His locutionum modis, cum ea quæ non accidunt Deo, tanquam illi accidant loquimur, eum facere agnoscimus ut nobis accidant; ea duntaxat quæ laudabilia sunt : et hæc quantum Scripturarum usus admittit. Neque enim nos temere aliquid tale de Deo dicere debemus, quod in Scriptura ejus non legimus.

XVIII. Ex hoc locutionis modo arbitror dictum illud ab Apostolo : « Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, » in quo signati estis in die redemptionis [2]. » Neque enim ipsa Spiritus sancti, qua est quidquid ipse est, substantia contristari potest; cum habeat æternam atque incommutabilem beatitudinem, magisque sit ipsa æterna et incommutabilis beatitudo. Sed quia ita in sanctis habitat, ut eos impleat charitate, qua necesse est ut homines ex tempore gaudeant profectu fidelium et bonis operibus; et ideo necesse est etiam contristentur lapsu vel peccatis eorum, de quorum fide ac pietate gaudebant; quæ tristitia laudabilis est, quia venit ex dilectione quam Spiritus sanctus infundit : propterea ipse Spiritus dicitur contristari ab eis, qui sic agunt, ut eorum factis contristentur sancti, non ob aliud nisi quia Spiritum sanctum habent, quo dono tam boni sunt, ut eos mali mœstificent, hi maxime quos bonos fuisse sive noverunt sive crediderunt. Quæ profecto tristitia non solum non culpanda, verumetiam præcipue laudanda ac prædicanda est.

XIX. Hoc genere locutionis rursus idem Apostolus mirabiliter usus est, ubi ait : « Nunc autem cognoscentes » Deum, imo cogniti a Deo [3]. » Neque enim tunc eos cognoverat Deus, præcognitos videlicet ante constitu-

[1] Gen. XXII, 12. — [2] Ephes. IV, 30. — [3] Gal. IV, 9.

tionem mundi [1] : sed quia tunc ipsi eum illius munere, non suo merito vel facultate cognoverant, maluit tropice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret, cum eis cognoscendum se præstitit, et verbum corrigere, quasi hoc minus recte dixerit, quod proprie dixerat, quam sinere ut hoc sibi arrogarent se potuisse, quod eis posse ille donaverat.

CAPUT X.

Quæstio an ipse Deus proprie requiescere potuerit.

XX. Hic ergo intellectus, in eo quod positum est, requievisse Deum ab omnibus operibus suis, quæ fecit bona valde, quia ipse nos facit requiescere, cum bona opera fecerimus, quibusdam forte suffecerit : sed nos hujus sententiæ Scripturarum consideratione suscepta, urgemur quærere, quonam modo et ipse requiescere potuerit; quamvis requie sua nobis insinuata, sperare admonuerit in se requiem nostram futuram. Sicut enim ipse fecit cœlum et terram, et ea quæ in eis sunt, et omnia sexto die consummavit; nec in eis aliquid dici potest nos creasse, illo donante ut crearemus, et ideo dictum esse, « Consummavit Deus in die sexto opera sua, quæ fecit, » quia ut a nobis consummarentur ipse præstitit : ita et quod dictum est : « Requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit, » non utique nostram requiem, quam concedente ipso adepturi sumus, sed ipsius primitus intelligere debemus, qua in septimo die requievit consummatis operibus; ut prius omnia quæ scripta sunt facta monstrentur, et deinde si opus est, etiam aliquid significasse

[1] 1 Pet. 1, 10.

doceantur. Recte quippe dicitur, sicut Deus post opera sua bona requievit, ita et nos post opera nostra bona requieturos. Sed ob hoc etiam recte flagitatur, ut quemadmodum disputatum est de operibus Dei, quæ ipsius esse satis apparet; ita de requie Dei satis disseratur, quæ propria ipsius demonstretur.

CAPUT XI.

Quomodo utrumque constat, Deum in die septimo requievisse; et nunc usque operari.

XXI. Quapropter justissima ratione compellimur indagare, si valeamus, atque eloqui, quomodo utrumque sit verum, et quod hic scriptum est, in septimo die requievisse Deum ab operibus suis, quæ fecit; et quod in Evangelio dicit ipse, per quem facta sunt omnia: « Pater meus » usque nunc operatur, et ego operor[1]. » Eis enim hoc respondit, qui propter requiem Dei Scripturæ hujus auctoritate antiquitus commendatum sabbatum, ab eo non observari querebantur. Et dici quidem probabiliter potest, observandum sabbatum Judæis fuisse præceptum in umbra futuri, quæ spiritalem requiem figuraret, quam Deus exemplo hujus quietis suæ fidelibus bona opera facientibus arcana significatione pollicebatur. Cujus quietis et ipse Dominus Christus, qui nonnisi quando voluit passus est, etiam sepultura sua mysterium confirmavit. Ipso quippe die sabbati requievit in sepulcro, eumque totum diem habuit sanctæ cujusdam vacationis, posteaquam sexto die, id est parasceve, quam dicunt sextam sabbati,

[1] Joan. v, 17.

consummavit omnia opera sua, cum de illo quæ scripta sunt, in ipso crucis patibulo complerentur. Nam et hoc verbo usus est quando ait : « Consummatum est, et incli- » nato capite tradidit spiritum[1]. » Quid ergo mirum si Deus istum diem, quo erat Christus in sepultura quieturus, volens etiam hoc modo prænuntiare, ab operibus suis in uno die requievit, deinceps operaturus ordinem sæculorum, ut et illud vere diceretur : « Pater meus usque » nunc operatur. »

CAPUT XII.

Alia ratio conciliandi Scripturam de requie et de continua operatione Dei.

XXII. Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creaturæ, quia ultra jam non condidit aliqua genera nova : deinceps autem usque nunc et ultra operari eorumdem generum administrationem, quæ tunc instituta sunt, non ut ipso saltem die septimo potentia ejus a cœli et terræ, omniumque rerum quas condiderat, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. Creatoris namque potentia, et omnipotentis atque omnitenentis virtus, causa subsistendi est omni creaturæ : quæ virtus ab eis quæ creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species, omnisque natura concideret. Neque enim sicut structor ædium cum fabricaverit, abscedit, atque illo cessante atque abscedente stat opus ejus; ita mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus regimen sui substraxerit.

[1] Joan. XIX, 30.

XXIII. Proinde et quod Dominus : « ait Pater meus usque nunc operatur, » continuationem quamdam operis ejus, qua universam creaturam continet atque administrat, ostendit. Aliter enim posset intelligi si diceret : « Et nunc operatur, » ubi non esset necesse ut operis continuationem acciperemus : aliter autem cogit intelligi cum ait : « Usque » nunc, » ex illo scilicet quo cuncta cum conderet operatus est. Et quod scriptum est, de sapientia ejus : « Pertingit » a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter[1] ; » de qua item scriptum est, quod motus ejus agilior celeriorque sit omnibus motibus[2] : satis apparet recte intuentibus, hunc ipsum incomparabilem et ineffabilem, et si possit intelligi, stabilem motum suum, rebus eam præbere suaviter disponendis ; quo utique substracto, si ab hac operatione cessaverit, eas continuo perituras. Et illud quod ait Apostolus cum Deum Atheniensibus prædicaret : » In illo vivimus, et movemur, et sumus[3], » liquide cogitatum quantum humana mens valet, adjuvat hanc sententiam, quæ credimus, et dicimus Deum in iis, quæ creavit, indesinenter operari. Neque enim tanquam substantia ejus sic in illo sumus, quemadmodum dictum est, quod habeat vitam in semetipso[4] : sed utique cum aliud simus quam ipse, non ob aliud in illo sumus, nisi quia id operatur, et hoc est opus ejus, quo continet omnia, et quo ejus Sapientia pertendit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter ; per quam dispositionem in illo vivimus, et movemur, et sumus. Unde colligitur, quod si hoc opus suum rebus substraxerit, nec vivemus, nec movebimur, nec erimus. Claret igitur ne uno quidem die cessasse Deum ab opere regendi quæ creavit, ne motus suos naturales, quibus aguntur atque vegetantur, ut omnino naturæ sint, et in eo quod sunt

[1] Sap. VIII, 1. — [2] Id. VII, 24. — [3] Act. XVII, 28. — [4] Joan. V, 26.

pro suo quæque genere maneant, illico amitterent, et esse aliquid omnino desinerent, si eis substraheretur motus ille Sapientiæ Dei, quo disponit omnia suaviter. Quapropter sic accipimus Deum requievisse ab omnibus operibus suis, quæ fecit, ut jam novam naturam ulterius nullam conderet, non ut ea quæ condiderat, continere et gubernare cessaret. Unde et illud verum est [1], quod in septimo die requievit Deus; et illud quod usque nunc operatur.

CAPUT XIII.

De sabbati observatione. — Sabbatum christianum.

XXIV. Et opera quidem ejus videmus bona, quietem vero ejus post bona opera nostra videbimus. Ob quam significandam mandavit Hebræo populo unum diem observandum [2] : quod tam carnaliter agebant, ut eo die salutem nostram Dominum videntes operari criminarentur, ac sic eis de opere Patris rectissime responderet, cum quo et ipse operabatur æqualiter, non solum creaturæ universæ administrationem, sed etiam ipsam nostram salutem. Jamvero tempore gratiæ revelatæ, observatio illa sabbati, quæ unius diei vacatione figurabatur, ablata est ab observatione fidelium. In ea quippe gratia perpetuum sabbatum jam observat, qui spe futuræ quietis operatur quidquid boni operatur, nec in ipsis bonis operibus suis, quasi habens bonum quod non acceperit gloriatur : ita enim tanquam diem sabbati, hoc est, dominicæ cessationis in sepultura, suscipiens atque intelligens baptismi sacramentum; quiescit a pristinis operibus suis, ut jam in

[1] 2 Sent. dist. xv, cap. *Jam.* — [2] Exod. xx, 8.

novitate vitæ ambulans[1], Deum in se operari cognoscat, qui simul et operatur, et quiescit, et creaturæ præbens congruam gubernationem, et apud se habens æternam tranquillitatem.

CAPUT XIV.

Cur Deus sanctificaverit diem quietis suæ.

XXV. Denique ipse nec cum creavit defessus, nec cum cessavit refectus est : sed nos voluit per Scripturam suam ad quietis exhortari desiderium, intimando nobis eum diem se sanctificasse, in quo quievit ad omnibus operibus suis. Nam nusquam omnium sex dierum quibus creata sunt omnia, legitur aliquid sanctificasse : nec ante ipsos sex dies ubi scriptum est : « In principio fecit Deus cœ- » lum et terram[2], » additum est : « Et sanctificavit[3] : » sed diem istum, in quo requievit ab omnibus operibus suis, quæ fecit, voluit sanctificare, tanquam et apud ipsum, qui nihil in opere suo laborat, plus quies quam operatio valeat. Hoc quidem in hominibus Evangelium nobis intimat, ubi Salvator noster meliorem partem dicit Mariæ, quod sedens ad pedes ejus requiescebat in verbo ejus, quam Marthæ, quamvis propter obsequium quo ei ministrabat circa multa occupatæ, et licet bonum opus operantis. Verum hoc in Deo quomodo sit vel intelligatur, difficile dictu est, etiamsi cogitatu aliquantulum attingi potest, cur Deus sanctificaverit diem quietis suæ, qui nullum sanctificaverit operis sui, nec ipsum sextum quo et hominem fecit, et cuncta perfecit. Ac primum ipsum

[1] Rom. vi, 4. — [2] Gen. i, 1. — [3] Luc. x, 42.

requiescere Dei quale sit, cujus humanæ mentis acies assequi potest? Quod tamen nisi esset, hoc omnino ista Scriptura non poneret. Dicam sane quod sentio, hæc duo indubitata præloquens, nec Deum, velut post laborem desideratumve negotii sui finem, temporali quadam requie delectatum; nec has litteras auctoritate tanta merito præminentes, frustra falsoque dixisse, quod Deus ab omnibus operibus suis, quæ fecit, in septimo die requieverit, eaque causa eumdem diem sanctificaverit.

CAPUT XV.

Solvitur quæstio superius proposita.

XXVI. Nimirum ergo quia vitium est et infirmitas animæ, ita suis operibus delectari, ut potius in eis, quam in se requiescat ab eis; cum procul dubio melius aliquid in illa sit quod ea facta sunt, quam ipsa quæ facta sunt: insinuatur nobis Deus per hanc Scripturam, qua dicitur requievisse ab omnibus operibus suis, quæ fecit, nullo opere suo sic delectatus, quasi faciendi ejus eguerit, vel minor futurus nisi fecisset, vel beatior cum fecisset. Quia enim ex illo ita est quidquid ex illo est, ut ei debeat quod est; ipse autem nulli quod ex ipso est, debeat quod beatus est; se rebus quas fecit diligendo præposuit: non significans diem quo ea facienda inchoavit, nec illum quo ea perfecit, ne illis vel faciendis vel factis auctum ejus gaudium videretur; sed eum quo ab ipsis in se ipso requievit. Et ipse quidem nunquam ista requie caruit, sed nobis eam per diem septimum ostendit: hinc etiam significans non percipi requiem suam nisi a perfectis, cum ad eam intimandam non deputavit diem, nisi qui perfectio-

nem rerum omnium sequebatur. Nam qui semper est quietus, tunc nobis requievit, cum se requievisse monstravit.

CAPUT XVI.

Dei requies ab operibus suis in septimo die.

XXVII. Illud quoque attendendum est, quod Dei requiem, qua de se ipso beatus est, nobis insinuari oportebat; ut intelligamus quomodo dicatur etiam requiescere in nobis, quod non dicitur, nisi cum in se requiem præstat et nobis. Requies igitur Dei recte intelligentibus ea est, qua nullius indiget bono : et ideo certa et nobis in illo est, quia et nos beatificamur bono quod ipse est, non ipse bono quod nos sumus. Nam et nos aliquod bonum ab illo sumus, qui fecit omnia bona valde, in quibus fecit et nos. Porro alia res bona præter ipsum nulla est, quam ipse non fecit; ac per hoc nullo præter se alio bono eget, qui bono quod fecit non eget. Hæc est ejus requies ab omnibus operibus suis quæ fecit. Quibus autem bonis laudabiliter non egeret, si nulla fecisset? Nam etiam sic dici posset nullis egens bonis, non a factis in se ipso requiescendo, verum omnino nulla faciendo. Sed bona facere si non posset, nulla esset potentia : si autem posset nec faceret, magna esset invidentia. Quia ergo est omnipotens et bonus, omnia valde bona fecit : quia vero se ipso bono perfecte beatus est, a bonis quæ fecit, in se ipso requievit, ea scilicet requie, a qua nunquam recessit. Sed si diceretur requievisse a faciendis, nihil aliud quam non fecisse intelligeretur. Nisi autem diceretur requievisse a factis, non eis egere quæ fecit minus commendaretur.

XXVIII. Quo itaque die hoc commendari oportuisset nisi septimo? Quod sane intelligit, quisquis senarii numeri perfectionem, de qua supra locuti sumus, perfectioni creaturæ congruenter adhibitam recolit. Si enim senario numero perficienda fuerat creatura, sicuti perfecta est, eaque requies Dei erat nobis commendanda, qua demonstraretur nec perfectis beatificari creaturis; procul dubio dies erat in hac commendatione sanctificandus qui sequitur sextum, quo erigemur ad hanc requiem concupiscendam, ut et nos in illo requiescamus.

CAPUT XVII.

Quies nostra in Deo.

XXIX. Neque enim similitudo pia est, si velimus ita similes esse Deo, ut et nos ab operibus nostris requiescamus in nobis, sicut ipse requievit in se ab operibus suis. In quodam quippe incommutabili bono requiescere debemus, quod ille nobis est, qui nos fecit. Hæc erit igitur summa, minimeque superba, et vere pia requies nostra, ut sicut ipse requievit ab omnibus operibus suis, quia non ei opera sua, sed ipse sibi bonum est, quo beatus est : ita et nos ab omnibus operibus, non tantum nostris, verumetiam ipsius, nonnisi in illo requieturos nos esse speremus; idque desideremus post bona opera nostra, quæ in nobis agnoscimus illius potius esse quam nostra : ut etiam sic post bona opera sua ipse requiescat, cum post bona opera quæ ab illo justificati fecerimus in se nobis requiem præstat. Magnum est enim nobis ab illo extitisse, sed majus erit in illo requievisse. Sicut ipse non ideo beatus est, quia hæc fecit; sed quia etiam factis non egens,

in se potius quam in ipsis requievit. Unde non operis, sed quietis diem sanctificavit; quia non hæc faciendo, sed eis quæ fecit non egendo, se beatum intimavit.

XXX. Quid ergo tam humile ac facile effatu, et quid tam sublime atque arduum cogitatu, quam Deus requiescens ab omnibus operibus suis quæ fecit? Et ubi requiescens nisi in se ipso, quia beatus nonnisi se ipso? Quando nisi semper? In diebus autem, quibus rerum quas condidit consummatio narratur, et ab eis quietis Dei ordo distinguitur, quando nisi in septimo die, qui earum sequitur perfectionem? A perfectis enim requiescit, qui nec perfectis eget, quo beatior esse possit.

CAPUT XVIII.

Septimus dies cur mane habuerit, non vesperam.

XXXI. Et quod apud illum quidem, quieti ejus nec mane nec vespera est; quia nec aperitur initio, nec clauditur fine : perfectis autem operibus ejus mane habet, et vesperam non habet : perfecta quippe creatura habet quoddam initium suæ conversionis ad quietem Creatoris sui, sed illa non habet finem quasi terminum perfectionis suæ, sicut ea quæ facta sunt. Ac per hoc requies Dei non ipsi Deo, sed rerum ab eo conditarum perfectioni inchoatur, ut in illo incipiat requiescere quod ab illo perficitur, et in eo habere mane; in suo enim genere tanquam vespera terminatum est : sed in Deo vesperam habere jam non potest, quia non erit aliquid illa perfectione perfectius.

XXXII. In illis enim diebus, quibus omnia creabantur, vesperam terminum conditæ creaturæ, mane autem initium condendæ alterius accipiebamus. Ac per hoc quinti

diei vespera terminus est conditæ quinto die creaturæ : mane autem quod post ipsam vesperam factum est, initium est condendæ sexto die creaturæ; qua condita tanquam ejus terminus facta est vespera. Et quia nihil aliud condendum restiterat, ita post illam vesperam mane factum est, ut non esset initium condendæ alterius creaturæ, sed initium quietis universæ creaturæ in requie Creatoris. Neque enim cœlum et terra et omnia quæ in eis sunt, universa scilicet spiritalis corporalisque creatura in se ipsa manet; sed utique in illo, de quo dictum est : « In illo » enim vivimus, et movemur, et sumus [1]. » Quia etsi unaquæque pars potest esse in toto, cujus pars est, ipsum tamen totum non est nisi in illo, a quo conditum est. Et ideo non absurde intelligitur sexto die, completo post ejus vesperam factum mane, non quo significaretur initium condendæ alterius creaturæ, sicut in cæteris; sed quo significaretur initium manendi et quiescendi totius quod conditum est, in illius quiete qui condidit. Quæ quies Deo nec initium habet nec terminum : creaturæ autem habet initium, sed non habet terminum; et ideo septimus dies eidem creaturæ cœpit a mane, sed nullo vespere terminatur.

XXXIII. Nam si in cæteris diebus vespera et mane talium temporum vices significant, qualia nunc per hæc quotidiana spatia peraguntur; non video quid prohibuerit, et septimum diem vespera, noctemque ejusdem mane concludere, ut similiter diceretur : « Et facta est vespera, et factum est mane dies septimus : » quandoquidem et ipse unus est dierum, qui omnes septem sunt, quorum repetitione menses et anni et sæcula peraguntur : ut mane quod poneretur post vesperam septimi, hoc esset initium octavi diei, de quo jam deinceps silendum fuit, quia idem pri-

[1] Act. XVII, 28.

mus est ad quem reditur, a quo rursus hebdomadis series ordiatur. Unde probabilius est istos quidem septem dies, illorum nominibus et numero, alios atque alios sibimet succedentes currendo temporalia peragere spatia : illos autem primos sex dies inexperta nobis atque inusitata specie in ipsis rerum conditionibus explicatos ; in quibus et vespera et mane, sicut ipsa lux et tenebræ, id est, dies et nox, non eam vicissitudinem præbuerunt, quam præbent isti per solis circuitus ; quod certe de illis tribus fateri cogimur, qui ante condita luminaria commemorati atque numerati sunt.

XXXIV. Ac per hoc qualiscumque in eis vespera et mane fuerit, nullo modo tamen opinandum est, eo mane quod post sexti diei vesperam factum est, initium accepisse requiem Dei, ne temporale aliquod bonum illi æternitati et incommutabilitati accidisse vanitate temeraria suspicemur : sed illam quidem requiem Dei, qua in se ipso requiescit, eoque bono beatus est quod ipse sibi est, nec initium eidem ipsi habere nec terminum ; consummatæ autem creaturæ habere initium, eamdem requiem Dei. Quoniam rei cujusque perfectio, non tam in universo cujus pars est, quam in eo a quo est, in quo et ipsum universum est, pro sui generis modulo stabilitur ut quiescat, id est, ut sui momenti ordinem teneat. Ac per hoc ipsa universitas creaturæ, quæ sex diebus consummata est, aliud habet in sua natura, aliud in ordine quo in Deo est, non sicut Deus, sed tamen ita ut ei quies propriæ stabilitatis non sit, nisi in illius quiete qui nihil præter se appetit, quo adepto requiescat. Et ideo dum ipse manet in se, quidquid ex illo est retorquet ad se, ut omnis creatura in se habeat naturæ suæ terminum, quo non sit quod ipse est ; in illo autem quietis locum, quo servet quod ipsa est. Scio quod non proprie dixerim locum ; nam pro-

prie dicitur in spatiis, quæ corporibus occupantur : sed quia et ipsa corpora non manent in loco, nisi quo sui ponderis tanquam appetitu perveniunt, ut eo comperto requiescant; ideo non incongruenter a corporalibus ad spiritalia verbum transfertur, ut dicatur locus, cum res ipsa plurimum distet.

XXXV. Initium ergo creaturæ in quiete Creatoris illo mane significatum arbitror, quod factum est post vesperam sexti diei; non enim posset in illo nisi perfecta requiescere : proinde sexto die consummatis omnibus, factaque vespera, factum est et mane; quo inciperet consummata creatura in illo a quo facta est requiescere. Quo initio Deum in se ipso requiescentem, ubi et ipsa requiescere posset invenit, tanto stabilius atque firmius, quanto ipsa illius, non ille hujus eguit ad quietem suam. Sed quoniam quidquid erit universa creatura quibuslibet mutationibus suis, non utique nihil erit, ideo creatura universa in Creatore suo semper manebit; ac per hoc post illud mane nulla deinde vespera fuit.

CAPUT XIX[1].

Alia ratio qua intelligitur septimus dies habuisse mane sine vespera.

XXXVI. Hoc diximus, cur septimus dies, in quo requievit Deus ab omnibus operibus suis, mane habuerit post vesperam sexti, vesperam vero non habuerit : est aliud quod de hac re magis proprie atque melius possit, quantum existimo, intelligi, sed aliquanto difficilius ex-

[1] Male editi caput XIX aperiunt his verbis : *Est aliud*, etc.

plicari, ut non creaturæ, sed etiam sibi requies Dei septimo die mane habuerit sine vespera, id est, initium sine termino. Si enim ita diceretur: « Requievit Deus in die septimo, » nec adderetur, « Ab omnibus operibus suis quæ fecit, » frustra hujus quietis initium quæreremus. Non enim incipit Deus requiescere, cujus requies sine initio, sine termino sempiterna est. Sed quoniam ab omnibus operibus suis, quæ fecit, eis non egendo, requievit, intelligitur requies quidem Dei nec cœpta nec terminata; requies autem ejus ab omnibus operibus suis quæ fecit, ex eo capta est, ex quo illa perfecit. Neque enim operibus suis non egendo requievisset, prius quam essent, quibus nec perfectis eguisset: et quia eis omnino numquam eguit, nec ista beatitudo, qua non eis eget; tanquam proficiendo perficietur, ideo septimo diei nulla vespera accessit.

CAPUT XX.

Dies septimus an creatus.

XXXVII. Sed plane quæri potest dignaque consideratione movet, quomodo intelligatur in se ipso Deus requievisse ab omnibus operibus suis, quæ fecit; cum scriptum sit: « Et requievit Deus in die septimo. » Non enim dictum est, in se ipso; sed « In die septimo. » Quid est ergo dies septimus, utrum creatura est aliqua, an temporis tantummodo spatium? Sed etiam temporis spatium creaturæ temporali concreatum est; ac per hoc et ipsum sine dubio creatura est. Neque enim ulla tempora vel sunt, vel esse potuerunt, vel poterunt, quorum Deus non sit creator: ac per hoc et istum septimum diem, si tempus est, quis creavit nisi omnium temporum Creator?

Sed illi sex dies cum quibus vel in quibus creaturis creati sint, superior Scripturæ sanctæ sermo indicat. Quocirca in iis diebus septem, quorum species nota nobis est, qui re quidem ipsa prætereunt, sed aliis succedentibus nomina sua quodam modo tradunt, ut illi sex dies nominentur, novimus eorum primi quando creati sunt : septimum autem diem, qui nomine sabbati nuncupatur, quando Deus creaverit, non videmus. In ipso quippe die non fecit aliquid, imo ab eis quæ sex diebus fecerat, in eodem die septimo requievit. Quomodo ergo requievit in die, quem non creavit? Aut quomodo eum post sex dies continuo creavit, cum sexto die consummaverit omnia quæ creavit, nec aliquid septimo die creaverit, sed in eo potius ab omnibus, quæ creaverat, requieverit? An unum tantummodo diem creavit Deus, ut ejus repetitione multi, qui dicuntur dies, præterirent atque transcurrerent; nec opus erat ut septimum diem crearet, quia illius quem creaverat, septima repetitio hunc utique faciebat? Lucem quippe de qua scriptum est : « Et dixit Deus : Fiat lux, « et facta est lux [1], » discrevit a tenebris, eamque vocavit diem, et tenebras vocavit noctem. Tunc itaque Deus diem fecit, cujus repetitionem Scriptura appellat secundum diem, deinde tertium, et usque ad sextum, quo consummavit Deus opera sua : atque inde illius diei primitus creati septima repetitio septimi diei nomen accepit, in quo requievit Deus. Ac per hoc nulla creatura est septimus dies, nisi eadem ipsa septies rediens, quæ condita est, quando vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.

[1] Gen. I, 3.

CAPUT XXI.

De luce quæ ante luminaria fuit ad vicissitudinem diei et noctis.

XXXVIII. Rursus ergo ad eam quæstionem relabimur, de qua in primo libro exiisse videbamur, ut item quæramus quomodo circuire potuerit lux ad exhibendam diurnam nocturnamque vicissitudinem, non solum antequam cœli luminaria, sed antequam ipsum cœlum, quod firmamentum appellatum est, factum esset, antequam denique ulla species terræ vel maris, quæ circuitum lucis admitteret, sequente nocte unde illa transisset. Cujus quæstionis difficultate compulsi, ausi sumus disceptationem nostram quasi ad hanc terminare sententiam, ut diceremus illam lucem, quæ primitus facta est, conformationem esse creaturæ spiritalis; noctem vero, adhuc formandam in reliquis operibus rerum materiem, quæ fuerat instituta, cum in principio fecit Deus cœlum et terram, antequam verbo faceret diem. Sed nunc diei septimi consideratione commoniti, facilius est ut nos ignorare fateamur, quod remotum est a sensibus nostris, quonam modo lux illa quæ dies appellata est, vel circuitu suo, vel contractione et emissione, si corporalis est, vices diurnas nocturnasque peregerit, vel si spiritalis est, condendis creaturis omnibus præsentata sit, suaque ipsa præsentia diem, noctem vero absentia, vesperam initio absentiæ, mane initio præsentiæ fecerit; quam ut in re aperta contra divinæ Scripturæ verba conemur, dicendo aliud esse diem septimum, quam illius diei quem fecit Deus septimam repetitionem.

Alioquin aut non creavit Deus septimum diem, aut aliquid creavit post illos sex dies, id est, ipsum diem septimum, falsumque erit quod scriptum est, in sexto die consummasse omnia opera sua, et in septimo requievisse ab omnibus operibus suis[1]. Quod utique quoniam falsum esse non potest, restat ut præsentia lucis illius, quem diem Deus fecit, per omnia opera ejus repetita sit, quoties dies nominatus est, et in ipso septimo in quo requievit ab operibus suis.

CAPUT XXII.

Lux spiritalis quomodo diei et noctis vicissitudinem exhibuisse intelligitur.

XXXIX. Sed quoniam lux corporalis antequam fieret cœlum, quod firmamentum vocatur, in quo etiam luminaria facta sunt, quo circuitu vel quo processu et recessu vices diei et noctis exhibere potuerit, non invenimus; istam quæstionem relinquere non debemus sine aliqua nostræ prolatione sententiæ, ut sit lux illa quæ primitus creata est, non corporalis, sed spiritalis est, sicut post tenebras facta est, ubi intelligitur a sua quadam informitate ad Creatorem conversa atque formata, ita et post vesperam fiat mane, cum post cognitionem suæ propriæ naturæ, qua non est quod Deus, refert se ad laudandam lucem quod ipse Deus est, cujus contemplatione formatur. Et quia cæteræ creaturæ, quæ infra ipsam fiunt, sine cognitione ejus non fiunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut ejus repetitione fiant tot dies, quo-

[1] Gen. II, 1.

ties distinguuntur rerum genera creatarum, perfectione senarii numeri terminanda : ut vespera primi diei sit etiam sui cognitio, non se esse quod Deus est; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus, et inchoatur secundus, conversio sit ejus, qua id quod creata est, ad laudem referat Creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creaturæ quæ post ipsam fit, hoc est, firmamenti : quod in ejus cognitione fit prius cum dicitur : « Et sic est » factum; » deinde in natura ipsius firmamenti, quod conditur, cum additur etiam postea, jam dicto : « Et sic » est factum. Et fecit Deus firmamentum. » Deinde fit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa ejus natura cognoscit : quæ cognitio quoniam minor est, recte vesperæ nomine significatur. Postquam fit mane, quo concluditur secundus dies, et incipit tertius : in quo itidem mane conversio est lucis hujus, id est, diei hujus ad laudandum Deum, quod operatus sit firmamentum, et percipiendam de Verbo ejus cognitionem creaturæ, quæ condenda est post firmamentum. Ac per hoc cum dicit Deus : « Congregetur aqua, » quæ est sub cœlo, in collectionem unam, et appareat » arida, » cognoscit hoc illa lux in Verbo Dei, quo id dicitur; et ideo sequitur : « Et sic est factum, » hoc est in ejus cognitione ex Verbo Dei : deinde cum additur : « Et congregata est aqua, etc. » cum jam dictum esset : « Et sic factum est, » in suo genere ipsa creatura fit : quæ item cum in suo genere facta cognoscitur ab ea luce, quæ jam in Verbo Dei faciendam cognoverat, fit tertio vespera : et inde hoc modo cætera usque ad mane post vesperam sexti diei.

CAPUT XXIII.

Cognitio rerum in Verbo Dei, et in se ipsis.

XL. Multum quippe interest inter cognitionem rei cujusque in Verbo Dei, et cognitionem ejus in natura ejus, ut illud merito ad diem pertineat, hoc ad vesperam. In comparatione enim lucis illius quæ in Verbo Dei conspicitur, omnis cognitio qua creaturam quamlibet in se ipsa novimus, non immerito nox dici potest : quæ rursus tantum differt ab errore vel ignorantia eorum, qui nec ipsam creaturam sciunt, ut in ejus comparatione non incongrue dicatur dies. Sicut ipsa vita fidelium quæ in hac carne atque in hoc sæculo ducitur, in comparatione vitæ infidelis atque impiæ non irrationabiliter lux et dies appellatur, dicente Apostolo : « Fuistis aliquando tenebræ, » nunc autem lux in Domino[1] ; » et illud ; « Abjiciamus » opera tenebrarum, et induamus nos arma lucis; sicut » in die honeste ambulemus[2] : » qui tamen dies nisi rursus in comparatione illius diei, quo æquales Angelis facti videbimus Deum sicuti est, ipse quoque nox esset, non hic prophetiæ lucerna indigeremus; unde apostolus Petrus dicit : « Habemus certiorem propheticum sermonem, cui » bene facitis intendentes sicut lucernæ lucenti in obscuro » loco, donec dies lucescat, et lucifer oriatur in cordibus » vestris[3]. »

[1] Eph. v, 8. — [2] Rom. xiii, 12. — [3] 2 Pet. i, 19.

CAPUT XXIV.

Scientia Angelorum.

XLI. Quapropter cum sancti Angeli, quibus post resurrectionem coæquabimur, si viam (quod nobis Christus factus est) usque in finem tenuerimus, semper videant faciem Dei, Verboque ejus unigenito Filio sicut Patri æqualis est, perfruantur, in quibus prima omnium creata est sapientia; procul dubio universam creaturam, in qua ipsi sunt principaliter conditi, in ipso Verbo Dei prius noverunt, in quo sunt omnium, etiam quæ temporaliter facta sunt, æternæ rationes, tanquam in eo per quod facta sunt omnia: ac deinde in ipsa creatura, quam sic noverunt tanquam infra despicientes, eamque referentes ad illius laudem, in cujus incommutabili veritate rationes secundum quas facta est, principaliter vident. Ibi ergo tanquam per diem, unde et concordissima unitas eorum ejusdem veritatis participatione dies est primitus creatus: hic autem tanquam per vesperam: sed continuo fit mane, (quod in omnibus sex diebus animadverti potest;) quia non remanet angelica scientia in eo quod creatum est, quin hoc continuo referat ad ejus laudem atque charitatem, in quo id non factum esse, sed faciendum fuisse cognoscitur, in qua veritate stando dies est. Nam si vel ad se ipsam natura angelica converteretur, seque amplius delectaretur quam illo, cujus participatione beata est; intumescens superbia caderet, sicut diabolus: de quo suo loco loquendum est, cum de serpente hominis seductore sermo debitus flagitabitur.

CAPUT XXV.

Cur sex diebus non addatur nox.

XLII. Quia ergo Angeli creaturam in ea ipsa creatura sic sciunt, ut ei scientiæ electione ac dilectione præponant quod eam sciunt in veritate, per quam facta sunt omnia, participes ejus effecti; ideo per omnes sex dies non nominatur nox, sed post vesperam et mane dies unus: item post vesperam et mane dies secundus; deinde post vesperam et mane dies tertius: ac sic usque in mane sexti diei, unde incipit septimus quietis Dei, quamvis cum suis noctibus, dies tamen non noctes narrantur. Tunc enim nox ad diem pertinet, non dies ad noctem, cum sublimes et sancti Angeli id quod creaturam in ipsa creatura noverunt; referunt ad illius honorem et amorem, in quo æternas rationes quibus creata est contemplantur; eaque concordissima contemplatione sunt unus dies, quem fecit Dominus, cui conjungetur Ecclesia de hac peregrinatione liberata, ut et nos exultemus et jocundemur in eo[1].

CAPUT XXVI.

Numerus dierum quomodo accipiendus.

XLIII. Hujus ergo diei, cujus et vespera et mane secundum supra dictam rationem accipi potest, sexta repe-

[1] Psal. cxvii, 24.

titione consummata est universa creatura: factumque est mane, quo finiretur sextus dies; et unde inciperet septimus vesperam non habiturus, quia Dei requies non est creatura; quæ cum per dies cæteros conderetur, aliter in se ipsa facta cognoscebatur, quam in illo cujus in veritate facienda videbatur, cujus cognitionis quasi decolor species vesperam faciebat. Non itaque jam forma ipsius operis dies, et terminus vespera, et alterius operis initium mane, in hac rerum conditarum narratione debet intelligi; ne cogamur contra Scripturam dicere, præter sex dies conditam diei septimi creaturam, aut ipsum diem septimum nullam esse creaturam: sed dies ille quem fecit Deus, per opera ejus ipse repetitur, non circuitu corporali, sed cognitione spiritali, cum beata illa societas Angelorum et primitus contemplatur in Verbo Dei, quo dicit Deus: « Fiat; » atque ideo prius in ejus cognitione fit, cum dicitur: « Et sic est factum; » et postea rem ipsam factam, in ea ipsa cognoscit, quod significatur facta vespera; et eam deinde cognitionem rei factæ ad illius veritatis laudem refert, ubi rationem viderat faciendæ, quod significatur facto mane. Ac sic per omnes illos dies unus est dies, non istorum dierum consuetudine intelligendus, quos videmus solis circuitu determinari atque numerari; sed alio quodam modo, a quo et illi tres dies, qui ante conditionem istorum luminarium commemorati sunt, alieni esse non possunt. Is enim modus non usque ad diem quartum, ut inde jam istos usitatos cogitaremus, sed usque ad sextum septimumque perductus est; ut longe aliter accipiendus sit dies et nox, inter quæ duo divisit Deus, et aliter iste dies et nox, inter quæ dixit ut dividant luminaria quæ creavit, cum ait: « Et dividant inter » diem et noctem[1]. » Tunc enim hunc diem condidit,

[1] Gen. I, 14.

cum condidit solem, cujus præsentia eumdem exhibet diem : ille autem dies primitus conditus jam triduum peregerat, cum hæc luminaria illius diei quarta repetitione creata sunt.

CAPUT XXVII.

Usitati dies hebdomadæ longe dispares septem diebus Geneseos.

XLIV. Quapropter quod illum diem vel illos dies, qui ejus repetitione numerati sunt, in hac nostra mortalitate terrena experiri ac sentire non possumus, et si quid ad eos intelligendos conari possumus, non debemus temerariam præcipitare sententiam, tanquam de his aliud sentiri congruentius probabiliusque non possit; istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomadam, cujus cursu et recursu tempora rapiuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus.

CAPUT XXVIII.

Interpretatio data de luce et die spiritali non existimetur impropria et figurata.

XLV. Nec quisquam arbitretur illud, quod dixi de luce spiritali, et de condito die spiritali et angelica crea-

tura, et de contemplatione quam habet in Verbo Dei, et de cognitione qua in se ipsa creatura cognoscitur, ejusque relatione ad laudem incommutabilis veritatis, ubi prius ratio videbatur rei faciendæ, quæ cognita est facta, non jam proprie, sed quasi figurate atque allegorice convenire ad intelligendum diem et vesperam et mane : sed aliter quidem quam in hac consuetudine quotidianæ lucis hujus et corporalis; non tamen tanquam hic proprie, ibi figurate. Ubi enim melior et certior lux, ibi verior etiam dies : cur ergo non et verior vespera et verius mane? Nam si in istis diebus habet quamdam declinationem suam lux in occasum, quam vesperæ nomine nuncupamus, et ad ortum iterum reditum, quod mane dicimus, cur et illic vesperam non dicamus, cum a contemplatione Creatoris creatura dispicitur, et mane cum a cognitione creaturæ in laudem Creatoris assurgitur? Neque enim et Christus sic dicitur lux, quomodo dicitur lapis; sed illud proprie, hoc utique figurate. Quisquis ergo non eam quam pro nostro modulo vel indagare vel putare potuimus, sed aliam requirit in illorum dierum enumeratione sententiam, quæ non in prophetia figurate, sed in hac creaturarum conditione proprie meliusque possit intelligi; quærat, et divinitus adjutus inveniat. Fieri enim potest ut etiam ego aliam his divinæ Scripturæ verbis congruentiorem fortassis inveniam. Neque enim ita hanc confirmo, ut aliam quæ præponenda sit, inveniri non posse contendam, sicut confirmo requiem Dei Scripturam sanctam, non quasi post lassitudinem vel curæ molestiam, nobis insinuare voluisse.

CAPUT XXIX.

In angelica cognitione dies, vespera et mane.

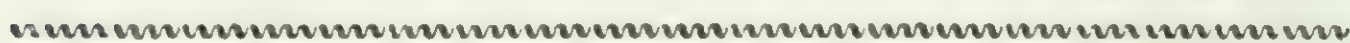
XLVI. Quamobrem potest aliquis fortasse mecum disputando certare, ut dicat sublimium cœlorum Angelos non alternatim contueri, primo rationes creaturarum incommutabiliter in Verbi Dei incommutabili veritate, ac deinde ipsas creaturas, et tertio earum etiam in se ipsis cognitionem ad laudem referre Creatoris, sed eorum mentem mirabili facilitate hæc omnia simul posse. Numquid tamen dicet, aut si quisquam dixerit audiendus est, illam cœlestem in Angelorum millibus civitatem, aut non contemplari Creatoris æternitatem, aut mutabilitatem ignorare creaturæ, aut ex ejus quoque inferiore quadam cognitione non laudare Creatorem? Simul hoc totum possint, simul hoc totum faciant : possunt tamen et faciunt. Simul ergo habent et diem, et vesperam, et mane.

CAPUT XXX.

Nihilo ignobilior angelica scientia, licet in hac sit vespera et mane.

XLVII. Neque enim verendum est, ne forte qui est idoneus jam illa sentire, ideo non putet hoc ibi posse fieri, quia in his diebus, qui solis hujus circuitu peraguntur, fieri non potest. Et hoc quidem non potest eisdem par-

tibus terræ : universum autem mundum quis non videat, si attendere velit, et diem ubi sol est, et noctem ubi non est, et vesperam unde discedit, et mane quo accedit, simul habere? Sed nos plane in terris hæc omnia simul habere non possumus : nec ideo tamen istam terrenam conditionem lucisque corporeæ temporalem localemque circuitum illi patriæ spiritali coæquare debemus, ubi semper est dies in contemplatione incommutabilis veritatis, semper vespera in cognitione in se ipsa creaturæ, semper mane etiam ex hac cognitione in laude Creatoris. Quia non ibi abscessu lucis superioris, sed inferioris cognitionis distinctione fit vespera; nec mane tanquam nocti ignorantiæ scientia matutina succedat, sed quod vespertinam etiam cognitionem in gloriam Conditoris attollat. Denique et ille nocte non nominata, « Vespere, inquit, » et mane et meridie enarrabo et annuntiabo; et exau» dies vocem meam [1] : » hic fortasse per temporum vices, sed tamen, quantum puto, significans quid sine temporum vicibus ageretur in patria, cui ejus peregrinatio suspirabat.

CAPUT XXXI.

Initio creationis rerum quomodo non simul dies, vespera et mane in angelica cognitione.

XLVIII. Sed numquid si jam nunc simul ista omnia gerit atque habet angelica illa societas et unitas diei, quem primitus condidit Deus, tunc etiam cum hæc conderentur simul hæc habuit? Nonne per omnes sex dies,

[1] Psal. LIV, 18.

cum ea quæ per singulos Deo condere placuit, conderentur, primo hæc accipiebat in Verbo Dei, ut in ejus notitia primitus fierent, cum dicebatur, « Et sic est factum; » deinde cum facta essent, in sua propria natura qua sunt, Deoque placuissent quia bona sunt, tunc itidem ea cognoscebat alia quadam inferiore cognitione, quæ nomine vesperæ significata est; ac deinde facta vespera fiebat mane, cum de suo Deus opere laudaretur, et alterius creaturæ quæ deinceps facienda erat, ex Dei Verbo notitia, prius quam fieret, acciperetur? Non ergo tunc simul omnia, et dies et vespera et mane; sed singillatim, per ordinem quem Scriptura commemorat.

CAPUT XXXII.

Si tunc ista omnia simul in Angelorum scientia, saltem non sine quodam ordine fuerunt.

XLIX. An etiam tunc simul omnia, quia non secundum temporum moras, sicut fiunt dies isti, cum oritur et occidit sol, et in locum suum redit, ut rursus oriatur; sed secundum potentiam spiritalem mentis angelicæ, cuncta quæ voluerit simul notitia facillima comprehendentem? Nec ideo tamen sine ordine, quo apparet connexio præcedentium sequentiumque causarum. Neque enim cognitio fieri potest, nisi cognoscenda præcedant, quæ item priora sunt in Verbo, per quod facta sunt omnia quam in iis quæ facta sunt omnibus. Mens itaque humana prius hæc quæ facta sunt, per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanæ modulo capit : et deinde quærit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabi-

liter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia ejus, per ea quæ facta sunt, intellecta conspicere. Quod quanta tarditate ac difficultate agat, et quanta temporis mora propter corpus corruptibile quod aggravat animam, etiam quæ ferventissimo studio rapitur ut instanter ac perseveranter hoc agat, quis ignorat? Mens vero angelica pura charitate inhærens Verbo Dei, posteaquam illo ordine creata est, ut præcederet cætera, prius ea vidit in Verbo Dei facienda, quam facta sunt : ac sic prius in ejus fiebant cognitione, cum Deus dicebat ut fierent, quam in sua propria natura : quæ itidem facta in eis ipsis etiam cognovit, minore utique notitia, quæ vespera dicta est. Quam notitiam sane præcedebant quæ fiebant; quia præcedit cognitionem quidquid cognosci potest. Nisi enim prius sit quod cognoscatur, cognosci non potest. Post hoc si eo modo sibi placeret, ut amplius se ipsa quam Creatore suo delectaretur : non fieret mane, id est, non de sua cognitione in laudem Creatoris assurgeret. Cum vero factum est mane, faciendum erat aliud et cognoscendum Deo dicente, « Fiat; » ut prius itidem fieret in cognitione mentis angelicæ : et posset rursus dici, « Et sic est factum; » ac deinde in natura propria, ubi subsequente vespera nosceretur.

L. Ac per hoc etiamsi nulla hic morarum temporalium sint intervalla, præcessit tamen ratio condendæ creaturæ in Verbo Dei, cum dixit : « Fiat lux. » Et secuta est ipsa lux, qua angelica mens formata est, atque in sua natura facta est, non autem alibi sequebatur ut fieret : et ideo non prius dictum est, « Et sic est factum; et postea dictum, « Et fecit Deus lucem : » sed continuo post Verbum Dei facta est lux, adhæsitque creanti luci lux creata, videns illam et se in illa, id est, rationem qua facta est. Vidit etiam se in se, id est, distante quod factum est ab eo qui

fecit. Et ideo cum placuisset Deo factum videnti quia bonum est, et divisa esset lux a tenebris, et vocata lux dies, et tenebræ nox; facta est et vespera : quia necessaria erat et ista cognitio, qua distingueretur a Creatore creatura, aliter in se ipsa cognita quam in illo : atque inde mane ad aliud præcognoscendum, quod fuerat verbo Dei faciendum, prius in cognitione mentis angelicæ, deinde in natura ipsius firmamenti. Et ideo dixit Deus : « Fiat firmamentum; et sic est factum, » in cognitione creaturæ spiritalis, hoc prius quam fieret in eo ipso prænoscentis. Deinde « Fecit Deus firmamentum, » jam utique ipsam firmamenti naturam, cujus minor esset tanquam vespertina cognitio : ac sic usque ad omnium operum finem, et usque ad requiem Dei, quæ non habet vesperam, quia non est facta sicut creatura, ut posset etiam ipsius geminari cognitio, tanquam prior et major in Verbo Dei sicut in die, et posterior ac minor in se ipsa sicut in vespera.

CAPUT XXXIII.

An simul omnia, an per intervalla dierum condita fuerint.

LI. Sed si omnia mens simul angelica potest, quæ singillatim per ordinem connexarum causarum sermo distinguit, numquid etiam quæ fiebant, velut ipsum firmamentum, velut aquarum congregatio, speciesque terrarum nudata, velut fruticum et arborum germinatio, luminarium et siderum conformatio, aquatilia terrestriaque animantia simul omnia facta sunt? annon potius per

intervalla temporum secundum præfinitos dies? An forte non sicut ea secundum motus eorum naturales nunc experimur, ita etiam cum primitus instituta sunt cogitare debemus; sed secundum mirabilem atque ineffabilem virtutem Sapientiæ Dei, « Quæ attingit a fine usque ad » finem fortiter, et disponit omnia suaviter[1] ? » Neque enim et ipsa gradibus attingit, aut tanquam gressibus pervenit. Quapropter quam facilis ei efficacissimus motus est, tam facile Deus condidit omnia, quoniam per illam sunt condita : ut hoc quod nunc videmus temporalibus intervallis ea moveri ad peragenda quæ suo cuique generi competunt, ex illis insitis rationibus veniat, quas tanquam seminaliter sparsit Deus in ictu condendi, « Cum dixit, et » facta sunt, mandavit, et creata sunt[2]. »

LII. Non itaque tarde institutum est, ut essent tarda quæ tarda sunt; nec ea mora condita sunt sæcula, qua transcurrunt. Hos enim numeros tempora peragunt, quos cum crearentur, non temporaliter acceperunt. Alioquin si rerum naturales motiones, dierumque istorum, quos novimus, usitata spatia, cum hæc primitus verbo Dei facta sunt, cogitemus; non uno die opus erat, sed pluribus, ut ea quæ radicibus pullulant, terramque vestiunt, subter primitus germinarent; deinde certo numero dierum pro suo quæque genere in auras erumperent, etiamsi hoc usque fieret, quod de creata natura eorum die uno, id est, tertio factum Scriptura narravit. Deinde quot diebus opus erat, ut aves volarent, si a suis primordiis existentes, ad plumas et pennas per naturæ suæ numeros pervenerunt? An forte ova tantum creata erant, cum quinto die dictum est, quod ejecerint aquæ omne volatile pennatum secundum suum genus? Aut si propterea recte hoc dici potuit, quia in illo humore ovorum jam erant omnia,

[1] Sap. VIII, 1. — [2] Psal. XXXII, 9.

quæ per numeros certos dierum coalescunt, et explicantur quodam modo, quia inerant jam ipsæ numerosæ rationes incorporaliter corporeis rebus intextæ ; cur non et ante ova idipsum recte dici potuerit ; cum jam eædem rationes in elemento humido fierint, quibus alites per temporales sui cujusque generis moras oriri et perfici possent ? De quo enim Creatore Scriptura ista narravit, quod sex diebus consummaverit omnia opera sua[1], de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul. Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul[2]. Quid ergo opus erat sex dies tam distincte dispositeque narrari ? Quia scilicet ii qui non possunt videre quod dictum est, « Creavit omnia » simul, » nisi cum eis sermo tardius incedat, ad id quo eos ducit, pervenire non possunt.

CAPUT XXXIV.

Omnia et simul facta, et nihilominus per sex dies facta.

LIII. Quomodo ergo dicimus sexies repetitam lucis illius præsentiam per angelicam cognitionem a vespera ad mane cum ipsa tria simul, id est, et diem et vesperam et mane, semel ei habere suffecerit : cum simul universam creaturam, sicut simul facta est, et in primis atque incommutabilibus rationibus, per quas condita est, contemplaretur propter diem, et in ejus ipsius natura cognosceret propter vesperam, et Creatorem ex ipsa etiam

[1] Gen. II, 2. — [2] Eccli. XVIII, 1.

inferiore cognitione propter mane laudaret? Aut quomodo præcedebat mane, ut in Verbo cognosceret quid esset Deo postea faciendum, idipsum etiam consequenter vespere cognitura, si prius et posterius nihil factum est, quia simul omnia facta sunt? Imovero et prius atque posterius per sex dies quæ commemorata sunt facta sunt, et simul omnia facta sunt: quia et hæc Scriptura, quæ per memoratos dies narrat opera Dei, et illa quæ simul eum dicit fecisse omnia, verax est; et utraque una est, quia uno Spiritu veritatis inspirante conscripta est.

LIV. Sed in his rebus, in quibus quid prius sit vel posterius, intervalla temporum non demonstrant, quamvis utrumque dici possit, id est, et simul, et prius, et posterius, facilius tamen intelligitur quod dicitur simul, quam quod prius atque posterius: velut cum solem intuemur orientem, certe manifestum est, quod ad eum acies nostra pervenire non posset, nisi transiret totum aëris cœlique spatium, quod inter nos et ipsum est: hoc autem cujus longinquitati sit, quis æstimare sufficiat? Nec utique perveniret eadem acies vel radius oculorum nostrorum ad transeundum aërem, qui est super mare, nisi prius transisset eum, qui est super terram, in qualibet mediterranea regione simus, ab eo loco ubi sumus usque ad littus maris. Deinde si ad eamdem lineam contuitus nostri adhuc post mare terræ adjacent, eum quoque aërem, qui super illas transmarinas terras est, transire acies nostra non potest, nisi prius peracto spatio aëris illius, qui super mare quod prius occurrit, extenditur. Faciamus jam post illas transmarinas terras nonnisi Oceanum remanere; numquid et aërem qui super Oceanum diffunditur, potest transire acies nostra, nisi prius transierit quidquid aëris citra Oceanum supra terram est? Oceani autem magnitudo incomparabilis perhibetur; sed quantacumque sit, prius

oportet aërem, qui supra est, transeat radii nostrorum oculorum; et postea quidquid ultra est, tum demum ad solem perveniant, quem videmus. Num igitur quia toties hic diximus prius et postea, ideo non simul omnia uno ictu transit noster obtutus? Si enim clausis oculis faciem contra visuri solem ponamus, nonne mox ut eos aperuerimus, ibi potius aciem nostram nos invenisse, quam illuc eam perduxisse putabimus; ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse videantur, quam illa quo intenderat pervenisse? Et certe iste corporeæ lucis est radius, emicans ex oculis nostris, et tam longe posita tanta celeritate contingens, ut æstimari compararique non possit. Nempe hic et illa omnia tam ampla immensaque spatia simul uno ictu transiri manifestum est, et quod prius posteriusque transeatur, nihilominus certum est.

LV. Merito resurrectionis nostræ celeritatem cum exprimere vellet Apostolus, in ictu oculi dixit fieri[1]. Neque enim aliquid in rerum corporearum motibus vel ictibus potest celerius inveniri. Quod si oculorum carnalium acies celeritate tantum potest, quid mentis acies vel humanæ, quanto magis angelicæ? Quid jam de ipsius summæ Dei Sapientiæ celeritate dicatur, quæ attingit ubique propter suam munditiem, et nihil inquinatum in eam incurrit[2]? In his ergo quæ simul facta sunt, nemo videt quid prius posteriusve fieri debuerit, nisi in illa Sapientia, per quam facta sunt omnia per ordinem simul.

[1] I Cor. xv, 52. — [2] Sap. vii, 24.

CAPUT XXXV.

Conclusio de diebus Geneseos.

LVI. Dies ergo ille, quem Deus primitus fecit, si spiritalis rationalisque creatura est, id est, Angelorum supercœlestium atque Virtutum, præsentatus est omnibus operibus Dei hoc ordine præsentiæ, quo ordine scientiæ, qua et in Verbo Dei facienda prænosceret, et in creatura facta cognosceret, non per intervallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in connexione creaturarum, in efficacia vero Creatoris omnia simul. Sic enim fecit quæ futura essent, ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo facta currerent tempora. Ac per hoc isti dies septem, quos lux corporis cœlestis circumeundo explicat, atque replicat, secundum quamdam umbram significationis admonent nos quærere illos dies in quibus lux creata spiritalis omnibus operibus Dei per senariam numeri perfectionem præsentari potuerit; atque inde septimam requiem Dei mane habere, et vesperam non habere; ut non sit hoc Deo requievisse in die septimo, tanquam ipso die septimo eguerit ad requiem suam; sed quod in conspectu Angelorum suorum requieverit ab omnibus operibus suis, quæ fecit, non utique nisi in se ipso, qui factus non est; id est, ut creatura ejus angelica, quæ cognoscendis omnibus operibus ejus in ipso et in illis, tanquam dies cum vespera præsentata est, nihil post omnia valde bona opera ejus melius cognosceret, quam illum ab omnibus in se ipso requiescere, nullo eorum egentem quo sit beatior.

LIBER V.

DE EO QUOD SCRIPTUM EST IN CAPITE II GENESEOS : « HIC EST LIBER CREATURÆ COELI, etc. » USQUE AD ILLUD : « FONS AUTEM ASCENDEBAT DE TERRA, ETC. »

CAPUT I.

Sex vel septem Genesis dies unius diei repetitione numerari potuisse.

I. « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum factus » est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride » agri, antequam esset super terram, et omne fœnum » agri, antequam exortum est. Non enim pluerat super » terram Deus : et homo non erat qui operaretur terram. » Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem » faciem terræ[1]. » Nunc certe firmior fit illa sententia, qua intelligitur unum diem fecisse Deum, unde jam illi sex vel septem dies unius hujus repetitione numerari potuerint : quandoquidem apertius sancta Scriptura jam dicit, concludens quodam modo cuncta quæ ab initio usque ad hunc locum dixerat, atque infert : « Hic est liber » creaturæ, vel facturæ cœli et terræ, cum factus est » dies. » Neque enim quisquam dicturus est cœlum et terram hic ita commemorata, sicut dictum erat antequam conditus insinuaretur dies : « In principio fecit Deus cœ- » lum et terram[2]. » Illud enim si eo modo intelligitur,

[1] Gen. II, 4-6. — [2] Id. I, 1.

ut aliquid Deus fecerit sine die, prius quam faceret diem, qua ratione id possit accipi, suo loco dixi, quod dicendum putavi, nulli intercludens melius intelligendi licentiam. Nunc autem : « Hic est, inquit, liber creaturæ cœli et » terræ, cum factus est dies : » satis, ut opinor, ostendens non hic se ita commemorasse cœlum et terram, sicut in principio antequam fieret dies, cum tenebræ essent super abyssum, sed quomodo factum est cœlum et terra, cum factus est dies, id est, jam formatis atque distinctis partibus et generibus rerum, quibus universa creatura disposita atque composita reddit hanc speciem, quæ mundus vocatur.

II. Illud hic ergo cœlum commemoratum est, quod cum creasset Deus, firmamentum vocavit, cum omnibus quæ in illo sunt; et ea terra, quæ cum abysso imum obtinet locum, cum omnibus quæ in ea sunt. Sequitur enim et adjungit : « Fecit Deus cœlum et terram; » ut cœli et terræ nomine et præmisso antequam factum diem commemoraret, et repetitio commemorasset, non sinat suspicari, ita se nunc cœlum et terram nominasse, sicut in principio antequam esset creatus dies. Sic enim verba contexuit : « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum » factus est dies, fecit Deus cœlum et terram : » ut si quisquam velit sic intelligere quod superius positum est : « Liber creaturæ cœli et terræ, » quemadmodum dictum est : « In principio fecit Deus cœlum et terram, » prius quam conderet diem, quia prius et hic commemorata sunt cœlum et terra, et postea factus dies; corrigatur subsequentibus verbis : quia et post commemoratum factum diem rursus cœli et terræ nomen adjunctum est.

III. Quanquam et hoc quod positum est, « cum, » et sic adjunctum, « factus est dies, » cuivis contentioso ex-

torqueat alium esse intellectum non posse. Si enim ita esset interpositum, ut diceretur: « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, factus est dies, fecit Deus cœlum et terram; » quisquam forte arbitraretur librum creaturæ cœli et terræ sic appellatum, quomodo appellatum est in principio cœlum et terra, ante conditum diem; ac deinde subjunctum, « Factus est dies, » sicut ibi postea narratum est, quod Deus fecerit diem: inde continuo rursus dictum: « Fecit Deus cœlum et terram, » tanquam sic jam quemadmodum hæc facta sunt post conditum diem. Sed quia ita interpositum est ut diceretur, « Cum factus est dies; » sive hoc superioribus verbis connectas, ut sit una sententia: « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum fac» tus est dies; » sive inferioribus, ut item hoc modo sit plena sententia: « Cum factus est dies, fecit Deus cœlum » et terram; » procul dubio cogit eo modo se intelligi cœlum et terram commemorasse, quomodo facta sunt, cum factus est dies. Deinde cum dictum esset: « Fecit » Deus cœlum et terram; » additum est, « Et omne viride » agri: » quæ certe manifestum est tertio die facta. Unde liquidius apparet eumdem illum esse unum diem quem fecit Deus, quo repetito, factus est et secundus, et tertius, et cæteri usque ad septimum diem.

CAPUT II.

Viride agri cur additum.

IV. Cum autem nomine cœli et terræ, usitato more Scripturarum, nunc universam creaturam voluerit accipi, quæri potest cur addiderit, » Et omne viride agri; » quod

mihi videtur ideo posuisse, ut significantius intimaret quem diem commendaverit, quod ait, « Cum factus est » dies. » Cito enim quisquam putaret hunc diem lucis corporeæ commendatum, quo circumeunte nobis vicissitudo diurni nocturnique temporis exhibetur. Sed cum creaturarum conditarum ordinem recolimus, et invenimus omne viride agri tertio die creatum, antequam sol fieret, qui quarto die factus est, cujus præsentia dies iste quotidianus usitatusque peragitur; quando audimus : « Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et » omne viride agri, » admonemur de ipso die cogitare, quem sive corporalem nescio qua luce nobis incognita, sive spiritalem in societate unitatis angelicæ, non tamen talem qualem hic novimus, intellectu vestigare conemur.

CAPUT III.

Ex narrationis ordine intelligitur omnia simul creata fuisse.

V. Illud etiam non ab re fuerit intueri, quod cum posset dicere : « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum « fecit Deus cœlum et terram, » ut in cœlo et terra intelligeremus quidquid in eis est, sicut loqui divina Scriptura consuevit, ut nomine cœli et terræ sæpissime, interdum addito et maris, universam insinuet creaturam, aliquando adjungens et dicens : « Et quæ sunt in eis : » ut quidquid horum diceret, ibi intelligeremus et diem, sive quem primitus condidit, sive istum quem præsentia solis fecit:

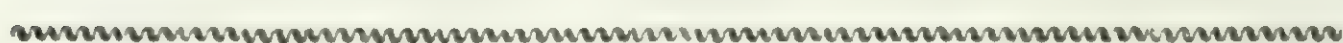
[1] Psal. CXLV, 6.

non ita dixit, sed interposuit diem dicens : « Cum factus » est dies. » Nec ita locutus est ut diceret : « Hic est liber creaturæ diei et cœli et terræ ; » tanquam hoc ordine, quo facta narrantur. Nec ita : « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum factus est dies et cœlum et terra, cum fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri. » Nec ita : « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum fecit Deus diem, et cœlum et terram, et omne viride agri : « hos enim magis locutionis modos loquendi consuetudo poscebat. Sed ait : « Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum factus est dies, » fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri : » tanquam illud insinuans, cum factus est dies, tunc fecisse Deum cœlum et terram, et omne viride agri.

VI. Porro autem superior narratio factum diem primitus indicat, eumque unum diem deputat, post quem secundum annumerat, quo factum est firmamentum ; et tertium, quo species terræ marisque digestæ sunt, et lignum atque herbam terra produxit. An forte hoc illud est, quod in libro superiore moliebamur ostendere, simul Deum fecisse omnia ; quandoquidem narrationis illa contextio, cum sex dierum ordine creata cuncta et consummata memorasset, nunc ad unum diem omnia rediguntur nomine cœli et terræ, etiam fruticum adjuncto genere? Nimirum propter quod supra dixi, ut si fortassis ex hac nostra consuetudine intelligeretur dies, corrigeretur lector, cum recoleret viride agri ante istum solarem diem Deum dixisse ut terra produceret. Ita jam non ex alio Scripturæ sanctæ libro profertur testimonium quod omnia simul Deus creaverit[1], sed vicina testificatio paginæ consequentis ex hac re nos admonet, dicens : « Cum factus est dies, fecit Deus cœlum » et terram, et omne viride agri : » ut istum diem et

[1] Eccli. XVIII, I.

septies intelligas repetitum, ut fierent septem dies; et cum audis tunc facta omnia, cum factus est dies, illam senariam vel septenariam repetitionem sine intervallis morarum spatiorumque temporalium factam, si possis, apprehendas; si nondum possis, hæc relinquas conspicienda valentibus: tu autem Scriptura non deserente infirmitatem tuam, et materno incessu tecum tardius ambulante proficias; quæ sic loquitur, ut altitudine superbos irrideat, profunditate attentos terreat, veritate magnos pascat, affabilitate parvulos nutriat.

CAPUT IV.

Cur fœnum antequam exoriretur factum fuisse dicitur.

VII. Quid sibi ergo vult etiam quod sequitur: nam ita sermo contexitur: « Cum factus est dies, fecit Deus cœlum » et terram, et omne viride agri, antequam esset super » terram, et omne fœnum agri, antequam exortum est[1]. » Quid est hoc? Nonne quærendum est ubi ea fecerit, antequam essent super terram, et antequam exorta sunt? Quis enim non proclivius crederet tunc ea Deum fecisse, cum exorta sunt, non antequam exorta sunt, nisi admoneretur hoc divino eloquio ista Deum fecisse antequam exorirentur, ut si ubi facta sint, invenire non possit, credat tamen ante facta quam exorta, quisquis huic Scripturæ pie credit; impie quippe non credit.

VIII. Quid ergo dicemus? An quod nonnulli putaverunt in ipso Verbo Dei facta omnia, antequam exoriren-

[1] Gen: II, 4.

tur in terra? Sed si hoc modo facta sunt, non cum factus est dies, sed antequam fieret dies, facta sunt: aperte autem Scriptura dicit: » Cum factus est dies, fecit Deus cœ- » lum et terram, et omne viride agri antequam esset super » terram, et omne fœnum antequam exoriretur. » Si ergo cum factus est dies, non utique antequam fieret dies: ac per hoc non in Verbo, quod Patri coæternum est antequam dies, antequam omnino aliquid fieret; sed cum factus est dies. Nam illa, quæ in Verbo Dei ante omnem creaturam sunt, non utique facta sunt: hæc autem facta sunt, cum factus est dies, sicut Scripturæ verba declarant: sed tamen antequam essent super terram, antequam exorirentur, quod de viribus et fœno agri dictum est.

IX. Ubi ergo? An in ipsa terra causaliter et rationaliter; sicut in seminibus jam sunt omnia, antequam evolvant quodam modo, atque explicent incrementa et species suas per numeros temporum? Sed ista semina, quæ videmus, jam super terram sunt, jam exorta sunt: annon erant super terram, sed infra terram; et ideo antequam exorta sunt, facta sunt, quia tunc exorta sunt, cum semina germinarunt, et accessu incrementorum in auras eruperunt, quod per moras temporum nunc fieri videmus suo cuique generi distributas? Num ergo semina tunc facta sunt, cum factus est dies, et in ipsis erat omne viride agri, et omne fœnum, nondum ea specie qua sunt super terram jam exorta, sed ea vi qua sunt in rationibus seminum? Semina ergo primum terra produxit? Sed non ita Scriptura loquebatur, cum diceret: « Et produxit terra herbam » pabuli, vel herbam fœni, seminantem semen secun- » dum genus, et secundum similitudinem; et lignum » fructuosum faciens fructum, cujus semen suum in se » secundum genus super terram. » His enim verbis magis apparet semina esse orta ex herbis et lignis; non autem

illa ex seminibus, sed ex terra: præsertim quia et ipsa verba Dei sic se habent. Non enim ait: « Germinent semina in terra herbam fœni, et lignum fructuosum; » sed ait: « Germinet terra herbam fœni seminantem semen; » ut semen ex herba, non herbam insinuaret ex semine. « Et » sic est factum, et produxit terra; » id est, prius sic est factum in cognitione illius diei, et produxit terra jam, ut hoc fieret etiam in ipsa creatura, quæ condita est.

X. Quomodo ergo antequam essent super terram, et antequam exorirentur; quasi aliud eis fuerit fieri cum cœlo et terra, quando factus est dies ille inusitatus atque incognitus nobis, quem primum Deus fecit; aliud autem exoriri super terram, quod non fit nisi per hos dies, quos circuitus solis facit per temporum moras suo cuique generi accommodatas? Quod si ita est, diesque ille societas atque unitas super cœlestium Angelorum atque Virtutum est; procul dubio longe aliter nota est Angelis creatura Dei, aliter nobis: excepto quod eam in Verbo Dei noverunt, per quod facta sunt omnia, etiam in seipsa dico longe aliter notam eis esse quam nobis. Illis enim primordialiter, ut ita dicam, vel originaliter, sicut eam Deus primitus condidit, et post eam conditionem a suis operibus requievit, non condendo aliquid amplius: nobis autem secundum rerum antea conditarum administrationem, jam per ordines temporum, secundum quam Deus jam illis rebus per senariam perfectionem consummatis, usque modo operatur.

XI. Causaliter ergo tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum, id est, producendi accepisse virtutem. In ea quippe jam tanquam in radicibus, ut ita dixerim, temporum facta erant, quæ per tempora futura erant. Nam utique postea plantavit Deus paradisum juxta Orientem, et ejecit ibi de terra omne lignum speciosum ad as-

pectum, et bonum ad escam : nec tamen dicendum est eum aliquid tunc addidisse creaturæ, quod ante non fecerat; quod velut illi perfectioni, qua omnia bona valde sexto die consummavit, post esset addendum : sed quia jam omnes naturæ fruticum atque lignorum in prima conditione factæ fuerant, a qua conditione Deus requievit, movens deinde administransque per temporales cursus illa ipsa quæ condidit, et a quibus conditis requievit, non solum tunc plantavit paradisum, sed etiam nunc omnia quæ nascuntur. Quis enim alius etiam nunc ista creat, nisi qui usque nunc operatur? Sed creat hæc modo ex iis quæ jam sunt : tunc autem ab illo, cum omnino nulla essent, creata sunt, cum factus est dies ille, qui etiam ipse omnino non erat, spiritalis videlicet atque intellectualis creatura.

CAPUT V.

Ordo creationis rerum per sex dies, non intervallis temporum, sed connexione causarum.

XII. Factæ itaque creaturæ motibus cœperunt currere tempora : unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint inveniri ante tempora tempora. Motus enim si nullus esset vel spiritalis vel corporalis creaturæ, quo per præsens præteritis futura succederent; nullum esset tempus omnino. Moveri autem creatura non utique posset si non esset. Potius ergo tempus a creatura, quam creatura cœpit a tempore, utrumque autem ex Deo. « Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso sunt om-

» nia[1]. » Nec sic accipiatur quod dictum est, tempus a creatura cœpit, quasi tempus creatura non sit; cum sit creaturæ motus ex alio in aliud, consequentibus rebus secundum ordinationem administrantis Dei cuncta quæ creavit. Quapropter cum primam conditionem creaturarum cogitamus, a quibus operibus suis Deus in die septimo requievit; nec illos dies sicut istos solares, nec ipsam operationem ita cogitare debemus, quemadmodum nunc aliquid Deus operatur in tempore : sed quemadmodum operatus est unde inciperent tempora, quemadmodum operatus est omnia simul, præstans eis etiam ordinem, non intervallis temporum : sed connexione causarum, ut ea quæ simul facta sunt, senario quoque illius diei numero præsentato perficerentur.

XIII. Non itaque temporali, sed causali ordine prius facta est informis formabilisque materies, et spiritalis et corporalis, de qua fieret quod faciendum esset, cum et ipsa prius quam instituta est, non fuisset : nec instituta est nisi ab illo utique summo Deo et vero, ex quo sunt omnia; sive cœli et terræ nomine significata sit, quæ in principio fecit Deus ante unum illum diem quem condidit, propterea jam sic appellata, quia inde facta sunt cœlum et terra; sive nomine terræ invisibilis et incompositæ atque abyssi tenebrosæ, ut jam in primo libro tractatum est.

XIV. In his vero, quæ jam ex informitate formata sunt, evidentiusque appellantur creata vel facta vel condita, primum factus est dies. Oportebat enim ut primatum creaturæ obtineret illa natura, quæ creaturam per Creatorem, non Creatorem per creaturam posset agnoscere. Secundo firmamentum unde corporeus incipit mundus. Tertio species maris et terræ, atque in terra potentialiter, ut ita di-

[1] Rom. xi, 36.

cam, natura herbarum atque lignorum. Sic enim terra ad Dei verbum ea produxit antequam exorta essent, accipiens omnes numeros eorum quos per tempora exereret secundum suum genus. Deinde posteaquam hæc velut habitatio rerum condita est, quarto die luminaria et sidera creata sunt, ut prius pars mundi superior, rebus quæ intra mundum moventur visibilibus ornaretur. Quinto aquarum natura, quia cœlo aërique conjungitur, produxit ad Dei verbum indigenas suos, omnia scilicet natatilia et volatilia; et hæc potentialiter in numeris, qui per congruos temporum motus exererentur. Sexto terrestria similiter animalia, tanquam ex ultimo elemento mundi ultima; nihilominus potentialiter, quorum numeros tempus postea visibiliter explicaret.

XV. Hunc omnem ordinem creaturæ ordinatæ dies ille cognovit, et per hanc cognitionem sexies quodam modo præsentatus tanquam sex dies exhibuit, cum sit unus dies, ea quæ facta sunt, in Creatore primitus, et in ipsis consequenter agnoscens, nec in ipsis remanens, sed eorum etiam cognitionem posteriorem ad Dei referens dilectionem, vesperam et mane et meridiem in omnibus præbuit; non per moras temporum, sed propter ordinem conditorum. Postremo quietis sui Creatoris, qua in se requiescit ab omnibus operibus suis, notitiam repræsentans, in qua non habet vesperam, benedici et sanctificari ob hoc meruit. Unde ipsum septenarium nnmerum sancto Spiritui quodam modo dedicatum, commendat Scriptura, et novit Ecclesia.

XVI. Hic est ergo liber creaturæ cœli et terræ, quia in principio fecit Deus cœlum et terram, secundum materiæ quamdam, ut ita dicam, formabilitatem, quæ consequenter verbo ejus formanda fuerat, præcedens formationem suam, non tempore, sed origine. Nam utique cum

formaretur, primum factus est dies : cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fœnum agri antequam exoriretur, sicut tractavimus ; vel si quid liquidius et congruentius videri et dici potuit aut potuerit.

CAPUT VI.

De versiculo 5 capitis II *Geneseos, ubi sic legitur :* Non enim pluerat, etc. *An inde intelligendum omnia simul creata esse.*

XVII. Quod autem sequitur : « Non enim pluerat Deus » super terram, et homo non erat qui operaretur ter- » ram ; » quo pertineat, et quid nobis insinuet, indagare difficile est. Tanquam, ideo antequam exortum est, fecit Deus fœnum agri, quia nondum pluerat super terram : si enim post pluviam fœnum fecisset, pluvia magis exortum quam factum ab eo videretur ? Quid enim, quod post pluviam exoritur, ab alio fit nisi ab eodem Deo ? Cur autem non erat homo qui operaretur terram ? Nonne jam sexto die fecerat hominem, et septimo requieverat ab omnibus operibus suis? An hoc recapitulando commemorat, quoniam quando fecit Deus omne viride agri, et omne fœnum, nondum pluerat super terram, et nondum erat homo ? Tertio quippe die fecit ista, hominem autem sexto. Sed cum fecit Deus omne viride atque omne fœnum agri antequam exortum est super terram, non solum homo non erat qui operaretur terram, sed nec ipsum fœnum erat super terram, quod utique ante dicit factum quam exortum. An ideo die tertio fecit Deus ista,

quia nondum erat homo qui operando terram faceret ea? Quasi vero tam multa ligna et tam multa genera herbarum, non sine ulla opera hominum nascantur ex terra?

XVIII. An ob hoc utrumque positum est, et quia nondum pluerat super terram, et quia nondum erat homo qui operaretur terram? Ubi enim opera humana non est, per pluviam ista nascuntur. Sunt etiam quædam quæ per pluviam non nascuntur, nisi humana opera accedat. Ideo nunc utrumque adjutorium necessarium est, ut cuncta nascantur : tunc autem utrumque defuit; ideo fecit Deus hæc potentia Verbi sui sine pluvia, sine opere humano. Nam etiam nunc ipse facit, sed jam per pluviam et per hominum manus; « Quamvis neque qui plantat sit ali» quid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus[1].»

XIX. Quid est ergo quod adjungit : « Fons autem » ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem ter» ræ[2]? » Ille quippe fons tanta largitate manans, sicut Nilus Ægypto, posset universæ terræ esse pro pluvia. Quid itaque pro magno commendatum est, antequam plueret fecisse Deum illa gignentia, cum quantum posset adjuvare pluvia, tantum fons irrigans terram? Verum etsi aliquid minus, minora illa fortasse, non tamen nulla nascerentur. An hinc etiam more suo Scriptura tanquam infirmis infirmiter loquitur, et tamen innuit aliquid quod intelligat qui valuerit? Nimirum enim sicut isto die, paulo superius commemorato, significavit unum diem factum a Deo, et tunc Deum fecisse cœlum et terram cum factus est dies, ut quomodo possemus cogitaremus simul omnia Deum fecisse, quamvis superior sex dierum enumeratio velut temporum intervalla ostendisse videretur : ita cum dixisset cum cœlo et terra Deum fecisse omne viride agri antequam esset super terram, et omne fœnum agri ante-

[1] I Cor. III, 7. — [2] Gen. II, 6.

quam exortum est, addidit : « Nondum enim pluerat Deus » super terram, nec erat homo qui operaretur terram : » tanquam diceret : « Non ea sic fecit Deus, quemadmodum facit nunc talia, cum pluit, et cum operantur homines. » Hæc enim jam per moras temporum fiunt, quæ tunc non erant, cum fecit omnia simul, unde etiam tempora inciperent.

CAPUT VII.

De fonte qui rigabat totam terram. — Semina rerum.

XX. Quod autem sequitur : « Fons autem ascendebat » de terra, et irrigabat omnem faciem terræ[1] : » hinc jam, quantum arbitror, intimatur quæ fiant secundum intervalla temporum ex prima illa conditione creaturarum, ubi facta sunt omnia simul. Et recte ab eo cœpit elemento, ex quo cuncta genera nascuntur vel animalium, vel herbarum atque lignorum, ut agant temporales numeros suos naturis propriis distributos. Omnia quippe primordia seminum, sive unde omnis caro, sive unde omnia frutecta gignuntur, humida sunt, et ex humore concrescunt. Insunt autem illis efficacissimi numeri, trahentes secum sequaces potentias ex illis perfectis operibus Dei, a quibus in die septimo requievit.

XXI. Verumtamen quis iste sit fons ad irrigandam faciem terræ omnis idoneus, merito quæritur. Si enim fuit, et obstrusus est vel siccatus, causa quærenda est. Nunc enim videmus nullum esse fontem, quo irrigetur omnis

[1] Gen. II, 6.

facies terræ. Fortassis ergo peccatum hominum hanc etiam pœnam commeruit, ut tanta illius fontis repressa largitas facillimam terris auferret fœcunditatem, ut incolentium augeretur labor. Posset hoc quamvis nulla id Scriptura narraverit, affirmare humana suspicio, nisi illud occurreret : quod peccatum hominum, cui pœna laboris imposita est, post paradisi delicias extitit : paradisus autem habebat prægrandem fontem suum, de quo post diligentius suo loco loquendum est : ex cujus uno capite quatuor magna flumina et nota gentibus manare narrantur. Ubi ergo erat fons iste aut ista flumina, quando ille unus maximus ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ? Certe enim tunc non Geon, qui dicitur Nilus, unus ex illis quatuor, rigabat Ægyptum, quando fons ascendebat de terra, et non Ægyptum tantum, sed omnem faciem terræ satiabat.

XXII. An primo Deum voluisse credendum est, uno fonte maximo irrigare omnem terram, ut illa quæ in ea principaliter condiderat, accepto humoris adjutorio, jam etiam per temporalia spatia gignerentur, pro suorum generum diversitate etiam diversis numeris dierum ; et postea plantato paradiso repressisse illum fontem, multisque fontibus, sicut jam nunc videmus, implevisse terram ; de paradisi autem uno fonte quatuor ingentia flumina divisisse ; ut et terra cætera creaturarum suarum plena generibus, congruos numeros suorum temporum agentibus, fontes etiam suos haberet ac fluvios ; et paradisus loco electiore plantatus, quatuor illa flumina ex capite sui fontis emitteret : aut ex ipso uno fonte paradisi multo largius exundante, prius totam irrigasse terram, atque ad parienda per temporum numeros genera, quæ in ea sine intervallis temporum creaverat, fœcundasse ; ac postea repressisse in eo loco aquarum eruptionem vastissimam, ut de diversis

per omnem terram capitibus fluminum ac fontium jam manarent; ac deinde in regione illius fontis, non jam universam terram rigantis, sed memorabiles solos illos quatuor fluvios emittentis, plantasse paradisum, ubi hominem, quem fecerat, collocaret.

CAPUT VIII.

Quæ Scriptura reticet, quatenus conjectando proferre juvat.

XXIII. Quia enim non omnia scripta sunt, quemadmodum post illam primam rerum conditionem tempora cucurrerint, seque secutæ sint administrationes creaturarum, quæ primitus factæ sextoque illo die consummatæ sunt, sed quantum satis judicavit Spiritus, qui inerat scribenti ea quæ non solum ad factarum rerum notitiam, sed etiam ad futurarum præfigurationem valerent; nescientes conjectamus quid fieri potuerit, quod ille non nesciens prætermisit; tantum id conantes pro modulo nostro, quantum adjuvamur, efficere, ne aliqua absurditas vel repugnantia putetur esse in Scripturis sanctis, quæ opinionem lectoris offendat, et dum existimat fieri non potuisse, quæ facta esse Scriptura commemorat, vel resiliat a fide, vel non accedat ad fidem.

CAPUT IX.

Difficultas de fonte terram universam irrigante.

XXIV. Proinde cum de isto fonte quærimus, quomodo id quod dictum est : « Ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ, » non impossibile videatur, si ea quæ diximus, impossibilia cuiquam videantur, quærat ipse aliud, quo tamen verax ista Scriptura monstretur, quæ procul dubio verax est, etiamsi non monstretur. Nam si argumentari voluerit, quo eam falsam esse convincat; aut ipse nulla vera de creaturarum conditione atque administratione dicturus est, aut si vera dixerit, istam non intelligendo falsam putabit : velut si contendat ideo non potuisse uno quantolibet fonte omnem terræ faciem irrigari; quia si montes non irrigabat, non omnem terræ faciem irrigabat, si autem etiam montes rigabat, non erat jam impertitio saginæ, sed diluvii inundatio : quod si terra tunc sic erat, totum mare erat, et nondum discreta erat arida.

CAPUT X.

Fons ille terram totam rigans ut intelligendus.

XXV. Cui respondetur, quia hoc vicibus temporum posset, sicut certo tempore per plana Ægypti Nilus restagnat, et alio tempore ad ripas suas redit : aut si iste nescio

cujus ignotæ ac longinquæ partis mundi aquis et pruinis hyemalibus anniversaria creditur incrementa colligere; quid de Oceani alternis æstibus, quid de quibusdam littoribus, quæ late nudantur fluctibus, vicissimque operiuntur, dici potest? Ut omittam quod de quorumdam fontium mira vicissitudine perhibetur, certo annorum intervallo sic eos inundare, ut totam illam regionem rigent, cui alio tempore vix ex altis puteis ad potandum sufficientem præbent aquam. Cur ergo sit incredibile, si ex uno abyssi capite alterna inundatione fluente atque refluente, tunc universa terra rigata est? Quod si ipsius abyssi magnitudinem, ea parte excepta, quod mare dicitur et evidenti amplitudine atque amaris fluctibus terras ambit, in ea sola parte quam reconditis sinibus terra continet, unde se omnes fontes amnesque diversis tractibus venisque distribuunt, et suis quique locis erumpunt, fontem voluit appellare Scriptura, non fontes, propter naturæ unitatem; eumque per innumerabiles vias antrorum atque rimarum ascendentem de terra et ubique dispertitis quasi crinibus irrigantem omnem faciem terræ, non continua specie tanquam maris aut stagni, sed sicut videmus ire aquas per alveos fluminum flexusque rivorum, et eorum excessu vicina perfundere : quis non accipiat nisi qui contentioso spiritu laborat? Potest quippe etiam ita dicta intelligi omnis terræ facies irrigata, quemadmodum dicitur, omnis vestis facies colorata, etiamsi non continuatim, sed maculatim fiat : præsertim quia tunc in novitate terrarum, etsi non omnia, plura tamen plana fuisse credibile est, quo latius possent erumpentia fluenta dispergi atque distendi.

XXVI. Quapropter de istius fontis magnitudine vel multitudine, qui sive unam habuit alicunde eruptionem, sive propter aliquam in terræ occultis sinibus unitatem,

unde omnes aquæ super terram scatent omnium fontium magnorum atque parvorum, unus fons dictus est, per omnes dispertitiones suas ascendens de terra et irrigans omnem faciem terræ : sive etiam, quod est credibilius, quia non ait : Unus fons ascendebat, sed ait : « Fons au» tem ascendebat de terra, » pro numero plurali posuit singularem, ut sic intelligamus fontes multos per universam terram loca vel regiones proprias irrigantes, sicut dicitur miles, et multi intelliguntur, sicut dicta est locusta et rana in plagis, quibus Ægyptii percussi sunt, cum esset innumerabilis locustarum numerus et ranarum [1]; jam non diutius laboremus.

CAPUT XI.

Rerum creationem primam factam esse sine temporis mora : administrationem non ita.

XXVII. Sed illud etiam atque etiam consideremus, utrum possit nobis per omnia constare sententia, qua dicebamus aliter operatum Deum omnes creaturas prima conditione, a quibus operibus in die septimo requievit; aliter istam earum administrationem, qua usque nunc operatur : id est, tunc omnia simul sine ullis temporalium morarum intervallis, nunc autem per temporum moras, quibus videmus sidera moveri ab ortu ad occasum, cœlum mutari ab æstate ad hyemem, germina certis dierum momentis pullulare, grandescere, virescere, arescere. Animalia quoque statutis temporum metis et cursibus et concipi, et perfici, et nasci, et per ætates

[1] Psal. civ, 34.

usque in senium mortemque decurrere, et cætera hujusmodi temporalia. Quis enim operatur ista nisi Deus, etiam sine ullo tali suo motu? Non enim et ipsi accidit tempus. Inter illa ergo opera Dei, a quibus requievit in die septimo, et ista quæ usque nunc operatur, quemdam Scriptura interponens suæ narrationis articulum, commendavit se illa explicasse, et cœpit jam ista contexere. Illorum explicatorum commendatio sic facta est : « Hic est liber » creaturæ cœli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus » cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset » super terram, et omne fœnum agri antequam exorire- » tur. Non enim pluerat Deus super terram, nec erat » homo qui operaretur terram. » Istorum autem contextio sic cœpit : « Fons autem ascendebat de terra, et » irrigabat omnem faciem terræ. » Ab hac commemoratione fontis hujus, et deinceps ea quæ narrantur, per moras temporum facta sunt, non omnia simul.

CAPUT XII.

Opera Dei sub triplici consideratione.

XXVIII. Cum ergo aliter se habeant omnium creaturarum rationes incommutabiles in Verbo Dei, aliter illa ejus opera a quibus in die septimo requievit, aliter ista quæ ex illis usque nunc operatur; horum trium hoc quod extremum posui, nobis utcumque notum est per corporis sensus et hujus consuetudinem vitæ. Duo vero illa remota a sensibus, et ab usu cogitationis humanæ, prius ex divina auctoritate credenda sunt; deinde per hæc quæ nota sunt utcumque noscenda, quanto quisque magis mi-

nusve potuerit pro suæ capacitatis modo divinitus adjutus internis æternisque rationibus ut possit.

CAPUT XIII.

Omnia antequam fierent, in Sapientia Dei.

XXIX. De primis ergo illis divinis incommutabilibus æternisque rationibus, quoniam ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, prius quam fierent, ea noverat, sic Scriptura testatur : « In principio erat Verbum, et » Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc » erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta » sunt, et sine ipso factum est nihil [1]. » Quis ergo tam sit demens, ut dicat non ea Deum fecisse, quæ noverat? Porro si noverat, ubi nisi apud ipsum, apud quem Verbum erat, per quod facta sunt omnia? Nam si extra se ipsum ea noverat, quis eum docuerat? « Quis enim cog- » novit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, » aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex » ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia [2]. »

XXX. Quanquam et ea quæ sequuntur in Evangelio, satis asserant istam sententiam; adjungit enim Evangelista et dicit : « Quod factum est, et in illo vita est, et » vita erat lux hominum [3]. » Quia scilicet rationales mentes, in quo genere homo factus est ad imaginem Dei, non habent veram lucem suam, nisi ipsum Verbum Dei, per quod facta sunt omnia, cujus participes esse poterunt ab omni iniquitate et errore mundatæ.

[1] Joan. I, 1-3. — Rom. XI, 34-36. — [3] Joan. I, 4.

CAPUT XIV.

Illud ex Joanne, Quod factum est, *etc., quomodo distinguendum.*

XXXI. Non ergo ita pronuntiari oportet, quod factum est in illo, vita est, ut subdistinguamus, « Quod factum est in illo, » et deinde inferamus, vita est. Quid enim non in illo factum est, cum commemoratis multis etiam terrenis creaturis, dicatur in Psalmo : « Omnia in sapientia fe- » cisti[1] : » dicat et Apostolus : « Quoniam in ipso condita » sunt omnia in cœlo et in terra, visibilia et invisibilia[2]. » Consequens ergo erit, si ita distinxerimus, ut et ipsa terra, et quæcumque in ea sunt, vita sint. Quæ cum absurde dicantur omnia vivere, quanto absurdius ut etiam vita sint? Præsertim quia distinguit de quali vita loquatur, cum addit : « Et vita erat lux hominum. » Sic ergo distinguendum est, ut cum dixerimus : « Quod factum est, » deinde inferamus, « In illo vita est : » non in se scilicet, hoc est in sua natura, qua factum est, ut conditio creaturaque sit; sed in illo vita est, quia omnia quæ per ipsum facta sunt, noverat antequam fierent, ac per hoc non sicut creatura quam fecit, sed sicut vita et lux hominum, quod est ipsa Sapientia, et ipsum Verbum unigenitus Dei Filius. Eo modo ergo in illo vita est quod factum est, quomodo dictum est : « Sicut habet Pater vitam in se- » metipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso[3]. »

XXXII. Nec prætermittendum est, quod emendatiores codices habent, quod factum est, in illo vita « erat, » ut

[1] Psal. CIII, 24. — [2] Coloss. I, 16. — [3] Joan. V, 26.

sic intelligatur, vita « erat, » quomodo in principio « erat » Verbum, et Verbum « erat » apud Deum, et Deus « erat » Verbum. Quod ergo factum est, jam vita « erat » in illo, et vita non qualiscumque; nam et pecora dicuntur vivere, quæ frui non possunt participatione sapientiæ; sed vita erat lux hominum. Mentes quippe rationales purgatæ gratia ejus, possunt pervenire ad ejusmodi visionem, qua nec superius quidquam sit nec beatius.

CAPUT XV.

Omnia qualis vita sunt in Deo.

XXXIII. Sed etiamsi hoc legamus et intelligamus : « Quod factum est, in illo vita est, » manet ista sententia, ut id quod per ipsum factum est, vita esse in illo intelligatur, in qua vita vidit omnia, quando fecit; et sicut vidit, ita fecit : non præter se ipsum videns, sed in se ipso ita enumeravit omnia quæ fecit. Nec alia visio ipsius et Patris, sed una, sicut una substantia. Nam et in libro Job ita ipsa Sapientia, per quam facta sunt omnia, prædicatur : « Sapientia vero, inquit, unde inventa est, » vel quis sit locus scientiæ? Ignorat mortalis viam ejus, » nec invenietur in hominibus. » Et paulo post; « Audi- » vimus, inquit, ejus gloriam, Dominus commendavit » viam ejus, et ipse novit locum ejus. Ipse enim omne » quod est sub cœlo perfecit, et novit quæ sunt in terra, » omnia quæ fecit : ventorum libramenta, aquæ men- » suras quando fecit, sicut vidit enumeravit[1]. » His atque hujusmodi testimoniis probatur quod hæc omnia, prius

[1] Job. XXVIII, 12, 13; et 22-27.

quam fierent, erant in notitia facientis. Et utique ibi meliora, ubi veriora, ubi æterna et incommutabilia. Quanquam sufficere debeat ut quisque noverit, vel inconcusse credat, quod Deus hæc omnia fecerit : non opinor eum esse tam excordem, ut Deum quæ non noverat fecisse arbitretur. Porro si noverat ea, prius quam faceret ea, profecto prius quam fierent, apud illum erant eo modo nota, quo sempiterne atque incommutabiliter vivunt, et vita sunt : facta autem eo modo, quo unaquæque creatura in genere suo est.

CAPUT XVI.

Deum facilius mente percipimus quam creaturas.

XXXIV. Quamvis ergo illa æterna incommutabilisque natura, quod Deus est, habens in se ut sit, sicut Moysi dictum est : « Ego sum qui sum [1] ; » longe scilicet aliter quam sunt ista quæ facta sunt : quoniam illud vere ac primitus est, quod eodem modo semper est, nec solum non commutatur, sed commutari omnino non potest ; nihil horum quæ fecit existens, et omnia primitus habens, sicut ipse est. Neque enim ea faceret, nisi ea nosset antequam faceret, nec nosset nisi videret, nec videret nisi haberet, nec haberet ea quæ nondum facta erant, nisi quemadmodum est ipse non factus. Quamvis, inquam, illa substantia ineffabilis sit, nec dici utcumque homini per hominem possit, nisi usurpatis quibusdam locorum ac temporum verbis, cum sit ante omnia tempora et ante omnes locos : tamen propinquior nobis est qui fecit, quam multa quæ

[1] Exod. III, 14.

facta sunt. « In illo enim vivimus, et movemur, et su» mus[1] : » istorum autem pleraque remota sunt a mente nostra propter dissimilitudinem sui generis, quoniam corporalia sunt; nec idonea est ipsa mens nostra, in ipsis rationibus quibus facta sunt, ea videre apud Deum, ut per hoc sciamus quot et quanta qualiaque sint, etiamsi non ea videamus per corporis sensus. Remota quippe sunt et a sensibus corporis nostri, quoniam longe sunt, vel interpositis aut oppositis aliis a nostro contuitu tactuque separantur. Ex quo fit, ut major ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate præstantius illum ex quantulacumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere. Unde recte culpantur in libro Sapientiæ inquisitores hujus sæculi : « Si enim tantum, inquit, potuerunt valere, ut » possent æstimare sæculum, quomodo ejus Dominum » non facilius invenerunt[2]? » Ignota enim sunt fundamenta terræ oculis nostris, et qui fundavit terram, propinquat mentibus nostris.

CAPUT XVII.

Ante sæcula, a sæculo, in sæculo.

XXXV. Jam nunc consideremus ea quæ fecit Deus omnia simul, a quibus in die sexto consummatis requievit in septimo, postea consideraturi opera ejus, in quibus usque nunc operatur. Ipse enim ante sæcula : a sæculo autem ea dicimus, ex quo cœpit sæculum, sicut ipsum mundum : in sæculo autem, sicut ea quæ nascuntur in

[1] Act. XVII, 28. — [2] Sap. XIII, 9.

mundo. Cum ergo Scriptura dixisset : « Omnia per ipsum » facta sunt, et sine ipso factum est nihil ; » paulo post ait : « In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus » est[1]. » De hoc opere Dei alio loco scriptum est : « Qui » fecisti mundum de materia informi[2]. » Hic mundus plerumque cœli et terræ nomine nuncupatur, sicut jam commemoravimus, quæ Scriptura dicit Deum fecisse, cum factus est dies : de quibus verbis jam, quantum visum est, disputavimus, quemadmodum congruat conditioni mundi hujus, et quod sex diebus consummatus est cum omnibus quæ in eo sunt, et quod tunc factus, cum factus est dies, ut et illud congruat quod creavit omnia simul[3].

CAPUT XVIII.

Creaturæ plures nobis ignotæ. Qua ratione a Deo et ab Angelis noscuntur. — Cognitio matutina et vespertina.

XXXVI. Hujus universæ Dei creaturæ multa non novimus, sive quæ in cœlis sunt altius, quam ut noster sensus ea possit attingere; sive quæ in regionibus terrarum fortassis inhabitabilibus; sive quæ deorsum latent, vel in profundo abyssi, vel in occultis sinibus terræ. Hæc igitur antequam fierent, utique non erant. Quomodo ergo Deo nota erant quæ non erant? Et rursus quomodo ea faceret, quæ sibi nota non erant? Non enim quidquam fecit ignorans. Nota ergo fecit, non facta cognovit. Proinde antequam fierent, et erant, et non erant : erant in Dei scien-

[1] Joan. I, 3. — [2] Sap. XI, 18. — [3] Eccli. XVIII, 1.

tia, non erant in sua natura. Ac per hoc factus est dies ille cui utroque modo innotescerent, et in Deo et in seipsis : illa velut matutina sive diurna cognitione, hac vero velut vespertina. Ipsi autem Deo non audeo dicere alio modo innotuisse, cum ea fecisset, quam illo quo ea noverat ut faceret, apud quem non est commutatio, nec momenti obumbratio[1].

CAPUT XIX.

Angeli Dei nuntii mysterium regni cœlorum noverunt a sæculis.

XXXVII. Non sane propter inferiorum scientiam nuntiis indiget, quasi per eos fiat scientior : sed illo simplici ac mirabili modo novit omnia stabiliter atque incommutabiliter. Habet autem nuntios propter nos et propter ipsos, quia illo modo Deo parere et assistere, ut eum de inferioribus consulant, ejusque supernis præceptis et jussis obtemperent, bonum est eis in ordine propriæ naturæ atque substantiæ. Nuntii autem græce ἄγγελοι dicuntur, quo nomine generali universa illa superna civitas nuncupatur, quem primum diem conditum existimamus.

XXXVIII. Nam nec illud eos latuit mysterium regni cœlorum, quod opportuno tempore revelatum est pro salute nostra, quod ex hac peregrinatione liberati, eorum cœtui conjungamur. Neque enim hoc ignorarent, quandoquidem ipsum semen, quod opportuno tempore advenit, per ipsos[1] dispositum est in manu mediatoris, id est, in ejus potestate, qui Dominus eorum est, et in forma Dei

[1] Jac. I, 17. — [2] 2 Retract. XXIV.

et in forma servi[1]. Dicit item Apostolus : « Mihi minimo » omnium Sanctorum data est gratia hæc, annuntiare in » gentibus investigabiles divitias Christi, et illuminare » quæ sit dispensatio sacramenti, quod fuit absconditum » a sæculis in Deo, qui universa creavit, ut innotesceret » Principibus et Potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam » multiformis sapientia Dei, secundum propositum sæ- » culorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro[2]. » Sic ergo fuit hoc absconditum a sæculis in Deo, ut tamen innotesceret Principibus et Potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei, quia ibi primitus Ecclesia, quo post resurrectionem et ista Ecclesia congreganda est, ut simus æquales Angelis Dei[3]. Illis ergo a sæculis innotuit; quia omnis creatura non ante sæcula, sed a sæculis. Ab ipsa enim exorta sunt sæcula, et ipsa a sæculis, quoniam initium ejus initium sæculorum est : « Unigenitus autem ante sæcula, per quem facta sunt » sæcula[4]. » Ideoque ex persona Sapientiæ : « Ante sæ- » cula, inquit, fundavit me[5]; » ut in ea faceret omnia, cui dictum est : « Omnia in Sapientia fecisti[6]. »

XXXIX. Quod autem non in Deo tantum innotescit Angelis, quod absconditum est, verumetiam hic eis apparet, cum efficitur atque propalatur idem Apostolus ita testis est : « Et sine dubio, inquit, magnum est pietatis » sacramentum, quod manifestatum est in carne, justi- » ficatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædica- » tum est in gentibus, creditum est in mundo, assump- » tum est in gloria[7]. » Et, nisi fallor, mirum est si non omnia quæ dicitur Deus tanquam ad præsens tempus cognoscere, ideo dicitur, quia cognosci facit, sive ab Angelis, sive ab hominibus. Modus quippe iste lo-

[1] Gal. III, 19. — [2] Eph. III, 8-10. — [3] Matth. XXII, 30. — [4] Heb. I, 2. — [5] Prov. VIII, 23. juxta LXX. — [6] Psal. CIII, 24. — [7] I Tim. III, 16, 17.

cutionis cum per efficientem id quod efficitur significatur, creber est in Scripturis sanctis : maxime cum de Deo aliquid dicitur, quod ei ad proprietatem locutionis non convenire præsidens mentibus nostris ipsa veritas clamat.

CAPUT XX.

Deum ad huc operari.

XL. Jam nunc ergo discernamus opera Dei, quæ usque nunc operatur, ab illis operibus a quibus in die septimo requievit. Sunt enim qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum factum a Deo, cætera jam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit, et jussit; Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos profertur illa sententiaDomini : « Pater meus usque nunc operatur. » Et ne quisquam putaret apud se illum aliquid operari, non in hoc mundo : « Pater in me manens, inquit, facit opera sua, et sicut Pater suscitat mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat [1]. » Deinde quia non solum magna atque præcipua, verumetiam ista terrena et extrema ipse operatur, ita dicit Apostolus : « Stulte tu quod seminas non vivificatur, nisi moriatur; et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum fere tritici, aut alicujus cæterorum, Deus autem dat illi corpus quomodo voluerit, et unicuique seminum proprium corpus [2]. » Sic ergo credamus, vel si possumus etiam intelligamus usque nunc operari Deum, ut si conditis ab eo rebus operatio ejus subtrahatur, intercidant.

[1] Joan. v, 17. — [2] I Cor. xv, 36-38.

XLI. Sed plane si aliquam creaturam sic eum nunc instituere putaverimus, ut genus ejus primæ illi conditioni non inseruerit, aperte contradicimus dicenti Scripturæ, quod consummaverit omnia opera sua in die sexto[1]. Secundum illa enim genera rerum, quæ primum condidit, nova eum multa facere, quæ tunc non fecit, manifestum est. Novum autem genus instituere credi recte non potest, quoniam tunc omnia consummavit. Movet itaque occulta potentia universam creaturam suam, eoque motu illa versata, dum Angeli jussa perficiunt, dum circumeunt sidera, dum alternant venti, dum abyssus aquarum lapsibus et diversis etiam per aërem conglobationibus agitatur, dum vireta pullulant, suaque semina evolvunt, dum animalia gignuntur, varioque appetitu proprias vitas agunt, dum iniqui justos exercere permittuntur, explicat sæcula, quæ illi cum primum condita est tanquam plicita indiderat : quæ tamen in suos cursus non explicarentur, si ea ille qui condidit, provido motu administrare cessaret.

CAPUT XXI.

Omnia gubernari divina providentia.

XLII. Admoneri autem nos oportet iis, quæ in tempore formantur atque nascuntur, quomodo ista considerare debeamus. Non enim frustra de Sapientia scriptum est, quod amatoribus suis ostendit se in viis hilariter, et in omni providentia occurrit illis[2]. Nec omnino audiendi sunt, qui putaverunt sublimes quidem mundi partes, id est, a confinio corpulentioris aëris hujus et supra, divina provi-

[1] Gen. II, 2. — [2] Sap. VI, 17.

dentia gubernari : hanc autem imam partem terrenam et humidam, aërisque hujus vicinioris qui terrarum et aquarum exhalationibus humescit, in quo venti nubesque consurgunt, casibus potius et fortuitis motibus agitari. Contra hos enim loquitur Psalmus, qui cum explicasset laudem cœlestium, se etiam ad ista inferiora convertit, dicens : « Laudate Dominum de terra, dracones et omnes » abyssi : ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempes» tatis, quæ faciunt verbum ejus[1]. » Nihil enim tam videtur casibus volvi, quam omnes istæ procellosæ ac turbulentæ qualitates, quibus cœli hujus inferioris, quod non immerito etiam terræ nomine deputatum est, facies variatur et vertitur. Sed cum addidit : « Quæ faciunt ver» bum ejus ; » satis ostendit earum quoque rerum ordinem divino subditum imperio, latere nos potius quam universitatis deesse naturæ. Quid autem ore suo Salvator, cum dicit unum passerem non cadere in terram sine Dei voluntate[2], et quod fœnum agri post paululum mittendum in clibanum[3], ipse tamen vestiat, nonne confirmat non solum totam istam mundi partem rebus mortalibus et corruptibilibus deputatam, verumetiam vilissimas ejus adjectissimasque particulas divina providentia regi ?

CAPUT XXII.

Argumenta divinæ providentiæ.

XLIII. Et certe isti qui hoc negant, nec sanctis Eloquiis tantæ auctoritatis acquiescunt, si in hac mundi parte, quam putant fortuitis motibus perturbari, potius quam

[1] Psal. CXLVIII, 7, 8. — [2] Matth. X, 29. — [3] Id. VI, 30.

sapientia divinæ summitatis regi, et ut hoc quasi probent, gemino abutuntur argumento, vel quod supra commemoravi de inconstantia tempestatum, vel de felicitatibus atque infelicitatibus hominum, quod non pro vitæ meritis accidunt, viderent tantum ordinem, quantus in membris carnis cujuslibet animantis apparet, non dico medicis, qui hæc propter artis suæ necessitatem diligenter patefacta et dinumerata rimati sunt, sed cuivis mediocris cordis et considerationis homini; nonne clamarent, ne puncto quidem temporis Deum, a quo est omnis mensurarum modus, omnis parilitas numerorum, omnis ordo ponderum, ab ejus gubernatione cessare? Quid ergo absurdius, quid insulsius sentiri potest, quam eam totam esse vacuam nutu et regimine providentiæ cujus extrema et exigua videas tanta dispositione formari, ut aliquando attentius cogitata ineffabilem incutiant admirationis horrorem? Et cum animæ natura naturæ corporis antecellat, quid est dementius quam putare nullum esse divinæ providentiæ judicium de moribus hominum, cum in eorum carne tanta ejus solertiæ clareant et demonstrentur indicia? Sed quia hæc minima in promptu sunt sensibus nostris, et ea facile investigamus, elucet in eis ordo rerum : at illa quorum ordinem videre non possumus, inordinata arbitrantur qui esse non putant, nisi quod videre possunt, aut si putant, tale aliquid putant, quale videre consueverunt.

CAPUT XXIII.

Quomodo Deus omnia simul creaverit, et nunc usque operetur.

XLIV. Nos autem, quorum gressus, ne in illam perversitatem incidamus, eadem divina providentia per sanctam Scripturam regit, ex ipsis quoque operibus Dei eodem adjuvante indagare conemur ubi hæc simul creaverit, cum a consummatis suis operibus requievit, quorum species per ordinem temporum usque nunc operatur. Consideremus ergo cujuslibet arboris pulchritudinem in robore, ramis, frondibus, pomis : hæc species non utique repente tanta ac talis est exorta, sed quo etiam ordine novimus. Surrexit enim a radice, quam terræ primum germen infixit ; atque inde omnia illa formata et distincta creverunt. Porro illud germen ex semine : in semine ergo illa omnia fuerunt primitus, non mole corporeæ magnitudinis, sed vi potentiaque causali. Nam illa magnitudo, copia terræ humorisque congesta est. Sed illa in exiguo grano mirabilior præstantiorque vis est, qua valuit adjacens humor commixtus terræ tanquam materies verti in ligni illius qualitatem, in ramorum diffusionem, in foliorum viriditatem, ac figuram, in fructuum formas et opulentiam, omniumque ordinatissimam distinctionem. Quid enim ex arbore illa surgit aut pendet, quod non ex quodam occulto thesauro seminis illius extractum atque depromptum est? At illud semen ex arbore, licet non illa sed altera, atque illa rursus ex altero semine. Aliquando autem et arbor ex arbore, cum surculus demitur atque plantatur.

Ergo et semen ex arbore, et arbor ex semine, et arbor ex arbore. Semen autem ex semine nullo modo, nisi arbor interveniat prius. Arbor vero ex arbore, etiamsi semen non interveniat. Alternis igitur successionibus alterum ex altero, sed utrumque ex terra, nec ex ipsis terra : prior igitur eorum parens terra. Sic et animalia, potest incertum esse, utrum ex ipsis semina, an ipsa ex seminibus; quodlibet tamen horum prius, ex terra esse certissimum est.

XLV. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant omnia simul, quæ per tempora in arborem surgerent : ita ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quæ in illo et cum illo facta sunt, quando factus est dies; non solum cœlum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quæ velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adjuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quæ aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, prius quam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis jam nota sunt in eis operibus, quæ Deus usque nunc operatur.

XLVI. Quæ cum ita sint, « Hic est liber creaturæ cœli » et terræ; cum factus est dies, fecit Deus cœlum et » terram, et omne viride agri antequam esset super terram, » et omne fœnum agri antequam exortum est [1] : » non sic quomodo facit opere, quo nunc usque operatur per pluviam et hominum agriculturam; ad hoc enim adjunctum est : « Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo » qui operaretur terram [2] : » sed illo modo quo creavit omnia simul, senarioque dierum numero consummavit, cum diem quem fecit, eis quæ fecit, sexies præsentavit, non alternante spatio temporaliter, sed ordinata cognitione

[1] Gen. II, 4. — [2] Ibid. 5.

causaliter. A quibus operibus in die septimo requievit, etiam suam requiem ejusdem diei notitiæ gaudioque præbere dignatus : et ideo non eum in quolibet opere suo, sed in sua requie benedixit et sanctificavit. Unde nullam ulterius creaturam instituens, sed ea quæ omnia simul fecit, administratorio actu gubernans et movens, sine cessatione operatur, simul et requiescens et operans, sicut jam ista tractata sunt. Quorum operum ejus quæ usque nunc operatur, per volumina temporum explicandorum, velut exordium narrandi sumens, ait Scriptura : « Fons autem » ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem ter- » ræ[1]. » De quo fonte quia diximus quod dicendum putavimus, ea quæ sequuntur ab alio consideremus exordio.

[1] Gen. II, 6.

LIBER VI.

In illud versiculi 7 capitis II Geneseos : « Et finxit Deus hominem pulverem de terra, etc. » quomodo seu quando de limo formatus fuerit homo inquiritur : tum dilata tantisper consideratione animæ, dicitur de corpore Adami.

CAPUT I.

An istud; Et finxit Deus, *etc. de prima hominis formatione facta die sexto, an de altera posterius et per temporis moram facta intelligendum.*

I. « Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo » in animam viventem. » Hic primo videndum est, utrum ista recapitulatio sit, ut nunc dicatur quomodo factus sit homo, quem sexto illo die factum legimus : an vero tunc quidem cum fecit omnia simul, in his etiam latenter hominem fecit, sicut fœnum terræ antequam esset exortum; ut eo modo et ipse cum jam esset in secreto quodam naturæ aliter factus, sicut illa quæ simul creavit cum factus est dies, accessu temporis etiam isto modo fieret, quo in hac perspicua forma vitam gerit, vel male vel bene : sicut fœnum quod factum est antequam exoriretur super terram, accedente jam tempore et fontis illius irrigatione exortum est, ut esset super terram.

II. Prius ergo secundum recapitulationem id conemur accipere. Fortassis quippe ita homo factus sit in die sexto,

sicut dies ipse primitus factus est, sicut firmamentum, sicut terra et mare. Neque enim hæc dicenda sunt ante in quibusdam primordiis jam facta latuisse, ac deinde in hanc faciem, qua mundus extructus est, accessu temporis tanquam exorta claruisse: sed ab exordio sæculi, cum factus est dies, conditum mundum, in cujus elementis simul sunt condita, quæ post accessu temporis orirentur, vel frutecta, vel animalia quæque secundum suum genus. Nam nec ipsa sidera credendum est in elementis mundi primitus facta atque recondita, accessu postea temporis extitisse, atque in has enituisse formas quæ cœlitus fulgent; sed illo senario perfectionis numero creata simul omnia, cum factus est dies. Utrum ergo sic et homo ista jam specie qua in sua natura vivit, et agit sive bonum, sive malum, an et ipse in occulto sicut fœnum agri antequam exortum est, ut hoc ei post esset accessu temporis exoriri, quod de pulvere factus est.

CAPUT II.

Res exploratur ex contextu Scripturæ capitis 1, 26 *Geneseos.*

III. Accipiamus ergo eum sexto ipso die in hac perspicua visibilique forma de limo finctum, sed tunc non commemoratum quod nunc recapitulando insinuatur, et videamus utrum nobiscum ipsa Scriptura concordet. Sic certe scriptum est, cum adhuc diei sexti opera narrarentur: « Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et si- » militudinem nostram, et habeat potestatem piscium » maris et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis » terræ, et omnium repentium, quæ repunt super ter-

» ram. Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit » eum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos » Deus, dicens : Crescite et multiplicamini, et implete » terram, et dominamini ejus, et habete potestatem pis- » cium maris, et volatilium cœli, et omnium pecorum, » et omnis terræ, et omnium reptilium repentium super » terram[1]. » Jam ergo de limo formatus erat, et illi jam soporato mulier ex latere jam facta erat, sed hoc tunc commemoratum non erat, quod nunc recapitulando commemoratum est. Neque enim sexto die factus est masculus, et accessu temporis postea facta fœmina : sed « Fecit » eum, inquit, masculum et fœminam fecit eos, et be- » nedixit eos. » Quomodo ergo jam homine in paradiso constituto mulier ei facta est? An et hoc prætermissum Scriptura recoluit? Nam sexto illo die etiam paradisus plantatus est, et ibi homo collocatus est, et soporatus est ut Eva formaretur, et ea formata evigilavit, eique nomen imposuit. Sed hæc nisi per temporales moras fieri non possent. Non itaque ita facta sunt, sicut creata sunt omnia simul.

CAPUT III.

Eadem quæstio ex aliis locis Scripturæ discutitur.

IV. Quantamlibet enim homo cogitet facilitatem, qua Deus etiam hæc simul cum cæteris fecit, verba certe hominis novimus, nisi per temporales morulas emitti voce non posse. Cum ergo verba hominis audimus, vel cum animantibus, vel cum mulieri nomen imposuit, vel cum

[1] Gen. 1, 26-28.

secutus etiam dixit : « Propter hoc relinquet homo patrem » suum, et matrem, et conjungetur uxori suæ, et erunt » duo in carne una [1]; » quibuslibet syllabis ista sonuerint, nec duæ quæcumque in his verbis syllabæ simul sonare potuerunt : quanto minus hæc omnia cum iis, quæ simul creata sunt, simul fieri? Ac per hoc aut et illa omnia non simul ab ipso summo exordio sæculorum, sed per moras atque intervalla temporum facta sunt, diesque ille non spiritali sed corporali substantia primum conditus, vel circuitu lucis nescio quomodo, vel emissione et contractione, mane ac vesperam faciebat. Aut si consideratis omnibus quæ superioribus sermonibus pertractata sunt, probabilis ratio persuasit illum diem spiritalem sublimiter ac primitus conditum lucem quamdam sapientem vocatum esse diem, cujus præsentia per ordinatam cognitionem conditioni rerum in numero senario præberetur; atque huic sententiæ Scripturæ verba congruere quod ait postea : « Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, » et omni viride agri antequam esset super terram, et » omne fœnum agri antequam exoriretur [2]; » attestari etiam quod alibi scriptum est : « Qui vivit in æternum » creavit omnia simul [3] : » non est dubium hoc quod homo de limo terræ finctus est, eique formata uxor ex latere, jam non ad conditionem, qua simul omnia facta sunt, pertinere, quibus perfectis requievit Deus; sed ad eam operationem, quæ fit jam per volumina sæculorum, qua usque nunc operatur.

V. Huc accedit quod ipsa etiam verba, quibus narratur quomodo Deus paradisum plantaverit, in eoque hominem quem fecerat collocarit, ad eumque adduxerit animalia, quibus nomina imponeret, in quibus cum adjutorium simile illi non fuisset inventum, tunc ei mulierem costa

[1] Gen. II, 23. — [2] Ibid. 4. — [3] Eccli. XVIII, 1.

ejus detracta formaverit, satis nos admonent hæc non ad illam operationem Dei pertinere, unde requievit in die septimo, sed ad istam potius qua per temporum cursus usque nunc operatur. Cum enim paradisus plantaretur, ita narrat: « Et plantavit Deus paradisum in Eden ad » Orientem, et posuit ibi hominem quem finxerat. Et » ejecit Deus adhuc de terra omne lignum pulchrum ad » aspectum: et bonum ad escam[1]. » Cum dicit ergo: « Ejecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad as- » pectum, » manifestat utique, quod aliter nunc ejecerit de terra lignum, aliter tunc cum tertio die produxit terra herbam pabuli, seminantem semen, secundum genus suum, et lignum fructuosum secundum suum genus. Hoc est enim, « Ejecit adhuc, » super illud scilicet quod jam ejecerat: tunc utique potentialiter et causaliter in opere pertinente ad creanda omnia simul, a quibus consummatis in die septimo requievit; nunc autem visibiliter in opere pertinente ad temporum cursum, sicut usque nunc operatur.

CAPUT IV[2].

Idem expenditur argumentum.

VI. Nisi forte quis dicat non omne ligni genus tertio die creatum, sed dilatum aliquid quod sexto crearetur, cum homo factus est atque in paradiso constitutus. Sed quæ sexto die creata sunt, apertissime Scriptura declarat, anima viva scilicet secundum unumquodque genus, qua-

[1] Gen. II, 8. — [2] In editis caput IV incipit ad verba præcedentia : *Cum dicit ergo*, etc.

drupedum, et repentium, et bestiarum, et ipse homo ad imaginem Dei masculus et fœmina. Proinde potuit prætermittere quomodo sit homo factus, quem tamen ipso die factum esse narravit, ut recapitulando postea, quemadmodum etiam factus fuerit intimaret; hoc est de terræ pulvere, et mulier illi de latere; non tamen aliquod creaturæ genus prætermittere, vel in eo quod dixit Deus : « Fiat, » sive, « Faciamus, » vel in eo quod dicitur : « Sic » est factum, » sive, « Fecit Deus. » Alioquin frustra per singulos dies tam diligenter distincta sunt omnia, si permixtionis dierum potest ulla suspicio residere, ut cum herba et lignum diei tertio sit attributum, aliqua ligna etiam sexto die creata esse credamus, quæ ipso sexto die Scriptura tacuerit.

CAPUT V.

De eadem re.

VII. Postremo quid respondebimus de bestiis agri, et volatilibus cœli, quæ adduxit Deus ad Adam, ut videret quid ea vocaret? quod ita scriptum est : « Et dixit Dominus » Deus : Non est bonum esse hominem solum, faciamus » illi adjutorium secundum ipsum. Et finxit Deus adhuc » de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli, et » adduxit illa ad Adam, ut videret quid vocaret illa : et » omne quodcumque illud vocavit Adam animam vivam, » hoc nomen est illius. Et vocavit Adam nomina omnibus » pecoribus, et omnibus volatilibus cœli, et omnibus » bestiis agri. Adæ autem non est inventus adjutor similis » ipsi. Et injecit Deus mentis alienationem super Adam,

» et obdormivit, et sumpsit unam de costis ejus, et adimplevit carnem in locum ejus, et ædificavit Dominus Deus costam, quam sumpsit de Adam, in mulierem[1]. » Si ergo consequenter, cum in pecoribus et bestiis agri et volatilibus cœli non esset inventum adjutorium simile homini, fecit ei Deus adjutorium simile de costa lateris ejus ; hoc autem factum est cum easdem bestias agri et volatilia cœli adhuc de terra finxisset, et ad illum adduxisset ; quomodo sexto die factum hoc potest intelligi, quandoquidem illo die produxit terra animam vivam secundum verbum Dei, volatilia vero quinto die produxerunt aquæ similiter secundum verbum Dei? Non itaque hic diceretur : « Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli, » nisi quia jam terra produxerat omnes bestias agri sexto die, et aqua omnia volatilia cœli quinto die. Aliter ergo tunc, id est, potentialiter atque causaliter, sicut illi operi competebat, quo creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit : aliter autem nunc, sicut ea videmus, quæ per temporalia spatia creat, sicut usque nunc operatur. Ac per hoc jam per istos notissimos lucis corporalis dies, qui circuitu solis fiunt, Eva facta est de latere viri sui. Tunc enim Deus adhuc finxit de terra bestias et volatilia, in quibus cum adjutorium simile ipsi Adam non esset inventum, illa formata est. In talibus ergo diebus etiam ipsum de limo finxit Deus.

VIII. Neque enim dicendum est masculum quidem sexto die factum, fœminam vero posterioribus diebus ; cum ipso sexto die apertissime dictum sit : « Masculum » et fœminam fecit eos, et benedixit eos, » et cætera quæ de ambobus et ad ambos dicuntur. Aliter ergo tunc ambo, et nunc aliter ambo : tunc scilicet secundum potentiam

[1] Gen. II, 18-22.

per verbum Dei tanquam seminaliter mundo inditam : cum creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit, ex quibus omnia suis quæque temporibus jam per sæculorum ordinem fierent : nunc autem secundum operationem præbendam temporibus, qua usque nunc operatur, et oportebat jam tempore suo fieri Adam de limo terræ, ejusque mulierem ex viri latere.

CAPUT VI.

Sententiam suam liquidius explicat, ne male intelligatur.

IX. In qua distributione operum Dei, partim ad illos dies invisibiles pertinentium, in quibus creavit omnia simul, partim ad istos appositos, in quibus operatur quotidie quidquid ex illis tanquam involucris primordialibus in tempore evolvitur, si non importune atque absurde Scripturæ verba secuti sumus, quæ nos ad hæc distinguenda duxerunt, cavendum est ne propter ipsarum rerum aliquanto difficilem perceptionem, quam tardiores assequi non sufficiunt, putemur aliquid sentire ac dicere, quod scimus nos nec sentire, nec dicere. Quanquam enim præcedentibus sermonibus, quantum potuerim, lectorem præstruxerim ; plures tamen arbitror caligare in his locis, et putare ita fuisse prius hominem in illo Dei opere, quo cuncta simul creata sunt, ut aliquam vitam duceret, ut Dei locutionem ad se directam, cum dixit Deus : « Ecce » dedi vobis omne pabulum seminale, » discerneret, crederet, intelligeret. Noverit ergo qui hoc putat, non hoc me sensisse, neque dixisse.

X. Sed rursus si dixero non ita fuisse hominem in illa

prima rerum conditione, qua creavit Deus omnia simul, sicuti est non tantum perfectæ ætatis homo, sed ne infans quidem; nec tantum infans, sed ne puerperium quidem in utero matris; nec tantum hoc, sed nec semen quidem visibile hominis, putabit omnino non fuisse. Redeat ergo ad Scripturam, inveniet sexto die hominem factum ad imaginem Dei [1], factos autem masculum et fœminam. Item quærat quando facta sit fœmina, inveniet extra illos sex dies: tunc enim facta est quando Deus de terra finxit adhuc bestias agri et volatilia cœli, non quando volatilia produxerunt aquæ, et animam vivam, in qua et bestiæ sunt, produxit terra. Tunc autem factus est homo et masculus et fœmina: ergo et tunc et postea. Neque enim tunc et non postea: aut vero postea et non tunc: nec alii postea, sed iidem ipsi aliter tunc, aliter postea. Quæret ex me quomodo. Respondebo, postea visibiliter, sicut species humanæ constitutionis nota nobis est; non tamen parentibus generantibus, sed ille de limo, illa de costa ejus. Quæret tunc quomodo. Respondebo, invisibiliter, potentialiter, causaliter, quomodo fiunt futura non facta.

XI. Hic forte non intelliget. Subtrahuntur enim ei cuncta quæ novit, usque ad ipsam seminum corpulentiam. Neque enim vel tale aliquid homo jam erat: cum in prima illa sex dierum conditione factus erat. Datur quidem de seminibus ad hanc rem nonnulla similitudo, propter illa quæ in eis futura conserta sunt; verumtamen ante omnia visibilia semina sunt illæ causæ: sed non intelligit. Quid ergo faciam, nisi quantum possum, salubriter moneam, ut Scripturæ Dei credat et tunc factum hominem, quando Deus cum factus est dies, fecit cœlum et terram, de quo alibi Scriptura dicit: « Qui vivit in æternum creavit omnia » simul [2]; » et tunc quando jam non simul, sed suis quæ-

[1] Gen. I, 27. — [2] Eccli. XVIII, 1.

que temporibus creans, finxit eum de limo terræ, et ex ejus osse mulierem; nam nec isto modo eos illo sexto die factos, nec tamen eos illo sexto die non factos intelligere Scriptura permittit.

CAPUT VII.

Dici non posse animas prius creatas quam corpora.

XII. Forte ergo animæ eorum sexto die illo factæ erant, ubi et ipsa imago Dei recte intelligitur in spiritu mentis eorum, ut postea corpora formarentur? Sed neque hoc credere eadem Scriptura permittit. Primo propter illam operum consummationem; quæ non video quomodo possit intelligi, si defuit aliquid tunc non causaliter conditum, quod postea visibiliter conderetur. Deinde quia sexus ipse masculi et fœminæ nisi in corporibus esse non potest. Quod si quisquam secundum intellectum et actionem tanquam utrumque sexum in una anima accipiendum putaverit, quid faciet de his quæ ad escam Deus ipso die dedit de lignorum fructibus [1], quæ nisi homini habenti corpus non utique congrua est? Nam si et hanc escam figurate accipere quisquam voluerit, recedet a proprietate rerum gestarum, quæ primitus in hujusmodi narrationibus omni observatione fundanda est.

[1] Gen. 1, 29.

CAPUT VIII.

Difficultas de voce Dei ad hominem sexto die directa.

XIII. Quomodo ergo loquebatur, inquit, eis qui nondum audiebant, nec intelligebant; quia nec erant qui verba perciperent? Possem respondere sic eos allocutum Deum, quemadmodum Christus nos nondum natos, etiam longe post futuros, nec tantum nos, sed etiam eos omnes qui futuri sunt post nos. Omnibus enim dicebat, quos suos futuros videbat: « Ecce ego vobiscum sum usque » in consummationem sæculi[1]: » sicut Deo notus erat Propheta, cui dixit: « Prius quam te formarem in utero » novi te[2] » sicut decimatus est Levi cum esset in lumbis Abraham[3]. Cur enim non ita et ipsi Abraham in Adam, et ipse Adam in primis operibus mundi, quæ Deus creavit omnia simul? Sed verba Domini per os carnis ejus, et verba Dei per ora Prophetarum temporali corporis voce proferuntur, et omnibus syllabis suis congruas temporum moras sumunt, atque consumunt: cum vero Deus dicebat: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » et habeat potestatem piscium maris et volatilium cœli, » et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium quæ repunt super terram, et crescite et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus; et » habete potestatem piscium maris, et volatilium cœli, » et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium repentium quæ repunt super terram, » et, « Ecce dedi » vobis omne pabulum seminale, seminans semen quod

[1] Matth. xxviii, 20. — [2] Jer. i, 5. — [3] Heb. vii, 9.

» est super omnem terram, et omne lignum fructiferum, » quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit » vobis ad escam[1], » ipse sermo ejus ante omnem aëris sonum, ante omnem carnis et nubis vocem, in illa summa ejus Sapientia, per quam facta sunt omnia, non quasi humanis auribus instrepebat, sed rebus factis rerum faciendarum causas inserebat, et omnipotenti potentia futura faciebat, hominemque suo tempore formandum, in temporum tanquam semine vel tanquam radice condebat, quando condebat unde inciperent sæcula, ab illo condita qui est ante sæcula. Creaturæ quippe aliæ creaturas alias, quædam tempore, quædam causis præcedunt : ille autem omnia quæ fecit, non solum excellentia, qua etiam causarum effector est, verumetiam æternitate præcedit. Sed de hoc opportunioribus deinde Scripturarum locis fortassis plenius disserendum est.

CAPUT IX.

Jeremias quomodo Deo notus antequam formatus. — Merita nondum natorum.

XIV. Nunc de homine quod cœptum est terminetur, ea moderatione servata, ut in profundo Scripturæ sensu magis præstemus diligentiam requirendi, quam affirmandi temeritatem. Quia enim noverat Jeremiam Deus prius quam eum formaret in utero, dubitare fas non est. Apertissime quippe dicit : « Prius quam te formarem in utero, » novi te[2]. » Ubi autem illum nosset antequam ita for-

[1] Gen. 1, 26-29. — [2] Jer. 1, 5.

masset, etsi nostræ infirmitati assequi vel difficile, vel impossibile est; utrum in aliquibus propinquioribus causis sicut Levi in lumbis Abrahæ decimatus est[1]; an in ipso Adam, in quo genus humanum tanquam radicaliter institutum est; et in eo ipso utrum jam cum de limo formatus esset, an cum causaliter in his operibus factus quæ creavit omnia simul; an vero ante omnem potius creaturam, sicut elegit et prædestinavit sanctos suos ante mundi constitutionem[2]; an potius in omnibus præcedentibus causis: sive quas commemoravi, sive quas non commemoravi, prius quam in utero formaretur; non arbitror scrupulosius quæri oportere, dummodo Jeremiam constet, ex quo est in hac luce a parentibus editus, ex illo egisse vitam propriam, qua grandescens ætatis accessu, posset vivere sive male sive bene; antea vero nullo modo, non solum prius quam in utero formaretur, sed nec jam ibi formatus antequam natus. Neque enim habet ullam cunctationem apostolica illa sententia de geminis in Rebeccæ utero nondum agentibus aliquid boni aut mali[3].

XV. Nec tamen frustra scriptum est, nec infantem mundum esse a peccato, cujus est unius diei vita super terram[4]: et illud in Psalmo: « Ego in iniquitatibus conceptus » sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit[5]: » et quod in Adam omnes moriuntur, in quo omnes peccaverunt[6]. Nunc autem liquido teneamus, quælibet parentum merita trajiciantur in prolem quæcumque gratia Dei antequam nascatur quemque sanctificet, nec iniquitatem esse apud Deum, nec boni malive agere quemquam quod ad propriam personam pertineat, antequam natus est. Illamque sententiam qua nonnulli putant alibi peccasse magis minusque animas, et pro diversorum meritis peccatorum

[1] Heb. VII, 9. — [2] Ephes. I, 4. — [3] Rom. IX, 11. — [4] Job. XIV, 4, juxta LXX. — [5] Psal. L, 7. — [6] Rom. V, 12.

in diversa corpora esse detrusas, Apostolicæ non convenire sententiæ; cum apertissime dictum sit nihil egisse nondum natos, seu boni seu mali.

XVI. Ac per hoc aliqua quæstio est suo loco retractanda, quid de peccato primorum parentum, qui duo soli fuerunt, generis humani contraxerit universa consparsio : nihil tamen talium meritorum habere potuisse hominem antequam de terræ pulvere finctus esset, antequam suo tempore viveret ; nulla quæstio est. Sicut enim Esaü et Jacob, quos nondum natos dixit Apostolus nihil egisse boni aut mali [1], non possemus dicere traxisse aliquid meriti de parentibus, si nec ipsi parentes egissent aliquid boni aut mali ; nec genus humanum peccasse in Adam, si ipse non peccasset Adam ; non autem peccasset Adam, nisi jam suo tempore viveret, quo posset vivere sive bene sive male : ita frustra peccatum ejus, seu recte factum requiritur, cum adhuc in rebus simul creatis causaliter conditus, nec vita propria jam vivebat, nec in parentibus sic viventibus erat. In illa enim prima conditione mundi, cum Deus omnia simul creavit, homo factus est qui esset futurus, ratio creandi hominis, non actio creati.

CAPUT X.

Res variis modis existentes.

XVII. Sed hæc aliter in Verbo Dei, ubi ista non facta, sed æterna sunt : aliter in elementis mundi, ubi omnia simul facta futura sunt : aliter in rebus, quæ secundum causas simul creatas, non jam simul, sed suo quæque

[1] Rom. IX, 11.

tempore creantur, in quibus Adam jam formatus ex limo, et Dei flatu animatus, sicut fœnum exortum : aliter in seminibus, in quibus rursus quasi primordiales causæ repetuntur, de rebus ductæ quæ secundum causas, quas primum condidit, extiterunt, velut herba ex terra, semen ex herba. In quibus omnibus ea jam facta modos et actus sui temporis acceperunt, quæ ex occultis atque invisibilibus rationibus, quæ in creatura causaliter latent, in manifestas formas naturasque prodierunt : sicut herba exorta super terram, et homo factus in animam vivam, et cætera hujusmodi, sive frutecta, sive animantia, ad illam operationem Dei pertinentia, quæ usque nunc operatur. Sed etiam ista secum gerunt tanquam iterum se ipsa invisibiliter in occulta quadam vi generandi, quam extraxerunt de illis primordiis causarum suarum, in quibus creato mundo cum factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis exorirentur, inserta sunt.

CAPUT XI.

Opera creationis die sexto quomodo et jam consummata, et adhuc inchoata.

XVIII. Si enim prima illa opera Dei, cum simul omnia creavit, in suo modo perfecta non essent, ea procul dubio post adderentur, quæ illis perficiendis defuissent; ut quædam universitatis perfectio ex utrisque constaret singulis quasi semis, velut alicujus totius partes essent, quarum conjunctione ipsum totum cujus partes fuerant, compleretur. Rursus si ita essent illa perfecta, sicut perficiuntur, cum suis quæque temporibus in manifestas formas

actusque procreantur; profecto aut nihil ex iis postea per tempora fieret, aut hoc fieret, quod ex istis quæ suo quæque jam tempore oriuntur, Deus non cessat operari. Nunc autem quia jam et consummata quodam modo, et quodam modo inchoata sunt, ea ipsa quæ consequentibus evolvenda temporibus primitus Deus omnia simul creavit, cum faceret mundum, consummata quidem, quia nihil habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit; inchoata vero, quoniam quædam erant quasi semina futurorum, per sæculi tractum ex occulto in manifestum locis congruis exerenda; ipsius etiam Scripturæ verba satis ad hoc admonendum insigniter vigent, si quis in eis evigilet. Nam et consummata ea dicit et inchoata: nisi enim consummata essent, non scriptum esset: « Et consummata sunt cœlum et » terra, et omnis compositio illorum : et consummavit » Deus in die sexto opera sua, quæ fecit : et requievit » Deus in die septimo ab omnibus operibus suis, quæ » fecit: et benedixit Deus diem septimum, et sanctificavit » eum. » Rursusque nisi inchoata essent, non ita sequeretur, quia illa die « Requievit ab omnibus operibus suis, » quæ inchoavit Deus facere. »

XIX. Hic igitur si quis inquirat, quomodo consummavit et quomodo inchoavit: neque enim alia consummavit, alia inchoavit, sed eadem ipsa utique a quibus in die septimo requievit, ex iis quæ supra diximus clarum est. Consummasse quippe ista intelligimus Deum, cum creavit omnia simul ita perfecte ut nihil ei adhuc in ordine temporum creandum esset, quod non hic ab eo jam in ordine causarum creatum esset. Inchoasset autem, ut quod hic præfixerat causis, post impleret effectis. Proinde « Formavit Deus hominem pulverem terræ, vel limum terræ, » hoc est de pulvere vel limo terræ : et inspiravit » sive

» insufflavit « in ejus faciem spiritum vitæ, et factus est » homo in animam vivam. » Non tunc prædestinatus; hoc enim ante sæculum in præscientia Creatoris : neque tunc causaliter vel consummate inchoatus, vel inchoate consummatus; hoc enim a sæculo in rationibus primordialibus; cum simul omnia crearentur : sed creatus in tempore suo, visibiliter in corpore, invisibiliter in anima constans ex anima et corpore.

CAPUT XII.

Corpus hominis an singulari modo a Deo formatum.

XX. Jam ergo videamus quomodo cum fecerit Deus primum de terra corpus ejus, post etiam de anima videbimus, si quid valebimus. Quod enim manibus corporalibus Deus de limo finxerit hominem, nimium puerilis cogitatio est, ita ut si hoc Scriptura dixisset, magis eum qui scripsit translato verbo usum credere deberemus, quam Deum talibus membrorum lineamentis determinatum, qualia videmus in corporibus nostris. Dictum est enim, « Manus tua gentes disperdidit; » et « Eduxisti » populum tuum in manu forti et brachio excelso [1] : » sed pro potestate et virtute Dei positum hujus membri nomen, quis usque adeo desipit, ut non intelligat?

XXI. Nec illud audiendum est, quod nonnulli putant, ideo præcipuum Dei opus esse hominem, quia cætera dixit et facta sunt, hunc autem ipse fecit : sed ideo potius quia hunc ad imaginem suam fecit. Nam illa quæ dixit et facta sunt [2], ideo sic scriptum est, quia per Verbum ejus facta

[1] Psal. XLIII, 3, et Psal. CXXXV, 11. — [2] Id. CXLVIII, 5.

sunt, sicut per hominem hominibus dici potuit verbis, quæ temporaliter cogitantur, et voce proferuntur. Non sic autem loquitur Deus, nisi cum per corporalem creaturam loquitur, sicut Abrahæ, sicut Moysi, sicut per nubem de Filio suo. Ante vero omnem creaturam, ut esset ipsa creatura, eo Verbo dictum est, quod in principio erat Deus apud Deum : et quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [1]; utique et homo per ipsum factus est. Certe enim cœlum verbo fecit, quia dixit, et factum est : scriptum est tamen; « Et opera manuum » tuarum sunt cœli [2]. » Et de hoc imo quasi fundo mundi scriptum est; « Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit » illud, et aridam manus ejus finxerunt [3]. » Non igitur hoc in honorem hominis deputetur, velut cætera Deus dixerit, et facta sint, hunc autem ipse fecerit; aut verbo cætera, hunc autem manibus fecerit. Sed hoc excellit in homine, quia Deus ad imaginem suam hominem fecit, propter hoc quod ei dedit mentem intellectualem, qua præstat pecoribus, unde jam superiore loco disseruimus. In quo honore positus, si non intellexerit, ut bene agat, eisdem ipsis pecoribus quibus prælatus est comparabitur. Sic etenim scriptum est; « Homo in honore positus non intellexit, » comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus » est eis [4]. » Nam et pecora Deus fecit, sed non ad imaginem suam.

XXII. Nec dicendum est, hominem ipse fecit, pecora vero jussit, et facta sunt : et hunc enim et illa per Verbum suum fecit, per quod facta sunt omnia [5]. Sed quia idem Verbum et Sapientia et Virtus ejus est; dicitur et manus ejus, non visibile membrum, sed efficiendi potentia. Nam hæc eadem Scriptura quæ dicit, quod Deus homi-

[1] Joan. I, 3. — [2] Psal. CI, 26 — [3] Id. XCIV, 5. — [4] Id. XLVIII, 13 et 21. — [5] Joan. I, 3.

nem de limo terræ finxerit [1], dicit etiam quod bestias agri de terra finxerit, quando eas cum volatilibus cœli ad Adam adduxit, ut videret quid ea vocaret. Sic enim scriptum est : « Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias [2]. » Si ergo et hominem de terra et bestias de terra ipse formavit, quid habet homo excellentius in hac re, nisi quod ipse ad imaginem Dei creatus est? Nec tamen hoc secundum corpus, sed secundum intellectum mentis, de quo post loquemur [3]. Quanquam et in ipso corpore habeat quamdam proprietatem, quæ hoc indicet, quod erecta statura factus est, ut hoc ipso admoneretur, non sibi terrena esse sectanda, velut pecora, quorum voluptas omnis ex terra est, unde in alvum cuncta prona atque prostrata sunt. Congruit ergo et corpus ejus animæ rationali, non secundum lineamenta figurasque membrorum, sed potius secundum id quod in cœlum erectum est, ad intuenda quæ in corpore ipsius mundi superna sunt : sicut anima rationalis in ea debet erigi, quæ in spiritalibus natura maxime excellunt, ut quæ sursum sunt sapiat, non quæ super terram.

CAPUT XIII.

Qua ætate aut statura conditus fuerit Adam.

XXIII. Sed quomodo fecit eum Deus de limo terræ, utrum repente in ætate perfecta, hoc est, virili atque juvenili, an sicut nunc usque format in uteris matrum? Neque enim alius hæc facit, quam ille qui dixit; « Prius quam

[1] Gen. II, 7. — [2] Ibid. 19. — [3] 2 Sent. dist. XVI, c. *Quo circa.*

» te formarem in utero, novi te [1] : » ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra ; eo tamen modo ut in hoc perficiendo, et per ætates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturæ humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat. Ita enim certas temporum leges generibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis attribuit, ut ejus voluntas sit super omnia. Potentia quippe sua numeros creaturæ dedit, non ipsam potentiam eisdem numeris alligavit. Nam Spiritus ejus ita faciendo mundo superferebatur [2], ut et facto superferatur, non corporalibus locis, sed excellentia potestatis.

XXIV. Quis enim nescit aquam concretam terræ, cum ad radices vitis venerit, duci in saginam ligni illius, atque in eo sumere qualitatem, qua in uvam procedat paulatim erumpentem, atque in ea grandescente vinum fiat, maturumque dulcescat, quod adhuc fervescat expressum, et quadam vetustate firmatum ad usum bibendi utilius jucundiusque perveniat? Num ideo Dominus lignum quæsivit aut terram, aut has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod ebrius etiam conviva laudaret? Numquid adjutorio temporis eguit conditor temporis? Nonne certis dierum numeris suo cuique generi accommodatis, omnis natura serpentium coalescit, formatur, nascitur, roboratur? Num expectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteretur de manu Moysi et Aaron? Nec ista cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturæ cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

[1] Jer. I, 5. — [2] Gen. I, 2. — [3] Joan. II, 9. — [3] Exod. VII, 10.

CAPUT XIV.

Rationes causales mundo primum inditæ, cujus generis fuerint.

XXV. Quæri autem merito potest, causales illæ rationes, quas mundo indidit, cum primum simul omnia creavit, quomodo sint institutæ : utrum ut, quemadmodum videmus cuncta nascentia vel fruticum vel animalium in suis conformationibus atque incrementis, sua pro diversitate generum diversa spatia peragerent temporum? An ut, quemadmodum creditur factus Adam sine ullo progressu incrementorum virili ætate, continuo conformarentur? Sed cur non utrumque illas credimus habuisse, ut hoc ex eis futurum esset, quod factori placuisset? Si enim illo modo dixerimus, incipiet contra ipsas factum videri, non solum etiam illud de aqua vinum, sed et omnia miracula quæ contra naturæ usitatum cursum fiunt. Si autem isto modo, multo erit absurdius ipsas istas quotidianas naturæ formas et species contra illas primarias omnium nascentium causales rationes suorum temporum peragere spatia. Restat ergo ut ad utrumque modum habiles creatæ sint, sive ad istum quo usitatissime temporalia transcurrunt, sive ad illum quo rara et mirabilia fiunt, sicut Deo facere placuerit quod tempori congruat.

CAPUT XV.

Primus homo non aliter quam primordiales causæ haberent, formatus fuit.

XXVI. Verumtamen sic factus est homo, quemadmodum illæ primæ causæ habebant ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli præcesserant, sed de limo formari oportebat, secundum causalem rationem, in qua primitus factus erat. Nam si aliter factus est, non eum Deus in illorum sex dierum operibus fecerat : in quibus cum dicitur factus, ipsam causam utique fecerat Deus, qua erat suo tempore homo futurus, et secundum quam fuerat ab illo faciendus, qui simul et consummaverat inchoata propter perfectionem causalium rationum, et inchoaverat consummanda propter ordinem temporum. Si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo primitus Creator inseruit, non tantum posuit quod de limo formaturus erat hominem, sed etiam quemadmodum formaturus, utrum sicut matris utero, an in forma juvenili, procul dubio sic fecit, ut illic præfixerat ; neque enim contra dispositionem suam faceret. Si autem vim tantum ibi posuit possibilitatis [1], ut homo fieret quoquo modo fieret, ut et sic et sic posset, id, est ut id quoque ibi esset, quia et sic et sic posset ; unum autem ipsum modum quo erat facturus in sua voluntate servavit, non mundi constitutioni contexuit ; manifestum est etiam sic non factum esse hominem contra quam erat in illa prima conditione causarum ; quia ibi erat etiam sic

[1] I Sent. dist XVII, cap. *Solet.*

fieri posse, quamvis non ibi erat ita fieri necesse esse: hoc enim non erat in conditione creaturæ, sed in placito Creatoris, cujus voluntas rerum necessitas est.

CAPUT XVI.

In rei natura est, ut quid esse possit; ut futurum sit, nonnisi in Dei voluntate.

XXVII. Nam et nos pro captu infirmitatis humanæ jam in ipsis rebus tempore exortis possumus nosse quid in cujusque natura sit, quod experimento perceperimus; sed utrum etiam futurum sit ignoramus. Est quippe in natura hujus, verbi gratia, juvenis ut senescat, sed utrum hoc etiam sit in Dei voluntate, nescimus. Sed nec in natura esset, nisi in Dei voluntate prius fuisset, qui condidit omnia. Et utique occulta ratio est senectutis in corpore juvenili, vel juventutis in corpore puerili: neque enim oculis cernitur, sicut ipsa in puero pueritia, sicut juventus in juvene; sed alia quadam notitia colligitur inesse in natura quiddam latens, quo educantur in premptu numeri occulti, vel juventutis a pueritia, vel senectutis a juventute. Occulta est ergo ista ratio, qua fit ut hoc esse possit, sed oculis, menti autem non est occulta: utrum autem hoc etiam necesse sit, omnino nescimus. Et illam quidem qua fit ut esse possit, esse in natura ipsius corporis novimus: illam vero qua fit ut necesse sit, manifestum est illic non esse.

CAPUT XVII.

Ex futuris quænam vere futura.

XXVIII. Sed fortassis in mundo est, ut necesse sit istum hominem senescere. Si autem nec in mundo est, in Deo est. Hoc enim necessario futurum est quod ille vult, et ea vere futura sunt quæ ille præscivit. Nam multa secundum inferiores causas futura sunt; sed si ita sunt et in præscientia Dei, vere futura sunt: si autem ibi aliter sunt, ita potius futura sunt, sicut ibi sunt, ubi qui præscit, falli non potest. Nam futura dicitur senectus in juvene, sed tamen futura non est, si ante moriturus est: hoc autem ita erit, sicut se habent aliæ causæ, sive mundo contextæ, sive in Dei præscientia reservatæ. Nam secundum quasdam futurorum causas moriturus erat Ezechias, cui Deus addidit quindecim annos ad vitam[1], id utique faciens, quod ante constitutionem mundi se facturum esse præsciebat, et in sua voluntate servabat. Non ergo id fecit quod futurum non erat: hoc enim magis erat futurum, quod se facturum esse præsciebat. Nec tamen illi anni additi recte dicerentur, nisi aliquid adderetur, quod se aliter in aliis causis habuerat. Secundum aliquas igitur causas inferiores jam vitam finierat: secundum illas autem quæ sunt in voluntate et præscientia Dei, qui ex æternitate noverat quid illo tempore facturus erat, (et hoc vere futurum erat,) tunc erat finiturus vitam quando finivit vitam. Quia etsi oranti concessum est, etiam sic eum oraturum ut tali orationi concedi oporteret ille utique præsciebat, cu-

[1] Isaï. xxxviii, 5.

jus præscientia falli non poterat : et ideo quod præsciebat, necessario futurum erat.

CAPUT XVIII.

Colligitur Adamum non formatum fuisse contra quam erat in primordialibus causis institutum.

XXIX. Quapropter si omnium futurorum causæ mundo sunt insitæ, cum ille factus est dies, quando Deus creavit omnia simul ; non aliter Adam factus est, cum de limo formatus est, sicut est credibilius jam perfectæ virilitatis, quam erat in illis causis, ubi Deus hominem in sex dierum operibus fecit. Ibi enim erat non solum ut ita fieri posset, verumetiam ut ita eum fieri necesse esset. Tam enim non fecit Deus contra causam, quam sine dubio volens præstituit, quam contra voluntatem suam non facit. Si autem non omnes causas in creatura primitus condita præfixit, sed aliquas in sua voluntate servavit ; non sunt quidem illæ quas in sua voluntate servavit, ex istarum quas creavit necessitate pendentes ; non tamen possunt esse contrariæ quas in sua voluntate servavit, illis quas sua voluntate instituit : quia Dei voluntas non potest sibi esse contraria. Istas ergo sic condidit, ut ex illis esse illud cujus causæ sunt possit, sed non necesse sit : illas autem sic abscondit, ut ex eis esse necesse sit hoc, quod ex istis fecit ut esse possit.

CAPUT XIX.

Adamo non spiritale sed animale corpus a Deo formatum esse.

XXX. Solet item quæri, utrum animale corpus prius homini formatum sit e limo, quale nunc habemus, an spiritale, quale resurgentes habebimus. Quanquam enim hoc in illud mutabitur; seminatur enim corpus animale, surget corpus spiritale: tamen quid prius homini factum sit, ideo disceptatur, quia si animale factum est, non hoc recipiemus, quod in illo perdidimus, sed tanto melius quanto spiritale animali præponendum est, quando erimus æquales Angelis Dei[1]. Sed Angeli possunt aliis et justitia præponi, numquid et Domino? De quo tamen dictum est: « Minorasti eum paulo minus ab Angelis[2]. » Unde nisi propter carnis infirmitatem, quam sumpsit ex Virgine, formam servi accipiens[3], in qua moriens nos a servitute redimeret? Sed quid hinc diutius disseramus? Non enim obscura est Apostoli sententia de hac re, qui cum voluisset adhibere testimonium, quo probaret esse corpus animale, non tam de suo vel de cujusquam hominis corpore, quod in præsenti videbatur, quam de hoc ipso Scripturæ hujus loco recoluit et adhibuit, dicens: « Si est corpus animale, est et spiritale : sic etenim scriptum est: Factus » est primus homo Adam in animam viventem : novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primum » quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. » Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo

[1] Matth. XXII, 30. — [2] Psal. VIII, 6. — [3] Philip. II, 7.

» cœlestis. Qualis terrenus, tales et terreni, et qualis cœ-
» lestis, tales et cœlestes. Et quomodo induimus imaginem
» terreni, induamus et imaginem ejus qui de cœlo est[1]. »
Quid ad hoc dici potest? Imaginem ergo cœlestis hominis nunc ex fide portamus, habituri in resurrectione quod credimus: imaginem autem terreni hominis ab ipso exordio humanæ generationis induimus.

CAPUT XX.

Difficultas contra superiorem sententiam. — Opinio corpus Adami prius animale, postea spiritale factum fuisse in paradiso.

XXXI. Hic occurrit alia quæstio, quomodo renovemur, si non ad hoc per Christum revocamur, quod in Adam prius eramus? Quanquam enim multa non in pristinum, sed in melius renoventur, ab inferiore tamen statu, quam quo erant antea, renovantur. « Unde ergo ille filius mor-
« tuus erat et revixit, perierat et inventus est[2], » unde illi profertur stola prima, si non immortalitatem recipit, quam perdidit Adam? Quomodo autem perdidit immortalitatem, si corpus habuit animale? Neque enim animale corpus, sed spiritale erit, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem[3]. Nonnulli his angustiis coarctati, ut et illa constet sententia, qua exemplum de animali corpore hinc datum est, ut diceretur: « Factus est primus homo Adam in animam
» viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem; »
et ista renovatio receptioque immortalitatis, non absurde

[1] 1 Cor. xv, 44 et seqq. — [2] Luc. xv, 32. — [3] 1 Cor. xv, 53.

dicatur in pristinum futura, in illud scilicet quod Adam perdidit[1] : putaverunt prius quidem hominem fuisse corporis animalis, sed dum in paradiso constitutus est, eum fuisse mutatum, sicut nos quoque resurrectione mutabimur. Hoc quidem liber Geneseos non commemorat : sed ut possint utraque testimonia Scripturarum inter se consentire, sive illud quod de animali corpore dictum est, sive illa quæ de renovatione nostra plurima in sanctis Litteris reperiuntur, hoc tanquam necessario consequi crediderunt.

CAPUT XXI.

Exploditur opinio præcedens.

XXXII. Sed si ita est, frustra conamur paradisum et illas arbores earumque fructus, præter figuratam significationem, prius accipere ad rerum gestarum proprietatem. Quis enim credat jam illius modi cibos ex arborum pomis, immortalibus et spiritalibus corporibus necessarios esse potuisse? Verumtamen si aliud non potest inveniri, melius eligimus paradisum spiritaliter intelligere, quam vel putare non renovari hominem, cum toties hoc Scriptura commemorat, vel eum existimare recipere, quod non ostenditur amisisse. Huc accedit, quod et ipsa mors hominis, quam eum peccato commeruisse, multa divina testimonia colloquuntur, indicat eum sine morte futurum fuisse, nisi peccasset. Quomodo ergo sine morte mortalis; aut quomodo non mortalis, si corpus animale?

[1] I Cor. xv, 45.

CAPUT XXII.

Adamum peccato mortem animæ, non corporis meruisse, quidam non recte arbitrantes.

XXXIII. Unde quidam non eum mortem corporis peccato meruisse arbitrantur, sed mortem animæ quam fecit iniquitas. Nam credunt eum, propter corpus animale, exiturum fuisse de hoc corpore, ad requiem scilicet quam nunc habent sancti, qui jam dormierunt, et in fine sæculi eadem membra immortaliter recepturum : ut videlicet mors corporis non de peccato accidisse videatur, sed naturaliter, ut animalium cæterorum. Verum his rursus Apostolus occurrit et dicit : « Corpus quidem mortuum » est propter peccatum, spiritus autem vita est propter » justitiam. Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Christum » a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a » mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis[1]. » Ac per hoc mors etiam corporis de peccato est. Si ergo non peccasset Adam, nec corpore moreretur : ideoque immortale haberet et corpus. Quomodo ergo immortale, si animale?

[1] Rom. VIII, 10, 11.

CAPUT XXIII.

In eos qui dicunt Adæ corpus ex animali spiritale factum in paradiso.

XXXIV. Sed rursus non vident, qui ejus corpus in paradiso mutatum putant, ut ex animali fieret spiritale, nihil impedire, si non peccasset, ut post paradisi vitam, quam juste obedienterque vixisset, acciperet eamdem corporis mutationem in vita æterna, ubi jam cibis corporalibus non egeret. Quid ergo necesse est propter hoc jam cogi figurate, non proprie paradisum intelligere, quia non posset mori corpus nisi peccato? Verum est quidem, quod non moreretur etiam corpore, nisi peccasset, aperte quippe dicit Apostolus, corpus mortuum propter peccatum : animale tamen posset esse ante peccatum, et post vitam justitiæ, cum Deus vellet, fieri spiritale.

CAPUT XXIV.

In renovatione quomodo id recipimus, quod Adam perdidit.

XXXV. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritalis corporis re-

cipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est, in corpus spiritale, cum efficiemur æquales Angelis Dei, apti cœlesti habitationi, ubi esca, quæ corrumpitur, non egebimus [1]. Renovamur ergo spiritu mentis nostræ secundum imaginem ejus, qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit [2]. Renovabimur autem etiam carne, cum hoc corruptibile induetur incorruptione, ut sit spiritale corpus, in quod nondum mutatus, sed mutandus erat Adam, nisi mortem etiam corporis animalis peccando meruisset.

CAPUT XXV[3].

Adæ corpus mortale simul et immortale.

XXXVI. Denique non ait Apostolus: « Corpus quidem mortale propter peccatum; » sed, « Corpus mortuum propter peccatum. » Illud quippe ante peccatum, et mortale secundum aliam, et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est, mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus: aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus creatus est homo immortalis; quod ei præstabatur de ligno vitæ, non de constitutione naturæ: a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui nisi peccasset, posset non mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis,

[1] Matth. XXII, 30. — [2] Ephes. IV, 23. — [3] In editis caput XXV principium sumit ab his verbis: *Illud quippe*, etc.

immortalis autem beneficio Conditoris. Si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat; quamvis et immortale, ideo quia et non mori poterat. Neque enim immortale quod mori omnino non possit, erit nisi spiritale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur. Ac per hoc illud animale et ob hoc mortale, quod propter justitiam spiritale fieret et ob hoc omni modo immortale, factum est propter peccatum non mortale, quod et antea erat, sed mortuum, quod posset non fieri, si homo non peccasset.

CAPUT XXVI.

Corpus Adæ et nostrum diversa.

XXXVII. Quomodo ergo corpus nostrum dicit Apostolus mortuum, cum adhuc de viventibus loqueretur, nisi quia jam ipsa conditio moriendi ex peccato parentum hæsit in prole? Animale est enim et hoc corpus, sicut et primi hominis fuit, sed hoc jam in ipso animalis genere multo est deterius : habet enim necessitatem moriendi, quod illud non habuit. Quamvis enim restabat adhuc ut immutaretur, et spiritale factum plenam immortalitatem perciperet, ubi cibo corruptibili non egeret : tamen si juste viveret homo, et in spiritalem habitudinem corpus ejus mutaretur, non iret in mortem. In nobis autem etiam juste viventibus, corpus moriturum est; propter quam necessitatem, ex illius primi hominis peccato venientem, non mortale, sed mortuum corpus nostrum dixit Apostolus, quia omnes in Adam morimur. Item dicit : » Sicut est veritas in Jesu deponere vos secundum priorem conversa-

» tionem hominem veterem, eum qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis : hoc est factus Adam per peccatum. » Vide ergo quid sequatur : « Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, eum qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis : ecce quod perdidit Adam per peccatum[1]. » In hoc ergo renovamur, secundum id quod amisit Adam, id est, secundum spiritum mentis nostræ : secundum autem corpus quod seminatur animale, et resurget spiritale, in melius renovabimur, quod nondum fuit Adam.

CAPUT XXVII[2].

Quomodo mente et corpore ad id renovamur, quod Adam perdidit.

XXXVIII. Dicit item Apostolus : « Expoliantes vos veterem hominem cum actibus ejus, induite novum qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus, qui creavit eum[3]. » Hanc imaginem in spiritu mentis impressam[4] perdidit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam justitiæ ; non spiritale atque immortale corpus, in quo ille nondum fuit, et in quo erunt omnes sancti resurgentes a mortuis. Hoc enim præmium est illius meriti, quod amisit. Proinde illa stola prima[5], aut ipsa justitia est unde lapsus est ; aut si indumentum corporalis immortalitatis significat, etiam hanc ille sic amisit, cum propter

[1] Ephes. IV, 21-24. — [2] In Editis caput XXVII initium sumit ad hæc verba : *In hoc ergo*, etc. — [3] Coloss. III, 9. — [4] 2 Retract. cap. XXIV, n. 2. — [5] Luc. XV, 22.

peccatum ad eam pervenire non potuit. Dicitur enim et amisisse uxorem, et amisisse honorem, qui speratum non acceperit, illo a quo sperabat offenso.

CAPUT XXVIII.

Adam licet spiritalis mente, corpore fuit animalis etiam in paradiso.

XXXIX. Secundum hanc ergo sententiam corpus animale habuit Adam, non tantum ante paradisum, sed etiam in paradiso constitutus : quamvis in interiore homine fuerit spiritalis, secundum imaginem ejus qui creavit eum : quod amisit peccando, meruitque etiam corporis mortem, qui non peccando mereretur et in corpus spiritale commutationem. Nam si et interius animaliter vixit, non possumus dici ad hoc ipsius renovari. Quibus enim dicitur : « Renovamini spiritu mentis vestræ, » hoc eis dicitur, ut spiritales fiant : quod si ille nec in ipsa mente fuit, quomodo nos renovamur ad id quod homo nunquam fuit? Apostoli autem et omnes justi animale utique corpus adhuc habebant, sed tamen spiritaliter interius vivebant, renovati scilicet in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eos : non ideo tamen jam peccare non poterant, si consentirent iniquitati. Nam et spiritales posse cadere in tentatione peccati, ostendit Apostolus ubi ait : « Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, » vos qui spiritales estis, instruite hujusmodi in spiritu » lenitatis, intendens te ipsum ne et tu tenteris[1] : » Hoc dixi, ne cuiquam impossibile videatur, quod peccavit

[1] Gal. vi, 1.

Adam, si spiritalis erat mente, quamvis animalis esset corpore. Quæ cum ita sint, nihil tamen adhuc præpropere confirmamus, sed expectamus potius, utrum etiam cætera Scriptura hunc intellectum non impediat.

CAPUT XXIX.

De anima tractandum in sequenti libro.

XL. Sequitur enim quæstio de anima valde difficilis, in qua multi laboraverunt, nobisque ubi laboremus reliquerunt. Sive enim quia non omnium omnia legere potui, qui de hac re secundum Scripturarum nostrarum veritatem ad aliquid liquidum minimeque dubium pervenire potuerunt; sive quia tanta quæstio est, ut etiam qui eam veraciter solvunt, non facile intelligantur a talibus, qualis ipse sum : fateor neminem adhuc mihi persuasisse, quod sic habeam de anima, ut nihil amplius quærendum putem. Utrum autem nunc certum aliquid inventurus sim, et definiturus, ignoro. Quod autem potuero, si conatum meum Dominus adjuverit, sequenti volumine explicare curabo.

LIBER VII.

In quo illud Genesi ii, 7 : « Et flavit in faciem ejus flatum vitæ, etc. » illustratur uberrima tractatione de Anima.

CAPUT I.

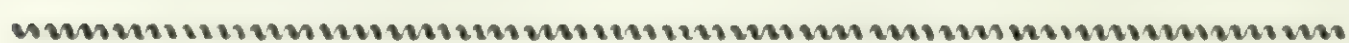
De anima tractatio suscipitur.

I. « Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et » flavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in » animam viventem[1]. » Hæc verba Scripturæ nobis et in principio superioris libri consideranda proposuimus, et de ipso homine facto, maximeque de ejus corpore, quantum satis duximus, quod secundum Scripturas visum est, disseruimus. Sed quia de anima humana non parva quæstio est, ad hunc eam librum differendam putavimus, nescientes quantum nos Dominus adjuturus esset recte loqui cupidos; illud tamen scientes, nisi quantum ipse adjuvaret, recte non esse locuturos. Recte est autem veraciter atque congruenter, nihil audacter refellendo, nihil temere affirmando, dum adhuc dubium est, verum falsum-ne sit, sive fidei, sive scientiæ christianæ; quod autem doceri potest vel rerum ratione apertissima, vel Scripturarum auctoritate certissima, sine cunctatione asserendo.

II. Ac primum illud videamus, quod scriptum est: « Flavit vel sufflavit in faciem ejus flatum vitæ. » Non-

[1] Gen. ii, 7.

nulli enim codices habent, « Spiravit vel inspiravit in « faciem ejus. » Sed cum Græci habeant ἐνεφύσησεν, non dubitatur flavit vel sufflavit esse dicendum. Quærebamus autem in superiori sermone de manibus Dei, cum homo de limo formatus cogitaretur : quid ergo nunc dicendum est in eo quod scriptum est : « Sufflavit Deus, » nisi quia sicut non manibus corporis finxit, ita nec faucibus labiisque sufflavit.

CAPUT II[1].

Animam non esse ejusdem naturæ cum Deo ex proposito Scripturæ loco arguitur.

III. Verumtamen hoc verbo Scriptura in quæstione difficillima plurimum nos, quantum opinor, adjuvat. Nam cum quidam ex hoc verbo crediderint aliquid esse animam de ipsa substantia Dei, id est, ejusdem naturæ cujus ille est, hoc ideo putantes, quia cum homo sufflat, aliquid de se ipso ejicit in flatu : hinc potius admonendi sumus hanc inimicam fidei catholicæ reprobare sententiam. Nos enim credimus Dei naturam atque substantiam, quæ in Trinitate creditur a multis, intelligitur a paucis omnino esse incommutabilem. Porro autem animæ naturam vel in deterius vel in melius commutari posse, quis ambigit? At per hoc sacrilega opinio est, eam et Deum credere unius esse substantiæ. Quid enim hoc modo aliud quam et ille commutabilis creditur? Credendum itaque est, et intelligendum, neque ullo modo dubitandum, quod recta fides habet, animam sic esse a Deo tanquam

[1] Caput II incipit, in editis, inferius ad verba : *Nam cum quidam*, etc.

rem quam fecerit, non tanquam de natura cujus est ipse, sive genuerit, sive quoquo modo protulerit.

CAPUT III.

Urgetur idem argumentum.

IV. Et quomodo, inquiunt, scriptum est: « Sufflavit » in faciem ejus, et factus est homo in animam vivam; » si non anima Dei pars est, vel Dei omnino substantia? Imo-vero ex hoc verbo satis apparet ita non esse. Cum enim homo sufflat, anima utique ipsa subjacentem sibi naturam corporis movet, et de illa, non de se ipsa flatum facit. Nisi isti forte tam tardi sunt, ut nesciant isto reciproco halitu, quem de hoc aëre circumfuso ducimus et reddimus, fieri etiam flatum, cum voluntate sufflamus. Quod si etiam non ex hoc aëre, qui forinsecus adjacet, accepto et reddito, sed ex ipsius nostri corporis natura qua constat, sufflando aliquid ejiceremus, non eadem natura est corporis et animæ quod et ipsi utique consentiunt. Quapropter etiam sic aliud est animæ substantia, quæ corpus regit et movet; aliud flatus, quem regendo vel movendo facit de corpore sibi subdito, non de se ipsa cui corpus est subditum. Cum itaque longe quidem incomparabili modo, sed tamen anima regat subditum corpus, et Deus subditam creaturam, cur non potius intelligatur de subjecta sibi creatura fecisse Deus animam in eo, quod sufflasse dictus est; quandoquidem ipsa anima, quamvis corpori suo non ita dominetur, ut Deus universitati quam condidit, tamen ejus motu, non de sua substantia flatum facit?

V. Possemus quidem dicere nec ipsum Dei flatum esse animam hominis, sed Deum sufflando fecisse animam in homine : sed ne putentur meliora quæ fecit verbo, quam quod fecit flatu, quia et in nobis melius est verbum quam flatus ; nihil est interim secundum supradictam rationem, cur animam ipsam Dei flatum dicere dubitemus, dum intelligatur non esse Dei natura atque substantia, sed hoc ipsum esse sufflare, quod est flatum facere ; quod autem flatum facere, hoc animam facere. Cui sententiæ congruit quod per Isaïam dicit Deus: » Spiritus enim a me procedet, » et flatum omnem ego feci [1]. » Nam non quemlibet flatum corporeum eum dicere, sequentia docent. Cum enim dixisset : « Omnem flatum ego feci ; et propter peccatum, » inquit, pusillum quid contristavi eum et percussi eum. » Quid ergo dicit flatum nisi animam, quæ propter peccatum percussa et contristata est? Quid igitur est : « Omnem » flatum ego feci, » nisi omnem animam ego feci?

CAPUT IV.

Deum sufflando non fecisse de se ipso animam, nec de elementis.

VI. Si ergo Deum diceremus tanquam corporei mundi hujus animam, cui mundus ipse esset tanquam corpus unius animantis, recte non eum diceremus sufflando fecisse animam hominis, nisi corpoream, de isto aëre subjacente sibi ex corpore suo ; non tamen quod fecisset dedissetque sufflando, de se ipso dedisse putare deberemus, sed ita de sibi subjecto aëre corporis sui, sicut anima de hujus-

[1] Isaï. LVII, 16, juxta LXX.

modi re similiter adjacente, hoc est, de corpore, non de se ipsa flatum facit. Nunc vero quia non tantummodo mundi corpus Deo esse subditum dicimus, sed illum esse supra omnem creaturam sive corporalem sive spiritalem; nec de se ipso, nec de corporeis elementis credendus est animam fecisse sufflando.

CAPUT V.

An anima ex nihilo.

VII. Utrum autem ex eo quod omnino non erat, id est, ex nihilo; an ex aliqua re, quæ jam ab illo facta spiritaliter erat, sed anima nondum erat, merito quæri potest. Si enim Deum adhuc aliquid ex nihilo creare non credimus, postea quam creavit omnia simul, et ob hoc a consummatis omnibus operibus requievisse credimus, quæ inchoavit facere, ut quidquid deinde faceret, ex his faceret; non video quemadmodum intelligamus, adhuc eum ex nihilo animas facere. An dicendum est eum in illis quidem operibus primorum sex dierum fecisse illum diem occultum, ac si hoc potius credi oportet, spiritalem atque intellectualem naturam, scilicet unitatis angelicæ, et mundum, id est, cœlum et terram; atque in illis jam extantibus naturis rationes creasse futurarum aliarum, non ipsas naturas: alioquin si jam ibi creatæ essent sicut erant futuræ, non adhuc essent futuræ? Quod si ita est, nondum erat in conditis rebus animæ humanæ ulla natura, et tunc esse cœpit, cum eam Deus sufflando fecit, atque indidit homini.

VIII. Sed non ideo quæstio sublata est, qua quæritur

adhuc, utrum eam naturam, quæ anima dicitur, et antea non erat, ex nihilo creaverit, tanquam ipse flatus ejus non ex aliqua substantia subjacente factus sit, sicut de flatu dicebamus, quem facit anima ex corpore suo; sed omnino ex nihilo tunc factus sit flatus, cum Deus flare voluit, idemque hominis anima factus sit. An vero jam erat aliquid spiritale, quamvis hoc quidquid erat, nondum animæ natura erat, atque ex hoc factus sit flatus Dei quæ natura esset animæ; sicut nec corporis humani natura jam erat, antequam Deus eam de limo terræ vel pulvere formasset, Non enim caro humana erat pulvis aut limus; sed tamen aliquid erat unde illa fieret, quæ nondum erat.

CAPUT VI.

An ut corporis, ita et animæ præcesserit aliqua materies.

IX. Num ergo credibile est in primis illis sex dierum operibus Deum condidisse, non solum futuri corporis humani causalem rationem, verumetiam materiem de qua fieret, id est, terram, de cujus limo vel pulvere fingeretur; animæ autem solam ibi condidisse rationem, secundum quam fieret, non etiam quamdam pro suo genere materiam, de qua fieret? Si enim quiddam incommutabile esset anima, nullo modo ejus quasi materiam quærere deberemus : nunc autem mutabilitas ejus satis indicat eam interim vitiis atque fallaciis deformem reddi, formare autem virtutibus veritatisque doctrina, sed in sua jam natura qua est anima; sicut etiam caro in sua natura qua jam caro est, et salute decoratur, et morbis vulneribusque

fœdatur. Sed sicut hæc, excepto quod jam caro est, in qua natura vel proficit ut pulchra, vel deficit ut deformis sit, habuit etiam materiem, id est, terram, de qua fieret, ut omnino caro esset: sic fortasse potuit et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur, cujus vel pulchritudo virtus, vel deformitas vitium est, habere aliquam materiam pro suo genere spiritalem, quæ nondum esset anima; sicut terra de qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non erat caro.

CAPUT VII[1].

Dici non posse qualis fuisset illa materies animæ.

X. Sed enim jam terra implebat mundi infimam partem, antequam de illa corpus hominis fieret, conferens universo totum suum, ut etiamsi nulla ex ea caro fieret animantis cujusquam, specie tamen sua mundi fabricam molemque compleret, secundum quam dicitur mundus cœlum et terra: at vero illa spiritalis materies, si fuit ulla unde anima fieret, vel si est ulla unde animæ fiunt, quid ipsa est? Quod nomen, quam speciem, quem usum in rebus conditis tenet? Vivit an non? Si vivit, quid agit? quid confert universitatis effectibus? Beatam-ne vitam gerit, an miseram, an neutram? Vivificat aliquid, an ab hoc etiam opere vacat, et in quodam secreto universitatis otiosa requiescit, sine vigili sensu motuque vitali? Si enim nulla prorsus adhuc vita erat, quomodo esset vitæ futuræ quædam incorporea nec viva materies? Aut falsum est, aut nimis latet. Si autem jam vivebat nec beate nec mi-

[1] In editis caput VII aperitur his verbis: *At vero illa*, etc.

sere, quomodo rationalis erat? Quod si tunc rationalis facta est, cum ex illa materie natura humanæ animæ facta est; irrationalis ergo vita materies erat animæ rationalis, id est, humanæ? Quid ergo inter illam pecorisque distabat? An rationalis erat jam possibilitate, nondum facultate? Si enim videmus infantilem animam, jam utique hominis animam, nondum cœpisse uti ratione, et tamen eam rationalem dicimus; cur non credatur sic in illa materie, de qua facta est anima, quietum fuisse motum etiam sentiendi, sicut in ista infantili, quæ jam certe anima est hominis, quietus est adhuc motus ratiocinandi.

CAPUT VIII.

Beatam fuisse materiem illam admitti non potest.

XI. Nam si jam beata erat vita de qua facta est hominis anima, deterius ergo facta est, et ideo non jam illa materies hujus, sed illius ista defluxio est. Nam materies aliqua cum formatur præsertim a Deo, in melius sine dubitatione formatur. Sed etiamsi cujusquam in aliqua beatitudine factæ a Deo vitæ defluxio anima humana posset intelligi, nec sic credenda erat esse cœpisse in aliquo actu meritorum suorum, nisi ex quo propriam cœpit agere vitam, dum anima facta est animans carnem, et ejus sensibus velut nuntiis utens, atque in se ipsa se vivere sentiens sua voluntate, intellectu, memoria. Si enim est aliquid, unde istam defluxionem formatæ carni Deus inspiraret, tanquam sufflando animam faciens, idemque beatum est, nullo modo movetur, aut mutatur, aut amittit aliquid,

cum hoc ab eo defluit, unde anima fit. Non est enim corpus, ut tanquam exhalando minuatur.

CAPUT IX[1].

Neque illam materiem esse quamdam irrationalem animam.

XII. Si autem anima irrationalis, materies est quodam modo, de qua fit anima rationalis, id est, humana, rursus quæritur etiam ipsa irrationalis unde fiat; quia et ipsam non facit nisi creator omnium naturarum. An illa de materie corporali? Cur non ergo et ista? Nisi forte quod velut gradatim fieri conceditur, compendio posse Deum facere quisquam negabit. Proinde quælibet adhibeatur interpositio, si corpus est materies animæ irrationalis, et anima irrationalis est materies animæ rationalis, procul dubio corpus est materies animæ rationalis. Quod neminem unquam scio ausum esse sentire, nisi qui et ipsam animam nonnisi in genere alicujus corporis ponit.

XIII. Deinde cavendum est, ne quædam translatio animæ fieri a pecore in hominem posse credatur, (quod veritati fideique catholicæ omnino contrarium est,) si concesserimus irrationalem animam veluti materiem subjacere, unde rationalis anima fiat, sic enim fiet, ut si hæc in melius commutata, erit hominis; illa quoque in deterius commutata, sit pecoris. De quo ludibrio quorumdam philosophorum etiam eorum posteri erubuerunt, nec eos hoc sensisse, sed non recte intellectos esse dixerunt. Et

[1] Caput IX, in editis, principium habet superius : *Non est enim corpus*, etc.

credo ita esse, velut si quisquam etiam de Scripturis nostris hoc sentiat, ubi dictum est: « Homo in honore positus » non intellexit, comparatus est pecoribus insensatis, et » similis factus est eis[1] : » aut ubi item legitur : « Ne tradi» deris bestiis animam confitentem tibi[2]. » Neque enim non omnes hæretici Scripturas catholicas legunt; nec ob aliud sunt hæretici, nisi quod eas non recte intelligentes, suas falsas opiniones contra earum veritatem pervicaciter asserunt. Sed quoquo modo se habeat vel non habeat opinio philosophorum de revolutionibus animarum, catholicæ tamen fidei non convenit credere animas pecorum in homines, aut hominum in pecora transmigrare.

CAPUT X.

Ex morum similitudine non effici ut anima hominis in pecus transeat.

XIV. Fieri sane homines vitæ genere pecoribus similes, et ipsæ res humanæ clamant, et Scripturæ testantur. Unde est illud quod commemoravi : » Homo in honore po» situs non intellexit, comparatus est jumentis insensatis, et » similis factus est eis : » sed in hac vita utique, non post mortem. Proinde vel talibus bestiis nolebat in potestatem dari animam suam qui dicebat : « Ne tradideris bestiis ani» mam confitentem tibi; » quales cavendos Dominus significat, ubi dicit eos indutos vestitu ovium, intus autem esse lupos rapaces[3] : vel ipsi diabolo et angelis ejus : nam et ille dictus est leo et draco[4].

[1] Psal. XLVIII, 12 et 21. — [2] Psal. LXXIII, 19. — [3] Matth. VII, 15. — [4] Psal. XC, 13.

XV. Quid enim afferunt argumenti philosophi, qui putant hominum animas in pecora, vel pecorum in homines post mortem posse transferri? hoc certe, quod morum similitudo ad id trahat, velut avaros in formicas, rapaces in milvos, sævos ac superbos in leones, sectatores immundæ voluptatis in sues; et si qua similia. Hæc quippe afferunt, nec attendunt per hanc rationem nullo modo fieri posse, ut pecoris anima post mortem in hominem transferatur. Nullo modo enim porcus similior erit homini quam porco; et cum mansuescunt leones, canibus vel etiam ovibus fiunt similiores quam hominibus. Cum igitur a pecorum moribus pecora non recedunt, et quæ aliquantulum cæteris dissimilia fiunt, similiora sunt tamen suo generi quam humano, longeque plus ab hominibus quam a pecoribus differunt, nunquam erunt hominum animæ istæ, si ea quæ similiora sint trahunt. Si autem hoc argumentum falsum est, quomodo erit illa vera opinio? quandoquidem nihil aliud afferunt, quo etiamsi non vera, saltem verisimilis habeatur. Unde proclivius et ipse crediderim, quod etiam eorum posteri sectatores, illos homines qui hæc primitus in suis libris posuerunt, in hac vita potius intelligi voluisse, quadam perversitate morum ac turpitudine homines pecorum similes fieri, ac sic quodam modo in pecora commutari, ut hoc dedecore objecto, eos a cupiditatum pravitate revocarent.

CAPUT XI.

Fictitiæ quarumdam animarum transmigrationes. — Manichæorum deterior quam philosophorum opinio.

XVI. Nam illa quæ feruntur accidisse, ut quidam quasi recordarentur in quorum animalium corporibus fuerint, aut falsa narrantur, aut ludificationibus dæmonum hoc in eorum animis factum est. Si enim contingit in somnis, ut fallaci memoria quasi recordetur se homo fuisse quod non fuit, aut egisse quod non egit ; quid mirum si quodam Dei justo occultoque judicio, sinuntur dæmones in cordibus etiam vigilantium tale aliquid posse?

XVII. Manichæi autem qui se Christianos vel putant, vel putari volunt, in hac opinione translationis vel revolutionis animarum eo sunt illis gentium philosophis, vel si qui alii vani homines hoc putent, deteriores et detestabiliores, quod illi animæ naturam a Dei natura discernunt, isti autem cum aliud nihil dicant esse animam quam ipsam Dei substantiam atque id omnino quod Deus est, non trepidant eam tam turpiter commutabilem dicere, ut nullum sit herbæ seu vermiculi genus, ubi eam non esse permixtam, vel quo revolvi non posse mirabili opinentur insania. Qui tamen si remotis ab animo suo rerum obscurissimarum quæstionibus, quas carnali corde versantes, necesse est ut in opiniones falsas, noxias monstrosasque labantur et provolvantur, unum illud firmissime teneant, quod omni animæ rationali sine ullius disputationis ambagibus naturaliter et veraciter insitum est, esse

omnino incommutabilem et incorruptibilem Deum; tota eorum milleformis fabula repente dilabitur, quam in suis vanis ac sacrilegis mentibus, nonnisi de Dei turpissima mutabilitate finxerunt.

CAPUT XII.

Anima non est ex corporeo elemento.

XVIII. Non est igitur materies animæ humanæ, anima irrationalis. Quid est ergo, unde anima flatu Dei facta est? An corpus aliquod erat terrenum quidem et humidum? Nullo modo: hinc enim potius caro facta est. Nam quid aliud est limus quam terra humida? Nec de humore solo anima facta credenda est, quasi caro de terra, et anima de aqua. Nimis enim absurdum est, inde factam putare animam hominis, unde facta est caro piscis et volucris.

XIX. Ergo fortassis ex aëre? Huic enim elemento etiam flatus competit; sed noster, non Dei. Unde supra diximus hoc potuisse congruenter putari, si animam mundi tanquam unius maximi animantis Deum crederemus, ut ita eam flaverit de aëre corporis sui, sicut flat nostra de sui. Cum vero Deum esse constet supra omne mundi corpus, et supra omnem spiritum quem creavit, incomparabili omnino distantia, quomodo id recte dici potest? An forte quanto magis Deus universæ suæ creaturæ præsens est omnipotentia singulari, tanto magis potuit ex aëre flatum facere, quæ anima hominis esset? Sed cum anima non sit corporea, quidquid autem ex mundi corporeis elementis fit, corporeum sit necesse est, inque mundi elementis etiam aër iste numeretur, nec si de puri illius

cœlestisque ignis elemento facta anima diceretur, credi oporteret. Omne quippe corpus in omne corpus posse mutari, non defuerunt qui assererent. Corpus autem aliquod sive terrenum sive cœleste, converti in animam, fierique naturam incorpoream, nec quemquam sensisse scio, nec fides hoc habet.

CAPITA XIII ET XIV[1].

Medicorum sententia de corpore humano. — Animam non esse ex elementis.

XX. Denique si non est contemnendum quod medici non tantum dicunt, verumetiam probare se affirmant, quamvis omnis caro terrenam soliditatem in promptu gerat, habet tamen in se et aëris aliquid, quod et pulmonibus continetur, et a corde per venas, quas arterias vocant, diffunditur; et ignis non solum fervidam qualitatem, cujus sedes in jecore est, verumetiam luculentam, quam velut eliquari ac subvolare ostendunt in excelsum cerebri locum, tanquam in cœlum corporis nostri; unde et radii emicant oculorum, et de cujus medio velut centro quodam, non solum ad oculos, sed etiam ad sensus cæteros tenues fistulæ deducuntur, ad aures scilicet, ad nares, ad palatum, propter audiendum, olfaciendum, atque gustandum; ipsumque tangendi sensum qui per totum corpus est, ab eodem cerebro dirigi dicunt per medullam cervicis, et eam quæ continetur ossibus, quibus dorsi spina conseritur, ut inde se tenuissimi quidam rivuli, qui tan-

[1] Duo hæc capita adjungimus, quia unum numerum inferunt in Edit. Maurinensi.

gendi sensum faciunt, per cuncta membra diffundant: cum igitur his quasi nuntiis accipiat anima quidquid eam corporalium non latet, ipsa vero usque adeo aliud quiddam sit, ut cum vult intelligere, vel divina, vel Deum, vel omnino etiam se ipsam, suasque considerare virtutes, ut aliquid veri certique comprehendat, ab hac ipsorum quoque oculorum luce se avertat, eamque ad hoc negotium, non tantum nullo adjumento, verumetiam nonnullo impedimento esse sentiens, se in obtutum mentis attollat; quomodo ex eo genere aliquid est, cum ejusdem generis summum non sit nisi lumen, quod ex oculis emicat, quo illa non adjuvatur nisi ad corporeas formas coloresque sentiendos, habetque ipsa innumerabilia longe dissimilia cuncto generi corporum, quæ nonnisi intellectu atque ratione conspiciat, quo nullus carnis sensus aspirat.

CAPUT XV.

Anima incorporea.

XXI. Quapropter non est quidem humanæ animæ natura, nec de terra, nec de aqua, nec de aëre, nec de igne quolibet: sed tamen crassioris corporis sui materiam, hoc est, humidam quamdam terram, quæ in carnis versa est qualitatem, per subtilioris naturam corporis administrat, id est, per lucem et aërem. Nullus enim sine his duobus vel sensus in corpore est, vel ab anima spontaneus corporis motus. Sicut autem prius esse debet nosse quam facere, ita prius est sentire quam movere. Anima ergo quoniam res est incorporea, corpus quod incorporeo vicinum est, sicuti est ignis, vel potius lux et aër, primitus

agit, et per hæc cætera quæ crassiora sunt corporis, sicuti humor et terra, unde carnis corpulentia solidatur, quæ magis sunt ad patiendum subdita, quam prædita ad faciendum.

CAPUT XVI.

Cur dictum sit: Factus est homo in animam vivam.

XXII. Non mihi ergo videtur dictum : « Factus est » homo in animam vivam[1], » nisi quia sentire cœpit in corpore; quod est animatæ viventisque carnis certissimum indicium. Nam moventur et arbusta, non tantum vi extrinsecus impellente, veluti cum ventis agitantur, sed illo motu quo intrinsecus agitur, quidquid ad incrementum speciemque arboris pertinet, quo ducitur succus in radicem, vertiturque in ea quibus constat herbæ natura vel ligni : nihil enim horum sine interno motu. Sed iste motus non est spontaneus, qualis ille qui sensui copulatur ad corporis administrationem, sicut in omnium animalium genere, quam vocat Scriptura animam vivam[2]. Nam et nobis nisi inesset etiam ille motus, nec crescerent nostra corpora, nec ungues capillosque producerent. Sed si hoc solum esset in nobis sine sensu motuque illo spontaneo, non diceretur homo « Factus in animam vivam. »

[1] Gen. II, 7. — [2] Id. I, 21.

CAPUT XVII.

In faciem hominis cur dicitur Deus sufflasse.

XXIII. Proinde quoniam pars cerebri anterior, unde sensus omnes distribuuntur, ad frontem collocata est, atque in facie sunt ipsa velut organa sentiendi, excepto tangendi sensu qui per totum corpus diffunditur ; qui tamen etiam ipse ab eadem anteriori parte cerebri ostenditur habere viam suam, quæ retrorsus per verticem atque cervicem ad medullam spinæ, de qua loquebamur paulo ante, deducitur, unde habet utique sensum in tangendo et facies, sicut totum corpus, exceptis sensibus videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi, qui in sola facie prælocati sunt ; ideo scriptum arbitror, quod « In faciem Deus sufflaverit homini flatum vitæ, cum factus est in animam vivam. » Anterior quippe pars posteriori merito præponitur ; quia et ista ducit, illa sequitur, et ab ista sensus, ab illa motus est, sicut consilium præcedit actionem.

CAPUT XVIII.

Tres ventriculi cerebri.

XXIV. Et quoniam corporalis motus, qui sensum sequitur, sine intervallis temporum nullus est, agere autem intervalla temporum spontaneo motu nisi per adjutorium memoriæ non valemus ; ideo tres tanquam ventriculi ce-

rebri demonstrantur: unus anterior ad faciem, a quo sensus omnis; alter posterior ad cervicem, a quo motus omnis; tertius inter utrumque, in quo memoriam vigere demonstrant; ne cum sensum sequitur motus, non connectat homo quod faciendum est, si fuerit quod fecit oblitus. Hæc illi certis indiciis probata esse dicunt, quando et ipsæ partes aliquo affectæ morbo vel vitio, cum defecissent officia vel sentiendi, vel movendi membra, vel motus corporis reminiscendi, satis quid valerent singulæ declararunt, eisque adhibita curatio cui rei reparandæ profecerit exploratum est. Sed anima in istis tanquam in organis agit, nihil horum est ipsa; sed vivificat et regit omnia, et per hoc corpori consulit, et huic vitæ, in qua factus est homo in animam vivam.

CAPUT XIX.

Animæ præstantia supra res corporeas.

XXV. Unde ergo sit ipsa, id est, de qua velut materie Deus hunc flatum fecerit, quæ anima dicitur, dum quæritur, nihil corporeum debet occurrere. Sicut enim Deus omnem creaturam, sic anima omnem corpoream creaturam aturæ dignitate præcellit. Per lucem tamen et aërem, quæ in ipso quoque mundo præcellentia sunt corpora, magisque habent faciendi præstantiam, quam patiendi corpulentiam, sicut humor et terra, tanquam per ea quæ spiritui similiora sunt, corpus administrat. Nuntiat enim aliquid lux corporea: cui autem nuntiat, non hoc est quod illa: et hæc est anima cui nuntiat, non illa quæ nuntiat. Et cum afflictiones corporis mo-

leste sentit, actionem suam, qua illi regendo adest, turbato ejus temperamento impediri offenditur, et hæc offensio dolor vocatur. Et aër qui nervis infusus est, paret voluntati ut membra moveat, non autem ipse voluntas est. Et illa pars media motum membrorum nuntiat, ut memoria teneatur, non ipsa memoria est. Denique dum hæc ejus tanquam ministeria vitio quolibet seu perturbatione omni modo deficiunt, desistentibus nuntiis sentiendi et ministris movendi, tanquam non habens cur adsit, abscedit. Si autem non ita deficiunt, ut in morte assolet, turbatur ejus intentio, tanquam conantis redintegrare labentia nec valentis. Et in quibus rebus turbatur, inde cognoscitur, quæ pars ministeriorum in causa sit, ut si potuerit, medicina succurrat.

CAPUT XX.

Aliud anima, aliud organa corporis.

XXVI. Namque aliud esse ipsam, aliud hæc ejus corporalia ministeria, vel vasa, vel organa, vel si quid aptius dici possunt, hinc evidenter elucet, quod plerumque se vehementi cogitationis intentione avertit ab omnibus, ut præ oculis patentibus recteque valentibus multa posita nesciat; et si major intentio est, dum ambulabat, repente subsistat, avertens utique imperandi nutum a ministerio motionis, qua pedes agebantur : si autem non tanta est cogitationis intentio, ut figat ambulantem loco, sed tamen tanta est ut partem illam cerebri mediam nuntiantem corporis motus non vacet advertere, obliviscitur aliquando, et unde veniat, et quo eat, et transit imprudens vil-

iam quo tendebat, natura sui corporis sana, sed sua in aliud avocata. Quapropter istas corporei cœli corporeas quasdam particulas, id est, lucis et aëris, quæ primæ excipiunt nutus animæ vivificantis, eo quod incorporeæ naturæ propinquiores sunt quam humor et terra, ut ad earum proximum ministerium tota moles administretur, utrum Deus de hoc circumfuso et superfuso cœlo corpori viventis miscuerit, aut adjunxerit, an et ipsas de limo sicut carnem fecerit, non est ad rem pertinens quæstio. Omne quippe corpus in omne corpus mutari posse, credibile est: quodlibet autem corpus mutari posse in animam, credere absurdum est.

CAPUT XXI.

Anima neque ullo ex corpore, neque ullum corpus est.

XXVII. Quamobrem nec illud audiendum est, quod quidam putaverunt, quintum quoddam esse corpus[1], unde sit anima, quod nec terra, nec aqua sit, nec aër, nec ignis, sive iste turbulentior atque terrenus, sive ille cœlestis purus et lucidus; sed nescio quid aliud quod careat usitato nomine, sed tamen corpus sit. Si enim qui hoc sentiunt, hoc dicunt corpus quod et nos, id est, naturam quamlibet longitudine, latitudine, altitudine, spatium loci occupantem, neque hoc est anima, neque inde facta credenda est. Quidquid enim tale est, ut multa non dicam, in quacumque sui parte lineis dividi vel circumscribi potest: quod anima si pateretur, nullo modo nosse posset

[1] Cic. lib. 1, Tusc. q. ἐντελέχεια.

tales lineas, quæ per longum secari non queunt, quales in corpore non posse inveniri nihilominus novit.

XXVIII. Nec ipsa sibi tale aliquid occurrit, cum se nescire non possit, etiam quando se ut cognoscat inquirit. Cum enim se quærit, novit quod se quærat; quod nosse non posset, si se non nosset. Neque enim aliunde se quærit, quam a se ipsa. Cum ergo quærentem se novit, se utique novit; et omne quod novit tota novit : cum itaque se quærentem novit, tota se novit; ergo et totam se novit : neque enim aliquid aliud, sed se ipsam tota novit. Quid ergo adhuc se quærit, si quærentem se novit? Neque enim si nesciret, se posset quærentem se scire se : sed hoc in præsenti; quod autem de se quærit, quid antea fuerit, vel quid futura sit quærit. Desinat ergo nunc interim suspicari se esse corpus; quia si aliquid tale esset, talem se nosset, quæ magis se novit quam cœlum et terram, quæ per sui corporis oculos novit.

XXIX. Omitto dicere, quia illud ejus, quod etiam pecora habere intelliguntur, vel cœli volatilia cum habitacula sua seu nidos repetunt, quo capiuntur imagines omnium rerum corporalium, nullo modo cuiquam corpori simile est; et utique hoc potius corpori simile esse deberet, ubi corporearum rerum similitudines continentur. At si hoc corpus non est, quia certum est eas similitudines corporum illic non solum memoriter detineri, verumetiam innumerabiles pro arbitrio figurari; quanto minus alia qualibet vi sua corpori esse anima similis potest?

XXX. Si autem corpus esse dicunt alia qualibet notione omne quod est, id est, omnem naturam atque substantiam, non quidem admittenda est ista locutio, ne non inveniamus quo modo loquentes, ea, quæ corpora non sunt, a corporibus distinguamus : non tamen nimis est

de nomine laborandum. Nam et nos dicimus, quidquid anima est, non esse horum quatuor notissimorum elementorum, quæ manifesta sunt corpora; sed neque hoc esse quod Deus est. Quid sit autem, non dicitur melius quam anima vel spiritus vitæ. Ideo enim additur, vitæ, quia et iste aër plerumque dicitur spiritus. Quanquam et animam eumdem aërem appellaverunt, ut jam non possit inveniri nomen, quo proprie distinguatur ista natura, quæ nec corpus, nec Deus est, nec vita sine sensu, qualis potest credi in arboribus, nec vita sine rationali mente, qualis est in pecoribus; sed vita nunc minor quam Angelorum, et futura quod Angelorum, si ex præcepto sui creatoris hic vixerit.

XXXI. Unde sit autem, id est, de qua velut materia facta sit, vel de qua perfecta beataque natura defluxerit, vel utrum omnino ex nihilo facta sit, etiamsi dubitatur, et quæritur; illud tamen minime dubitandum est, et si aliquid antea fuit, a Deo factum esse quod fuit, et eam nunc a Deo factam, ut anima viva sit: aut enim nihil fuit, aut hoc quod est non fuit. Sed illam partem, qua quærebamus quasi ejus materiem, unde facta sit, jam satis tractavimus.

CAPUT XXII.

An causalis ratio animæ fuerit condita in diebus Geneseos.

XXXII. Nunc si omnino non fuit, quærendum est quomodo possit intelligi, quod causalis ejus ratio fuisse dicebatur in primis sex dierum operibus Dei, quando fecit

Deus hominem ad imaginem suam, quod nisi secundum animam non recte intelligitur. Verendum est autem, ne cum dicimus non ipsas tunc naturas atque substantias, quæ futuræ fuerant, Deum creasse, dum crearet omnia simul, sed earum futurarum causales quasdam rationes, putemur inania quædam dicere. Quæ sunt enim istæ causales rationes, secundum quas posset jam dici Deus fecisse hominem ad imaginem suam, cujus corpus nondum de limo finxerat, cui nondum animam afflando fecerat? Et corporis quidem humani etiam si fuit aliqua occulta ratio, qua futurum erat ut formaretur, erat et materies de qua formaretur, id est, terra, in qua videri potest illa ratio velut in semine latuisse : animæ autem faciendæ, id est, flatus faciendi, qui esset anima hominis, quæ ibi ratio causalis primitus condita est, cum diceret Deus : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1], » (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest,) si nulla erat natura ubi conderetur?

XXXIII. Si enim hæc ratio in Deo erat, non in creatura; nondum ergo erat condita : quomodo ergo dictum est : « Fecit Deus hominem ad imaginem Dei? » Si autem jam in creatura erat, hoc est, in iis quæ simul omnia creaverat Deus, in qua creatura erat? Utrum spiritali, an corporali? Si spiritali, agebat-ne aliquid in corporibus mundi, seu cœlestibus, seu terrestribus : an in ea erat hæc vacans antequam homo in sua natura propria conderetur, sicut in ipso homine jam propriam ducente vitam latenter otioseque inest ratio generandi, quæ non operatur, nisi per concubitum atque conceptum? An et illa natura creaturæ spiritalis, in qua latenter erat hæc ratio, nihil agebat sui operis? Et ut quid creata erat? An ut contineret rationem futuræ animæ humanæ, vel futura-

[1] Gen. 1, 26.

rum animarum, tanquam in se ipsis esse non possent, sed in aliqua creatura propria vita jam vivente, sicut generandi ratio non potest esse nisi in aliquibus jam existentibus perfectisque naturis? Parens ergo animæ instituta est aliqua creatura spiritalis, in qua sit ratio futuræ animæ, quæ non inde existat, nisi cum eam Deus homini inspirandam facit. Neque enim et ex homine fœtum vel seminis, vel ipsius jam prolis creat et format nisi Deus, per Sapientiam attingentem ubique propter suam munditiam[1], ita ut nihil inquinatum in eam incurrat, « Dum » pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit » omnia suaviter[2]. » Sed nescio quemadmodum possit intelligi, ad hoc tantum creatam; nescio quam creaturam spiritalem, quæ in Dei conditionibus per illos sex dies factis non commemoraretur, cum Deus hominem sexto die fecisse dictus est, quem nondum in propria natura fecerat; sed adhuc ratione causali in illa creatura, quæ commemorata non est. Magis enim debuit ipsa commemorari, quæ sic consummata erat, ut non adhuc esset secundum suæ causæ præcedentem rationem facienda.

CAPUT XXIII.

An illa causalis ratio animæ fuerit inserta in angelica natura.

XXXIV. An forte in illius diei natura, quem primitus condidit, si spiritus intellectualis dies ille recte accipitur, hanc faciendæ animæ causalem rationem Deus inseruit, cum sexto die fecit hominem ad imaginem suam, causam

[1] Sap. VII, 24 et 25. — [2] Id. VIII, 1.

scilicet rationemque præfigens, secundum quam eum post illos septem dies faceret, ut videlicet corporis ejus causalem rationem in natura terræ, animæ autem in natura illius diei creasse credatur? Sed quid aliud dicitur, cum hoc dicitur, nisi angelicum spiritum quasi parentem esse animæ humanæ, si sic in illo inest animæ humanæ creandæ præcondita ratio, sicut in homine futuræ prolis suæ? Ut corporum quidem humanorum parentes homines sint, animarum autem Angeli, creator vero et animarum et corporum Deus, sed corporum ex hominibus, animarum ex Angelis; aut prioris corporis ex terra, et prioris animæ ex angelica natura, ubi rationes eorum causales præfixerat, quando primitus fecit hominem in iis, quæ simul omnia creavit; deinceps vero jam homines ex hominibus, corpus ex corpore, animam ex anima. Durum est hoc, Angeli aut Angelorum filiam dicere esse animam: sed multo durius cœli corporei; quanto magis ergo maris et terræ? Multo minus igitur in aliqua corporali creatura, causalis animæ ratio præcondita est, cum faceret Deus hominem ad imaginem suam, antequam eum suo tempore de limo formatum flatu animaret, si absurde creditur animam causaliter in natura angelica condidisse.

CAPUT XXIV.

Anima an creata sit prius quam corpori inserta.

XXXV. Illud ergo videamus, utrum forsitan verum esse possit, quod certe humanæ opinioni tolerabilius mihi videtur, Deum in illis primis operibus, quæ simul omnia creavit, animam etiam humanam creasse, quam suo tem-

pore membris ex limo formati corporis inspiraret, cujus corporis in illis simul conditis rebus rationem creasset causaliter, secundum quam fieret, cum faciendum esset corpus humanum. Nam neque illud quod dictum est : « Ad imaginem suam, » nisi in anima, neque illud quod dictum est, « Masculum et fœminam, » nisi in corpore recte intelligimus. Credatur ergo si nulla Scripturarum auctoritas seu veritatis ratio contradicit, hominem ita factum sexto die, ut corporis quidem humani ratio causalis in elementis mundi, anima vero jam ipsa crearetur, sicut primitus conditus est dies, et creata lateret in operibus Dei, donec eam suo tempore sufflando, hoc est, inspirando, formato ex limo corpori insereret.

CAPUT XXV.

Anima si extra corpus existebat, an suopte nutu ad corpus venerit.

XXXVI. Sed hic rursus non spernenda oritur quæstio. Si enim jam facta erat anima, et latebat, ubi ei posset esse melius quam ibi? Quid ergo fuit causæ, ut anima innocenter vivens insereretur vitæ hujus carnis, in qua peccando, ipsum qui eam creavit offenderet; unde eam merito sequeretur laboris ærumna damnationisque cruciatus? An illud dicendum est, quod ad corpus administrandum voluntate propria fuerit inclinata, in qua vita corporis, quoniam et juste et inique vivi potest, quod eligeret hoc haberet, vel præmium de justitia, vel de iniquitate supplicium, ut nec illi apostolicæ sententiæ sit contrarium, qua dicit, nondum natos nihil egisse boni seu mali[1]? Illa quippe

[1] Rom. IX, 11.

inclinatio voluntatis ad corpus, nondum est actio vel justitiæ vel iniquitatis, de qua ratio reddenda est in judicio Dei, recepturo unoquoque secundum ea quæ per corpus gessit, sive bonum, sive malum[1]. Cur ergo non jam et illud credatur, quod Dei nutu ad corpus venerit; ubi si vellet secundum præceptum ejus agere, mercedem acciperet vitæ æternæ, atque Angelorum societatis: si autem contemneret, pœnas justissimas lueret, sive laboris diuturni, sive ignis æterni? An quia hoc ipsum, Deo volenti, obtemperasse, jam utique actio bona est, et erit contrarium nondum natos nihil egisse vel boni vel mali?

CAPUT XXVI.

Anima si proprio nutu corpori inserta, non fuit præscia futuri. — Liberum arbitrium.

XXXVII. Quæ si ita sunt, fatebimur etiam non in eo rerum genere animam primitus creatam, ut esset præscia futuri operis sui, vel justi, vel iniqui. Nimis quippe incredibile est, eam potuisse propria voluntate inclinari ad corporis vitam, si se ita in quibusdam peccaturam præsciret, ut juste supplicio perpetuo puniretur. Juste sane Creator laudatur in omnibus quæ fecit omnia bona valde. Neque enim ex iis tantum laudandus est, quibus præscientiam dedit; cum recte laudetur etiam quia pecora creavit, quibus est natura humana præstantior etiam in ipsis peccantibus. Natura quippe hominis ex Deo est, non iniquitas, qua se ipse involvit male utendo libero arbitrio: quod tamen si non haberet, in natura rerum minus ex-

[1] 2 Cor. v, 10.

celleret. Cogitandus quippe est homo juste vivens etiam non præscius futurorum, et ibi videndum est, excellentia voluntatis bonæ quam non impediatur ad recte vivendum et Deo placendum, quod ignarus futuri vivit ex fide. Hujusmodi ergo creaturam quisquis esse nollet in rebus, contradicit Dei bonitati. Quisquis autem pœnas eam non vult luere pro peccatis, inimicus est æquitati.

CAPUT XXVII.

Animam naturali appetitu ferri in corpus.

XXXVIII. Sed si ad hoc fit anima, ut mittatur in corpus, quæri potest utrum si noluerit, compellatur. Sed melius creditur hoc naturaliter velle, id est, in ea natura creari ut velit, sicut naturale nobis est velle vivere : male autem vivere jam non est naturæ, sed perversæ voluntatis, quam juste pœna consequitur.

XXXIX. Frustra ergo jam quæritur, ex qua veluti materie facta sit anima, si recte intelligi potest in primis illis operibus facta, cum factus est dies. Sicut enim illa quæ non erant, facta sunt, sic et hæc inter illa. Quod si et materies aliqua formabilis fuit, et corporalis et spiritalis, non tamen et ipsa instituta nisi a Deo, ex quo sunt omnia, quæ quidem formationem suam non tempore, sed origine præcederet, sicut vox cantum; quid nisi de materia spiritali facta anima congruentius creditur?

CAPUT XXVIII.

Difficultates, cum dicitur animam Adæ non prius creatam quam ejus corpori inspiratam fuisse.

XL. Si autem aliquis non vult eam existimare factam, nisi cum jam formato corpori est inspirata, videat quid respondeat, cum quæritur unde facta sit. Aut enim ex nihilo dicturus est Deum aliquid fecisse, vel facere post illam consummationem operum suorum; et debet intueri quomodo explicet sexto die factum hominem ad imaginem Dei, (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest,) id est, in qua natura causalis ratio facta fuerit ejus rei, quæ nondum fuit: aut non de nihilo, sed aliquo jam existente factam dicet animam; et laborabit inquirendo, quænam illa natura sit, an corporalis, an spiritalis, secundum eas quæstiones quas superius versavimus; manente illa quoque molestia, ut adhuc quæratur in qua substantia creaturarum in sex diebus primitus conditarum, causalem illam rationem fecerit animæ, quam nondum de nihilo, vel de aliquo fecerat.

XLI. Quam si eo modo devitare voluerit, ut dicat, sexto die etiam de limo factum esse hominem, sed hoc recapitulando postea commemoratum; videat de muliere quid dicat, quia « masculum et fœminam, » dixit, « fecit » eos, et benedixit eos. » Quod si et ipsam eo die factam esse de viri osse responderit, attendat quomodo asserat sexto die facta volatilia, quæ adducta sunt ad Adam, cum Scriptura omne genus volatilium quinto die creatum ex aquis insinuet : item sexto die ligna etiam quæ in paradiso

plantata sunt, cum eadem Scriptura hoc creaturæ genus tertio diei tribuerit. Ipsa etiam verba consideret quid sit: « Ejecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspec- » tum et bonum ad escam » : tanquam illa quæ tertio die terra ejecerat, non erant pulchra ad aspectum, et bona ad escam, cum in his essent operibus, quæ fecit Deus omnia bona valde. Quid sit etiam : « Finxit Deus adhuc » de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli : » tanquam illa non fuerint omnia, quæ primo producta erant, vel potius nulla ante producta erant. Neque enim dictum est : « Et finxit Deus adhuc de terra » cæteras bestias agri, et cætera volatilia cœli, quasi quæ minus vel terra sexto, vel aqua quinto die produxerit; sed « Omnes » bestias, inquit, et omnia volatilia. » Necnon et illud cogitet, quemadmodum Deus et sex diebus fecerit omnia, primo ipsum diem, secundo firmamentum, tertio speciem maris et terræ, atque ex terra herbam et ligna, quarto luminaria et sidera, quinto aquarum animalia, sexto terræ, et postea dicatur : « Cum factus est dies, fecit Deus » cœlum et terram, et omne viride agri : » quando quidem cum factus est dies, non fecit nisi ipsum diem. Quomodo etiam omne viride agri fecerit antequam esset super terram, et fœnum omne antequam exoriretur. Tunc enim factum cum exortum est, non antequam exoriretur, quis non diceret, nisi Scripturæ verba revocarent? Meminerit etiam scriptum esse : « Qui vivit in æternum, creavit » omnia simul[1]; » et videat quemadmodum simul creata dici possint, quorum creatio spatiis temporalibus distat, non horarum tantum, sed etiam dierum. Curet quoque ostendere quomodo utrumque sit verum, quod contrarium videri potest, et Deum in die septimo ab omnibus operibus suis requievisse[2], quod Geneseos liber dicit, et

[1] Eccli. XVIII. 1. — [2] Gen. II, 2.

usque nunc eum operari[1], quod Dominus dicit. Respiciat etiam quæ dicta sunt consummata, quomodo eadem dicta sint inchoata.

XLII. His enim omnibus divinæ Scripturæ testimoniis, quam esse veracem nemo dubitat nisi infidelis aut impius, ad illam sententiam ducti sumus, ut diceremus Deum ab exordio sæculi primum simul omnia creavisse, quædam conditis jam ipsis naturis, quædam præconditis causis, sicut non solum præsentia, verumetiam futura fecit Omnipotens, et ab eis factis requievit, ut eorum deinceps administratione atque regimine crearet etiam ordines temporum et temporalium : qui et consummaverat ea propter omnium generum terminationem, et inchoaverat propter sæculorum propagationem, ut propter consummata requiesceret, et propter inchoata usque nunc operetur. Sed si possunt hæc melius intelligi, non solum non resisto, verumetiam faveo.

XLIII. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit homini, sufflando in ejus faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei ; et sit incorporea, id est, non sit corpus, sed spiritus, non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo ; nec ita factus ut in ejus naturam natura ulla corporis vel irrationalis animæ verteretur, ac per hoc de nihilo : et quod sit immortalis secundum quemdam vitæ modum, quem nullo modo potest amittere ; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immerito etiam mortalis possit intelligi ; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est : « Qui solus habet immortali- » tatem[2]. » Cætera quæ in hoc libro disceptando locutus sum, ad hoc valeant legenti, ut aut noverit quemadmodum sine affirmandi temeritate quærenda sint, quæ non

[1] Joan. v, 17. — [2] I Tim. vi, 16.

aperte Scriptura loquitur : aut si ei quærendi modus iste non placet, quemadmodum ipse quæsiverim sciat, ut si me potest docere non abnuat, si autem non potest, a quo ambo discamus mecum requirat.

LIBER VIII.

De eo quod legitur in capite ii, 8 Geneseos : « Et plantavit Deus paradi- » sum in Eden, etc. » usque ad illud : « De ligno autem cognoscendi bonum » et malum non manducabitis de illo, etc. »

CAPUT I.

Paradisus in Eden plantatus et proprie et figurate accipiendus.

I. « Et plantavit Deus paradisum in Eden ad Orientem, » et posuit ibi hominem, quem finxit [1]. » Non ignoro de paradiso multos multa dixisse, tres tamen de hac re quasi generales sunt sententiæ. Una eorum, qui tantummodo corporaliter paradisum intelligi volunt. Alia eorum, qui spiritaliter tantum. Tertia eorum, qui utroque modo paradisum accipiunt, alias corporaliter, alias autem spiritaliter. Breviter ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placere sententiam. Secundum hanc suscepi nunc loqui de paradiso, quod Dominus donare dignabitur, ut homo factus e limo, quod utique corpus humanum est in paradiso corporali collocatus intelligatur ; ut quemadmodum ipse Adam, etsi aliquid aliud significat secundum id quod eum formam futuri dixit esse Apostolus [2], homo tamen in natura propria expressus accipitur, qui vixit certo numero annorum, et propagata numerosa prole mortuus

[1] Gen. ii, 8. — [2] Rom. v, 14.

est, sicut moriuntur cæteri homines, etsi non sicut cæteri ex parentibus natus, sed sicut primitus oportebat ex terra factus est : ita et paradisus, in quo eum collocavit Deus, nihil aliud quam locus quidam intelligatur, terra scilicet ubi habitaret homo terrenus.

II. Narratio quippe in his libris non genere locutionis figuratarum rerum est, sicut in Cantico Canticorum, sed omnino gestarum, sicut in Regnorum libris et hujuscemodi cæteris. Sed quia illic ea dicuntur, quæ vitæ humanæ usus notissimus habet, non difficile, imo promptissime primitus accipiuntur ad litteram, ut deinde ex illis quid etiam futurorum res ipsæ gestæ significaverint, exculpatur : hic autem quia ea dicuntur, quæ usitatum naturæ cursum intuentibus non occurrant, nolunt ea quidam proprie, sed figurate dicta intelligi ; atque ex illo loco volunt incipere historiam, id est, rerum proprie gestarum narrationem, ex quo dimissi de paradiso Adam et Eva convenerunt atque genuerunt. Quasi vero usitatum nobis sit, vel quod tot annos vixerunt, vel quod Enoch translatus est, vel quod et grandæva et sterilis peperit, et cætera hujusmodi.

III. Sed alia est, inquiunt, narratio factorum mirabilium, alia institutarum creaturarum. Illic enim ea ipsa insolita ostendunt, alios esse tanquam naturales modos rerum, alios miraculorum, quæ magnalia nominantur : hic autem ipsa insinuatur institutio naturarum. Quibus respondetur, sed ideo insolita et ipsa, quia prima. Nam quid tam sine exemplo, et sine pari facto in rerum mundanarum constitutione quam mundus? Num ideo credendum non est Deum fecisse mundum, quia jam non facit mundos ; aut non fecisse solem, quia jam non facit soles? Et hoc quidem non de paradiso, sed de ipso homine permotis debuit responderi : nunc vero cum ipsum sic cre-

dant a Deo factum, sicut alius nullus factus est; cur paradisum nolunt ita factum credere, quemadmodum nunc vident sylvas fieri?

IV. Ad eos quippe loquor, qui auctoritatem harum Litterarum sequuntur : eorum enim quidam non proprie, sed figurate paradisum intelligi volunt. Nam qui omnino adversantur his Litteris, alias cum eis atque aliter egimus[1] : quanquam et hæc in hoc ipso opere nostro, quantum valemus, ita defendamus ad litteram, ut qui non rationabiliter moti, propter animum pervicacem vel hebetem, credere ista detrectant, nullam tamen inveniant rationem unde falsa esse convincant. Verum isti nostri qui fidem habent his divinis Libris, et nolunt paradisum ad proprietatem litteræ intelligi, locum scilicet amœnissimum fructuosis nemoribus opacatum, eumdemque magnum et magno fonte fœcundum, cum videant nulla humana opera tot ac tanta vireta sylvescere occulto opere Dei, miror quemadmodum credunt ipsum hominem ita factum, quemadmodum nunquam viderunt. Aut si et ipse figurate intelligendus est, quis genuit Caïn et Abel et Seth? An et ipsi figurate tantum fuerunt, non etiam homines ex hominibus nati? De proximo ergo attendant istam præsumptionem quo tendat, et conentur nobiscum cuncta primitus quæ gesta narrantur in expressionem proprietatis accipere. Quis enim eis postea non faveat intelligentibus quid ista etiam figurata significatione commoneant, sive ipsarum spiritalium naturarum vel affectionum, sive rerum etiam futurarum? Sane si nullo modo possent salva fide veritatis ea, quæ corporaliter hic nominata sunt, corporaliter etiam accipi, quid aliud remaneret, nisi ut ea potius figurate dicta intelligeremus, quam Scripturam sanctam impie culparemus? Porro autem si non

[1] Lib. de Gen. contra Manich.

solum non impediunt, verumetiam solidius asserunt divini Eloquii narrationem hæc etiam corporaliter intellecta; nemo erit, ut opinior, tam infideliter pertinax, qui cum ea secundum regulam fidei exposita proprie viderit, malit pristina remanere sententia, si forte illi visa fuerant, nonnisi figurate posse accipi.

CAPUT II.

Genesim alias contra Manichæos cur secundum allegoriam exposuerit.

V. Nam et ego contra Manichæos, qui has Litteras Veteris Testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meæ, cito volens eorum vel confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quærendam in Litteris, quas oderunt christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia, quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse accipi videbantur, aut vix posse aut difficile, ne retardarer, quid figurate significarent ea, quæ ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate et perspicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent. Memor tamen quid maxime voluerim nec potuerim, ut non figurate sed proprie primitus cuncta intelligerentur, nec omnino desperans etiam sic posse intelligi, idipsum in prima parte secundi libri ita posui: « Sane, inquam, quisquis voluerit omnia quæ dicta sunt secundum litteram accipere, id est, non aliter intelligere

quam littera sonat, et potest evitare blasphemias, et omnia congruentia fidei catholicæ prædicare, non solum ei non est invidendum, sed præcipuus multumque laudabilis intellector habendus est. Si autem nullus exitus datur, ut pie et digne Deo quæ scripta sunt intelligantur, nisi figurate atque in ænigmatibus proposita ista credamus, habentes auctoritatem apostolicam, a quibus tam multa de libris Veteris Testamenti solvuntur ænigmata, modum quem intendimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, quærere et pulsare adhortatur [1] : ut omnes istas figuras rerum secundum catholicam fidem, sive quæ ad historiam, sive quæ ad prophetiam pertinent, explicemus, non præjudicantes meliori diligentiorique tractatui, sive per nos, sive per alios, quibus Dominus revelare dignatur. » Hæc tunc dixi. Nunc autem quia voluit Dominus ut ea diligentius intuens atque considerans, non frustra, quantum opinor, existimarem etiam per me posse secundum propriam, non secundum allegoricam locutionem hæc scripta esse monstrari, sicut ea quæ superius valuimus ostendere, sic etiam quæ sequuntur de paradiso perscrutemur.

CAPUT III.

Tractantur versiculi 8 et 9 *Geneseos* II.

VI. « Plantavit ergo Deus paradisum in deliciis, (hoc » est enim in Eden,) ad Orientem, et posuit ibi hominem, » quem finxerat. » Sic enim scriptum est, quia sic factum est. Deinde recapitulat, ut hoc ipsum quod breviter po-

[1] Matth. VII, 7.

suit, ostendat quemadmodum factum sit, hoc est, quemadmodum paradisum Deus plantaverit, et illic hominem quem finxerat constituerit. Sic enim sequitur, « Et ejecit » Deus de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et » bonum ad escam. » Non dixit : « Et ejecit de terra Deus aliud lignum vel cæterum lignum; » sed « Ejecit, inquit, » adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et » bonum ad escam. » Jam ergo tunc produxerat terra omne lignum et pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam, hoc est, tertio die : nam sexto die dixerat : « Ecce dedi » vobis omne pabulum seminale, seminans semen, quod » est super omnem terram, et omne lignum fructiferum, » quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit » vobis ad escam[1]. » Num ergo aliud eis tunc dedit, aliud nunc dare voluit? Non opinor; sed cum ex his generibus sint ista ligna instituta in paradiso, quæ jam terra tertio die produxerat, adhuc ea produxit in tempore suo : quia tunc scilicet, quod scriptum est, ea produxisse terram, causaliter factum erat in terra, hoc est, quia tunc ea producendi virtutem latenter acceperat, qua virtute fit ut etiam nunc talia terra progignat in manifesto atque in tempore suo.

VII. Verba ergo Dei sexto die dicentis : « Ecce dedi » vobis omne pabulum seminale seminans semen, quod » est super omnem terram, » et cætera, non sonabili vel temporali voce prolata verba sunt, sed sicut in ejus Verbo est creandi potentia. Dici autem hominibus, quid sine temporalibus sonis Deus dixerit, nonnisi per temporales sonos potuit. Futurum enim erat ut homo jam de limo formatus, et flatu ejus animatus, et quidquid ex illo humani generis extitisset, uteretur eis ad escam, quæ super terram exortura erant ex illa virtute generandi, quam

[1] Gen. I, 29.

terra jam acceperat. Cujus futuri causales rationes in creatura condens, tanquam jam extitisset, loquebatur interna atque intima veritate, quam nec oculos vidit, nec auris audivit, sed Spiritus ejus scribenti utique revelavit.

CAPUT IV.

De altera parte versiculi 9. *Lignum vitæ et vere creatum esse, et sapientiam figurasse.*

VIII. Illud plane quod sequitur: « Et lignum vitæ in » medio paradisi, et lignum scientiæ dignoscendi bonum » et malum, » diligentius considerandum est, ne cogat in allegoriam, ut non ista ligna fuerint, sed aliud aliquid nomine ligni significent. Dictum est enim de Sapientia: « Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam [1]. » Verumtamen cum sit Jerusalem æterna in cœlis, etiam in terra civitas qua illa significaretur, condita est; et Sara et Agar quamvis duo Testamenta significarent [2], erant tamen quædam etiam mulieres duæ; et cum Christus per ligni passionem fluento spiritali nos irriget, erat tamen et petra, quæ aquam sitienti populo ligno percussa manavit, de qua diceretur: « Petra autem erat Christus [3]. » Aliud quam erant illa omnia significaverunt; sed tamen etiam ipsa corporaliter fuerunt. Et quando a narrante commemorata sunt, non erat illa figurata locutio, sed earum rerum expressa narratio, quarum erat figurata præcessio. Erat ergo et lignum vitæ, quemadmodum petra Christus; nec sine mysteriis rerum spiritalium corporaliter præsentatis voluit hominem Deus in paradiso vivere. Erat ei ergo

[1] Prov. III, 18. — [2] Gal. IV, 24. — [3] I Cor. X, 4.

in lignis cæteris alimentum, in illo autem sacramentum, quid significans nisi sapientiam, de qua dictum est: « Lignum vitæ est amplectentibus eam[1]: » quemadmodum de Christo diceretur: « Petra manans est sitientibus eam? » Recte quippe appellatur quod ad eum significandum præcessit. Ipse est ovis, quæ immolatur in Pascha: tamen et illud non tantum dicendo figurabatur, sed etiam faciendo. Neque enim ovis illa non erat ovis; plane ovis erat, et occidebatur, et manducabatur[2]; et tamen eo vero facto, aliud etiam quiddam figurabatur. Non sicut ille vitulus saginatus, qui minori filio revertenti in epulas cæsus est[3]. Ibi quippe ipsa narratio figurarum est, non rerum figurata significatio gestarum. Non enim hoc Evangelista, sed Dominus ipse narravit: Evangelista vero hoc Dominum narrasse narravit. Proinde quod narravit Evangelista, etiam factum est, Dominum scilicet talia locutum fuisse: ipsius autem Domini narratio parabola fuit, de qua nunquam exigitur, ut etiam ad litteram facta monstrentur, quæ sermone proferuntur. Christus est et lapis unctus a Jacob[4], et lapis reprobatus ab ædificantibus, qui factus est in caput anguli[5]: sed illud etiam in rebus gestis factum est, hoc autem tantum in figuris prædictum. Illud quippe scripsit narrator rerum præteritarum, hoc prænuntiator tantummodo futurarum.

[1] Prov. III, 18. — [2] Exod. XII, 5. — [3] Luc. XV, 23. — [4] Gen. XVIII, 18. — [5] Psal. CXVII, 22.

CAPUT V.

De eodem ligno vitæ, ipsum et figuram et nihilominus rem veram fuisse.

IX. Sic et Sapientia, idem ipse Christus, lignum vitæ est in paradiso spiritali, quo misit de cruce latronem [1] : creatum est autem, quod eam significaret, lignum vitæ etiam in paradiso corporali ; quia hoc illa Scriptura dixit, quæ res suis temporibus gestas narrans, et hominem corporaliter factum, et in corpore viventem ibi constitutum esse narravit. Aut si quisquam putat animas, cum a corpore excesserint, locis corporaliter visibilibus contineri, cum sint sine corpore, asserat sententiam suam : non deerunt qui sic faveant, ut illum etiam divitem sitientem in loco utique corporali fuisse contendant [2], ipsamque animam omnino esse corpoream, propter arentem linguam et stillam aquæ de Lazari digito concupitam, pronuntiare non dubitent; cum quibus ego de tam magna quæstione nulla temeritate confligo. Melius est enim dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Illum quippe divitem in ardore pœnarum et illum pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos esse non dubito. Sed quomodo intelligenda sit illa flamma inferni, ille sinus Abrahæ, illa lingua divitis, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla regrigerii, vix fortasse a mansuete quærentibus, a contentiose autem certantibus nunquam invenitur. Cito sane respondendum est, ne nos profunda ista quæstio, et multis sermonibus indigens tardet, si corporalibus locis

[1] Luc. XXIII, 43. — [2] Id. XVI, 24. 4 Sent. dist. L, cap. *Si quis*.

animæ continentur; etiam exutæ corporibus, potuit ille latro in eum introduci paradisum, ubi fuerat corpus primi hominis; ut aptiore Scripturarum loco, si ulla necessitas flagitaverit, etiam de hac re quid vel quæramus vel arbitremur, utcumque promamus.

X. Nunc vero, quod sapientia non sit corpus, et ideo nec lignum, nec dubito, nec dubitari a quoquam puto: potuisse autem per lignum, id est, per corpoream creaturam tanquam sacramento quodam significari sapientiam in paradiso corporali, ille credendum non existimat, qui vel tam multa in Scripturis rerum spiritalium corporalia sacramenta non videt, vel hominem primum cum ejusmodi aliquo sacramento vivere non debuisse contendit; cum Apostolus dicat etiam hoc quod de muliere dixit, quam ei factam esse de latere credimus, « Propter hoc » relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori » suæ, et erunt duo in carne una, sacramentum magnum » esse in Christo et in Ecclesia[1]. » Mirum est autem, et vix ferendum, quemadmodum velint homines paradisum figurate dictum, et nolint etiam figurate factum. Quod si concedunt sicut de Agar et Sara, sicut de Ismaël et Isaac, hæc quoque et facta, et tamen etiam figurata; cur non admittant etiam lignum vitæ, et vere aliquod lignum fuisse, et tamen sapientiam figurasse, non video.

XI. Illud quoque addo[2], quanquam corporalem cibum, talem tamen illam arborem præstitisse, quo corpus hominis sanitate stabili firmaretur, non sicut ex alio cibo, sed nonnulla inspiratione salubritatis occulta. Profecto enim licet usitatus panis, aliquid tamen amplius habuit, cujus una collyride hominem Deus ab indigentia famis dierum quadraginta spatio vindicavit[3]. An forte credere

[1] Ephes. v, 31. — [2] 2 Sent. dist. xix, cap. *Ideo.* — [3] 3 Reg. xix, 8. Collyride pane subcinericio, quem alio nomine κολλύραν vocant.

dubitabimus, per alicujus arboris cibum, cujusdam altioris significationis gratia, homini Deum præstitisse ne corpus ejus vel infirmitate vel ætate in deterius mutaretur, aut in occasum etiam laberetur; qui ipsi cibo humano præstitit tam mirabilem statum, ut in fictilibus vasculis farina et oleum deficientes reficeret, nec deficeret[1]? Jam hic de genere contentiosorum quisquam existat, et dicat Deum in terris nostris miracula talia facere debuisse, in paradiso autem non debuisse: quasi vero non vel de pulvere hominem, vel de latere viri mulierem, majus ibi miraculum fecit, quam quod hic mortüos suscitavit.

CAPUT VI.

Lignum scientiæ boni et mali arbor vera et innoxia. — Obedientia. — Inobedientia.

XII. Sequitur ut videamus de ligno scientiæ dignoscendi bonum et malum. Prorsus et hoc lignum erat visibile ac corporale, sicut arbores cæteræ. Quod ergo lignum esset, non est dubitandum; sed cur hoc nomen acceperit, requirendum. Mihi autem etiam atque etiam consideranti dici non potest quantum placeat illa sententia, non fuisse illam arborem cibo noxiam; neque enim qui fecerat omnia bona valde[2], in paradiso instituerat aliquid mali, sed malum fuisse homini transgressionem præcepti. Oportebat autem ut homo sub Domino Deo positus alicunde prohiberetur, ut ei promerendi Dominum suum virtus esset ipsa obedientia, quam possum verissime dicere solam esse virtutem omni creaturæ rationali agenti sub Dei potestate;

[1] 3 Reg. xvii, 61. — [2] Gen. i, 31.

primumque esse et maximum vitium tumoris ad ruinam sua potestate velle uti, cujus vitii nomen est inobedientia. Non esset ergo unde se homo Dominum habere cogitaret atque sentiret, nisi aliquid ei juberetur. Arbor itaque illa non erat mala, sed appellata est scientiæ dignoscendi bonum et malum, quia si post prohibitionem ex illa homo ederet, in illa erat præcepti futura transgressio, in qua homo per experimentum pœnæ disceret, quid interesset inter obedientiæ bonum, et inobedientiæ malum. Proinde et hoc non in figura dictum, sed quoddam vere lignum accipiendum est, cui non de fructu vel pomo, quod inde nasceretur, sed ex ipsa re nomen impositum est, quæ illo contra vetitum tacto fuerat secutura.

CAPUT VII.

De versiculis 10, 11, 13 *et* 14 *Geneseos* II. *Illic accipienda esse vera flumina. — Tiberis prius Albula. Nilus qui prius Geon. Ganges qui prius Phison.*

XIII. « Flumen autem exiit de Eden, quod irrigabat » paradisum, et inde divisum est in quatuor partes. Ex » his uni nomen est Phison : hoc est quod circuit totam » terram Evilath, ubi est aurum ; aurum autem terræ » illius bonum, et ibi est carbunculus, et lapis prasinus. » Et nomen flumini secundo Geon : hoc est quod circuit » totam terram Æthiopiæ. Flumen autem tertium Tigris, » hoc est quod fluit contra Assyrios. Flumen autem » quartum Euphrates. » De his autem fluminibus quid amplius satagam confirmare, quod vera sint flumina, nec figurate dicta quæ non sint, quasi tantummodo aliquid

nomina ipsa significent, cum et regionibus per quas fluunt, notissima sint, et omnibus fere gentibus diffamata? Quinimo ex his, quoniam constat ea prorsus esse; (nam duobus eorum nomina vetustas mutavit, sicut Tiberis dicitur fluvius, qui prius Albula vocabatur; Geon quippe ipse est, qui nunc dicitur Nilus; Phison autem ille dicebatur, quem nunc Gangen appellant; duo vero cætera Tigris et Euphrates antiqua etiam nomina tenuerunt) nos admoneri oportet cætera quoque primitus ad proprietatem litteræ accipere, non in eis figuratam locutionem putare, sed res ipsas quæ ita narrantur et esse, et aliquid etiam figurare. Non quia non posset parabola locutionis assumere aliquid de re, quam non proprie quoque esse constaret, sicut de illo Dominus sequitur, qui descendebat ab Jerusalem in Jericho, et incidit in latrones[1]: quis enim non sentiat, et plane videat esse parabolam, locutionemque illam totam esse figuratam? Verum duæ civitates, quæ ibi nominatæ sunt, hodieque in locis propriis demonstrantur. Sed hoc modo acciperemus et quatuor hæc flumina, si cætera quæ de paradiso narrantur, non proprie sed figurate accipere ulla necessitas cogeret: at nunc cum primitus proprie res ipsas intelligere ratio nulla prohibeat, cur non potius auctoritatem Scripturæ simpliciter sequimur in narratione rerum gestarum, res vere gestas prius intelligentes, tum demum quidquid aliud significant perscrutantes?

XIV. An eo movebimur, quod de his fluminibus dicitur, aliorum esse fontes notos, aliorum autem prorsus incognitos, et ideo non posse accipi ad litteram, quod ex uno paradisi flumine dividuntur? cum potius credendum sit quoniam locus ipse paradisi a cognitione hominum est remotissimus, inde quatuor aquarum partes dividi, sicut

[1] Luc. x, 30.

fidelissima Scriptura testatur; sed ea flumina, quorum fontes noti esse dicuntur, alicubi iisse sub terras, et post tractus prolixarum regionum locis aliis erupisse, ubi tanquam in suis fontibus nota esse perhibentur. Nam hoc solere nonnullas aquas facere, quis ignorat? Sed ibi hoc scitur ubi non diu sub terris currunt. Exibat ergo flumen de Eden, id est, de loco deliciarum et irrigabat paradisum, id est, ligna omnia pulchra atque fructuosa, quæ omnem terram regionis illius opacabant.

CAPUT VIII.

De versiculo 15 *Geneseos* II. *An homo positus in paradiso ut agriculturæ operam daret.*

XV. « Et sumpsit Dominus Deus hominem, quem fecit, » et posuit eum in paradiso, ut operaretur et custodiret. » Et præcepit Dominus Deus Adæ dicens : Ab omni ligno » quod est in paradiso esca edes ; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo. Quo » die autem ederitis ab eo, morte moriemini. » Cum superius breviter dixerit Deum plantasse paradisum, et constituisse ibi hominem, quem finxerat, recapitulavit ut narraret quomodo sit paradisus constitutus. Nunc ergo et illud recapitulando commemoravit, quomodo ibi Deus posuerit hominem, quem fecit. Videamus itaque quid sit quod dictum est : « Ut operaretur et custodiret. » Quid operaretur, et quid custodiret? Numquid forte agriculturam Dominus voluit operari primum hominem? Annon est credibile, quod eum ante peccatum damnaverit ad laborem? Ita sane arbitraremur, nisi videremus cum tanta

voluptate animi agricolari quosdam, ut eis magna pœna sit inde ad aliud avocari. Quidquid ergo deliciarum habet agricultura, tunc utique longe amplius erat, quando nihil accidebat adversi, vel terra vel cœlo. Non enim erat laboris afflictio, sed exhilaratio voluntatis, cum ea quæ Deus creaverat, humani operis adjutorio lætius feraciusque provenirent, unde Creator ipse uberior laudaretur, qui animæ in corpore animali constitutæ rationem dedisset operandi, ac facultatem quantum animo volenti satis esset, non quantum invitum indigentia corporis cogeret.

XVI. Quod enim majus mirabiliusque spectaculum est, aut ubi magis cum rerum natura humana ratio quodam modo loqui potest, quam cum positis seminibus, plantatis surculis, translatis arbusculis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis radicis et germinis quid possit, quidve non possit; unde possit, unde non possit; quid in ea valeat numerorum invisibilis interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia: inque ipsa consideratione perspicere, quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus [1], quia et illud operis quod accedit extrinsecus, per illum accedit, quem nihilominus creavit, et quem regit atque ordinat invisibiliter Deus?

CAPUT IX.

Agriculturæ opus allegorice.

XVII. Hinc jam in ipsum mundum, velut in quamdam magnam arborem rerum, oculus cogitationis attollitur,

[1] I Cor. III, 7.

atque in ipso quoque gemina operatio providentiæ reperitur, partim naturalis, partim voluntaria. Naturalis quidem per occultam Dei administrationem, qua etiam lignis et herbis dat incrementum; voluntaria vero, per Angelorum opera et hominum. Secundum illam primam cœlestia superius ordinari, inferiusque terrestria, luminaria sideraque fulgere, diei noctisque vices agitari, aquis terram fundatam interlui atque circumlui, aërem altius superfundi, arbusta et animalia concipi et nasci, crescere et senescere, occidere, et quidquid aliud in rebus interiore naturalique motu geritur. In hac autem altera signa dari, doceri et disci, agros coli, societates administrari, artes exerceri, et quæque alia sive in superna societate aguntur, sive in hac terrena atque mortali, ita ut bonis consulatur et per nescientes malos. Inque ipso homine eamdem geminam providentiæ vigere potentiam: primo erga corpus naturalem, scilicet eo motu quo fit, quo crescit, quo senescit; voluntariam vero, quo illi ad victum, tegumentum, curationemque consulitur. Similiter erga animam naturaliter agitur ut vivat, ut sentiat; voluntarie vero ut discat, ut consentiat.

XVIII. Sicut autem in arbore id agit agricultura forinsecus, ut illud proficiat, quod geritur intrinsecus: sic in homine secundum corpus, ei quod intrinsecus agit natura, seruit extrinsecus medicina. Itemque secundum animam, ut natura beatificetur intrinsecus, doctrina ministratur extrinsecus. Quod autem ad arborem colendi negligentia, hoc ad corpus medendi incuria, hoc ad animam discendi segnitia. Et quod ad arborem humor inutilis, hoc ad corpus victus exitiabilis, hoc ad animam persuasio iniquitatis. Deus itaque super omnia, qui condidit omnia, et regit omnia, omnes naturas bonus creat, omnes voluntates justus ordinat. Quid ergo abhorret a vero, si

credamus hominem ita in paradiso constitutum, ut operaretur agriculturam, non labore servili, sed honesta animi voluptate? Quid enim hoc opere innocentius vacantibus, et quid plenius magna consideratione prudentibus?

CAPUT X.

Quid sit : Ut operaretur et custodiret[1].

XIX. « Ut custodiret » autem, quid? An ipsum paradisum? Contra quos? Nullus certe vicinus metuebatur invasor, nullus limitis perturbator, nullus fur, nullus aggressor. Quomodo ergo intellecturi sumus corporalem paradisum potuisse ab homine corporaliter custodiri? Sed neque Scriptura dixit : « Ut operaretur et custodiret para- » disum : » dixit autem : « Ut operaretur et custodiret. » Quanquam si de græco diligentius ad verbum exprimatur, ita scriptum est : « Et accepit Dominus Deus hominem, » quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum et » custodire. » Sed utrum ipsum hominem posuit operari, hoc enim sensit qui interpretatus est : « Ut operaretur ; » an eumdem paradisum operari, id est, ut homo paradisum operaretur, ambigue sonat : et videtur magis exigere locutio, ut non dicatur, operaretur paradisum, sed in paradiso.

XX. Verumtamen ne forte sic dictum sit ; « Ut opera- » retur paradisum, sicut superius dictum est. Nec erat » homo, qui operaretur terram ; » (eadem quippe locutio est, operari terram, quæ operari paradisum ;) ambiguam sententiam ad utrumque tractemus. Si enim non est ne-

[1] Gen. II, 15.

cesse ut accipiamus paradisum custodire, sed in paradiso, quid ergo in paradiso custodire? Nam quid operari in paradiso, jam ut visum est disseruimus. An ut quod operaretur in terra per agriculturam, in se ipso custodiret per disciplinam, id est, ut sicut ei ager obtemperaret colenti se, ita et ipse præcipienti Domino suo, ut sumpto præcepto obedientiæ fructum, non spinas inobedientiæ redderet? Denique quoniam similitudinem a se culti paradisi in se ipso custodire subditus noluit, similem sibi agrum damnatus accepit : « Spinas, inquit, et tribulos pariet tibi[1]. »

XXI. Quod si et illud intelligamus, ut paradisum operaretur, et paradisum custodiret, operari quidem paradisum posset, sicut supra diximus, per agriculturam; custodire autem non adversus improbos aut inimicos, qui nulli erant, sed fortassis adversus bestias. Quomodo istud, aut quare? Numquid enim bestiæ jam in hominem sæviebant, quod nisi peccato non fieret? Ipse quippe bestiis omnibus ad se adductis, sicut post commemoratur, nomina imposuit : ipse etiam sexto die lege verbi Dei cum omnibus communes cibos accepit. Aut si erat jam quod timeretur in bestiis, quonam pacto posset unus homo illum munire paradisum? Neque enim exiguus locus erat, quem tantus fons irrigabat. Custodire quidem ille deberet, si posset paradisum tali et tanta maceria communire, ut eo serpens non posset intrare : sed mirum si prius quam communiret, omnes serpentes inde posset excludere.

XXII. Proinde intellectum ante oculos cur prætermittimus? Positus est quippe homo in paradiso, ut operaretur eumdem paradisum, sicut supra disputatum est, per agriculturam non laboriosam, sed deliciosam, et mentem prudentis magna atque utilia commonentem : custodiret

[1] Gen. III, 18.

autem eumdem paradisum ipsi sibi, ne aliquid admitteret, quare inde mereretur expelli. Denique accepit et præceptum, ut sit per quod sibi custodiat paradisum, id est, quo conservato non inde projiciatur. Recte enim quisque dicitur non custodisse rem suam, qui sic egit ut amitteret eam, etiamsi alteri salva sit, qui eam vel invenit vel accipere meruit.

XXIII. Est alius in his verbis sensus, quem puto non immerito præponendum, ut ipsum hominem operaretur Deus et custodiret. Sicut enim operatur homo terram, non ut eam faciat esse terram, sed ut cultam atque fructuosam : sic Deus hominem multo magis, quem ipse creavit ut homo sit, eum ipse operatur ut justus sit, si homo ab illo per superbiam non abscedat : hoc est enim apostatare a Deo, quod initium superbiæ Scriptura dicit, « Initium, inquit, superbiæ hominis apostatare a Deo [1]. » Quia ergo Deus est incommutabile bonum, homo autem et secundum animam et secundum corpus mutabilis res est ; nisi ad incommutabile bonum, quod est Deus, conversus substiterit, formari ut justus beatusque sit, non potest. Ac per hoc Deus idem qui creat hominem, ut homo sit, ipse operatur hominem atque custodit, ut etiam bonus beatusque sit. Quapropter qua locutione dicitur homo operari terram, quæ jam terra erat, ut ornata atque fœcunda sit, ea locutione dicitur Deus operari hominem, qui jam homo erat, ut pius sapiensque sit, eumque custodire, quod homo sua potestate in se, quam illius supra se delectatus, dominationemque ejus contemnens tutus esse non possit.

[1] Eccli. x, 14.

CAPUT XI.

Cur hic addita dictio, Dominus. — Dominus verus.

XXIV. Proinde nullo modo vacare arbitror, sed nos aliquid, et magnum aliquid admonere, quod ab ipso divini libri hujus exordio, ex quo ita cœptus est : « In » principio fecit Deus cœlum et terram ; » usque ad hunc locum, nusquam positum est, Dominus Deus ; sed tantum modo, Deus : nunc vero ubi ad id ventum est, ut hominem in paradiso constitueret, eumque per præceptum operaretur et custodiret, ita Scriptura locuta est : « Et sumpsit » Dominus Deus hominem, quem fecit, et posuit eum in » paradiso operari eum et custodire[1] : » non quod supradictarum creaturarum Dominus non esset Deus, sed quia hoc nec propter Angelos, nec propter alia quæ creata sunt, sed propter hominem scribebatur, ad eum admonendum quantum ei expediat habere Dominum Deum, hoc est, sub ejus dominatione obedienter vivere, quam licentiose abuti propria potestate, nusquam hoc prius ponere voluit, nisi ubi perventum est ad eum in paradiso collocandum, operandum et custodiendum : ut non diceret sicut et cætera omnia superius : » Et sumpsit Deus » hominem , quem fecit, » sed diceret : » Et sumpsit Do» minus Deus hominem, quem fecit, et posuit eum in » paradiso operari eum, » ut justus esset, « Et custodire, » ut tutus esset, ipsa utique dominatione sua, quæ non est illi, sed nobis utilis. Ille quippe nostra servitute non indiget, nos vero dominatione illius indigemus, ut operetur

[1] Gen. II, 15.

et custodiat nos: et ideo verus est solus Dominus, quia non illi ad suam, sed ad nostram utilitatem salutemque servimus. Nam si nobis indigeret, eo ipso non verus Dominus esset, cum per nos ejus adjuvaretur necessitas, sub qua et ipse serviret. Merito ille in Psalmo : « Dixi, inquit, » Domino : Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum » non eges[1]. » Nec ita sentiendum est quod diximus, nos illi ad utilitatem nostram salutemqne servire, tanquam aliud aliquid ab illo expectemus quam eum ipsum, qui summa utilitas et salus nostra est. Sic enim eum gratis secundum illam vocem diligimus : « Mihi autem adhærere Deo bonum » est[2]. »

CAPUT XII.

Hominem non posse quidquam boni agere sine Deo. — Discessus a Deo.

XXV. Neque enim tale aliquid est homo, ut factus deserente eo qui fecit, possit aliquid agere bene tanquam ex se ipso : sed tota ejus actio bona, est converti ad eum a quo factus est, et ab eo justus, pius, sapiens, beatusque semper fieri : non fieri et recedere, sicut a corporis medico sanari et abire; quia medicus corporis operarius fuit extrinsecus, serviens naturæ intrinsecus operanti sub Deo, qui operatur omnem salutem gemino illo opere providentiæ, de quo supra locuti sumus[3]. Non ergo ita se debet homo ad Dominum convertere, ut cum ab eo factus fuerit justus abscedat, sed ita ut ab illo semper fiat. Eo quippe ipso cum ab illo non discedit, ejus ipsa præsentia

[1] Psal. xv, 2. — [2] Id. lxxii, 28. — [3] In cap. ix.

justificatur, et illuminatur, et beatificatur, operante et custodiente Deo dum obedienti subjectoque dominatur.

XXVI. Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram, ut culta atque fœcunda sit, qui cum fuerit operatus abscedit, relinquens eam, vel aratam, vel satam, vel rigatam, vel si quid aliud, manente opere quod factum est, cum operator abscesserit, ita Deus operatur hominem justum, id est, justificando eum, ut si abscesserit, maneat in abscedente quod fecit : sed potius sicut aër præsente lumine non factus est lucidus, sed fit; quia si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret, sic homo Deo sibi præsente illuminatur, absente autem continuo tenebratur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur.

XXVII. Ille itaque operetur hominem bonum atque custodiat, qui incommutabiliter bonus est. Semper ab illo fieri, semperque perfici debemus, inhærentes ei, et in ea conversione quæ ad illum est permanentes, de quo dicitur : « Mihi autem adhærere Deo bonum est[1]; » et cui dicitur : « Fortitudinem meam ad te custodiam[2]. » Ipsius enim sumus figmentum, non tantum ad hoc ut homines simus, sed ad hoc etiam ut boni simus. Nam et Apostolus cum fidelibus ab impietate conversis, gratiam qua salvi facti sumus, commendaret : « Gratia enim, inquit, salvi » facti estis per fidem ; et hoc non ex vobis, sed Dei do- » num est, non ex operibus, ne forte quis extollatur. » Ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Jesu, » in operibus bonis, quæ præparavit Deus, ut in illis » ambulemus[3] : » Et alibi cum dixisset : « Cum timore et » tremore vestram ipsorum salutem operamini[4]; » ne sibi putarent tribuendum tanquam ipsi se facerent justos et bonos, continuo subjecit : « Deus enim est qui operatur

[1] Psal. LXXII, 28. — [2] Id. LVII, 10. — [3] Eph. II, 8-10. — [4] Philip. II, 12.

» in vobis[1]; Sumpsit ergo Dominus Deus hominem, quem » fecit, et posuit eum in paradiso operari eum, hoc est, » operari in eo, et custodire eum. »

CAPUT XIII.

Cur homo prohibitus a ligno scientiæ boni et mali. — Inobedientia.

XXVIII. « Et præcepit Dominus Deus Adæ dicens : » Ab omni ligno, quod est in paradiso, edes ad escam. » De ligno autem cognoscendi bonum et malum non » manducabitis de illo; qua die autem ederitis ab eo, » morte moriemini[2]. » Si aliquid mali esset lignum illud, unde prohibuit hominem Deus, ejus ipsius mali natura venenatus videretur ad mortem. Quia vero ligna omnia in paradiso bona plantaverat, qui fecit omnia bona valde[3], nec ulla ibi natura mali erat, quia nusquam est mali ulla natura, (quod diligentius si Dominus voluerit disseremus, cum de illo serpentes dicere cœperimus:) ab eo ligno quod malum non erat prohibitus est, ut ipsa per se præcepti conservatio bonum illi esset, et transgressio malum.

XXIX. Nec potuit melius et diligentius commendari quantum malum sit sola inobedientia, cum ideo reus iniquitatis factus est homo, quia eam rem tetigit contra prohibitionem, quam si non prohibitus tetigisset, non utique peccasset. Nam qui dicit, verbi gratia : Noli tangere hanc herbam, si forte venenosa est mortemque prænuntiat, si tetigerit, sequitur quidem mors contemptorem præcepti; sed etiamsi nemo prohibuisset, atque ille tetigisset,

[1] Philip. II, 13. — [2] Gen. II, 16. — [3] Id. I, 12.

nihilominus utique moreretur. Illa quippe res contraria saluti vitæque ejus esset, sive inde vetaretur, sive non vetaretur. Item cum quisque prohibet eam rem tangi, quæ non quidem tangenti, sed illi qui prohibuit, obesset, velut si quisquam in alienam pecuniam misisset manum, prohibitus ab eo cujus erat pecunia illa; ideo esset prohibito peccatum, quia prohibenti poterat esse damnosum. Cum vero illud tangitur, quod nec tangenti obesset si non prohiberetur, nec cuiquam alteri quandolibet tangeretur, quare prohibitum est, nisi ut ipsius per se bonum obedientiæ, et ipsius per se malum inobedientiæ monstraretur?

XXX. Denique a peccante nihil aliud appetitum est, nisi non esse sub dominatione Dei, quando illud admissum est, in quo ne admitteretur, sola deberet jussio dominantis attendi. Quæ si sola attenderetur, quid aliud quam Dei voluntas attenderetur? Quid aliud quam Dei voluntas amaretur? Quid aliud quam Dei voluntas humanæ voluntati præponeretur? Dominus quidem cur jusserit, viderit; faciendum est a serviente quod jussit, et tunc forte videndum est a promerente cur jusserit. Sed tamen ut causam jussionis hujus non diutius requiramus, si hæc ipsa magna est utilitas homini quod Deo servit, jubendo Deus utile facit quidquid jubere voluerit, de quo metuendum non est, ne jubere quod inutile est possit.

CAPUT XIV.

Ex divini præcepti contemptu experientia mali.

XXXI. Nec fieri potest, ut voluntas propria non grandi ruinæ pondere super hominem cadat, si eam voluntati superioris extollendo præponat. Hoc expertus est homo contemnens præceptum Dei, et hoc experimento didicit, quid interesset inter bonum et malum, bonum scilicet obedientiæ, malum autem inobedientiæ, id est, superbiæ et contumaciæ, perversæ imitationis Dei et noxiæ libertatis. Hoc autem in quo ligno accidere potuit, ex ipsa re, ut jam supra dictum est[1], nomen accepit. Malum enim nisi experimento non sentiremus, quia nullum esset, si non fecissemus. Neque enim ulla natura mali est, sed amissio boni hoc nomen accepit. Bonum quippe incommutabile Deus est : homo autem quantum ad ejus naturam, in qua eum Deus condidit, pertinet, bonum est quidem, sed non incommutabile ut Deus. Mutabile autem bonum, quod est post incommutabile bonum, melius bonum fit, cum bono incommutabili adhæserit, amando atque serviendo rationali et propria voluntate. Ideo quippe et hæc magni boni natura est, quia et hoc accepit, ut possit summi boni adhærere naturæ. Quod si noluerit, bono se privat, et hoc ei malum est, unde per justitiam Dei etiam cruciatus consequitur. Quid enim tam iniquum, quam ut bene sit desertori boni? Neque ullo modo fieri potest, ut ita sit : sed aliquando amissi superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod amatum est inferius bonum.

[1] In cap. vi.

Sed divina justitia est, ut qui voluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amavit, dum naturarum Creator ubique laudetur. Adhuc enim est bonum, quod dolet amissum bonum : nam nisi aliquod bonum remansisset in natura, nullus boni amissi dolor esset in pœna.

XXXII. Cui autem sine mali experimento placet bonum, id est, ut antequam boni amissionem sentiat, eligat tenere ne amittat, super omnes homines prædicandus est. Sed hoc nisi cujusdam singularis laudis esset, non illi puero tribueretur, qui ex genere Israël factus Emmanuël nobiscum Deus [1], reconciliavit nos Deo, hominum et Dei homo mediator [2], Verbum apud Deum, caro apud nos, Verbum caro inter Deum et nos. De illo quippe Propheta dicit : « Priusquam sciat puer bonum aut malum, contemnet » malitiam, ut eligat bonum [3]. » Quomodo quod nescit, aut contemnit, aut eligit, nisi quia hæc duo sciuntur aliter per prudentiam boni, aliter per experientiam mali ? Per prudentiam boni malum scitur, etsi non sentitur. Tenetur enim bonum, ne amissione ejus sentiatur malum. Item per experientiam mali scitur bonum ; quoniam quid amiserit, sentit, cui de bono amisso male fuerit. Prius quam sciret ergo puer per experientiam, aut bonum quo careret, aut malum quod boni amissione sentiret, contempsit malum ut eligeret bonum, id est, noluit amittere quod habebat, ne sentiret amittendo quod amittere non debebat. Singulare exemplum obedientiæ, quippe qui non venit facere voluntatem suam, sed ejus voluntatem a quo missus est [4] : non sicut ille qui elegit facere voluntatem suam, non ejus a quo factus est. Merito sicut per unius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita per unius obedientiam justi constituuntur multi [5] : « Quia sicut

[1] Matth. I, 23. — [2] I Tim. II, 5. — [3] Isaï. VII, 16, juxta LXX. — [4] Joan. VI, 38. — [5] Rom. V, 19.

» in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vi-
» vificabuntur[1]. »

CAPUT XV.

Lignum scientiæ boni et mali cur sic appellatum.

XXXIII. Frustra autem nonnulli acute obtusi sunt, cum requirunt, quomodo potuerit appellari lignum dignoscentiæ boni et mali, antequam in eo transgressus esset homo præceptum, atque ipsa experientia dignosceret quid interesset inter bonum quod amisit, et malum quod admisit. Lignum enim tale nomen accepit, ut eo secundum prohibitionem non tacto caveretur, quod eo contra prohibitionem tacto sentiretur. Neque enim quia inde contra præceptum manducaverunt, ideo factum est illud lignum dignoscentiæ boni et mali; sed utique etiamsi obedientes essent[1], et nihil inde contra præceptum usurpassent, id recte vocaretur quod ibi eis accideret, si usurpassent. Quemadmodum si vocaretur arbor saturitatis, quod inde possent homines saturari, numquid si nemo accessisset, ideo nomen illud esse incongruum? quandoquidem cum accederent et saturarentur, tunc probarent quam hoc recte arbor illa vocaretur.

[1] I Cor. xv, 22. — [2] 2 Sent. dist. xvii, cap. *In hoc.*

CAPUT XVI.

Hominem ante mali experimentum potuisse intelligere quid esset malum.

XXXIV. Et quomodo, inquiunt, intelligeret homo, quod ei dicebatur lignum dignoscentiæ boni et mali, quando ipsum malum quid esset omnino nesciebat? Hoc qui sapiunt parum attendunt quemadmodum a contrariis notis sic pleraque intelligantur ignota, ut etiam verba rerum quæ non sunt, cum in loquendo interponuntur, nullus caliget auditor. Hoc enim quod omnino non est, nihil vocatur: et has duas syllabas nemo non intelligit, qui latine audit et loquitur. Unde nisi cum sensus intuetur id quod est, et ejus privatione quid etiam non sit agnoscit? Sic et inane cum dicitur, intuendo corporis plenitudinem, privatione ejus tanquam contraria, quid dicatur inane intelligimus: sicut audiendi sensu non solum de vocibus, verumetiam de silentio judicamus: sic ex vita quæ inerat homini, posset ejus cavere contrarium, id est, vitæ privationem quæ mors vocatur: et ipsam causam qua perderet quod amabat, id est, quodlibet factum suum, quo fieret ut amitteret vitam, quibuslibet syllabis appellaretur, quemadmodum latine cum dicitur peccatum vel malum, tanquam signum ejus intelligeret, quod mente discerneret. Nos enim quomodo intelligimus, cum dicitur resurrectio, quam nunquam experti sumus? Nonne quia sentimus quid sit vivere, et ejus rei privationem vocamus mortem, unde reditum ad id quod sentimus, resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacumque

lingua idipsum appellatur, menti utique signum insinuatur in voce loquentium, quo sonante agnoscat, quod etiam sine signo cogitaret. Mirum est enim, quemadmodum rerum quas habet amissionem, etiam inexpertam natura devitet. Quis enim pecora docuit devitationem mortis, nisi sensus vitæ? Quis parvulum puerum adhærescere bajulo suo, si eum fuerit ex alto jacere minitatus? quod ex quodam tempore incipit, sed tamen antequam aliquid hujusmodi expertus sit.

XXXV. Sic ergo illis primis hominibus jam vita erat dulcis, quam profecto amittere devitabant; idque ipsum quibuscumque modis vel sonis significantem Deum intelligere poterant: nec aliter eis posset persuaderi peccatum, nisi prius persuaderetur eos ex illo facto non esse morituros, id est, illud quod habebant, et se habere gaudebant, non amissuros, unde suo loco loquendum est. Advertant itaque si quos movet, quomodo potuerint intelligere inexperta nominantem vel minantem Deum : et videant nos omnium inexpertorum nomina, nonnisi ex contrariis quæ jam novimus, si privationum sunt, aut ex similibus, si specierum sunt, sine ullo æstu dubitationis agnoscere. Nisi forte aliquem movet[1], quemadmodum loqui potuerint, vel loquentem intelligere, qui non didicerant vel crescendo inter loquentes, vel aliquo magisterio : quasi magnum fuerit Deo loqui eos docere, quos ita fecerat, ut hoc possent etiam ab hominibus discere, si essent a quibus.

[1] 2 Sent. dist. XXI, cap. *Illud.*

CAPUT XVII.

An utrique Adamo et Evæ datum sit præceptum.

XXXVI. Merito sane quæritur, utrum hoc præceptum viro tantum dederit Deus, an etiam fœminæ? Sed nondum narratum est quemadmodum facta sit fœmina. An forte jam erat facta, sed hoc quemadmodum gestum sit quod prius erat gestum, postea recapitulando narratum est? Verba enim Scripturæ sic se habent : « Et præcepit Do- » minus Deus Adæ dicens » : non dixit « Præcepit eis : » Deinde sequitur, « Ab omni ligno quod est in paradiso esca » edes : » non dixit : « Edetis. » Deinde adjungit, « De ligno » autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis » de illo[1]. » Jam hic tanquam ad ambos pluraliter loquitur, et pluraliter præceptum terminat dicens : « Qua » die autem ederitis ab eo, morte moriemini. » An sciens quod ei facturus erat mulierem, ita præcepit ordinatissime, ut per virum præceptum Domini ad fœminam perveniret? Quam disciplinam in Ecclesia servat Apostolus, dicens : « Si quid autem discere volunt, domi viros suos interro- » gent[2]. »

[1] Gen. II, 16. — [2] I Cor. XIV, 35.

CAPUT XVIII.

Quomodo Deus locutus sit homini.

XXXVII. Item quæri potest, quomodo nunc Deus locutus sit ad hominem, quem fecit, jam certe sensu ac mente præditum, ut audire et intelligere loquentem valeret? Neque enim aliter præceptum posset accipere, quo trangresso reus esset, nisi hoc acceptum intelligeret. Quomodo ergo illi locutus est Deus? Utrum intus in mente secundum intellectum, id est, ut sapienter intelligeret voluntatem ac præceptum Dei sine ullis corporalibus sonis vel corporalium similitudinibus rerum? Sed non sic existimo primo homini locutum Deum. Talia quippe Scriptura narrat, ut potius credamus, sic esse Deum locutum homini in paradiso, sicut etiam postea locutus est Patribus, sicut Abrahæ, sicut Moysi, id est, in aliqua specie corporali. Hinc est enim quod audierunt ejus vocem ambulantis in paradiso ad vesperam, et absconderunt se[1].

CAPUT XIX.

Ut intelligatur operatio Dei in creaturis, quid imprimis de ipso sentiendum.

XXXVIII. Locus itaque magnus neque prætereundus proponitur, ut intueamur quantum possumus, quantum

[1] Gen. III, 8.

ipse adjuvare et donare dignatur, opus divinæ providentiæ bipertitum, quod superius cum de agricultura loqueremur, transitoria quadam occasione perstrinximus, ut inde jam inciperet legentis animus hoc assuescere contueri, quod adjuvat plurimum, ne quid indignum de ipsa Dei substantia sentiamus. Dicimus itaque ipsum summum, verum, unum ac solum Deum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, id est, Deum Verbumque ejus et utriusque Spiritum, Trinitatem ipsam, neque confusam, neque separatam, « Deum qui solus habet immortalitatem, et » lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum » vidit, nec videre potest[1], » nec locorum vel finito vel infinito spatio contineri, nec temporum vel finito vel infinito volumine variari. Neque enim est in ejus substantia qua Deus est, quod brevius sit in parte quam in toto, sicut necesse est esse, quæ in locis sunt; aut fuit in ejus substantia quod jam non est, vel erit quod nondum est, sicut in naturis quæ possunt temporis mutabilitatem pati.

CAPUT XX.

Creatura corporalis loco et tempore, spiritalis tempore tantum, Creator ipse neutro modo mutabilis.

XXXIX. Hic ergo incommutabili æternitate vivens creavit omnia simul, ex quibus currerent tempora, et implerentur loca, temporalibusque et localibus rerum motibus sæcula volverentur. In quibus rebus quædam spiritalia, quædam corporalia condidit, formans materiam

[1] I Tim. VI, 16.

quam nec alius nec nullus, sed omnino ipse informem ac formabilem instituit, ut formationem suam non tempore, sed origine præveniret. Spiritalem autem creaturam corporali præposuit; quod spiritalis tantummodo per tempora mutari posset, corporalis autem per tempora et loca. Exempli enim, gratia per tempus movetur animus, vel reminiscendo quod oblitus erat, vel discendo, quod nesciebat; vel volendo quod nolebat : per loca autem corpus, vel a terra in cœlum, vel a cœlo in terram, vel ab Oriente in Occidentem, vel si quo alio simili modo. Omne autem quod movetur per locum, non potest nisi et per tempus simul moveri : at non omne quod movetur per tempus, necesse est etiam per locum moveri. Sicut ergo substantiam, quæ movetur per tempus et locum, præcedit substantia quæ tantum per tempus : ita ipsam præcedit illa, quæ nec per locum nec per tempus. Ac per hoc sicut per tempus et locum movet corpus ipse tantum per tempus motus conditus spiritus; ita per tempus movet conditum spiritum ipse nec per tempus, nec per locum motus conditor Spiritus : sed spiritus creatus movet se ipsum per tempus, et per tempus ac locum corpus; Spiritus autem creator movet se ipsum sine tempore ac loco, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum.

CAPUT XXI.

Quomodo Deus immotus moveat creaturas, exemplo animæ deprehendi.

XL. Quocirca quisquis intelligere conatur, quemadmodum vere æternus et vere immortalis atque incommuta-

bilis Deus, ipse nec per tempus nec per locum motus moveat temporaliter et localiter creaturam suam, non eum puto posse assequi, nisi prius intellexerit quemadmodum anima, hoc est, spiritus creatus, non per locum, sed tantum per tempus motus, moveat corpus per tempus et locum. Si enim quod in se ipso agitur capere nondum potest, quanto minus illud quod supra est?

XLI. Affecta quippe anima carnalium sensuum consuetudine, etiam se ipsam cum corpore per locum moveri putat, dum id per locum movet. Quæ si possit diligenter inspicere, tanquam cardines membrorum corporis sui, quemadmodum articulatim dispositi sunt, a quibus initia motionum nitantur; inveniet ea quæ per spatia locorum moventur, nisi ab eis quæ loco fixa sunt, non moveri. Non enim movetur solus digitus, nisi manus fixa sit, a cujus articulo velut immoto cardine moveatur : sic toto palma ab articulo cubiti, sic cubitus ab articulo humeri, humerus ab scapula cum movetur, stantibus utique cardinibus quibus motio nitatur, it per loci spatium quod movetur. Sic plantæ in talo est articulus, quo stante moveatur; sic cruris in genu, et totius pedis in coxa : et nullius membri motus omnino est, quem voluntas movet, nisi ab aliquo articuli cardine, quem nutus ejusdem voluntatis primitus figit, ut ab eo quod loci spatio non movetur, agi valeat quod movetur. Denique nec in ambulando pes levatur, nisi alius fixus totum corpus ferat, donec ille qui motus est a loco unde fertur, ad locum quo fertur, immoto articulo sui cardinis innitatur.

XLII. Porro si in corpore nullum membrum per locum voluntas movet, nisi ab eo membri articulo quem non movet, cum et illa pars corporis quæ movetur, et illa qua fixa fit ut moveatur, corporeas habeant quantitates suas, quibus occupent spatia locorum suorum; quanto magis

ipse animæ nutus, cui membra deserviunt, ut quod placuerit figatur, unde id quod movendum est innitatur; cum anima non sit natura corporea, nec locali spatio corpus impleat, sicut aqua utrem sive spongiam; sed miris modis ipso incorporeo nutu commixta sit vivificando corpori, quo et imperat corpori, quadam intentione, non mole : quanto magis, inquam, nutus ipse voluntatis ejus non per locum movetur, ut corpus per locum moveat, quando totum per partes movet, nec aliquas loco movet nisi per illas, quas loco non movet.

CAPUT XXII.

Quomodo Deus moveat, quomodo anima.

XLIII. Quod si intelligere difficile est, utrumque credatur, et quod creatura spiritalis non per locum mota moveat corpus per locum, et quod Deus non per tempus motus moveat creaturam spiritalem per tempus. Quod si de anima quisque non vult hoc credere, quod quidem sine dubio non solum crederet, verumetiam intelligeret, si eam posset, sicuti est, incorpoream cogitare. Cui enim non facile occurrat, quod per locum non moveatur quod per loci spatia non distenditur? Quidquid autem per loci spatia distenditur corpus est. Ac per hoc consequens est, ut anima per locum moveri non putetur, si corpus non esse credatur. Sed ut dicere cœperam, si de anima hoc quisque non vult credere, non nimis urgendus est. Substantiam vero Dei nisi credat nec per tempus nec per locum moveri, nondum perfecte incommutabilem credit.

CAPUT XXIII.

Deus semper quietus, omnia tamen agens.

XLIV. Verum quia omnino incommutabilis est illa natura Trinitatis, et ob hoc ita æterna, ut ei aliquid coæternum esse non possit, ipsa apud se ipsam et in se ipsa sine ullo tempore ac loco, movet tamen per tempus et locum sibi subditam creaturam, naturas creans bonitate, voluntates ordinans potestate: ut in naturis nulla sit, quæ non ab illo sit; in voluntatibus autem nulla bona sit, cui non præsit; nulla mala sit, qua bene uti non possit. Sed quia non omnibus naturis dedit voluntatis arbitrium, illæ autem quibus dedit, potentiores ac superiores sunt, illæ naturæ quæ non habent voluntatem, subditæ sint necesse est illis quæ habent, et hoc ordinatione Creatoris, qui nunquam ita punit voluntatem malam, ut naturæ perimat dignitatem. Cum igitur omne corpus et omnis anima irrationalis non habeat voluntatis arbitrium, subdita ista sunt eis naturis, quæ præditæ sunt arbitrio voluntatis, nec omnibus omnia, sed sicut distribuit justitia Creatoris. Ergo Dei providentia regens atque administrans universam creaturam, et naturas et voluntates, naturas ut sint, voluntates autem ut nec infructuosæ bonæ, nec impunitæ malæ sint; subdit primitus omnia sibi, deinde creaturam corporalem creaturæ spiritali, irrationalem rationali, terrestrem cœlesti, fœmineam masculinæ, minus valentem valentiori, indigentiorem copiosiori. In voluntatibus autem, bonas sibi, cæteras vero ipsis servientibus sibi; ut hoc patiatur voluntas mala, quod ex jussu Dei fecerit

bona, sive per se ipsam, sive per malam, in rebus duntaxat quæ naturaliter sunt etiam malis voluntatibus subditæ, id est, in corporibus. Nam in se ipsis malæ voluntates habent interiorem pœnam suam, eamdem ipsam iniquitatem suam.

CAPUT XXIV.

Quænam beatis Angelis subditæ creaturæ.

XLV. Ac per hoc sublimibus Angelis Deo subdite fruentibus, et Deo beate servientibus, subdita est omnis natura corporea, omnis irrationalis vita, omnis voluntas vel infirma vel prava, ut hoc de subditis vel cum subditis agant, quod naturæ ordo poscitin omnibus, jubente illo cui subjecta sunt omnia. Proinde illi in illo veritatem incommutabilem vident, et secundum eam suas dirigunt voluntates. Fiunt ergo illi participes æternitatis, veritatis, voluntatis ejus semper, sine tempore et loco. Moventur autem ejus imperio etiam temporaliter, illo non temporaliter moto. Nec ita ut ab ejus contemplatione resiliant et defluant : sed simul et illum sine loco ac tempore contemplantur, et ejus in inferioribus jussa perficiunt, moventes se per tempus, corpus autem per tempus et locum, quantum eorum congruit actioni. Et ideo Deus bipertito providentiæ suæ opere præest universæ creaturæ, naturis ut fiant, voluntatibus autem ut sine suo jussu vel permissu nihil faciant.

CAPUT XXV.

Natura universitatis, partesque ejus quomodo a Deo administrentur.

XLVI. Natura igitur universitatis corporalis non adjuvatur extrinsecus corporaliter. Neque enim est extra eam ullum corpus, alioquin non est universitas. Intrinsecus autem adjuvatur incorporaliter, Deo id agente ut omnino natura sit; « Quoniam ex ipso et per ipsum et in » ipso sunt omnia [1]. » Partes vero ejusdem universitatis et intrinsecus incorporaliter adjuvantur, vel potius fiunt, ut naturæ sint; et extrinsecus corporaliter, quo se melius, habeant, sicut alimentis, agricultura, medicina, et quæcumque etiam ad ornatum fiunt, ut non solum salvæ ac fœcundiores, verumetiam decentiores sint.

XLVII. Spiritalis autem creata natura si perfecta atque beata est, sicut Angelorum sanctorum, quantum attinet ad se ipsam, quo sit, sapiensque sit, nonnisi intrinsecus incorporalitir adjuvatur. Intus ei quippe loquitur Deus miro et ineffabili modo, neque per Scripturam corporalibus instrumentis affixam, neque per voces corporalibus auribus insonantes, neque per corporum similitudines, quales in spiritu imaginaliter fiunt, sicut in somnis, vel in aliquo excessu spiritus, quod græce dicitur ἔκστασις et nos eo verbo jam utimur pro latino, quia et hoc genus visionum, quamvis interius fiat quam sunt ea, quæ animo per sensus corporis nuntiantur; tamen quia simile est eis, ita ut cum fit, discerni ab eis aut omnino non possit, aut

[1] Rom. xi, 36.

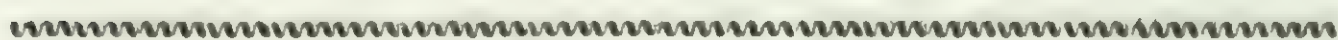
certe vix et rarissime possit, et quia exterius est quam illud, quod in ipsa incommutabili veritate mens rationalis et intellectualis intuetur, eaque luce de his omnibus judicat, inter illa quæ extrinsecus fiunt arbitror esse deputandum. Creatura ergo spiritalis et intellectualis perfecta et beata, qualis Angelorum est, sicut dixi, quantum attinet ad se ipsam quo sit, sapiensque ac beata sit, nonnisi intrinsecus adjuvatur æternitate; veritate, charitate Creatoris. Extrinsecus vero si adjuvari dicenda est, eo fortasse solo adjuvatur, quod invicem vident, et de sua societate gaudent in Deo, et quod perspectis etiam in eis ipsis omnibus creaturis, undique gratias agit laudatque Creatorem. Quod autem attinet ad creaturæ angelicæ actionem, per quam universarum rerum generibus, maximeque humano providentia Dei prospicitur, ipsa extrinsecus adjuvat, et per illa visa quæ similia sunt corporalibus, et per ipsa corpora quæ angelicæ subjacent potestati.

CAPUT XXVI.

Deus semper idem et immotus administrat omnia.

XLVIII. Quæ cum ita sint, cum Deus omnipotens et omnitenens, incommutabili æternitate, veritate, voluntate semper idem, non per tempus nec per locum motus, movet per tempus creaturam spiritalem, movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem, ut eo motu naturas quas intrinsecus substituit, etiam extrinsecus administret, et per voluntates sibi subditas, quas per tempus, et per corpora sibi atque illis voluntatibus subdita, quæ per tempus et locum movet, eo tempore ac loco cujus

ratio in ipso Deo vita est sine tempore ac loco : cum ergo tale aliquid Deus agit, non debemus opinari ejus substantiam qua Deus est, temporibus locisque mutabilem, aut per tempora et loca mobilem, sed in opere divinæ providentiæ ista cognoscere : non in illo opere quo naturas creat, sed in illo quo intrinsecus creatas etiam extrinsecus administrat, cum sit ipse, nullo locorum vel intervallo vel spatio, incommutabili excellentique potentia et interior omni re, quia in ipso sunt omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. Item nullo temporum vel intervallo vel spatio, incommutabili æternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et novior omnibus, quia idem ipse post omnia.

CAPUT XXVII.

Quomodo locutus sit Deus Adæ, ex dictis colligitur.

XLIX. Quapropter cum audimus Scripturam dicentem : « Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens : Ab omni ligno » quod est in paradiso esca edes : de ligno autem cognos» cendi bonum et malum, non manducabitis de illo : qua » die autem ederitis ab eo, morte moriemini [1] : » si modum quærimus quomodo ista locutus sit Deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendi non potest; certissime tamen tenere debemus Deum aut per suam substantiam loqui, aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas, ad spiritales vero atque intellectuales non solum creandas, sed etiam illuminandas, cum jam possunt capere

[1] Gen. II, 16.

locutionem ejus, qualis est in Verbo ejus, quod « In principio erat apud Deum, et Deus erat Verbum, per quod » facta sunt omnia [1]. » Illis autem, qui eam capere non possunt, cum loquitur Deus, nonnisi per creaturam loquitur, aut tantummodo spiritalem, sive in somnis, sive in extasi in similitudine rerum corporalium; aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis vel aliqua species apparet, vel insonant voces.

L. Si ergo Adam talis erat, ut posset capere illam locutionem Dei, quam mentibus angelicis per suam præbet substantiam, non dubitandum est, quod ejus mentem per tempus moverit miro et ineffabili modo, non motus ipse per tempus, eique utile ac salubre præceptum veritatis impresserit, et quæ trangressori pœna deberetur, ea ipsa ineffabiliter veritate monstraverit : sicut audiuntur vel videntur omnia bona præcepta in ipsa incommutabili Sapientia, quæ in animas sanctas se transfert ex aliquo tempore [2], cum ipsius nullus sit motus in tempore. Si autem ad eum modum Adam justus erat, ut ei adhuc opus esset alterius creaturæ sanctioris et sapientioris auctoritas, per quam cognosceret Dei voluntatem atque jussionem, sicut nobis Prophetæ, sicut ipsis Angeli : cur ambigimus per aliquam hujusmodi creaturam ei esse locutum Deum, talibus vocum signis, quæ intelligere posset? Illud enim quod postea scriptum est, cum peccassent, eos audisse vocem Domini Dei ambulantis in paradiso [3], quia non per ipsam Dei substantiam, sed per subditam ei creaturam factum est, nullo modo dubitat qui fidem catholicam sapit. Ad hoc enim et aliquanto latius de hac re disserere volui, quia nonnulli hæretici putant substantiam Filii Dei nullo assumpto corpore per se ipsam esse visibilem[4], et ideo antequam ex Virgine corpus acciperet, ipsum visum esse Pa-

[1] Joan. I, 1. — [2] Sap. VII, 27. — [3] Gen. III. 2. — [4] Tim. VI, 16.

tribus opinantur, tanquam de solo Deo Patre dictum sit, « Quem nemo hominum vidit, nec videre potest : » quia Filius visus sit ante acceptam servi formam, etiam per ipsam substantiam suam : quæ impietas procul a catholicis mentibus repellenda est. Sed de hoc plenius alias, si Domino placuerit, disseremus : nunc terminato isto volumine, id quod sequitur, quomodo sit mulier ex viri sui latere creata, in consequentibus parandum est.

LIBER IX.

DE EO QUOD LEGITUR IN CAPITE II, 18 GENESEOS : « ET DIXIT DOMINUS DEUS : » NON EST BONUM HOMINEM ESSE SOLUM, ETC. » USQUE AD ILLUD : « ET ERUNT » DUO IN CARNE UNA. »

CAPUT I.

Cur dictum sit; Et finxit Deus adhuc de terra, etc.

I. « Et dixit Dominus Deus : Non bonum est hominem » esse solum, faciamus ei adjutorium secundum ipsum. » Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et » omnia volatilia cœli, et adduxit illa ad Adam, ut videret » quid vocaret illa. Et omne quodcumque vocavit illud » Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et vocavit » Adam nomina omnibus pecoribus, et omnibus volatili- » bus cœli, et omnibus bestiis agri. Ipsi autem Adam non » est inventus adjutor similis ei. Et immisit Deus extasim » in Adam, et obdormivit. Et accepit unam costarum » ejus, et adimplevit carnem in loco ejus : et ædificavit » Dominus Deus costam, quam accepit de Adam, in mu- » lierem : et adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam : Hoc » nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea : hæc vo- » cabitur mulier, quoniam ex viro suo sumpta est. Et prop- » ter hoc relinquet homo patrem et matrem, et conglutina- » bitur uxori suæ, et erunt duo in carne una[1]. » Si aliquid

[1] Gen. II, 18-24.

adjuvant lectorem, quæ in libris superioribus considerata atque conscripta sunt, non debemus in hoc diutius immorari, « Quod finxit adhuc Deus de terra omnes bestias » agri, et omnia volatilia cœli : » cur enim dictum sit : « Adhuc, » id est, propter primam conditionem creaturarum sex diebus consummatam, in qua causaliter perfecta sunt omnia simul et inchoata, ut deinde ad effectus suos causæ perducerentur, jam quantum potuimus, in præcedentibus intimavimus[1]. Et si quis hoc aliter enodandum putat, tantum diligenter attendat illa omnia, quæ ut hoc sentiremus attendimus; et si probabiliorem inde potuerit enucleare sententiam, non solum resistere non debemus, sed debemus etiam gratulari.

II. Si quem autem movet, quia non dixit : « Finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et de aquis omnia volatilia cœli, » sed tanquam utraque genera de terra finxerit : « Et finxit, inquit, Deus adhuc de terra omnes bestias » agri, et omnia volatilia cœli : » videat duobus modis esse intelligendum, aut tacuisse nunc unde finxerit volatilia cœli, quia et tacitum posset occurrere, ut non de terra utrumque accipiatur Deum finxisse, sed tantummodo bestias agri; ut volatilia cœli etiam tacente Scriptura intelligamus unde finxerit, velut qui sciamus, in prima causalium rationum conditione ex aquis ea esse producta : aut terram universaliter sic appellatam simul cum aquis, quemadmodum appellata est in illo Psalmo, ubi cœlestium laudibus terminatis, ad terram facta est conversio sermonis, et dictum : « Laudate Dominum de terra, dracones » et omnes abyssi[2], etc. » nec postea dictum est; « Laudate » Dominum de aquis : » ibi enim sunt omnes abyssi, quæ tamen de terra laudant Dominum. Ibi etiam reptilia et volatilia pennata, quæ nihilominus de terra laudant Do-

[1] In lib. VI, cap. 5. — [2] Psal. CXLVIII, 7.

minum. Secundum istam universalem appellationem terræ, secundum quam etiam de toto mundo dicitur Deus, qui fecit cœlum et terram, sive de arida sive de aquis quæcumque creata sunt, de terra creata veraciter intelliguntur.

CAPUT II.

Quomodo id locutus sit Deus: Non est bonum, etc.

III. Nunc jam videamus, quomodo accipiendum sit quod dixit Deus : « Non est bonum esse hominem solum ; » faciamus ei adjutorium secundum ipsum : » utrum temporaliter vocibus ac syllabis editis hoc dixerit Deus ; an ipsa ratio commemorata est, quæ in Verbo Dei principaliter erat, ut sic fœmina fieret : quam rationem suscipiebat etiam tunc Scriptura cum diceret : « Et dixit Deus : Fiat hoc aut illud, » quando primitus omnia condebantur. An forte in mente ipsius hominis hoc dixit Deus, sicut loquitur quibusdam servis suis in ipsis servis suis? Ex quo genere servorum ejus erat etiam ille, qui dixit in Psalmo : « Audiam quid loquatur in me Dominus Deus[1]. » An aliqua de hac re ipsi homini in ipso homine per Angelum est facta revelatio in similitudinibus vocum corporalium, quamvis tacuerit Scriptura, utrum in somnis, an in extasi, ita enim fieri hæc solent; an aliquo alio modo, sicut revelatur Prophetis, unde illud est : « Et dixit mihi Angelus » qui loquebatur in me[2] : » an per corporalem creaturam vox ipsa sonuerit, sicut de nube : « Hic est Filius meus[3]. » Quid ergo ex his omnibus factum sit, ad liquidum compre-

[1] Psal. LXXXIV, 9. — [2] Zach. II, 3. — [3] Matth. III, 17.

hendere non valemus; verumtamen certissime teneamus et dixisse hoc Deum, et si corporali voce vel temporaliter expressa similitudine corporis dixit, non eum per substantiam suam sed per aliquam imperio suo subditam dixisse creaturam, sicut in libro præcedente tractavimus.

IV. Nam visus est Deus etiam postea sanctis viris alias capite albo sicut lana, alias inferiore parte corporis sicut aurichalcum, alias aliter atque aliter : non tamen illas visiones hominibus per substantiam quæ ipse est, sed per sibi subdita quæ creavit, eum præbuisse, et per similitudines formarum vocumque corporalium, quod voluit, ostendisse ac dixisse, certissimum est eis, qui substantiam Trinitatis incommutabiliter æternam, nec per tempus nec per locum moveri, et per tempus et per locum movere, vel fideliter credunt, vel etiam excellenter intelligunt. Non ergo jam quæramus quomodo istud dixerit, sed potius intelligamus quid dixerit. Adjutorium quippe homini secundum ipsum fuisse faciendum, æterna ipsa Veritas habet, per quam creata sunt omnia; et in illa hoc audit, qui potest in ea cognoscere quid quare creatum sit.

CAPUT III.

Mulier in adjutorium propter sobolem facta.

V. Si autem quæritur, ad quam rem fieri oportuerit hoc adjutorium, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreandos, sicut adjutorium semini terra est, ut virgultum ex utroque nascatur : hoc enim et in prima rerum conditione dictum erat: « Masculum et fœminam fecit » eos, et benedixit eos Deus, dicens : Crescite, et multi-

» plicamini, et implete terram, et dominamini ejus[1]. » Quæ ratio conditionis et conjunctionis masculi et fœminæ atque benedictio, nec post peccatum hominis pœnamque defecit[2]. Ipsa enim est secundum quam nunc terra hominibus plena est dominantibus ejus.

VI. Quanquam enim jam emissi de paradiso convenisse et genuisse commemorentur : tamen non video quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiæ, et torus immaculatus[3] : hoc Deo præstante fideliter justeque viventibus, eique obedienter sancteque servientibus, ut sine ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi; fœtus ex eorum semine gignerentur ; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis qui genuissent in aliquo formæ statu manentibus, et ex ligno vitæ, quod ibi plantatum erat, corporalem vigorem sumentibus, et illi qui gignerentur ad eumdem perducerentur statum, donec certo numero impleto, si juste omnes obedienterque viverent, tunc fieret illa commutatio, ut sine ulla morte animalia corpora conversa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deservirent, et solo spiritu vivificante sine ullis alimentorum corporalium sustentaculis viverent, spiritalia vocarentur. Potuit hoc fieri, si non præcepti transgressio mortis supplicium mereretur.

VII. Qui enim hoc fieri potuisse non credunt, nihil aliud quam consuetudinem naturæ jam post peccatum pœnamque humanam sic currentis attendunt : non autem in eorum genere nos esse debemus, qui non credunt nisi quod videre consueverunt. Quis enim dubitet homini obedienter et pie viventi præstari potuisse quod diximus, qui non dubitat vestibus Israëlitarum impertitum esse quemdam in

[1] Gen. I, 27. — [2] 2 Sent. dist. XX, cap. I. — [3] Heb. XIII, 4. 2 Sent. dist. XX, cap. *de Termino*.

suo genere statum, ut per annos quadraginta nulla vetustatis detrimenta paterentur?

CAPUT IV.

Quare non coïerent primi parentes in paradiso.

VIII. Cur ergo non coïerunt, nisi cum exiissent de paradiso? Cito responderi potest: « Quia mox creata muliere, prius quam coïrent, facta est illa transgressio, cujus merito in mortem destinati, etiam de loco illius felicitatis exierunt. » Non enim Scriptura tempus expressit, quantum interfuerit inter eos factos, et ex eis natum Caïn. Potest etiam dici, quia nondum Deus jusserat ut coïrent. Cur enim non ad hanc rem divina expectaretur auctoritas, ubi nulla concupiscentia tanquam stimulus inobedientis carnis urgebat? Ideo autem hoc non jusserat Deus, quia secundum suam præscientiam disponebat omnia, in qua et eorum casum procul dubio præsciebat, unde jam mortale genus propagandum esset humanum.

CAPUT V.

Mulier facta in adjutorium non alia quam sobolis causa.

IX. Aut si ad hoc adjutorium gignendi filios, non est facta mulier viro, ad quod ergo adjutorium facta est? si quæ simul operaretur terram; nondum erat labor ut ad-

jumento indigeret, et si opus esset, melius adjutorium masculus fieret : hoc et de solatio dici potest, si solitudinis fortasse tædebat. Quanto enim congruentius ad convivendum et colloquendum duo amici pariter quam vir et mulier habitarent? Quod si oportebat alium jubendo, alium obsequendo pariter vivere, ne contrariæ voluntates pacem cohabitantium perturbarent; nec ad hoc retinendum ordo defuisset, quo prior unus, alter posterior, maxime si posterior ex priore crearetur, sicut fœmina creata est. An aliquis dixerit de costa hominis Deum fœminam tantum, non etiam masculum, si hoc vellet, facere potuisse? Quapropter non invenio ad quod adjutorium facta sit mulier viro, si pariendi causa subtrahitur.

CAPUT VI.

Filiorum successio qualis si Adam non peccasset.

X. Nam si parentes filiis suis cedere ex hac vita oportebat, ut ita omne humanum genus per decessiones et successiones certa numerositate impleretur, potuerunt etiam homines genitis filiis, perfectaque humani officii justitia, hinc ad meliora transferri, non per mortem, sed per aliquam commutationem, aut illam summam, qua receptis corporibus fient sancti sicut Angeli in cœlis; aut si illam dari non oportet, nisi omnibus simul in sæculi fine, aliquam inferiorem quam illa erit : quæ tamen haberet meliorem statum, quam vel hoc corpus habet, vel illa etiam quæ primitus facta sunt, viri ex limo terræ, mulieris ex viri carne.

XI. Neque enim arbitrandum est Eliam vel sic esse

jam, sicut erunt sancti, quando peracto operis die denarium pariter accepturi sunt[1]; vel sic quemadmodum sunt homines, qui ex ista vita nondum emigrarunt, de qua ille tamen non morte, sed translatione migravit[2]. Jam itaque aliquid melius habet, quam in hac vita posset; quamvis nondum habeat quod ex hac vita recte gesta in fine habiturus est : pro nobis enim meliora providerunt[3], ne sine nobis perfecti perficerentur. Aut si quisquam putat hoc Eliam mereri non potuisse, si duxisset uxorem, filiosque procreasset : (creditur enim non habuisse, quia hoc Scriptura non dixit, quamvis et de cælibatu ejus nihil dixerit :) quid de Enoch respondebit qui filiis genitis Deo placens non mortuus, sed translatus est[4]? Cur ergo et Adam et Eva, si juste viventes caste filios procreassent, non eis possent translatione, non morte, succedentibus cedere? Nam si Enoch et Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes[5], quod debitum ut solvant, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, et quod tandiu dilatum est morituri, nunc tamen in alia vita sunt, ubi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spiritale mutetur, nec morbo nec senectute deficiunt : quanto justius atque probabilius primis illis hominibus præstaretur, sine ullo suo parentumve peccato viventibus, ut in meliorem aliquem statum filiis genitis cederent, unde sæculo finito cum omni posteritate sanctorum, in angelicam formam, non per carnis mortem, sed per Dei virtutem multo felicius mutarentur?

[1] Matth. xx, 10. — [2] 4 Reg. ii, 11. — [3] Hebr. xi, 40. — [4] Gen. v, 24. — [5] Malach. iv, 5. et Apoc. xi, 3.

CAPUT VII.

Mulier pariendi causa. Unde laudabilis virginitas et nuptiæ.—Matrimonii triplex bonum.—Liber de bono conjugali.

XII. Non itaque video ad quod aliud adjutorium mulier facta sit viro, si generandi causa subtrahitur : quæ nihilominus quare subtrahatur ignoro. Unde enim magnum magnique honoris meritum apud Deum fidelis et pia virginitas habet, nisi quia isto jam tempore continendi ab amplexu, cum ex omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima suppetat copia, percipiendæ sordidæ voluptatis libido non sibi vindicat, quod jam sufficiendæ prolis necessitudo non postulat? Denique utriusque sexus infirmitas propendens in ruinam turpitudinis, recte excipitur honestate nuptiarum, ut quod sanis esse posset officium, sit ægrotis remedium. Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum : imovero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum veniale est illud malum ; quoniam id quod bonum habent nuptiæ et quo bonæ sunt nuptiæ peccatum esse nunquam potest. Hoc autem tripertitum est, fides, proles, sacramentum. In fide attenditur ne præter vinculum conjugale, cum altera vel altero concumbatur. In prole, ut amanter suscipiatur, benigne nutriatur, religiose educetur. In sacramento autem, ut conjugium non separetur et dimissus, aut dimissa nec causa prolis alteri conjungatur. Hæc est tanquam regula nuptiarum, qua vel

naturæ decoratur fœcunditas, vel incontinentiæ regitur pravitas. Unde quia satis disseruimus in eo libro, quem de bono conjugali nuper edidimus, ubi et continentiam vidualem et excellentiam virginalem pro suorum graduum dignitate distinximus, diutius hic noster stylus non est occupandus.

CAPUT VIII.

Fuga vitiorum in contraria.

XIII. Nunc enim quærimus cui adjutorio mulier facta sit viro, si eis ad gignendos filios misceri sibimet in paradiso non licebat. Qui enim hoc sentiunt, forte peccatum esse omnem concubitum putant. Difficile est namque, ut dum perverse homines vitia devitant, non in eorum contraria perniciter currant. Etenim sicut exhorrens avaritiam, fit profusus; aut exhorrens luxuriam, fit avarus; aut inquietus sit, cujus pigritiam reprehenderis; aut cujus inquietudinem, piger; aut qui reprehensus odisse cœperit audaciam suam, ad timiditatem fugit; aut qui timidus non esse conatur, tanquam abrupto vinculo fit temerarius, dum non ratione, sed opinione crimina metiuntur: ita dum nesciunt homines quid in adulteriis et fornicationibus divino jure damnetur, etiam causa procreandi conjugalem concubitum detestantur.

CAPUT IX.

Mulier propter gignendos filios, etiamsi ex peccato non fuisset necessitas moriendi.

XIV. Quod qui non fœciunt, sed tamen fœcunditatem carnis propter successionem mortalitatis divinitus datam sentiunt; nec ipsi putant primos illos homines potuisse concumbere, nisi propter peccatum quod admiserant morituri, gignendo requirerent successores : nec attendunt, si recte potuerunt successores quæri morituris, multo rectius socios quæri potuisse victuris. Impleta enim terra genere humano, recte proles nonnisi quæ morientibus succederet, quæreretur : ut autem per duos homines terra impleretur, quomodo ipsi nisi gignendo officium societatis implerent? An vero ita quis cæcus est mente, ut non cernat quanto terris ornamento sit genus humanum, etiam cum a paucis recte laudabiliterque vivatur; quantumque valeat ordo reipublicæ in cujusdam pacis terrenæ vinculum coërcens etiam peccatores? Neque enim tantum depravati sunt homines, ut non etiam tales pecoribus et volatilibus antecellant, quorum tamen omnium generibus hanc infimam mundi partem pro sui loci sorte decoratam, quem non considerare delectet? Quis autem ita sit excors, ut putet minus eam ornari potuisse, si justis non morientibus impleretur?

XV. Nam quia numerosissima est superna civitas Angelorum, ideo non recte connubio copularentur, nisi morerentur. Hanc quippe numerositatem perfectam etiam in resurrectione sanctorum Angelis sociandam Dominus

præsciens ait : « In resurrectione neque nubent, neque » uxores ducent, non enim incipient mori, sed erunt » æquales Angelis Dei[1] : » hic vero cum implenda esset hominibus terra, et eam, propter cognationis arctiorem necessitudinem et unitatis vinculum maxime commendandum, ex uno oporteret impleri, propter quid aliud secundum ipsum quæsitus est fœmineus sexus adjutor, nisi ut serentem genus humanum natura muliebris, tanquam terræ fœcunditas, adjuvaret?

CAPUT X.

Libidinis morbus ex peccato.

XVI. Quamvis honestius meliusque credatur ita fuisse tunc illorum hominum corpus animale constitutorum in paradiso, nondum mortis lege damnatum, ut non haberent appetitum carnalis voluptatis, qualem nunc habent ista corpora, quæ jam ex mortis propagine ducta sunt. Neque enim nihil est in eis factum, cum de ligno prohibito edissent : quandoquidem Deus dixerat, non : » Si ederitis; morte moriemini; » sed : « Quo die ederitis, morte mo» riemini[2] : » ut hoc ipsum in eis illa faceret dies, quod Apostolus gemit dicens : « Condelector legi Dei secundum » interiorem hominem; video autem aliam legem in mem» bris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem » me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix » ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? » Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum[3]. » Non enim sufficeret ei, si diceret : « Quis me liberabit

[1] Matth. XXII, 30. — [2] Gen. II, 17. — [3] Rom. VII, 22-25.

» de hoc mortali corpore? » sed, « De corpore, inquit, » mortis hujus. » Sicut etiam illud : « Corpus quidem, » inquit, mortuum est propter peccatum[1]. » Nec ibi ait mortale, sed mortuum, quamvis utique et mortale, quia moriturum. Non ita credendum est fuisse illa corpora, sed licet animalia, nondum spiritalia, non tamen mortua, id est, quæ necesse esset ut morerentur : quod eo die factum est, quo lignum contra vetitum tetigerunt.

XVII. Sicut in ipsis nostris corporibus quædam pro suo modo sanitas dicitur; quæ si perturbata sic fuerit, ut letalis morbus jam viscera depascatur, quo inspecto, medici mortem imminere pronuntient, mortale utique corpus etiam tunc dicitur, sed aliter quam cum esset sanum, quamvis quandoque sine dubio moriturum : ita illi homines animalia quidem corpora gerentes, sed non moritura nisi peccassent, acceptura autem angelicam formam, cœlestemque qualitatem, mox ubi præceptum transgressi sunt, eorum membris velut aliqua ægritudo letalis, mors ipsa concepta est; mutavitque illam qualitatem : qua corpori sic dominabantur, ut non dicerent : « Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ[2] : » quia etsi nondum spiritale, sed animale corpus erat, nondum tamen erat mortis hujus, de qua et cum qua nati sumus. Quid enim aliud, non dicam nati, sed omnino concepti, nisi ægritudinem quamdam inchoavimus, qua sumus necessario morituri : neque enim tam necesse est eum ipso morbo mori, qui hydrops, vel dysentericus, vel elephantiosus factus fuerit, quam eum qui hoc corpus habere cœperit, in quo omnes homines natura sunt filii iræ, quia hoc non fecit nisi pœna peccati[3].

XVIII. Quæ cum ita sint, cur non credamus illos homines ante peccatum ita genitalibus membris ad procrean-

[1] Rom. VIII, 10. — [2] Id. VII, 23. — [3] Ephes. II, 3.

dos filios imperare potuisse, sicut cæteris, quæ in quolibet opere anima sine ulla molestia, et quasi pruritu voluptatis movet? Si enim Creator omnipotens ineffabiliterque laudandus, qui et in minimis suis operibus magnus est, apibus donavit, ut sic operentur generationem filiorum, quemadmodum ceræ speciem liquoremque mellis; cur incredibile videatur primis hominibus talia fecisse corpora, ut si non peccassent, et morbum quemdam, quo morerentur, continuo non concepissent, eo nutu imperarent membris, quibus fœtus exoritur, quo pedibus cum ambulatur, ut neque cum ardore seminaretur, neque cum dolore pareretur. Nunc vero transgrediendo præceptum, motum legis illius, quæ repugnat legi mentis, in membris conceptæ mortis habere meruerunt; quem nuptiæ ordinant, continentia cohibet et refrenat, ut quemadmodum de peccato factum est supplicium, sic de supplicio fiat meritum.

CAPUT XI.

Fœmineus sexus conformatus propter sobolem, non tamen cum libidine, nisi homo peccasset, procreandam.

XIX. Factam itaque fœminam viro, de viro, in eo sexu, in ea forma et distinctione membrorum, qua fœminæ notæ sunt, quæ peperit Caïn et Abel, et omnes fratres eorum, ex quibus omnes homines nascerentur, in quibus peperit etiam Seth, per quem ventum est ad Abraham et ad populum Israël, gentemque omnibus jam notissimam gentibus, et per Noë filios omnes gentes, quisquis dubi-

taverit, omnia cogit nutare quæ credimus, longeque a fidelium mentibus repellendus est. Cum ergo quæritur ad quod adjutorium factus sit ille sexus viro, diligenter, quantum valeo, cuncta consideranti, nonnisi causa prolis occurrit, ut per eorum stirpem terra impleretur, sed non eo modo procreatam, quo nunc procreantur homines, cum inest peccati lex in membris repugnans legi mentis[1], etiamsi per Dei gratiam virtute superatur : hoc enim esse non potuisse credendum est, nisi in corpore mortis hujus, quod corpus mortuum est propter peccatum[2]. Et quid hac pœna justius, quam ut non ad omnem nutum serviat corpus, id est, suus famulus animæ, sicut Domino suo detrectavit ipsa servire; sive utrumque ex parentibus creet Deus, corpus ex corpore, animam ex anima; sive alio modo faciat animas: non utique ad opus impossibile, nec mercede parva, ut cum anima pietate Deo subdita legem istam peccati, quæ est in membris corporis mortis hujus, quam primus homo accepit in pœnam, vicerit ipsa per gratiam, præmium cœleste percipiat majore gloria, demonstrans quanta sit laus obedientiæ, quæ alienæ inobedientiæ pœnam potuit virtute superare.

CAPUT XII.

Animalia vere adducta esse ad Adam, ut iis nomina imponeret : sed hac re gesta aliquid figurari.

XX. Sed quoniam cui adjutorio fœmina facta sit viro, satis, quantum existimo, requisitum est; illud jam videamus, quare sit factum, quod adductæ sunt ad Adam omnes bes-

[1] Rom. VII, 23. — [2] Id. VIII, 10.

tiæ agri, et omnia volatilia cœli, ut eis nomina imponeret; atque ita velut necessitas oriretur creandi ei fœminam ex ejus latere, cum inter illa animalia simile illi adjutorium non fuisset inventum. Videtur enim mihi propter aliquam significationem propheticam factum, sed tamen factum, ut re gesta confirmata figuræ interpretatio libera relinquatur. Quid est enim hoc ipsum quod volatilibus terrestribusque animantibus, non etiam piscibus atque omnibus natatilibus Adam nomina imposuit? Si enim linguæ humanæ consulantur, sic appellantur hæc omnia, quemadmodum eis homines loquendo nomina imposuerunt. Non solum hæc quæ sunt in aquis et terris, verumetiam ipsa terra, et aqua, et cœlum, et quæ videntur in cœlo, et quæ non videntur, sed creduntur, pro diversitate linguarum gentilium, diversis nominibus appellantur. Unam sane linguam primitus fuisse didicimus, antequam superbia turris illius post diluvium fabricatæ, in diversos signorum sonos humanam divideret societatem[1]. Quæcumque autem illa lingua fuerit, quid attinet quærere? Illa certe tunc loquebatur Adam, et in ea lingua, si adhuc usque permanet, sunt istæ voces articulatæ, quibus primus homo animalibus terrestribus et volatilibus nomina imposuit. Num igitur ullo modo credibile est, in eadem lingua nomina piscium non ab homine, sed divinitus instituta, quæ Deo docente homo postea disceret? Quod si ita etiam factum esset, quare ita factum esset, procul dubio mystica significatio resonaret. Sed credendum est paulatim cognitis piscium generibus nomina imposita : tunc autem cum pecora, et bestiæ, et volatilia ad hominem adducta sunt, ut eis ad se congregatis, generatimque distinctis, nomina imponeret, quibus etiam ipsis paulatim et multo citius quam piscibus, si hoc factum non esset, posset nomina

[1] Gen. XI, 1.

imponere, quid fuit causæ, nisi ratio aliquid significandi, quod ad prænuntiationem futurorum valeret? Cui rei maxime ordo narrationis hujus invigilat.

XXI. Deinde numquid ignorabat Deus nihil tale se creasse in naturis animalium, quod simile adjutorium posset esse homini? An opus erat ut hoc etiam ipse homo cognosceret, et eo commendatiorem haberet uxorem suam, quod in omni carne creata sub cœlo, et de hoc aëre sicut ipse vivente, nihil ejus simile invenerit? Mirum si hoc scire non posset, nisi omnibus ad se adductis atque perspectis. Si enim Deo credebat, posset hoc illi eo modo dicere, quomodo et præceptum dedit, quomodo et peccantem interrogavit, atque judicavit. Si autem non credebat, profecto neque hoc scire poterat, utrum ad eum omnia ille, cui non credebat, adduxerit, an forte in aliquibus ab illo remotioribus terræ partibus aliqua ei similia, quæ non demonstrasset, absconderit. Non itaque arbitror dubitandum hoc alicujus propheticæ significationis gratia factum, sed tamen factum.

XXII. Neque hoc opere suscepimus prophetica ænigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiæ commendare, ut quod impossibile videri vanis atque incredulis potest, aut ipsi auctoritati sanctæ Scripturæ velut testificatione contraria repugnare, id pro meis viribus, quantum Deus adjuvat, disserendo demonstrem, neque impossibile esse, neque contrarium; quod autem possibile quidem apparet, nec habet ullam speciem repugnantiæ, sed tamen quasi superfluum, vel etiam stultum quibusdam videri potest, hoc ipsum disputando demonstrem, quod ideo non tanquam rerum gestarum naturali vel usitato ordine factum est, ut cordibus nostris fidelissima sanctarum Scripturarum auctoritate prælata, quia stultum esse non potest, mysticum esse credatur,

quamvis ejus expositionem vel inquisitionem aut alibi jam exhibuerimus, aut in tempus aliud differamus.

CAPUT XIII.

Formatio mulieris eo modo quo narratur facta est, ut quidpiam prænuntiaretur.

XXIII. Quid ergo sibi vult etiam illud, quod mulier viro de latere facta est? Verum esto propter ipsius conjunctionis vim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus[1]; numquid etiam ut dormienti fieret, eadem ratio vel necessitas flagitabat; ut denique osse detracto, in cujus locum caro suppleretur? Num enim non potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus infirmior, mulier formaretur? An vero tam multis additis, costam Deus ædificare potuit in mulierem, et carnem pulpamve non potuit, qui de pulvere ipsum hominem fecit? Aut si jam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa reposita est? Cur etiam non dictum est: « Finxit, aut fecit, » sicut in omnibus supra operibus; sed, « Ædificavit, inquit, Dominus Deus illam costam, » non tanquam corpus humanum, sed tanquam domum? Non est itaque dubitandum; quoniam hæc facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliquid significandum esse facta, fructum futuri sæculi ab ipso jam primordio generis humani Deo præscio in ipsis suis operibus misericorditer prædicante; ut certo tempore servis suis, sive per hominum successiones, sive per suum Spiritum vel Angelorum ministerium revelata atque conscripta, et

[1] 2 Sent. dist. XVIII, cap. *Cum autem cum*, et seq. — [2] Gen. II, 22.

promittendis rebus futuris et recognoscendis impletis testimonium perhiberent : quod magis magisque in consequentibus apparebit.

CAPUT XIV.

Quomodo animalia adducta ad Adam.

XXIV. Videamus ergo, quod isto opere suscepimus, non secundum præfigurationem rerum futurarum, sed secundum rerum gestarum non allegoricam, sed propriam significationem, quemadmodum hæc accipi possint : « Et » finxit Deus, inquit, adhuc de terra omnes bestias agri, » et omnia volatilia cœli : » unde jam quod visum est, et quantum visum est, disseruimus. « Et adduxit omnia » ea ad Adam, ut videret quid ea vocaret. » Quomodo hæc adduxerit Deus ad Adam, ne carnaliter sapiamus, adjuvare nos debet quod de bipertito opere divinæ providentiæ in libro superiore tractavimus. Neque enim sicut indagant atque adigunt venantes vel aucupantes ad retia, quæcumque animantia capiunt, ita hoc factum esse credendum est; aut vox aliqua jussionis de nube facta est eis verbis, quæ rationales animæ audientes, intelligere atque obedire assolent. Non enim hoc acceperunt ut possint bestiæ, vel aves : in suo tamen genere obtemperant Deo; non rationali voluntatis arbitrio, sed sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter motus, per angelica ministeria, quæ capiunt in verbo ejus, quid quo tempore fieri debeat : et illo non temporaliter moto, moventur ipsa temporaliter, ut in iis quæ sibi subjecta sunt, jussa ejus efficiant.

XXV. Omnis enim anima viva, non solum rationalis, sicut in hominibus, verumetiam irrationalis sicut in pecoribus, et volatilibus, et piscibus, visis movetur. Sed anima rationalis voluntatis arbitrio vel consentit visis, vel non consentit : irrationalis autem non habet hoc judicium ; pro suo tamen genere atque natura viso aliquo tacta propellitur. Nec in potestate ullius animæ est, quæ illi visa veniant, sive in sensum corporis, sive in ipsum spiritum interius : quibus visis appetitus moveatur cujuslibet animantis. Ac sic cum ea visa per Angelorum obedientiam desuper ministrantur, pervenit jussio Dei non solum ad homines, nec solum ad aves et pecora, verumetiam ad ea quæ sub aquis latent, sicut ad cetum, qui glutivit Jonam [1]. Nec solum ad ista majora, verumetiam ad vermiculum : nam et huic legimus divinitus jussum, ut radicem cucurbitæ roderet [2], sub cujus umbraculo Propheta requieverat. Si enim homini donavit Deus, sic eum instituens, ut etiam carnem peccati portans, possit non solum pecora et jumenta suis usibus subdita, nec tantum domesticas aves, sed etiam libere volitantes, quaslibet etiam sævas feras et capere, et mansuetas facere, et eis mirabiliter imperare potentia rationis, non corporis, cum earum appetitus et dolores captans, paulatimque illectando, premendo, laxandoque moderans, agresti eas exuit consuetudine, et tanquam humanis moribus induit : quanto magis Angeli hoc possunt, qui jussione Dei in ipsa ejus, quam sempiterne intuentur, incommutabili veritate perspecta, moventes se per tempus, et corpora sibi subdita per tempus et locum, agilitate mirabili; et visa quibus moveatur, et appetitum carnalis indigentiæ, valent efficere omni animæ vivæ, ut quo eam venire opus est, nesciens adducatur ?

[1] Jon. II, I. — [2] Id. IV, 7.

CAPUT XV.

Formatio mulieris non per alium quam Deum.

XXVI. Jam ergo videamus, ipsa mulieris formatio, quæ mystice etiam ædificatio dicta est, quemadmodum facta sit. Natura quippe mulieris creata est, quamvis ex virili, quæ jam erat, non aliquo motu jam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam : solus enim unus cujuslibet naturæ, seu magnæ seu minimæ, creator est Deus, id est, ipsa Trinitas, Pater, et Filius et Spiritus sanctus. Aliter ergo quæritur, quemadmodum sit soporatus Adam, costaque ejus sine ullo doloris sensu a corporis compage detracta sit. Hæc enim fortasse dicantur potuisse per Angelos fieri : formare autem vel ædificare costam, ut mulier esset, usque adeo non potuit nisi Deus, a quo universa natura subsistit, ut ne illud quidem carnis supplementum in corpore viri, quod in illius costæ successit locum, ab Angelis factum esse crediderim, sicut nec ipsum hominem de terræ pulvere : non quod nulla sit Angelorum opera, ut aliquid creetur, sed non ideo creatores sunt; quia nec agricolas creatores segetum atque arborum dicimus. « Non enim qui plantat est » aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat » Deus[1]. » Ad hoc incrementum pertinet etiam in corpore humano, quod osse dempto, locus carne suppletus est, illo scilicet opere Dei, quo naturas substituit ut sint, quo ipsos quoque Angelos creavit.

XXVII. Opus itaque agricolæ est, ut aquam ducat cum

[1] I Cor. III, 7.

rigat: non autem opus ejus est, ut aqua per declivia prolabatur, sed illius qui omnia in mensura, et numero, et pondere disposuit[1]. Item opus agricolæ est, ut surculus avellatur ex arbore, terræque mandetur : at non opus ejus est, ut succum imbibat, ut germen emittat, ut aliud ejus solo figat, quo radicem stabiliat, aliud in auras promoveat, quo robur nutriat, ramosque diffundat; sed illius qui dat incrementum. Medicus etiam ægro corpori alimentum adhibet, et vulnerato medicamentum : primum non de rebus quas creavit, sed quas creatas opere Creatoris invenit : deinde cibum vel potum præparare potuit et ministrare, emplastrum formare et medicamento inlitum apponere; num etiam, ex iis quæ adhibet, operari et creare vires vel carnem potest? Natura id agit interiore motu, nobisque occultissimo. Cui tamen si Deus subtrahat operationem intimam, qua eam substituit et facit, continuo tanquam extincta, nulla remanebit.

XXVIII. Quapropter cum Deus universam creaturam suam bipertito quodam modo opere providentiæ, de quo in superiore libro locuti sumus[2], et in naturalibus et in voluntariis motibus administret, creare naturam tam nullus Angelus potest, quam nec se ipsum. Voluntas vero angelica obedienter Deo subdita, ejusque executa jussionem; naturalibus motibus de rebus subjectis tanquam materiam ministrare, ut secundum illas principales in verbo Dei non creatas, vel secundum illas in primis sex dierum operibus causaliter creatas rationes aliquid in tempore creetur, more agricolandi vel medendi potest. Quale itaque ministerium Deo exhibuerint Angeli in illa mulieris formatione, quis audeat affirmare? Certissime tamen dixerim supplementum illud carnis in costæ locum, ipsiusque fœminæ corpus et animam conformationemque mem-

[1] Sap. XI, 21. — [2] In lib. VIII, cap. 9 et 19, etc.

brorum, omnia viscera, sensus omnes, et quidquid erat quo illa, et creatura, et homo, et fœmina erat, nonnisi in illo opere Dei factum, quod Deus non per Angelos, sed per semetipsum, non operatus est et dimisit, sed ita continuanter operatur, ut nec ullarum aliarum rerum, nec ipsorum Angelorum natura subsistat, si non operetur.

CAPUT XVI.

Tarditas ingenii humani non assequitur opera Dei.

XXIX. Sed quoniam carnem animatam atque sentientem quantum naturam rerum pro humano captu experiri potuimus, non novimus nasci, nisi aut ex istis tanquam materialibus elementis, hoc est, aqua et terra, aut ex fruticibus vel lignorum fructibus, vel etiam ex carnibus animalium, sicut innumerabilia genera vermium sive reptilium, aut certe ex concubitu parentum, nullam autem carnem natam scimus ex carne cujuslibet animantis, quæ tam esset ei similis, ut sexu tantum discerneretur; quærimus in rebus creationis hujus similitudinem, qua mulier de viri latere facta est, nec possumus invenire : non ob aliud, nisi quia homines quemadmodum operentur in hac terra novimus, quemadmodum autem Angeli in hoc mundo quodam modo agricolentur, non utique novimus. Nam profecto si remota hominum industria fruticum genus naturæ cursus operaretur, nihil aliud nossemus, quam ex terra nasci arbores et herbas, et ex earum seminibus, ab eis itidem in terram cadentibus : numquid innotesceret nobis quid valeret insitio, ut alterius generis lignum radice propria, poma portaret aliena, et, coalescente unitate,

jam sua? Hæc per agricolarum opera didicimus, cum ipsi creatores arborum nullo modo essent, sed naturæ cursum Deo creanti suum quoddam officium ministeriumque præberent. Nequaquam enim quidquam per eorum opera existeret, si hoc in Dei operæ intima naturæ ratio non haberet. Quid ergo mirum, si hominem ex osse hominis factam non novimus, quando creanti Deo quemadmodum Angeli serviant ignoramus : qui nec arborem ex arboris surculo in robore alieno factam nosse possemus, si et ista Deo creari quemadmodum agricolæ serviant, similiter nesciremus?

XXX. Nullo modo tamen dubitamus et hominum et arborum nonnisi Deum esse Creatorem, fideliterque credimus factam fœminam ex viro, nullo interveniente concubitu, etiamsi forte costa hominis ministrata sit per Angelos in opere Creatoris : sicut fideliter credimus etiam virum factum ex fœmina nullo interveniente concubitu, cum semen Abrahæ dispositum est per Angelos in manu mediatoris[1]. Utrumque infidelibus incredibile est : fidelibus autem cur ad rei gestæ proprietatem quod de Christo factum est, et tantum ad figuratam significationem quod de Eva scriptum est credibile videatur? An vero sine cujusquam concubitu vir ex fœmina fieri potuit, fœmina ex viro non potuit; et virginalis uterus unde vir fieret habebat, virile autem latus unde fœmina fieret non habebat, cum hic Dominus de famula nasceretur, ibi de servo famula formaretur? Poterat et Dominus carnem suam de costa vel de aliquo membro Virginis creare : sed qui posset ostendere in corpore suo hoc se iterum fecisse quod factum est, utilius in matris corpore ostendit nihil pudendum esse quod castum est.

[1] Gal. III, 19. 2 Retract. cap. XXIV, n. 2.

CAPUT XVII.

Mulieris formandæ ratio animi hominis causali conditione ad sextum diem pertinere præextabat.

XXXI. Quod si quæritur, quomodo se habeat causalis illa conditio, in qua primum hominem Deus fecit ad imaginem ac similitudinem suam; (ibi quippe et hoc dictum est: « Masculum et fœminam fecit eos[1]:) utrum jam illa ratio, quam mundi primis operibus concreavit, atque concrevit Deus, id habebat, ut secundum eam jam necesse esset ex viri latere fœminam fieri; an hoc tantum habebat ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi jam conditum, sed in Deo erat absconditum: si hoc ergo quæritur, dicam quid mihi videatur sine affirmandi temeritate: quod tamen cum dixero, fortasse prudenter ista considerantes, quos jam christiana fides imbuit, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, non esse dubitandum judicabunt.

XXXII. Omnis iste naturæ usitatissimus cursus habet quasdam naturales leges suas[2], secundum quas et spiritus vitæ, qui creatura est, habet quosdam appetitus suos determinatos quodam modo, quos etiam mala voluntas non possit excedere. Et elementa mundi hujus corporei habent definitam vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quæ gignuntur, suo quoque tempore exortus processusque su-

[1] Gen. I, 21. 2 Sent. dist. XVIII, cap. *Sed quæritur.* — [2] 2 Sent. dist. XVIII, cap. *Omnium.*

munt, finesque et decessiones sui cujusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cursumque rerum naturalem, potestas Creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in eis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit. Neque enim potentia temeraria, sed sapientiæ virtute omnipotens est : et hoc de unaquaque re in tempore suo facit, quod ante in ea fecit ut possit. Alius ergo est rerum modus, quo illa herba sic germinat, illa sic ; illa ætas parit, illa non parit ; homo loqui potest, pecus non potest. Horum et talium modorum rationes, non tantum in Deo sunt, sed ab illo etiam rebus creatis inditæ atque concreatæ. Ut autem lignum de terra excisum [1], aridum, perpolitum, sine radice ulla, sine terra et aqua repente floreat, et fructum gignat, ut per juventam sterilis fœmina in senecta pariat, ut asina loquatur, et si quid ejusmodi est, dedit quidem naturis, quas creavit, ut ex eis et hæc fieri possent; (neque enim ex eis vel ille faceret, quod ex eis fieri non posse ipse præfigeret, quoniam se ipso non est nec ipse potentior :) verumtamen alio modo dedit, ut non hæc haberent in motu naturali, sed in eo quo ita creata essent, ut eorum natura voluntati potentiori amplius subjaceret.

[1] I Sent. dist. XVIII, cap. *Omnium*. Num. XVII, 8. Gen. XXI, 2, n. XXII, 28.

CAPUT XVIII.

Mulieris formandæ ratio sic præexistebat, uti erat mysterio conveniens.

XXXIII. Habet ergo Deus in se ipso absconditas quorumdam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easque implet non illo opere providentiæ, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit. Ibi est et gratia, per quam salvi fiunt peccatores. Nam quod attinet ad naturam iniqua sua voluntate depravatam, recursum per semetipsam non habet, sed per Dei gratiam, qua adjuvatur, et instauratur. Neque enim desperandi sunt homines in illa sententia, in qua scriptum est : « Omnes qui ambulant » in ea, non revertentur [1]. » Dictum est enim secundum pondus iniquitatis suæ, ut quod revertitur, qui revertitur, non sibi tribuat, sed gratiæ Dei, non ex operibus, ne forte extollatur [2].

XXXIV. Propterea mysterium gratiæ hujus Apostolus absconditum dixit, non in mundo, in quo sunt absconditæ causales rationes omnium rerum naturaliter oriturarum [3], sicut absconditus erat Levi in lumbis Abrahæ, quando et ipse decimatus [4], est; sed in Deo, qui universa creavit. Quamobrem omnia etiam quæ ad hanc gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam absconditæ causæ in Deo fuerant : quorum etiamsi unum erat, quod ita mulier facta est de latere viri, et hoc dormientis, quæ per ipsum firma

[1] Prov. II, 19. — [2] Ephes. II, 9. — [3] Id. III, 9. — [3] Heb. VII, 10.

facta est, tanquam ejus osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costæ non costa sed caro suppleta est; non habuit hoc prima rerum conditio, quando sexto die dictum est: « Masculum et fœminam » fecit eos[1], » ut fœmina omnino sic fieret; sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri posset, ne contra causas, quas voluntate instituit, mutabili voluntate aliquid fieret. Quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, qui universa creavit.

XXXV. Sed quoniam sic dixit absconditum[2], ut innotesceret principibus et potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei, probabiliter creditur sicut illud semen, cui promissum est, dispositum per Angelos in manu mediatoris[3], sic omnia, quæ ad ipsius seminis adventum vel prænuntiandum vel annuntiandum in rerum natura, præter usitatum naturæ cursum mirabiliter facta sunt, ministrantibus Angelis esse facta, ut tamen ubique creator vel reparator creaturarum non sit, nisi qui plantatore et rigatore quolibet solus incrementum dat Deus[4].

CAPUT XIX.

Extasis Adæ.

XXXVI. Ac per hoc etiam illa extasis quam Deus immisit in Adam, ut soporatus obdormiret[5], recte intelligitur ad hoc immissa, ut et ipsius mens per extasim particeps fieret tanquam angelicæ curiæ, et intrans in sanctuarium Dei intelligeret in novissima. Denique evigi-

[1] Gen. I, 27. — [2] Ephes. III, 9. — [3] Galat. III, 19. 2 Retract. cap. XXIV, n. 2. — [4] 1 Cor. III, 7. — [5] Gen. II, 21.

lans tanquam prophetiæ plenus, cum ad se adductam costam, mulierem suam videret, eructuavit continuo, quod magnum sacramentum commendat Apostolus, « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc » vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est : et » propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et » adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una[1]. » Quæ verba cum primi hominis fuisse Scriptura ipsa testetur, Dominus tamen in Evangelio Deum dixisse declaravit. Ait enim : « Non legistis quia qui fecit ab initio masculum et » fœminam fecit eos : et dixit : Propter hoc dimittet homo » patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt » duo in carne una[3] : » ut hinc intelligeremus propter extasim, quæ præcesserat in Adam, hoc eum divinitus tanquam Prophetam dicere potuisse. Sed jam iste hujus libri terminus placet, ut ea quæ sequuntur, ab alio exordio renovent intentionem legentium.

[1] Gen. II, 23, et Ephes. v, 31. — [2] Matth. XIX, 45.

LIBER X.

In quo tractatur de animarum origine.

CAPUT I.

Animam mulieris ex anima viri factam esse quorumdam opinio.

I. Jam quidem ordo ipse videtur exposcere, ut de peccato primi hominis disseramus : sed quia de carne mulieris, quemadmodum facta sit, Scriptura narravit, tacuit autem de anima, multo magis nos fecit intentos, ut de hoc diligentius inquiramus, quonam modo refelli possint, sive non possint, qui credunt animam de anima hominis, sicut carnem de carne fieri, a parentibus in filios utriusque rei transfusis seminibus. Hinc enim primitus ad hoc moventur, ut dicant, quod unam animam Deus fecerit sufflando in faciem hominis, quem de pulvere finxerat, ut ex illa jam cæteræ crearentur animæ hominum, sicut ex illius carne omnis etiam caro hominum. Quoniam primo Adam formatus est, deinde Eva : et ille quidem unde habuerit corpus, unde animam, dictum est, corpus videlicet pulverem terræ, animam vero flatum Dei : at illa de illius latere cum facta dicatur, non dicitur quod eam Deus flando similiter animaverit, tanquam utrumque de illo ductum sit, qui jam fuerat animatus. Aut enim taceri

oportuit, inquiunt, etiam de anima viri, ut eam, sicut possemus, datam divinitus, vel intelligeremus, vel certe crederemus : aut si hoc propterea Scriptura non tacuit, ne animam quoque sicut carnem hominis de terra factam esse putaremus, debuit et de mulieris anima non taceri, ne putaretur ex traduce, si hoc verum non est. Quapropter ideo tacitum est, inquiunt, quod in ejus faciem flaverit Deus, quia illud verum est quod et anima ex homine propagata est.

II. Huic suspicioni facile occurritur. Si enim propterea putant animam mulieris ex anima viri factam, quia non scriptum est, quod in mulieris faciem flaverit Deus; cur credunt ex viro animatam fœminam, quando ne id quidem scriptum est? Unde si Deus omnes animas hominum nascentium sicut primam facit, propterea Scriptura de aliis tacuit, quoniam posset quod in una factum commemoratum est, etiam de cæteris prudenter intelligi. Itaque si oportuit nos per hanc Scripturam de hac re aliquid admoneri, magis si aliquid aliud fiebat in fœmina, quod in viro factum non erat, ut ex carne animata ejus anima duceretur, non sicut viri ejus aliunde corpus, aliunde anima : hoc ipsum quod alio modo fiebat, Scriptura potius tacere non debuit, ne hoc itidem factum putaremus, quod jam de illo didiceramus. Proinde quia non dixit ex anima viri factam esse animam mulieris, convenientius creditur eo ipso nos admonere voluisse, nihil hic aliud putare, quam de viri anima noveramus, id est, similiter datam esse mulieri : cum præsertim esset evidentissimæ occasionis locus, ut si non tunc quando formata est, postea certe diceretur, ubi ait Adam : « Hoc » nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea[1]. » Quanto enim charius amantiusque diceret : Et anima de anima

[1] Gen. II, 23.

mea? Non tamen hinc tam magna quæstio jam soluta est, ut unum horum manifestum certumque teneamus.

CAPUT II.

Quid in superioribus libris investigatum circa originem animæ.

III. Quamobrem primum videndum est, utrum sancta Scriptura libri hujus, ab ejus exordio pertractata, hinc nos dubitare permittat : tunc recte fortasse requiremus, aut quænam sententia potius eligenda sit, aut in rei hujus incerto quem modum tenere debeamus. Certe enim sexto die « Fecit Deus hominem ad imaginem suam ; » ubi etiam dictum est, « Masculum et fœminam fecit eos. » Quorum illud superius, ubi imago Dei commemorata est, secundum animam ; hoc autem, ubi sexus differentia, secundum carnem accipiebamus[1]. Et quoniam tot ac tanta testimonia, quæ ibi considerata atque tractata sunt, nos non sinebant eodem ipso sexto die etiam formatum de limo hominem mulieremque de latere ejus accipere, sed hoc postea factum esse post illa primitus opera Dei, in quibus creavit omnia simul[2]; quæsivimus quid de hominis anima crederemus, discussisque omnibus disceptationis nostræ partibus, illud credibilius vel tolerabilius dici visum est, quod ipsa hominis anima in illis operibus facta est, corporis vero ejus in mundo corporeo tanquam in semine ratio : ne cogeremur contra verba Scripturæ aut sexto die totum factum dicere, id est, et de limo virum, et de ejus latere fœminam ; aut in illis

[1] Vide supra lib. VI et VII. — [2] Eccli. XVIII, 1.

sex dierum operibus nullo modo esse factum hominem; aut corporis humani causalem rationem tantummodo factam, animæ autem nullam, cum potius secundum ipsam sit homo ad imaginem Dei : aut certe etsi non contra verba Scripturæ aperte posita, tamen dure atque intolerabiliter diceremus, vel in ea creatura spiritali, quæ ad hoc tantummodo creata esset, factam fuisse animæ humanæ rationem, cum ipsa creatura, in qua ista ratio facta diceretur, non commemoraretur in operibus Dei; vel in aliqua creatura, quæ in illis commemoraretur operibus, factam rationem animæ, velut in hominibus, qui jam sunt, facta ratio latet generandorum filiorum : ac sic eam vel Angelorum filiam, vel quod est intolerabilius, alicujus elementi corporei crederemus.

CAPUT III.

Originis animarum triplex modus.

IV. Sed nunc si ob hoc mulier non de viro, sed similiter ut ille, a Deo factam animam asseritur accepisse, quia singulas singulis Deus facit, non erat facta in illis primis operibus anima fœminæ : aut si generalis omnium animarum ratio facta fuerat, sicut in hominibus ratio gignendi, reditur ad illud durum ac molestum, ut vel Angelorum, vel quod indignissimum est, cœli corporei, vel alicujus etiam inferioris elementi filias animas hominum esse dicamus. Ac per hoc videndum est, etsi latet quid verum sit, quid saltem tolerabilius dici possit, utrum hoc quod modo dixi : an in illis primis Dei operibus unam animam primi hominis factam, de cujus propagine omnes

hominum animæ crearentur; an novas subinde animas fieri, quarum nulla vel ratio facta præcesserit in primis illis sex dierum operibus Dei. Horum autem trium duo priora non repugnant primis illis conditionibus, ubi simul omnia creata sunt. Sive enim in aliqua creatura tanquam in parente ratio animæ facta sit, ut omnes animæ ab illa generentur, a Deo autem creentur, quando singulis hominibus dantur, sicut a parentibus corpora; sive non ratio animæ velut in parente ratio prolis, sed ipsa omnino cum factus est dies facta sit anima, sicut ipse dies, sicut cœlum et terra, et luminaria cœli; congruenter dictum est: « Fecit » Deus hominem ad imaginem suam[1]. »

V. Hoc vero tertium quomodo non repugnet ei sententiæ, qua et sexto die factus accipitur homo ad imaginem Dei, et post diem septimum visibiliter creatus, non tam facile videri potest. Novas quippe animas fieri, quæ neque ipsæ, neque ratio earum, tanquam in parente prolis, sexto illo die facta sit, cum his operibus, a quibus consummatis et inchoatis Deus in die septimo requievit, si dixerimus, cavendum est ne frustra tam diligenter Scriptura commendet sex diebus consummasse Deum omnia opera sua, quæ fecit bona valde, si aliquas adhuc naturas fuerat creaturus, quas nec ipsas nec earum ibi rationes causaliter fecerit: nisi intelligatur rationem quidem singillatim faciendarum animarum nascentibus quibusque dandarum in se ipso habere, non in creatura aliqua condidisse; sed quia non alterius generis creatura est anima, quam illius secundum quam sexto die factus est homo ad imaginem Dei, non recte dici Deum ea facere nunc, quæ tunc non consummavit. Jam enim tunc animam fecerat, quales et nunc facit; et ideo non aliquod novum creaturæ genus nunc facit, quod tunc in suis consummatis operibus non

[1] Gen. 1, 27.

creavit : nec contra illas causales rationes rerum futurarum, quas universitati tunc indidit, hæc ejus operatio est, sed potius secundum ipsas ; quandoquidem corporibus humanis, quorum ex illis primis operibus propagatio continuata successione protenditur, tales congruit animas inseri, quales nunc facit atque inserit.

VI. Quapropter jam nihil timentes, ne contra verba libri hujus, quæ de prima illa sex dierum conditione conscripta sunt, quælibet harum trium sententiarum probabilitas vicerit, sentire videamur, suscipiamus diligentiorem quæstionis hujus pertractationem, quantum adjuvat Deus : ne forte fieri possit, ut si non liquidam, de qua dubitari ultra non debeat, tam certe acceptabilem de hac re sententiam nanciscamur, ut eam tenere, donec certum aliquid elucescat, non sit absurdum. Quod si ne hoc quidem potuerimus, documentorum momentis undique pariterque nutantibus, saltem non videbitur nostra dubitatio laborem devitasse quærendi, sed affirmandi temeritatem : ut me, si quis recte jam certus est, docere dignetur ; si quem vero nec divini eloquii, nec perspicuæ rationis auctoritas, sed sua præsumptio certum fecerat, dubitare mecum non dedignetur.

CAPUT IV.

De animæ natura et origine quid certum.

VII. Ac primum illud firmissime teneamus, animæ naturam nec in naturam corporis converti, ut quæ jam fuit anima fiat corpus ; nec in naturam animæ irrationalis, ut quæ fuit anima hominis, fiat pecoris ; nec in naturam Dei,

ut quæ fuit anima, fiat quod est Deus, atque ita vicissim nec corpus, nec animam irrationalem, nec substantiam, quæ Deus est, converti et fieri animam humanam. Illud etiam non minus certum esse debet animam non esse nisi creaturam Dei. Quapropter si neque de corpore, neque de anima irrationali, neque de se ipso Deus animam hominis fecit, restat ut aut de nihilo eam faciat, aut de aliqua spiritali, tamen rationali creatura. Sed de nihilo fieri aliquid consummatis operibus, quibus creavit omnia simul [1], violentum est velle monstrare; et utrum perspicuis documentis obtineri possit ignoro. Nec exigendum est a nobis, quod vel comprehendere homo non valet; vel si jam valeat, mirum si persuadere cuiquam potest, nisi tali qui etiam nullo homine docere conante, potest etiam ipse tale aliquid intelligere. Tutius est igitur de hujusmodi rebus non humanis agere conjecturis, sed divina testimonia perscrutari.

CAPUT V.

Anima nec ex Angelis, nec ex elementis, nec ex Dei substantia.

VIII. Quod ergo ex Angelis, tanquam parentibus Deus creet animas, nulla mihi de canonicis Libris occurrit auctoritas. Multo minus itaque ex mundi corporeis elementis: nisi forte illud movet, quod apud Ezechielem prophetam, cum demonstratur resurrectio mortuorum, redintegratis corporibus, ex quatuor ventis cœli advocatur spiritus, quo perflante vivificentur, ut surgant. Sic enim scriptum

[1] Eccli. XVIII, 1.

est : « Et dixit mihi Dominus : Propheta super spiritum, » Propheta, fili hominis, et dic ad spiritum : Hæc dicit » Dominus : A quatuor partibus ventorum cœli veni, et » inspira in mortuos hos, et vivant. Et prophetavi, sicut » præcepit mihi Dominus, et introivit spiritus vitæ in » eos, et revixerunt, et steterunt super pedes suos, con- » gregatio multa valde[1]. » Ubi mihi videtur prophetice significatum, non ex illo tantum campo ubi res ipsa demonstrabatur, sed ex toto orbe terrarum resurrecturos homines, et hoc per flatum quatuor mundi partium fuisse figuratum. Neque enim etiam flatus ille ex corpore Domini, substantia erat Spiritus sancti, quando sufflavit et ait : « Accipite Spiritum sanctum[2] : » sed utique significatum est, sic etiam ab ipso procedere Spiritum sanctum, quomodo ab ejus corpore flatus ille processit. Sed quia mundus non ita Deo coaptatur ad unitatem personæ, sicut caro illa Verbo ejus unigenito Filio, non possumus dicere ita esse animam de substantia Dei, quemadmodum flatus ille a quatuor ventis de natura mundi factus est : sed tamen aliud eum fuisse, aliud significasse puto ; quod exemplo flatus ex corpore Domini procedentis recte intelligi potest ; etiamsi Ezechiel propheta illo loco non resurrectionem carnis, qualis proprie futura est, sed inopinatam desperati populi reparationem per Spiritum Domini, qui replevit orbem terrarum[3], figurata revelatione prævidit.

[1] Ezech. XXXVII, 9, 10. — [2] Joan. XX, 22. — [3] Sap. I, 7.

CAPUT VI.

Opiniones de anima duæ ad Scripturæ testimonia expendendæ.

IX. Illud ergo jam videamus, cuinam potius sententiæ divina testimonia suffragentur, ei ne qua dicitur animam unam Deum fecisse, et dedisse primo homini, unde cæteras faceret, sicut ex ejus corpore cætera hominum corpora; an ei qua dicitur singulas singulis facere, sicut illi unam, non ex illa cæteras. Illud enim quod per Isaïam dicit : « Omnem flatum ego feci [1], » cum hoc eum de anima dicere, quæ sequuntur satis ostendant, ad utrumque accipi potest. Nam sive ex una primi hominis anima, sive ex aliquo suo secreto, omnes procul dubio animas ipse facit.

X. Et illud quod scriptum est : « Qui finxit singillatim » corda eorum [2], » si nomine cordium voluerimus animas intelligere, neque hoc repugnat cuiquam duorum, de quibus nunc ambigimus. Sive enim ex una illa, quam flavit in faciem primi hominis ipse utique singulas fingit, sicut etiam corpora ; sive singulas vel fingat et mittat, vel in eis ipsis, quibus miserit, eas fingat : quanquam hoc non mihi videatur dictum, nisi ex eo quod per gratiam nostræ animæ ad imaginem Dei renovatione formantur. Unde dicit Apostolus : « Gratia enim salvi facti estis per fidem, » et hoc non ex vobis, sed donum Dei est, non ex operibus, ne forte quis extollatur. Ipsius enim sumus figmentum creatum in Christo Jesu in operibus bonis [3]. »

[1] Isaï. lvii, 16. — [2] Psal. xxxii, 15. — [3] Ephes. ii, 8-10.

Non enim per hanc gratiam fidei corpora nostra creata vel ficta possumus intelligere, sed sicut in Psalmo dictum est : « Cor mundum crea in me, Deus[1]. »

XI. Hinc etiam illud esse puto : Qui finxit spiritum hominis in ipso, tanquam aliud sit factam animam mittere, aliud in ipso homine facere, id est, reficere ac renovare. Sed etiam hoc si non de gratia, in qua renovamur, sed de natura in qua nascimur intelligamus, ad utramque sententiam duci potest : quia vel ex una illa primi hominis tanquam semen animæ attractum ipse fingit in homine, ut vivificet corpus ; sive spiritum vitæ, non ex illa propagine, sed aliunde corpori infusum, ipsi itidem fingit per mortales sensus carnis, ut fiat homo in animam vivam.

CAPUT VII.

Utri opinioni faveat illud ; Sortitus sum animam bonam.

XII. Illud sane de libro Sapientiæ, ubi ait : « Sortitus » sum animam bonam, et cum essem magis bonus, veni » ad corpus incoinquinatum[2], » diligentiorem considerationem flagitat. Magis enim videtur attestari opinioni, qua non ex una propagari, sed desuper animæ venire creduntur ad corpora. Verumtamen quid est : « Sortitus » sum animam bonam? » quasi aut in illo animarum fonte, si ullus est, aliæ sint animæ bonæ, aliæ non bonæ, quæ sorte quadam exeant, quænam cui homini tribuatur ; aut alias Deus ad horam conceptorum vel nascentium faciat bonas, alias non bonas, quarum quisque habeat

[1] Psal. L, 12. — [2] Sap. VIII, 19.

sorte, quæ acciderit. Mirum si hoc eos saltem adjuvat, qui credunt animas alibi factas, singillatim mitti a Deo singulis quibusque corporibus hominum, ac non illos potius, qui pro meritis operum, quæ ante corpus egerunt, in corpora mitti animas dicunt. Secundum quid enim aliæ bonæ, aliæ non bonæ venire ad corpora possunt putari, nisi secundum opera sua? Neque enim secundum naturam, in qua fiunt ab illo, qui omnes naturas bonas facit. Sed absit ut contradicamus Apostolo, qui dicit nondum natos nihil egisse boni aut mali, unde confirmat non potuisse ex operibus dici, sed ex vocante : « Major serviet minori[1] ; » cum de geminis ageret adhuc in Rebeccæ utero constitutis. Sequestremus ergo paululum hoc de libro Sapientiæ testimonium : neque enim negligendi sunt, seu errent, seu verum sapiant, qui hoc specialiter et singulariter de anima illa dictum putant mediatoris Dei et hominum hominis Christi Jesu. Quod si necesse fuerit, quale sit postea considerabimus, ut si Christo convenire non potuerit, quæramus quemadmodum id accipere debeamus, ne contra apostolicam veniamus fidem, putantes habere animas aliqua merita operum suorum, prius quam incipiant in corporibus vivere.

CAPUT VIII.

Neutri sententiæ adversari illud Psalmi CIII, 29 : Auferes spiritum eorum, *etc.*

XIII. Nunc illud videamus, quemadmodum dictum sit: « Auferes spiritum eorum et deficient, et in pulverem

[1] Rom. IX, 11.

» suum convertentur. Emittes Spiritum tuum, et crea» buntur, et innovabis faciem terræ[1]. » Pro illis enim qui arbitrantur animas ex parentibus sicut corpora creari, hoc videtur sonare, cum sic intelligatur, ut spiritum eorum propterea dixerit, quod cum homines ex hominibus acceperint : qui cum mortui fuerint, non eis poterit ab hominibus reddi, ut resurgant; quia non rursus, quemadmodum quando nati sunt, a parentibus ducitur, sed Deus eum reddet, qui resuscitat mortuos. Ac per hoc eumdem spiritum dixit eorum cum moriuntur, Dei autem cum resurgunt[2]. Quod possunt illi, qui non ex parentibus, sed Deo mittente, animas venire asserunt, pro sua opinione sic intelligere, ut eorum dixerit spiritum, cum moriuntur, quia in eis erat, et ab eis exit; Dei autem cum resurgunt, quod ab ipso mittitur, ab ipso redditur : proinde hoc etiam testimonium neutris eorum adversatur.

XIV. Ego vero arbitror melius intelligi hoc dictum de gratia Dei, qua interius renovamur. Omnium enim superborum secundum terrenum hominem viventium, et de sua vanitate præsumentium, quodam modo aufertur spiritus proprius, cum exuunt se veterem hominem, et infirmantur, ut perficiantur expulsa superbia, dicentes Domino per humilem confessionem : « Memento quia pulvis » sumus[3] : » quibus dictum erat : « Quid superbit terra et » cinis[4]? » Per oculum quippe fidei contuentes Dei justitiam, ut non velint constituere suam[5], semetipsos despiciunt, sicut Job dicit, et distabescunt, et æstimant se terram et cinerem : hoc est enim : « Et in pulverem suum » convertentur[6]. » Accepto autem Spiritu Dei, dicunt : « Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus[7]. »

Psal. CIII, 29, 30. — [2] 2 Machab. VII, 23. — [3] Psal. CII, 14. — [4] Eccli. X, 9. — [5] Rom. X, 3. — [6] Job. XXXIV, 15. — [7] Gal. II, 20.

Sic innovatur facies terræ, per Novi Testamenti gratiam, numerositate sanctorum.

CAPUT IX.

Item illud: Et convertatur, *etc. inter utramque opinionem consistere.*

XV. Illud etiam quod apud Ecclesiasten scriptum est: « Et convertatur pulvis in terram, sicut fuit, et spiritus » revertatur ad Deum, qui dedit eum [1], » neutri sententiæ contra alteram suffragatur, sed inter utramque consistit. Cum enim isti dixerint hinc probari non a parentibus, sed a Deo animam dari, quod converso pulvere in terram suam, id est, carne, quæ de pulvere facta est, revertetur spiritus ad Deum, qui dedit illum. Respondent illi: « Utique ita est. » Redit enim spiritus ad Deum, qui eum dedit homini primo, quando in ejus faciem sufflavit [2], converso pulvere, id est, humano corpore in terram, unde primitus factum est. Neque enim ad parentes erat spiritus rediturus, quamvis inde sit creatus ex illo uno, qui homini primo datus est: sicut nec ipsa caro post mortem ad parentes revertitur, a quibus eam certe constat esse propagatam [3]. Quemadmodum ergo caro non redit ad homines, ex quibus creata est, sed ad terram unde primo homini formata est: ita et spiritus non redit ad homines, a quibus transfusus est, sed ad Deum, a quo primæ illi carni datus est.

XVI. Quo testimonio sane satis admonemur ex nihilo Deum fecisse animam, quam primo homini dedit, non ex

[1] Eccli. XII, 7. — [2] Gen. II, 7. — [3] Id. III, 19.

aliqua jam facta creatura, sicut corpus ex terra : et ideo cum redit, non habet quo redeat, nisi ad auctorem qui eam dedit; non ad eam creaturam, ex qua facta est, sicut corpus ad terram. Nulla est enim creatura, ex qua facta est, quia ex nihilo facta est : ac per hoc ad factorem redit quæ redit, a quo ex nihilo facta est. Non enim omnes redeunt, quoniam sunt de quibus dicitur : « Spiritus am- » bulans, et non revertens[1]. »

CAPUT X.

Quæstio de anima non facile solvitur ex Scripturis.

XVII. Quocirca difficile est quidem omnia de hac re Scripturarum sanctarum testimonia colligere, quod et si fieri possit, ut non solum commemorentur, sed etiam pertractentur, in magnam sermonis longitudinem pergunt; sed tamen nisi aliquid tam certum proferatur, quam certa proferuntur, quibus ostenditur quod Deus animam fecerit, vel quod eam primo homini dederit, quonam modo per divini eloquii testimonium ista quæstio solvatur ignoro? Si enim scriptum esset, quod similiter sufflaverit Deus in faciem formatæ mulieris, et facta fuerit in animam vivam, jam quidem plurimum lucis accederet, qua cuique formatæ carni hominis non ex parentibus dari animam crederemus : adhuc tamen expectaretur quid proprie teneretur in prole, qui nobis modus usitatus est hominis ex homine. Prima vero mulier aliter facta est, et ideo adhuc dici posset, animam propterea non ex Adam divinitus Evæ datam, quia non ex illo tanquam proles orta est. Si autem

[1] Psal. LXXVII, 39.

homini, qui primus ex illis natus est, commemoraret Scriptura, non ex parentibus ductam, sed desuper animam datam, illud jam in cæteris etiam, tacente Scriptura, oporteret intelligi.

CAPUT XI.

An utrique sententiæ possit accommodari illud: Per unum hominem, *etc. — Baptismus infantum.*

XVIII. Nunc itaque et illud consideremus, utrum neutram confirmet sententiam, sed utique possit accommodari, quod scriptum est: « Per unum hominem pec-» catum in hunc mundum intravit, et per peccatum » mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo om-» nes peccaverunt. » Et paulo post : « Sicut per unius » delictum in omnes homines ad condemnationem, ita et » per unius justificationem in omnes homines ad justifi-» cationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam unius ho-» minis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius » obedientiam justi constituentur multi [1]. » Ex his enim verbis Apostoli, qui defendunt animarum propaginem, sententiam suam sic astruere moliuntur : Si secundum solam carnem, inquiunt, potest intelligi peccatum vel peccator, non cogimur in his verbis ex parentibus animam credere: si autem quamvis per illecebram carnis, non tamen peccat nisi anima, quomodo accipiendum est quod dictum est: « In quo omnes peccaverunt, » si non ex Adam etiam anima, sicut caro, propagata est? Aut quomodo per illius inobedientiam peccatores constituti sunt, si tantum

[1] Rom. v, 12-19.

secundum carnem in illo, non etiam secundum animam fuerunt?

XIX. Cavendum est enim, ne vel Deus videatur auctor esse peccati, si dat animam carni, in qua eam peccare necesse sit; vel possit esse anima, præter ipsius Christi, cui liberandæ a peccato non sit christiana gratia necessaria, quia non peccavit in Adam, si omnes in eo peccasse secundum carnem tantum quæ de illo creata est, non etiam secundum animam dictum est: quod usque adeo contrarium est ecclesiasticæ fidei, ut parentes ad percipiendam gratiam sancti baptismi etiam cum parvulis atque infantibus currant: in quibus si hoc vinculum peccati solvitur quod tantummodo carnis, non etiam quod animæ est, merito quæritur quid eis obesset, si in illa ætate de corpore sine baptismo exirent. Si enim per hoc sacramentum corpori eorum consulitur, non et animæ, deberent et mortui baptizari: at cum videamus hoc universaliter Ecclesiam retinere, ut cum viventibus curratur, et viventibus succurratur, ne cum mortui fuerint nihil possit fieri quod prosit, non videmus quid aliud possit intelligi, nisi unumquemque parvulum non esse, nisi Adam et corpore et anima, et ideo illi Christi gratiam necessariam. Ætas quippe illa in se ipsa nihil egit vel boni vel mali: proinde ibi anima innocentissima est, si ex Adam propagata non est: unde quomodo possit juste ire in condemnationem, si de corpore sine baptismo exierit, quisquis istam sententiam de anima tenens potuerit demonstrare, mirandus est.

CAPUT XII.

Carnalis concupiscentiæ causam non in carne sola, sed etiam in anima esse.

XX. Verissime quippe ac veracissime scriptum est : « Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus » carnem[1] : » sed tamen carnem sine anima concupiscere nihil posse, puto quod omnis doctus indoctusque non dubitet. Ac per hoc ipsius concupiscentiæ carnalis causa non est in anima sola, sed multo minus est in carne sola. Ex utroque enim fit, ex anima scilicet, quod sine illa delectatio nulla sentitur; ex carne autem, quod sine illa carnalis delectatio non sentitur. Carnem itaque concupiscentem adversus spiritum dicit Apostolus carnalem procul dubio delectationem, quam de carne et cum carne spiritus habet adversus delectationem, quam solus habet. Solus quippe habet, nisi fallor, illud desiderium, non cum carnis voluptate, vel carnalium rerum cupiditate commixtum, quo desiderat et deficit anima in atria Domini[2]. Solus habet etiam illud, de quo ei dicitur : « Concupisti sapien» tiam, serva mandatum, et Dominus præbet illam tibi[3]. » Nam cum spiritus imperat membris corporis, ut huic desiderio serviant, quo solus accenditur, velut cum assumitur codex, cum aliquid scribitur, legitur, disputatur, auditur, cum denique panis frangitur esurienti, et cætera humanitatis ac misericordiæ præstantur officia; obedientiam caro exhibet, non concupiscentiam movet. His atque hujusmodi bonis desideriis, quibus sola anima concupiscit, cum adversatur aliquid quod eamdem animam secundum

[1] Gal. v, 17. — [2] Psal. LXXXIII, 3. — [3] Eccli. I, 33.

carnem delectat, tunc dicitur caro concupiscere adversus spiritum, et spiritus adversus carnem.

XXI. Sic enim dicta est caro in eo quod secundum ipsam facit anima, cum ait : « Caro concupiscit, quemadmodum » dictum est, auris audit, et oculus videt. » Quis enim nescit, quod anima potius et per aurem audiat, et per oculum videat? Ita loquimur, et cum dicimus : Manus tua subvenit homini, cum aliquid porrecta manu datur, quo cuiquam subveniatur. Quod si de ipso etiam fidei oculo, ad quem pertinet credere quæ per carnem non videntur, dictum est : « Videbit omnis caro salutare Dei[1] ; non utique nisi de anima, qua vivit caro, cum etiam per ipsam carnem nostram Christum pie videre, id est, formam qua indutus est propter nos, non pertineat ad concupiscentiam, sed ad ministerium carnis, ne forte aliquis ita velit accipere quod dictum est : « Videbit omnis caro salu- » tare Dei : » quanto congruentius dicitur caro concupiscere, quando anima non solum carni animalem vitam præbet, verumetiam secundum ipsam carnem aliquid concupiscit : quod in potestate non est ne concupiscat, quandiu inest peccatum in membris, id est, violenta quædam carnis illecebra in corpore mortis hujus, veniens de vindicta illius peccati, unde propaginem ducimus, secundum quam omnes ante gratiam filii sunt iræ[2]. Contra quod peccatum militant sub gratia constituti, non ut non sit in eorum corpore, quandiu ita mortale est, ut et mortuum jure dicatur, sed ut non regnet. Non autem regnat, cum desideriis ejus, id est, his quæ secundum carnem contra spiritum concupiscuntur, non obeditur. Proinde Apostolus numquid ait : Non sit peccatum in vestro mortali corpore? (sciebat quippe inesse peccati delectationem, quam peccatum vocat, depravata scilicet ex prima trans-

[1] Luc. III, 6. — [2] Ephes. II, 3.

gressione natura :) sed : « Non, inquit, regnet peccatum » in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis » ejus; nec exhibeatis membra vestra arma iniquitatis » peccato[1]. »

CAPITA XIII ET XIV[2].

Illa sententia de concupiscentia carnis, quam sit expedita. — Peccata puerorum. — Argumentum pro opinione animarum ex traduce desumptum ex reatu et baptismo parvulorum, discutitur.

XXII. Secundum hanc sententiam, nec rem absurdissimam dicimus, quod caro sine anima concupiscat; nec Manichæis consentimus, qui cum viderent non posse carnem sine anima concupiscere, aliam quamdam animam suam ex alia natura Deo contraria carnem habere putaverunt, unde concupiscat adversus spiritum. Nec alicui animæ non esse necessariam Christi gratiam dicere cogimur, cum dicitur nobis : Quid meruit anima infantis, unde illi perniciosum sit, non percepto christiani baptismi sacramento, exire de corpore, si nec proprium aliquod peccatum commisit, nec ex illa est, quæ in Adam prima peccavit?

XXIII. Non enim de pueris grandiusculis agimus, quibus quidem peccatum proprium nolunt attribuere quidam, nisi ab anni quarti-decimi articulo, cum pubescere cœperint. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quæ membris genitalibus admittuntur : quis vero audeat affirmare, furta, mendacia, perjuria, non esse peccata, nisi qui talia vult impune committere? At

[1] Rom. VI, 12 — [2] Hæc duo capita conjungimus quia arctius annectuntur in Edit. Maurinensi.

his plena est puerilis ætas, quamvis in eis non ita ut in majoribus punienda videantur, quod sperentur annis accedentibus, quibus ratio convalescat, posse præcepta salutaria melius intelligere, eisque libentius obedire. Sed nunc de pueris non agimus, quorum carnalem ac puerilem voluptatem vel corporis vel animi si veritas et æquitas oppugnaverit, quibus possunt viribus dictorum atque factorum repugnant, pro qua nisi pro falsitate et iniquitate, quæ suffragari videbitur eis, vel ad percipienda quæ alliciunt, vel ad vitanda quæ offendunt. De infantibus loquimur, non quia nascuntur plerumque de adulteriis; (neque enim in pravis moribus naturæ dona culpanda sunt; aut propterea non debuerunt germinare frumenta, quod ea severit furantis manus; aut vero ipsis parentibus obfutura sit iniquitas sua, si se ad Deum convertendo correxerint, quanto minus filiis, si recte vixerint?) sed illa ætas hic vehementem quæstionem movet, cujus anima cum peccatum nullum habeat de proprio voluntatis arbitrio, quæritur quomodo possit justificari per illius unius hominis obedientiam, si per alterius unius inobedientiam rea non est? Hæc vox eorum est, qui animas hominum ex hominibus parentibus creatas volunt, non quidem nisi a creatore Deo, sed sicut etiam corpora. Non enim et hæc parentes creant, ac non ille qui ait: « Priusquam te formarem in utero, novi te[1]. »

XXIV. Quibus respondetur animas quidem corporibus hominum Deum novas singillatim dare, ad hoc ut in carne peccati de originali peccato veniente recte vivendo, carnalesque concupiscentias sub Dei gratia subigendo, meritum comparent, quo cum ipso corpore in melius transferantur tempore resurrectionis, et in Christo in æternum cum Angelis vivant. Sed necesse esse, ut cum membris

[1] Jer. I, 5.

terrenis atque mortalibus, maximeque de peccati carne propagatis, miro modo coaptantur, ut ea primitus vivificare, post etiam ætatis accessu regere possint, tanquam oblivione prægraventur. Quæ, si esset quodam modo indigestibilis, Creatori tribueretur : cum vero paulatim ab hujus oblivionis torpore anima resipiscens possit converti ad Deum suum, ejusque misericordiam et veritatem primo ipsa pietate conversionis, deinde servandi præcepti ejus perseverantia promereri, quid ei obest illo velut somno paululum immergi, unde paulatim evigilans in lucem intelligentiæ, propter quam rationalis anima facta est, potest per voluntatem bonam eligere vitam bonam? quod quidem non poterit, nisi adjuverit gratia Dei per Mediatorem. Hoc si neglexerit homo, non tantum secundum carnem, verumetiam secundum spiritum erit Adam : si autem curaverit, erit Adam secundum carnem tantummodo; secundum spiritum autem recte vivens, illud etiam quod de Adam culpabile tractum est, mundatum a labe peccati recipere merebitur illa commutatione, quam sanctis resurrectio pollicetur.

XXV. Sed antequam per ætatem possit secundum spiritum vivere, necessarium habet Mediatoris sacramentum, ut quod per ejus fidem nondum potest, per eorum qui eum diligunt fiat. Ejus enim sacramento solvitur etiam in ætate infantili originalis pœna peccati; a quo nisi adjutus, etiam juvenis, carnalem concupiscentiam non domabit; nec ea subjugata æternæ vitæ meritum apprehendet, nisi ejus domo, quem promereri studet. Ideo vivus oportet etiam infans baptizetur, ne obsit animæ societas carnis peccati, qua participata fit, ut nihil possit anima infantis secundum spiritum sapere. Ipsa quippe affectio gravat etiam corpore exutam, nisi cum in corpore est, per unicum sacrificium Mediatoris veri sacerdotis expietur.

CAPUT XV.

Idem argumentum penitius examinatur.

XXVI. Quid ergo, ait aliquis, si hoc non curaverint sui, vel infidelitate, vel negligentia? Hoc quidem etiam de majoribus dici potest. Possunt enim vel repente emori, vel apud eos ægrotare, ubi eis quo baptizentur, nemo subveniat. Sed illi, inquit, habent etiam propria peccata, quorum indigeant remissione, quæ si dimissa non fuerint, nemo eos recte dicet immerito plecti pro iis, quæ in sua vita sua voluntate commiserint: illa vero anima, cui quædam contagio tracta de carne peccati, si de illa prima anima peccatrice non creata est, nullo modo imputari potest; (neque enim ullo peccato, sed natura qua sic facta est, et Deo dante carni data est;) cur alienabitur ab æterna vita, si baptizando infanti nemo subvenerit? An forte nihil oberit? Quid ergo prodest ei, cui subvenitur, si nihil obest cui non subvenitur?

XXVII. Hic pro sua causa quid respondere possint, qui secundum Scripturas sanctas, vel quod apud eas inveniatur, vel quod eis non adversetur, conantur asserere animas novas non de parentibus tractas corporibus dari, nondum me audisse, vel uspiam legisse fateor. Non ideo sane absentium negotium deserendum est, si quid mihi, quo adjuvari videatur, occurrerit. Possunt enim adhuc dicere, Deum præscium, quomodo quæque anima victura esset, si diutius in corpore viveret, ei procurare lavacri salutaris ministrationem, cujus futuram fuisse prævidet pietatem, cum ad annos fidei capaces veniret, si non eum oporteret propter aliquam occultam causam

morte præveniri. Occultum itaque est, atque ab humano, vel certe ab ingenio meo remotissimum, cur nascatur infans, vel continuo vel cito moriturus : sed hoc ita occultum est, ut neutros adjuvet, de quorum nunc sententiis disceptamus. Illa enim explosa opinione, qua putantur animæ pro anteactæ vitæ meritis in corpora detrudi, ut ea citius solvi meruisse videatur, quæ non multa peccaverat, ne contradicamus Apostolo, nihil nondum natos boni vel mali egisse testanti [1]; nec illi qui animæ traducem affirmant, possunt pro se ostendere, cur aliorum mors acceleretur, retardetur aliorum, nec qui eas dari novas volunt singulis singulas. Occulta ergo ista causa est, et utrisque pariter, quantum existimo, nec suffragatur, nec adversatur.

CAPUT XVI.

De eodem argumento.

XXVIII. Proinde qui de infantium mortibus urgebantur, cur omnibus sit necessarium baptismi sacramentum, quorum animæ non ex illa ductæ sunt, cujus inobedientia peccatores constituti sunt multi [2], cum respondent peccatores quidem omnes constituti secundum carnem, secundum animam vero nonnisi eos qui eo tempore male vixerunt, quo et bene potuissent; omnes autem animas, hoc est, et infantum, ideo habere necessarium baptismi sacramentum, sine quo ex hac vita etiam in illa ætate emigrare non expedit, quia contagio peccati ex carne peccati, qua obruitur anima, cum his inseritur membris, oberit ei post mortem, nisi cum adhuc in ipsa carne est,

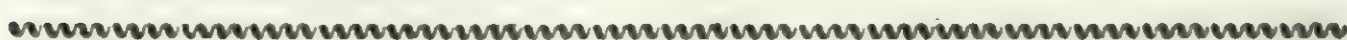
[1] Rom. IX, 11. — [2] Id. V, 19.

sacramento Mediatoris expietur; eique divinitus hoc auxilium procurari, quam Deus præsciit, si usque ad annos fidei congruos hic viveret, pie fuisse victuram, quam propter aliquid quod ipse novit, et nasci voluit in corpore, et cito extraxit e corpore : cum ergo hæc respondent, quid eis contradici potest, nisi incertos nos eorum salutis fieri, qui hac vita bene gesta, in Ecclesiæ pace defuncti sunt; si non solum secundum id quod quisque vixit, verumetiam secundum id quod victurus esset, si amplius vivere potuisset, quisque judicandus est? quandoquidem valent apud Deum merita mala, non tantum præteritorum, sed futurorum etiam delictorum, a quorum reatu nec mors liberat, si antequam fuerint commissa provenerit; nec aliquid ei præstitum est, qui raptus est; ne malitia mutaret intellectum ejus[1]. Deus enim præscius illius futuræ malitiæ, cur non eum secundum ipsam potius judicaturus est, si morituræ animæ infantis, ne obesset ei ex corpore peccati participata colluvies, ideo subveniendum judicavit per baptismum, quia præscivit eam, si viveret, pie fideliterque fuisse victuram?

XXIX. An ideo potius refelli hoc inventum potest, quia meum est : illi autem qui de hac sententia certos se esse confirmant, alia fortasse proferunt vel testimonia Scripturarum, vel documenta rationum, quibus hanc auferant ambiguitatem, vel certe ostendant non esse contra id quod sentiunt illud Apostoli, quo gratiam, qua salvi efficimur, magna intentione commendans, ait : « Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur[2], » et : « Sicut per inobedientiam » unius hominis peccatores constituti sunt multi, sic per » obedientiam unius hominis justi constituentur multi[3]. » Eosdemque multos peccatores, non quibusdam exceptis,

[1] Sap. IV, 11. — [2] I Cor. XV, 22. — [3] Rom. V, 19.

sed omnes intelligi volens, superius ait de Adam: « In » quo omnes peccaverunt[1]; » unde utique infantum animas non posse secerni, et eo quod dictum est, omnes, et eo quod eis per baptismum subvenitur, non absurde credunt, qui animas ex unius traduce sapiunt, nisi aliqua manifesta et liquida vel ratione, quæ Scripturis sanctis non repugnet, vel earum ipsarum Scripturarum auctoritate redarguantur.

CAPUT XVII.

Testimonium ex his Sapientiæ verbis : Puer autem eram ingeniosus, *etc. in utramque partem tractatur.*

XXX. Jam itaque videamus, quantum suscepti hujus operis necessitas patitur, quale etiam illud sit, quod paulo ante distulimus. Scriptum est enim in libro Sapientiæ: « Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam » bonam, et cum essem magis bonus, veni ad corpus in» coinquinatum[2]. » Cum enim videatur illos adjuvare hoc testimonium, qui non ex parentibus creari, sed venire ad corpus vel descendere Deo mittente animas dicunt; rursus hoc impedit eorum sententiam, quod ait: « Sortitus » sum animam bonam; » cum procul dubio vel ex uno fonte manare quodam modo tanquam rivulos, vel pari natura fieri animas credant, quas Deus mittit in corpora; non autem alias bonas, vel magis bonas, et alias non bonas vel minus bonas. Unde enim bonæ aut magis bonæ, seu non bonæ aut minus bonæ animæ, nisi vel moribus secundum liberum voluntatis arbitrium, vel differentia temperaturæ corporum, dum aliæ magis, aliæ minus

[1] Rom, v, 12. — [2] Sap. VIII, 19, 20.

gravantur corpore, quod corrumpitur et aggravat animam[1]? Sed neque actio erat aliqua singularum quarumque animarum, qua earum mores discernerentur, antequam venirent ad corpora; nec ex corpore minus gravante potuit iste dicere animam suam bonam, qui ait : « Sortitus sum » animam bonam, et cum essem magis bonus, veni ad » corpus incoinquinatum[2]. » Accessisse enim dixit bonitati, qua bonus erat, sortitus videlicet animam bonam, ut etiam ad corpus incoinquinatum veniret. Aliunde ergo bonus antequam veniret ad corpus : sed utique non differentia morum, quia nullum antea vitæ gestæ meritum; non differentia corporis, quia prius bonus quam veniret ad corpus. Unde igitur?

XXXI. Hoc autem illis, qui ex traduce animæ illius prævaricatricis animas creari asserunt, quamvis pro eis sonare non videatur, quod dictum est : «Veni ad corpus, » tamen in cæteris non incongrue coaptatur; ut cum dixisset : « Puer autem eram ingeniosus, » idipsum explicans quibus causis ingeniosus esset, continuo subjungeret : « Et » sortitus sum animam bonam, » videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Deinde, « Cum essem, » inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum : » quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem quod dictum est : « Veni ad corpus, » huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno venisse ad maternum corpus accipitur incoinquinatum, videlicet vel a cruore menstruo; dicuntur enim ex hoc ingenia gravari : vel a contaminatione adulterina. Ita et hæc verba libri hujus aut magis eis favent, qui animarum traducem loquuntur; aut si et isti ea possunt pro se interpretari, inter utrosque alternant.

1 Sap. IX, 15. — 2 Id. VIII, 19, 20.

CAPUT XVIII.

De anima Christi, an possint in ipsum convenire illa Sapientiæ verba : Puer autem ingeniosus eram, *etc.*

XXXII. Quæ si de Domino secundum humanam, quæ a Verbo assumpta est, creaturam velimus accipere, sunt quidem in eadem circumstantia lectionis, quæ illi excellentiæ non conveniant; maxime illud, quia idem ipse qui hæc in eodem libro loquitur, aliquanto superius quam ista verba, de quibus nunc agimus, diceret, confessus est se ex semine viri in sanguine coagulatum : a quo nascendi modo utique alienus est Virginis partus, quam non ex semine viri carnem concepisse Christi, nullus ambigit Christianus. Sed quia et in Psalmis, ubi ait : « Foderunt » manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea, » ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem [1], » quæ proprie illi uni congruunt; ibi etiam dixit : « Deus Deus meus, respice in me, ut quid me » dereliquisti? Longe a salute mea verba delictorum meorum [2], » quæ rursus ei non conveniunt, nisi transfiguranti in se corpus humilitatis nostræ, quoniam membra sumus corporis ejus : et quia in ipso Evangelio : « Puer » proficiebat ætate et sapientia [3] : » si possunt etiam ista, quæ circum hanc sententiam in libro Sapientiæ leguntur, propter humilem formam servi et unitatem corporis Ecclesiæ cum capite suo, eidem ipsi Domino coaptari, quid ingeniosius illo puero, cujus in annis duodecim seniores

[1] Psal. XXI, 17-19. — [2] Ibid. 2. — [3] Luc. II, 52.

sapientiam mirabantur? et quid illa anima melius, quæ, etiamsi vincant non certando, sed probando, qui animarum traducem affirmant, non erit consequens ut etiam ipsa ex illius prævaricatoris traduce venisse credenda sit; ne per illius hominis inobedientiam etiam ipse peccator constituatur, per cujus unius obedientiam ab illo reatu liberati, justi constituuntur multi? Et quid incoinquinatius illo utero Virginis, cujus caro etiamsi de peccati propagine venit, non tamen de peccati propagine concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariæ, quæ in membris posita corporis mortis, repugnat legi mentis? quam sancti Patres conjugati refrenantes, non quidem nisi quousque licebat in concubitum relaxarunt; nec tamen tantummodo quousque licebat, ejus impetum pertulerunt. Proinde corpus Christi quamvis ex carne fœminæ assumptum est, quæ de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati. Non enim accepit inde reatum moriendi, qui apparet in motu carnis non voluntario, quamvis voluntate superando, adversus quem spiritus concupiscit: sed accepit inde, non quod contagioni prævaricationis, sed quod exolvendæ indebitæ morti, et ostendendæ promissæ resurrectioni sufficeret: quorum unum nobis ad non timendum, alterum ad sperandum valeret.

XXXIII. Denique si a me quæratur, unde acceperit animam Jesus Christus, mallem quidem hinc audire meliores atque doctiores, sed tamen pro meo captu libentius responderim, unde Adam, quam de Adam. Si enim pulvis assumptus ex terra, in qua nullus hominum fuerat operatus, meruit divinitus animari; quanto magis corpus assumptum ex carne, in qua itidem nullus hominum fue-

rat operatus, sortitum est animam bonam, cum illic erigeretur casurus, hic descenderet levaturus? Et fortasse ideo ait: « Sortitus sum animam bonam [1], » (si tamen hoc de illo oportet intelligi,) quia solent quæ sorte dantur, divinitus dari: aut quod fidenter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subvecta putaretur, ut cum ea Verbum caro fieret, et habitaret in nobis [2], ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum sortis nomen accessit.

CAPUT XIX.

Anima Christi non fuit in lumbis Abrahæ, ideoque non ex traduce.

XXXIV. Est in Epistola, quæ inscribitur ad Hebræos, locus quidam diligenti consideratione dignissimus. Cum enim per Melchisedech, in quo hujus rei futuræ figura præcesserat, discerneret sacerdotium Christi a sacerdotio Levi: « Videte ergo, inquit, qualis hic est: cui et decimam partem Abraham dedit de primitiis patriarcha. Et » ii quidem qui de filiis sunt Levi, sacerdotium accipientes, mandatum habent a decimis populi secundum Legem, hoc est a fratribus suis, quamvis et ipsi ex lumbis » Abrahæ exierint: qui autem non est ex genere eorum, » decimavit Abraham, et habentem promissionem benedixit. Sine ulla autem contradictione, qui minor est a » majore benedicitur: et hic quidem decimas morientes » homines accipiunt, ibi autem qui testificatur se vivere, et » sicut oportet dicere, propter Abraham, et Levi accipiens

[1] Sap. VIII, 19. — [2] Joan. I, 14.

» decimam decimatus est : adhuc enim in lumbis patris sui » fuit[1]. » Si ergo etiam hoc valet ad istam distantiam, quantum præemineat sacerdotio levitico sacerdotium Christi, quod sacerdos Christus per illum præfiguratus est, qui decimavit Abraham, in quo et ipse Levi decimatus est ; profecto Christus ab eo non est decimatus. At si propterea decimatus est Levi quia erat in lumbis Abrahæ, propterea non est decimatus Christus, quia non erat in lumbis Abrahæ. Porro autem si non secundum animam, sed tantum secundum carnem accipimus Levi fuisse in Abraham ; ibi erat et Christus, quia et Christus secundum carnem ex semine est Abrahæ ; et ipse itaque decimatus est. Quid est ergo quod affertur pro magna differentia sacerdotii Christi a sacerdotio Levi, quod Levi decimatus est a Melchisedech, cum esset in lumbis Abrahæ, ubi et Christus erat, unde pariter decimati sunt ; nisi quia necesse est intelligamus, secundum aliquem modum ibi Christum non fuisse? Quis autem neget eum secundum carnem ibi fuisse? Ergo secundum animam ibi non fuit. Non est igitur anima Christi de traduce prævaricationis Adæ, alioquin etiam ipsa ibi fuisset.

CAPUT XX.

Ad argumentum nunc allatum quid respondendum pro defendentibus animarum traducem.

XXXV. Hic existunt illi, qui traducem animarum defendunt, et dicunt confirmatam esse sententiam suam, si Levi constat etiam secundum animam fuisse in lumbis

[1] Hebr. VII, 4-10.

Abrahæ in quo eum decimavit Melchisedech, ut possit ab eo Christus in ista decimatione discerni: qui quoniam decimatus non est, et tamen in lumbis Abrahæ secundum carnem fuit, restat ut secundum animam ibi non fuerit, et ideo sit consequens ut ibi Levi secundum animam fuerit. Hoc ad me non multum attinet, qui utrorumque collationem adhuc audire sum paratior, quam utrorumlibet jam confirmare sententiam. Interim Christi animam ab origine hujus traducis per hoc testimonium secernere volui. Invenient isti qui eis pro cæteris fortasse respondeant, et dicant, quod etiam me non parum movet, quamvis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, secundum carnem tamen in lumbis Abrahæ constitutum Levi decimatum, et ibi constitutum secundum carnem Christum non decimatum. Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem [1], secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerit Mariæ caro. Quapropter nec Levi, nec Christus in lumbis Abrahæ secundum animam: secundum carnem vero et Levi, et Christus; sed Levi secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem. Cum enim sit in semine et visibilis corpulentia, et invisibilis ratio, utrumque cucurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Mariæ; quia et ipsum eo modo conceptum et exortum est: Christus autem visibilem carnis substantiam de carne Virginis sumpsit, ratio vero conceptionis ejus non a semine virili, sed longe aliter ac desuper venit. Proinde secundum hoc quod de matre accepit, etiam in lumbis Abrahæ fuit.

XXXVI. Ille est igitur decimatus in Abraham, qui licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit in lumbis

[1] 3 Sent. dist. III, cap. *Cum autem.*

ejus, quemadmodum in sui patris etiam ipse Abraham, id est, qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodum de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in membris repugnantem legi mentis et invisibilem concupiscentiam, quamvis eam casta et bona jura nuptiarum non sinant valere, nisi quantum ex ea possunt generi substituendo prospicere: non autem et ille ibi decimatus est, cujus caro inde non fervorem vulneris, sed materiam medicaminis traxit. Nam cum ipsa decimatio ad præfigurandam medicinam pertinuerit, illud in Abrahæ carne decimabatur quod curabatur, non illud unde curabatur. Eadem namque caro non Abrahæ tantum, sed ipsius primi terrenique hominis. simul habebat et vulnus prævaricationis et medicamentum vulneris; vulnus prævaricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, quæ per omnem inde propagatam carnem seminali ratione quasi transcribitur; medicamentum autem vulneris in eo, quod inde sine opere concupiscentiali, in sola materia corporali, per divinam conceptionis formationique rationem de virgine assumptum est, propter mortis sine iniquitate consortium, et sine falsitate resurrectionis exemplum. Quapropter quod anima Christi non sit ex traduce animæ illius primæ prævaricatricis, puto quod etiam ipsi, qui animarum traducem defendunt, consentiant; per semen quippe concumbentis patris transfundi etiam semen animæ volunt, a quo genere conceptionis Christus alienus est: et quod in Abraham si secundum animam fuisset, etiam ipse decimatus esset: non esse autem decimatum, Scriptura testatur, quæ hinc quoque sacerdotium ejus a levitico sacerdotio distinguit[1].

[1] Hebr. VII, 6.

CAPUT XXI.

Christum, si in Abrahamo secundum animam fuisset, non potuisse non decimari.

XXXVII. An forte dicent : Sicut potuit ibi esse secundum carnem et non decimari, cur non etiam secundum animam sine decimatione potuerit? Hic respondetur : Quia utique simplicem animæ substantiam incrementis augeri corporalibus, nec illi putaverunt, qui eam corpus existimant, quorum in parte sunt maxime, qui eam ex parentibus creari opinantur. Proinde in corporis semine potest esse vis invisibilis, quæ incorporaliter numeros agit, non oculis sed intellectu discernenda ab ea corpulentia, quæ visu tactuque sentitur : et ipsa quantitas corporis humani quæ utique modulum seminis incomparabiliter excedit, satis ostendit posse inde aliquid sumi, quod non habeat illam vim seminalem, sed tantum corporalem substantiam, quæ divinitus, non de propagine concumbentium, in carnem Christi assumpta atque formata est. Hoc autem de anima quis valeat affirmare, quod utrumque habeat, et materiam seminis manifestam, et rationem seminis occultam? Sed quid laborem in re, quæ persuaderi verbis nemini forsitan potest, nisi tantum ac tale ingenium sit, quod possit loquentis prævolare conatum, nec totum expectare a sermone? Breviter itaque colligam, si potuit et de anima fieri, quod cum de carne diceremus, forsitan intellectum sit, ita est de traduce anima Christi, ut non secum labem prævaricationis attraxerit : si autem sine isto reatu non posset inde esse, non est inde. Jam de

cæterarum animarum adventu, utrum ex parentibus an desuper sit, vincant qui potuerint : ego adhuc inter utrosque ambigo, et moveor, aliquando sic, aliquando autem sic, salvo eo duntaxat, ut vel corpus esse animam, vel aliquam corpoream qualitatem sive coaptationem, si ita dicenda est, quam Græci ἁρμονίαν vocant, non credam, nec quolibet ista garriente me crediturum esse confidam, adjuvante Deo mentem meam.

CAPUT XXII.

Utrique opinioni de animæ origine accommodatur locus.

XXXVIII. Est aliud testimonium non negligendum quod pro se possunt proferre, qui venire desuper animas credunt, dicente ipso Domino : « Quod natum est ex carne » caro est, et quod natum est ex spiritu spiritus est [1]. » Quid hac, inquiunt, sententia determinatius, non posse ex carne animam nasci? Quid est enim aliud anima, quam spiritus vitæ, creatus utique, non creator? Contra quos illi alii. Quid enim, inquiunt, nos aliud sentimus, qui dicimus carnem ex carne, animam ex anima? Nam ex utroque constat homo, de quo utrumque venire sentimus, carnem de carne operantis, spiritum de spiritu concupiscentis : ut interim omittatur, quod illud Dominus non de carnali generatione, sed de spiritali regeneratione dicebat.

[1] Joan. III, 6.

CAPUT XXIII.

Ex duabus de anima sententiis quænam præponderet. Consuetudo Ecclesiæ in baptismo parvulorum.

XXXIX. His igitur quantum pro tempore potuimus pertractatis, omnia paria vel pene paria ex utroque latere, rationum testimoniorumque momenta pronuntiarem, nisi eorum sententia qui animas ex parentibus creari putant, de baptismo parvulorum præponderaret. De quibus quid eis responderi possit, nondum mihi interim occurrit : si quid forte postea Deus dederit, si quam etiam scribendi concesserit facultatem studiosis talium, non gravabor. Nunc tamen non esse contemnendum testimonium parvulorum, ut quasi refelli, si veritas contra est, negligatur, ante denuntio. Aut enim de hac re nihil quærendum est, ut sufficiat fidei nostræ scire nos, quo pie vivendo venturi sumus, et si nesciamus unde venerimus : aut si non impudenter æstuat anima rationalis, etiam hoc nosse de se ipsa, absit pervicacia contendendi, adsit diligentia requirendi, humilitas petendi, perseverantia pulsandi; ut si nobis hoc expedire novit, qui melius quam nos quid nobis expediat utique novit, det etiam hoc qui dat bona data filiis suis [1]. Consuetudo tamen matris Ecclesiæ id baptizandis parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua deputanda, nec omnino credenda nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva ætas

[1] Matth. VII, 7 et 11.

magnum testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

CAPUT XXIV.

Quid cavendum his qui opinantur animas esse ex traduce.

XL. Admoneo sane quantum valeo, si quos ista præoccupavit opinio, ut animas ex parentibus credant propagari, quantum possunt se ipsos considerent, et interim sapiant corpora non esse animas suas. Nulla enim propior natura est, qua diligenter inspecta, possit etiam Deus, qui supra omnem creaturam suam incommutabilis permanet, incorporaliter cogitari, quam ea quæ ad ipsius imaginem facta est : et nihil vicinius, aut fortasse nihil tam consequens, quam ut credito quod anima corpus sit, etiam Deus corpus esse credatur. Propter hoc enim corporalibus assuefacti et affecti sensibus, nollent animam credere aliud esse quam corpus, ne si corpus non fuerit, nihil sit : ac per hoc tanto magis timent etiam de Deo credere quod corpus non sit, quanto magis timent Deum credere nihil esse. Ita enim feruntur in phantasias vel phantasmata imaginum, quæ cogitatio de corporibus versat, ut his subtractis tanquam per inane pereundum sit, reformident. Ita necesse est ut et justitiam et sapientiam pingant quodam modo in cordibus suis cum formis et coloribus; quas non possunt incorporeas cogitare : nec tamen dicunt, quando justitia vel sapientia moventur, ut vel laudent eas, vel secundum eas aliquid agant, quem colorem, quam staturam, quæ lineamenta, vel quales formas cons-

pexerint. Sed de his alias et multa jam diximus, et si Deus voluerit, ubi res videbitur postulare, dicemus. Nunc quod dicere cœperamus, si de traduce animarum a parentibus vel non dubitant quidam quod ita sit, vel dubitant an ita sit, animam tamen corpus esse non audeant credere aut dicere; maxime propter quod dixi, ne Deum quoque ipsum nihil aliud opinentur esse quam corpus, et si excellentissimum, etsi naturæ cujusdam propriæ cætera supergredientis, corpus tamen.

CAPUT XXV.

Tertulliani error de anima.

XLI. Denique Tertullianus, quia corpus esse animam credidit, non ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, et ideo timuit ne nihil esset, si corpus non esset, nec de Deo valuit aliter sapere : qui sane quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit, quam id quod ait quodam loco : «Omne corporale passibile est[1]?» Debuit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam Deum corpus esse. Neque enim arbitror eum ita desipuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet, ut jam Christus non in carne tantum, neque in carne et anima, sed in ipso Verbo per quod facta sunt omnia, passibilis et commutabilis esse credatur : quod absit a corde christiano. Item cum animæ etiam colorem daret aërium ac lucidum, ventum est ad sensus quibus eam membratim quasi corpus instruere conatus est, et ait : «Hic erit homo

[1] Tertullianus in lib. *de Anima*, cap. VII.

interior, alius exterior, dupliciter unus, habens et ille oculos et aures suas, quibus populus Dominum audire et videre debuerat; habens et cæteros artus, per quos et in cogitationibus utitur, et in somnis fungitur[1]. »

XLII. Ecce quibus auribus et quibus oculis debuit audire et videre Deum populus, quibus anima in somnis fungitur : cum si ipsum Tertullianum quisquam videret in somnis, nunquam se diceret ab eo visum, et cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset. Postremo si anima se ipsam videt in somnis, cum jacentibus utique uno loco membris corporis sui, ipsa per varias imagines evagatur, quas videt, quis eam vidit aliquando in somnis aërii coloris ac lucidi, nisi forte ut cætera quæ similiter falso videt? Nam et hoc potest videre : sed absit ut eam talem, cum evigilaverit, credat : alioquin quando se aliter viderit, quod magis crebrum est, aut mutata erit anima ejus, aut nec tunc animæ videtur substantia, sed imago corporis incorporea, quæ miro modo sicut in cogitatione formatur. Quis enim Æthiops non pene semper nigrum se vidit in somnis; aut si in alio colore se vidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria? Aërio tamen colore ac lucido nescio utrum se unquam vidisset, si nunquam istum legisset, vel audisset.

XLIII. Quid quod ducuntur homines talibus visis et de Scripturis nobis volunt præscribere, tale aliquid esse, non animam, sed ipsum Deum, qualis figuraliter sanctorum spiritibus demonstratus est, qualis etiam in sermone allegorico ponitur? similia quippe sunt illa visa talibus dictis. Ac sic errant, constituentes in corde suo simulacra vanæ opinionis, nec intelligentes ita sanctos de suis visis talibus judicasse, qualiter judicarent si talia divinitus in figuris dicta legerent, vel audirent : sicut septem spicæ

[1] Tertullianus in lib. *de Anima*, cap. IX.

et septem boves, septem anni sunt[1]; sicut linteum quatuor lineis alligatum, vel ut discus plenus variis animalibus, orbis terrarum est cum omnibus gentibus[2] : sic omnia cætera, et multo magis quæ de rebus incorporeis, corporalibus significantur non rebus, sed imaginibus.

CAPUT XXVI.

De animæ incrementis quid Tertulliano visum.

XLIV. Noluit tamen Tertullianus animam crescere substantia sicut corpus : afferens etiam timoris sui causam : « Ne etiam decrescere substantia dicatur, inquit, atque ita et defectura credatur. » Et tamen quia per corpus eam localiter tendit, non invenit exitum incrementorum ejus, quam vult de semine exiguo æquari corporis quantitati; et ait : « Sed vis ejus in quo naturalia peculia consita retinentur, salvo substantiæ modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur[3]. » Hoc forte non intelligeremus, nisi adhibita similitudine eorum quæ videmus, planum faceret quod dicebat : « Constitue, inquit, certum pondus auri vel argenti rudem adhuc massam : collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti : dehinc cum in laminam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilatationem ponderis certi, non per adjectionem, dum extenditur, non dum augetur; et si sic quoque augetur, dum extenditur. Licet enim et habitu augeri, cum statu non licet. Tunc et splendor ipse provehitur auri vel argenti, qui prius fuerat quidem et in

[1] Gen. XLI, 26. — [2] Act. X, 11. — [3] Tertullianus lib. *de Anima*, c. XXXVII.

massa, sed obscurior, non tamen nullus : tunc et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo nisi effigiem. Ita et animæ incrementa reputanda non substantiva, sed provocativa[1]. »

XLV. Quis hunc crederet, cum isto corde tam disertum esse potuisse? sed tremenda ista sunt, non ridenda. Ad hoc enim numquid cogeretur, si aliquid cogitare posset, quod et sit, et corpus non sit? Quid autem absurdius, quam putare massam cujuspiam metalli ex aliqua parte crescere posse dum tunditur, nisi decrescat ex altera; vel augeri latitudine, nisi crassitudine minuatur? aut ullum esse corpus manente naturæ suæ quantitate, quod undique crescat, nisi rarescat? Quomodo igitur implebit anima ex illa stilla seminis magnitudinem corporis, quod animat, si et ipsa corpus est, cujus substantia nullo accessu crescat? Quomodo, inquam, implebit carnem, quam vivificat; nisi tanto rarior fuerit, quanto grandius quod animaverit? Timuit videlicet, ne deficeret etiam minuendo, si cresceret; et non timuit ne deficeret rarescendo, cum cresceret. Sed quid amplius immorer, quando et sermo pergit in prolixiorem modum, quam petit terminandi necessitas, et sentential mea jam satis sit nota, vel quid certum teneam, vel unde adhuc dubitem, et quare dubitem? Proinde et hoc volumen jam concludatur, ut quæ sequuntur deinde videamus.

[1] Tertullianus lib. *de Anima*, cap. XXXVII.

LIBER XI.

In illud Geneseos ii, 25 : « Et erant nudi, etc. » Et in totum caput tertium, cujus illustrandi causa dicitur de conditione et casu diaboli.

CAPUT I.

Recitato textu Geneseos, explicatur versiculus 25 *capitis secundi; recitaturque et explicatur caput tertium.*

1. « Et erant nudi ambo Adam et mulier ejus, et non » pudebat illos. Serpens autem erat prudentissimus om- » nium bestiarum quæ sunt super terram, quas fecit Do- » minus Deus. Et dixit serpens mulieri : Quid quia dixit » Deus : Non edetis ab omni ligno paradisi? Et dixit mulier » Serpenti : A fructu ligni quod est in paradiso edemus, » de fructu autem ligni quod est in medio paradisi, dixit » Deus : Non edetis ex eo, neque tangetis illud, ne mo- » riamini. Et dixit serpens mulieri : Non morte moriemini : » sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis » de eo, aperientur vobis oculi, et eritis tanquam dii, » scientes bonum et malum. Et vidit mulier quia bonum » lignum ad escam, et quia placet oculis videre, et deco- » rum est cognoscere. Et sumens de fructu ejus edit, et » dedit viro suo secum et ederunt. Et aperti sunt oculi » amborum, et agnoverunt quia nudi erant, et consue-

» runt folia fici, et fecerunt sibi campestria. Et audierunt
» vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vespe-
» ram, et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Do-
» mini Dei in medio ligni paradisi. Et vocavit Dominus
» Deus Adam, et dixit illi : Ubi es? Et dixit ei : Vocem
» tuam audivi deambulantis in paradiso, et timui, quia
» nudus sum, et abscondi me. Et dixit illi : Quis nuntia-
» vit tibi quia nudus es, nisi a ligno quod præceperam
» tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti? Et dixit
» Adam : Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi de-
» dit de ligno, et edi. Et dixit Dominus Deus mulieri :
» Quid hoc fecisti? Et dixit mulier : Serpens seduxit me,
» et manducavi. Et dixit Dominus Deus serpenti : Quia
» fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab
» omnibus bestiis, quæ sunt super terram. Super pectus
» tuum et ventrem tuum ambulabis, et terram edes om-
» nes dies vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te et in-
» ter mulierem, et inter semen tuum et semen ejus : ipsa
» tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum. Et
» mulieri dixit : Multiplicans multiplicabo tristitias tuas
» et gemitum tuum. In tristitiis paries filios, et ad virum
» tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur. Adæ au-
» tem dixit : Quia audisti vocem mulieris tuæ, et edisti
» de ligno, de quo præceperam tibi de eo solo non edere,
» maledicta terra in operibus tuis : in tristitiis edes illam
» omnes dies vitæ tuæ : spinas et tribulos germinabit tibi;
» et edes fœnum agri. In sudore faciei tuæ edes panem
» tuum, donec convertaris in terram, ex qua sumptus es,
» quia terra es, et in terram ibis. Et vocavit Adam no-
» men mulieris suæ, Vita, quoniam hæc est mater om-
» nium viventium. Et fecit Dominus Deus Adam et mu-
» lieri ejus tunicas pelliceas, et induit eos. Et dixit
» Dominus Deus : Ecce Adam factus est tanquam unus ex

» nobis in cognoscendo bonum et malum. Et nunc ne » aliquando extendat manum suam, et sumat de ligno » vitæ, et edat, et vivat in æternum. Et dimisit illum » Dominus Deus de paradiso voluptatis operari terram, » ex qua sumptus est. Et ejecit Adam, et collocavit eum » contra paradisum voluptatis: et ordinavit Cherubim, et » flammeam rhomphæam quæ vertitur, custodire viam » ligni vitæ. »

II. Antequam hujus propositæ Scripturæ textum ex ordine pertractemus, admonendum arbitror, quod jam me et alibi in hoc opere memini prælocutum, illud a nobis esse flagitandum[1], ut ad proprietatem litteræ defendatur, quod gestum narrat ipse qui scripsit. Si autem in verbis Dei, vel cujusquam personæ in officium propheticum assumptæ, dicitur aliquid quod ad litteram nisi absurde non possit intelligi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet, dictum tamen esse dubitare fas non est: hoc enim a fide narratoris et pollicitatione expositoris exigitur.

III. « Erant ergo ambo nudi: » verum est, omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conversantium: « Nec pudebat eos. » Quid enim puderet, quando nullam legem senserant in membris suis repugnantem legi mentis suæ[2]? Quæ illos pœna peccati post perpetrationem prævaricationis secuta est, usurpante inobedientia prohibitum, et justitia puniente commissum. Quod antequam fieret, nudi erant, ut dictum est, et non confundebantur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur: nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrenandum. Quemadmodum propagaturi essent filios, jam antea disputatum est[3]: non tamen eo modo

[1] Lib. VIII, cap. 1, etc. — [2] Rom. VII, 23. — [3] Supra lib. IX, cap. 3, et 10, etc.

credendum est, quo propagaverunt posteaquam crimen admissum prædicta ultio consecuta est; cum prius quam morerentur, jam in corpore inobedientium hominum justissimo reciprocatu inobedientium membrorum tumultum mors concepta versaret. Nondum erant tales Adam et Eva, cum ambo nudi essent, et non confunderentur.

CAPUT II.

Serpentis sapientia qualis, et unde.

IV. « Serpens autem erat ibi prudentissimus quidem, » sed omnium bestiarum quæ erant super terram, quas » fecerat Dominus Deus. » Translato enim verbo dictum est, « Prudentissimus, » vel sicut plures latini codices habent, « Sapientissimus, » non proprio quo in bonum accipi solet sapientia vel Dei, vel Angelorum, vel animæ rationalis: tanquam si sapientes apes etiam formicasque dicamus, propter opera velut imitantia sapientiam. Quanquam iste serpens non irrationali anima sua, sed alieno jam spiritu, id est, diabolico, posset sapientissimus dici omnium bestiarum[1]. Quantumlibet enim prævaricatores angeli de supernis sedibus suæ perversitatis et superbiæ merito dejecti sint, natura tamen excellentiores sunt omnibus bestiis propter rationis eminentiam. Quid ergo mirum si suo instinctu diabolus jam implens serpentem, eique spiritum suum miscens, eo more quo vates dæmoniorum implere solet, sapientissimum eum reddiderat omnium bestiarum secundum animam vivam irrationalemque viventium? Abusione quippe nominis ita sapientia dicitur

[1] 2 Sent. dist. xxi, cap. 2.

in malo, quemadmodum in bono astutiat; cum proprie magisque usitate in latina duntaxat lingua sapientes laudabiliter appellentur, astuti autem male cordati intelligantur. Unde nonnulli, sicut in plerisque codicibus invenimus, ad usum latinæ locutionis, non verbum, sed potius sententiam transferentes, astutiorem omnibus bestiis istum serpentem, quam sapientiorem dicere maluerunt. Quid autem habeat hebræa proprietas, utrum illic in malo non abusive, sed proprie possint dici et intelligi sapientes, viderint qui eam probe noverunt. Nos tamen aperte legimus alio Scripturarum sanctarum loco sapientes ad malum, non ad bonum[1]: et Dominus dicit sapientiores esse filios sæculi filii lucis[2], ad consulendum sibimet in posterum, quamvis fraude, non jure.

CAPUT III.

Diabolus nonnisi per serpentem tentare permissus.

V. Nec sane debemus opinari, quod serpentem sibi, per quem tentaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit: sed cum esset in illo propter perversam et invidam voluntatem decipiendi cupiditas, nonnisi per illud animal potuit, per quod posse permissus est. Nocendi enim voluntas potest esse a suo quoque animo prava: non est autem potestas nisi a Deo, et hoc abdita altaque justitia, quoniam non est iniquitas apud Deum.

[1] Jerem. IV, 22. — [2] Luc. XVI, 8.

CAPUT IV.

Tentatio hominis quare permissa.

VI. Si ergo quæritur, cur Deus tentari permiserit hominem, quem tentatori consensurum esse præsciebat, altitudinem quidem consilii ejus penetrare non possum, et longe supra vires meas hoc esse confiteor. Est ergo aliqua causa fortassis occultior, quæ melioribus sanctioribusque reservatur, illius gratia potius quam meritis eorum; sed tamen quantum vel donat sapere, vel sinit dicere, non mihi videtur magnæ laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene vivere, quia nemo male vivere suaderet; cum et in natura posse, et in potestate haberet velle non consentire suadenti, adjuvante tamen illo qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam[1]. Cur itaque tentari non sineret, quem consensurum esse præsciebat, cum id facturus esset propria voluntate per culpam, et ordinandus esset illius æquitate per pœnam: ut etiam sic ostenderet animæ superbæ ad eruditionem futurorum sanctorum, quam recte ipse uteretur animarum voluntatibus etiam malis, cum illæ perverse uterentur naturis bonis.

[1] Jacob. IV, 6.

CAPUT V.

Homo a tentatore dejectus, quia superbus.

VII. Nec arbitrandum est, quod esset hominem dejecturus iste tentator, nisi præcessisset in anima hominis quædam elatio comprimenda, ut per humiliationem peccati, quam de se falso præsumpserit, disceret. Verissime quippe dictum est; « Ante ruinam exaltatur cor, et ante » gloriam humiliatur[1]. » Et hujus forte hominis vox est in Psalmo; « Ego dixi in abundantia mea : Non movebor » in æternum[2]. » Deinde jam expertus quid mali habeat superba præsumptio propriæ potestatis, et quid boni adjutorium gratiæ Dei; « Domine, inquit, in voluntate tua » præstitisti decori meo virtutem : avertisti autem faciem » tuam, et factus sum conturbatus[3]. » Sed sive illud de hoc homine, sive de alio dictum sit, extollenti se tamen animæ, et nimium tanquam de propria virtute præfidenti, etiam experimento pœnæ fuerat demonstrandum, quam non bene se habeat facta natura, si a faciente recesserit. Hinc enim etiam maxime commendatur, quale bonum sit Deus, quando nulli ab eo recedenti bene est : quia et qui gaudent in mortiferis voluptatibus, esse sine dolorum timore non possunt; et qui omnino malum desertionis suæ majore superbiæ stupore non sentiunt, aliis qui hæc discernere noverunt, miseriores prorsus apparent; ut si nolunt recipere medicinam talia devitandi, valeant ad exemplum, quo possint talia devitari. Sicut enim apostolus Jacobus dicit; « Unusquisque tentatur a concupiscentia

[1] Prov. xvi, 18. — [2] Psal. xxix, 7. — [3] Ibid. 8.

» sua abstractus et illectus : deinde concupiscentia cum » conceperit, parit peccatum ; peccatum autem cum con» summatum fuerit, generat mortem[1]. » Unde sanato superbiæ tumore resurgitur, si voluntas quæ ante experimentum defuit, ut permaneretur cum Deo, saltem post experimentum adsit, ut redeatur ad Deum.

CAPUT VI.

Cur Deus permiserit hominem tentari.

VIII. Sic autem quidam moventur de hac primi hominis tentatione, quod eam fieri permiserit Deus, quasi nunc non videant universum genus humanum diaboli insidiis sine cessatione tentari. Cur et hoc permittit Deus? An quia probatur et exercetur virtus, et est palma gloriosior non consensisse tentatum, quam non potuisse tentari : cum etiam ipsi qui, deserto Creatore, eunt post tentatorem, magis magisque tentent eos, qui in verbo Dei permanent, præbeantque illis contra cupiditatem devitationis exemplum, et incutiant contra superbiam timorem pium? Unde dicit Apostolus ; « Intendens te ipsum ne et tu tenteris[2]. » Mirum est enim quantum ista humilitas, qua subdimur Creatori, ne tanquam ejus adjutorio non egentes, de nostris viribus præsumamus, per Scripturas omnes divinas cura continua commendatur. Cum ergo etiam per injustos justi, ac per impios pii proficiant, frustra dicitur : Non crearet Deus, quos præsciebat malos futuros. Cur enim non crearet[3], quos præsciebat bonis profuturos, ut et utiles eorum bonis voluntatibus exercendis admonendisque nascantur, et juste pro sua mala voluntate puniantur?

[1] Jacob. I, 14, 15. — [2] Gal VI, 1. — [3] 2 Sent. dist. XXIII, cap. I.

CAPUT VII.

Cur homo non talis creatus qui nollet unquam peccare.

IX. Talem, inquiunt, faceret hominem, qui nollet omnino peccare. Ecce nos concedimus meliorem esse naturam, quæ omnino peccare nolit : concedant et ipsi non esse malam naturam, quæ sic facta est, ut posset non peccare si nollet, et justam esse sententiam qua punita est, quæ voluntate non necessitate peccavit. Sicut ergo ratio vera docet meliorem esse naturam, quam prorsus nihil delectat illicitum : ita ratio vera nihilo minus docet etiam illam bonam esse, quæ habet in potestate illicitam delectationem, si extiterit, ita cohibere, ut non solum de cæteris licitis recteque factis, verumetiam de ipsius pravæ delectationis cohibitione lætetur. Cum ergo hæc natura bona sit, illa melior, cur illam solam, et non utramque potius faceret Deus? Ac per hoc qui parati erant de illa sola Deum laudare, uberius eum debent laudare de utraque. Illa quippe est in sanctis Angelis, hæc in sanctis hominibus. Qui autem sibi partes iniquitatis elegerunt, laudabilemque naturam culpabili voluntate depravarunt, non quia præsciti sunt, ideo creari minime debuerunt. Habent enim et ipsi locum suum, quem in rebus impleant pro utilitate sanctorum. Nam Deus nec justitia cujusquam recti hominis eget, quanto minus iniquitate perversi?

CAPUT VIII.

Quare creati qui præsciebantur futuri mali.

X. Quis autem sobria consideratione dicat; Melius non crearet, quem præsciebat ex alterius iniquitate posse corrigi, quam crearet etiam quem præsciebat pro sua iniquitate debere damnari? Hoc est enim dicere melius non esse qui alterius malo bene utendo misericorditer coronaretur, quam esse etiam malum, qui pro suo merito juste puniretur. Cum enim ratio certa demonstrat duo quædam non æqualia bona, sed unum superius, alterum inferius, non intelligunt tardi corde cum dicunt : Utrumque tale esset, nihil se aliud dicere quam : Solum illud esset. At sic cum æquare volunt genera bonorum, numerum minuunt; et immoderate augendo unum genus, alterum tollunt. Quis autem hos audiret, si dicerent : Quoniam excellentior sensus est videndi quam audiendi, quatuor oculi essent, et aures non essent? Ita si excellentior est creatura illa rationalis, quæ sine ullius pœnæ comparatione, sine ulla superbia Deo subditur; aliqua vero in hominibus ita creata est, ut in se Dei beneficium non possit agnoscere, nisi alterius videndo supplicium, ut non altum sapiat, sed timeat[1], id est, non de se præfidat, sed confidat in Deum : quis recte intelligens dicat : Talis esset ista qualis illa, nec videat se nihil aliud dicere quam : Non esset ista, sed sola esset illa? Quod si inerudite atque insipienter dicitur, cur ergo non crearet Deus, etiam quos malos futuros esse præsciebat, volens ostendere iram et demonstrare poten-

[1] Rom. xi, 20.

tiam suam, et ob hoc sustinens in multa patientia vasa iræ[1], quæ perfecta sunt in perditionem, ut notas faceret divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam? Sic enim qui gloriatur, nonnisi in Domino gloriatur[2], cum cognoscit non suum, sed illius esse, non solum ut sit, verumetiam ut nonnisi ab illo bene sibi sit, a quo habet ut sit.

XI. Nimis itaque importune dicitur : Non essent quibus Deus tantam beneficentiam misericordiæ suæ tribueret, si aliter esse non possent, nisi essent et hi, in quibus vindictæ justitiam demonstraret. Cur enim non utrique potius essent, quando in utrisque et bonitas Dei et æquitas jure prædicatur?

CAPUT IX[3].

De eadem difficultate.

XII. At enim si Deus vellet, etiam isti boni essent[4]. Quanto melius hoc Deus voluit, ut quod vellent essent : sed boni infructuose, mali autem impune non essent, et in eo ipso aliis utiles essent. Sed præsciebat quod eorum futura esset voluntas mala. Præsciebat sane, et quia falli non potest ejus præscientia, ideo non ipsius, sed eorum est voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse præsciebat? Quia sicut prævidit quid mali essent facturi, sic etiam prævidit de malis factis eorum quid boni esset ipse facturus. Sic enim eos fecit, ut eis relinqueret unde et ipsi aliquid facerent, quo quidquid etiam culpa-

[1] Rom. IX, 22. — [2] 2 Cor. X, 17. — [3] In editis caput IX incipit ad hæc verba : *Cur enim non utrique*, etc. — [4] 2 Sent. dist. XXIII, cap. I.

biliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam, et justam pœnam; sibi debitum locum, aliis exercitationis adminiculum et timoris exemplum.

CAPUT X.

Malorum voluntatem in bonum convertere potest Deus: quare non faciat.

XIII. Sed posset, inquiunt, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia noluit. Cur noluerit, penes ipsum est. Debemus enim non plus sapere quam oportet sapere[1]. Puto autem paulo ante satis nos ostendisse non parvi boni esse rationalem creaturam, etiam istam quæ malorum comparatione cavet malum : quod genus bonæ creaturæ utique non esset, si omnium malas voluntates in bonum Deus convertisset, et nulli iniquitati pœnam debitam infligeret : ac sic non esset nisi solum illud genus, quod nulla vel peccati vel supplicii malorum comparatione proficeret. Ita velut aucta numerositate excellentioris generis, ipsorum generum bonorum numerus minueretur.

[1] Rom. XII. 3.

CAPUT XI.

Malorum pœnis non indiget Deus, sed ex iis consulit bonorum saluti.

XIV. Ergo, inquiunt, est aliquid in operibus Dei, quod alterius malo indigeat, quo proficiat ad bonum? Ita-ne obsurduerunt et excæcati sunt homines, nescio quo studio contentionis, ut non audiant vel videant quibusdam punitis, quamplurimi corrigantur? Quis enim paganus, quis Judæus, quis hæreticus non hoc in domo sua quotidie probet? Verum cum venitur ad disputationem inquisitionemque veritatis, nolunt advertere sensus suos homines, ex quo opere divinæ providentiæ in eos veniat imponendæ commotio disciplinæ : ut si non corriguntur qui puniuntur, eorum tamen exemplo cæteri metuant, valeatque ad eorum salutem justa pernicies aliorum. Num enim malitiæ eorum vel nequitiæ Deus auctor est, de quorum justa pœna consulit, quibus hoc modo consulendum esse constituit? Non utique : sed cum eos vitiis propriis malos futuros esse præsciret, non eos tamen creare destitit, utilitati deputans eorum, quos in hoc genere creavit, ut ad bonum proficere, nisi malorum comparatione, non possent. Si enim non essent, nulli rei utique prodessent. Parum-ne boni est actum ut sint, qui certe illi generi utiles sunt; quod genus quisquis non vult ut sit, nihil aliud agit, nisi ut ipse in eo non sit?

XV. « Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus[1]; » prævidet bonos futuros, et creat; prævi-

[1] Psal. cx, 2.

det malos futuros, et creat : se ipsum ad fruendum præbens bonis, multa munerum suorum largiens et malis, misericorditer ignoscens, juste ulciscens; itemque misericorditer ulciscens, juste ignoscens : nihil metuens de cujusquam malitia, nihil indigens de cujusquam justitia : nihil sibi consulens nec de operibus bonorum, et honis consulens etiam de pœnis malorum. Cur ergo non permitteret tentari hominem illa tentatione probandum, convincendum, puniendum, cum superba concupiscentia propriæ potestatis quod conceperat pareret, suoque fœtu confunderetur, justoque supplicio a superbiæ atque inobedientiæ malo posteros deterreret, quibus ea conscribenda et annuntianda parabantur?

CAPUT XII.

Cur tentatio per serpentem fieri permissa.

XVI. Si autem quæritur, cur potissimum per serpentem diabolus tentare permissus sit, jam hoc significandi gratia factum esse, quem non admoneat Scriptura tantæ auctoritatis, tantis Divinitatis documentis agens in prophetando, quantis effectis jam mundus impletus est? Non quod diabolus aliquid ad instructionem nostram significare voluerit, sed cum accedere ad tentandum non posset nisi permissus, num per aliud posset, nisi per quod permittebatur accedere? Quidquid igitur serpens ille significavit, ei providentiæ tribuendum est, sub qua et ipse diabolus suam quidem habet cupiditatem nocendi; facultatem autem nonnisi quæ datur, vel ad subvertenda ac perdenda vasa iræ, vel ad humilianda sive probanda

vasa misericordiæ. Natura itaque serpentis unde sit, novimus : produxit enim terra in verbo Dei omnia pecora, et bestias et serpentes[1]; quæ universa creatura habens in se animam vivam irrationalem, universæ rationali creaturæ sive bonæ sive malæ voluntatis, lege divini ordinis subdita est. Quid ergo mirum si per serpentem aliquid agere permissus est diabolus, cum dæmonia in porcos intrare Christus ipse permiserit[2]?

CAPUT XIII.

In Manichæos qui diabolum in creaturis Dei censeri nolunt.

XVII. Magis de ipsa natura diaboli scrupulosius quæri solet, quam totam quidam hæretici, offensi molestia malæ voluntatis ejus, alienare conantur a creatura summi et veri Dei, et alterum ei dare principium, quod sit contra Deum. Non enim valent intelligere omne, quod est, in quantum aliqua substantia est, et bonum esse, et nisi ab illo vero Deo, a quo omne bonum est, esse non posse : malam vero voluntatem inordinate moveri, bona inferiora superioribus præponendo; atque ita factum esse, ut rationalis creaturæ spiritus, sua potestate propter excellentiam delectatus, tumesceret superbia, per quam caderet a beatitudine spiritalis paradisi, et invidentia contabesceret. In quo tamen bonum est hoc ipsum quod vivit, et vivificat corpus, sive aërium, sicut ipsius diaboli vel dæmonum spiritus, sive terrenum, sicut hominis anima, cujusvis etiam maligni atque perversi. Ita dum nolunt

[1] Gen. I, 25. — [2] Matth. VIII, 32.

aliquid, quod Deus fecerit, propria voluntate peccare, ipsius Dei substantiam dicunt primo necessitate, et post inexpiabiliter voluntate corruptam atque perversam. Sed de istorum dementissimo errore alias jam diximus multa.

CAPUT XIV.

Causa ruinæ angelicæ. — Superbia, invidia.

XVIII. In hoc autem opere quærendum est secundum sanctam Scripturam, quid de diabolo dicendum sit. Primo, utrum ab initio ipsius mundi sua potestate delectatus abstiterit ab illa societate et charitate, qua beati sunt Angeli, qui fruuntur Deo; an aliquo tempore in sancto cœtu fuerit Angelorum, etiam ipse pariter justus, et pariter beatus. Nonnulli enim dicunt ipsum ei fuisse casum a supernis sedibus, quod inviderit homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non præcedit: non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi superbia. Cum igitur superbia sit amor excellentiæ propriæ, invidia vero sit odium felicitatis alienæ; quid unde nascatur satis in promptu est. Amando enim quisque excellentiam suam, vel paribus invidet, quod ei coæquentur; vel inferioribus, ne sibi coæquentur; vel superioribus, quod eis non coæquetur. Superbiendo igitur invidus, non invidendo quisque superbus est.

CAPUT XV.

Superbia et amor privatus fontes malorum. — Amores duo. — Civitates duæ. — Opus de Civitate Dei pollicetur.

XIX. Merito initium omnis peccati superbiam Scriptura definivit, dicens : « Initium omnis peccati superbia[1]. » Cui testimonio non inconvenienter aptatur etiam illud, quod Apostolus ait : « Radix omnium malorum est avaritia[2] : » si avaritiam generalem intelligamus, qua quisque appetit aliquid amplius quam oportet, propter excellentiam suam, et quemdam propriæ rei amorem : cui sapienter nomen latina lingua indidit, cum appellavit privatum, quod potius a detrimento quam ab incremento dictum elucet. Omnis enim privatio minuit. Unde itaque vult eminere superbia, inde in angustias egestatemque contruditur, cum ex communi ad proprium damnoso sui amore redigitur. Specialis est autem avaritia, quæ usitatius appellatur amor pecuniæ. Cujus nomine Apostolus per speciem genus significans, universalem avaritiam volebat intelligi dicendo : « Radix omnium malorum est avaritia. » Hac enim et diabolus cecidit, qui utique non amavit pecuniam, sed propriam potestatem. Proinde perversus sui amor privat sancta societate turgidum spiritum, eumque coarctat miseria jam per iniquitatem satiari cupientem. Hinc alio loco cum dixisset : « Erunt enim homines se ipsos amantes[3] ; » continuo subjecit, « Amatores pecuniæ, » ab illa generali avaritia cujus super-

[1] Eccli. x, 15. — [2] Tim. vi, 10. — [3] 2 Tim. iii, 2.

bia caput est, ad hanc specialem descendens quæ propria hominum est. Neque enim essent etiam homines amatores pecuniæ, nisi eo se putarent excellentiores, quo ditiores. Cui morbo contraria charitas non quærit quæ sua sunt[1], id est, non privata excellentia lætatur : merito ergo et non inflatur.

XX. Hi duo amores, quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus; alter communi utilitati consulens propter supernam societatem, alter etiam rem communem in potestatem propriam redigens propter arrogantem dominationem; alter subditus, alter æmulus Deo; alter tranquillus, alter turbulentus; alter pacificus, alter seditiosus; alter veritatem laudibus errantium præferens, alter quoquo modo laudis avidus; alter amicalis, alter invidus; alter hoc volens proximo quod sibi, alter subjicere proximum sibi; alter propter proximi utilitatem regens proximum, alter propter suam; præcesserunt in Angelis, alter in bonis, alter in malis; et distinxerunt conditas in genere humano civitates duas, sub admirabili et ineffabili providentia Dei, cuncta quæ creata sunt administrantis et ordinantis, alteram justorum, alteram iniquorum. Quarum etiam quadam temporali commixtione peragitur sæculum, donec ultimo judicio separentur, et altera conjuncta Angelis bonis in rege suo vitam consequatur æternam, altera conjuncta angelis malis in ignem cum rege suo mittatur æternum. De quibus duabus civitatibus latius fortasse alio loco, si Dominus voluerit, disseremus.

[1] Cor. XIII, 5.

CAPUT XVI.

Diabolus quandonam lapsus sit.

XXI. Quando ergo dejecerit superbia diabolum, ut naturam suam bonam prava voluntate perverteret, Scriptura non dicit : ante tamen factum fuisse, et ex hac eum homini invidisse, ratio manifesta declarat. In promptu est enim omnibus hæc intuentibus, non ex invidentia superbiam nasci, sed ex superbia potius invidentiam. Non autem frustra putari potest, ab initio temporis diabolum superbia cecidisse [1], nec fuisse ullum antea tempus, quo cum Angelis sanctis pacatus vixerit et beatus; sed ab ipso primordio creaturæ a suo Creatore apostatasse; ut illud quod Dominus ait : « Ille homicida erat ab initio, et in » veritate non stetit [2], » utrumque ab initio intelligamus, non solum quod homicida fuit, sed etiam quia in veritate non stetit. Et homicida quidem ab illo initio, ex quo homo potuit occidi, non autem potuit occidi, antequam esset qui occideretur. Ab initio ergo homicida diabolus, quia ipse occidit hominem primum, ante quem nullus hominum fuit. In veritate autem non stetit, et hoc ab initio ex quo ipse creatus est, qui staret, si stare voluisset.

[1] 2 Sent. dist. III, cap. *Putaverunt.* — [2] Joan. VIII, 44.

CAPUT XVII.

An beatus fuerit diabolus ante peccatum.

XXII. Quomodo enim duxisse etiam vitam beatam inter beatos Angelos credi potest, qui futuri sui peccati atque supplicii, id est, desertionis et ignis æterni præscius non fuit? Si præscius non fuit, merito quæritur cur non fuerit? Neque enim sancti Angeli æternæ suæ vitæ ac beatitudinis incerti sunt. Nam quomodo beati, si incerti? An dicemus hoc Deum diabolo revelare noluisse, cum adhuc esset Angelus bonus, vel quid facturus, vel quid passurus esset; cæteris vero hoc revelasse quod essent in æternum in ejus veritate mansuri? Quod si ita est, ideo jam non æqualiter beatus, imo jam nec plane beatus fuit, quandoquidem plane beati de sua beatitudine certi sunt, ut eam nullus perturbet metus. Quo autem malo merito ita discernebatur a cæteris, ut ei Deus nec ea quæ ad ipsum pertinerent, futura revelaret? Numquid ille prius ultor, quam iste peccator? Absit. Neque enim Deus damnat innocentes. An forte ex alio genere Angelorum fuit, quibus Deus non dedit vel de se ipsis præscientiam futurorum? Qui quonam modo beati possint esse non video, quibus incerta est ipsa sua beatitudo. Nam et hoc quidam senserunt, non fuisse diabolum in illa sublimi natura Angelorum, quæ supercœlestis est; sed in eorum qui aliquanto inferius in mundo facti sunt, et per sua officia distributi. Tales enim fortasse posset aliquid etiam illicitum delectare: quam tamen delectationem si peccare nolent, libero arbitrio cohiberent; sicut homo, maxime ille primus, qui

peccati pœnam nondum habebat in membris, quandoquidem et ipsa a sanctis viris Deo subditis per ejus gratiam pietate superatur.

CAPUT XVIII.

Homo ante peccatum quomodo beatus fuerit.

XXIII. Porro ista quæstio de beata vita, utrum eam quisquam jam habere dicendus sit, cui incertum est utrum secum permansura sit, an ei miseria quandoque succedat, potest et de ipso primo homine oriri. Nam si futuri sui peccati præscius erat divinæque vindictæ, beatus esse unde poterat? Ergo erat in paradiso non beatus. Sed enim non erat futuri peccati sui præscius? Ergo per hanc ignorantiam aut ejusdem beatitudinis incertus; et quomodo jam vere beatus? Aut falsa spe certus, non scientia; et quomodo non stultus?

XXIV. Sed tamen hominis adhuc in corpore animali constituti, cui obedienter viventi dandum adhuc esset Angelorum consortium, et mutatio corporis ex animali in spiritale, possumus intelligere beatam vitam secundum quemdam modum, etiamsi non erat præscius futuri sui peccati. Neque enim et illi præscii fuerunt, quibus Apostolus dicit : « Vos qui spiritales estis, instruite hujusmodi » in spiritu lenitatis, intendens te ipsum, ne et tu ten- » teris[1] : » Non absurde tamen, nec improbe dicimus beatos jam fuisse hoc ipso, quod spiritales essent, non corpore, sed justitia fidei, spe gaudentes, in tribulatione patientes[2]. Quanto magis ergo, et ampliore modo beatus

[1] Gal. VI, 1. — [2] Rom. XII, 12.

erat homo in paradiso ante peccatum, quamvis incertus futuri sui casus, qui spe ita gaudebat propter præmium futuræ commutationis, ut nulla esset tribulatio, cui tolerandæ patientia militaret. Quamvis enim non vana præsumptione de incerto certus velut stultus, sed spe non infidelis; antequam apprehenderet illam vitam, ubi certissimus ipsius æternæ vitæ suæ futurus esset, posset exultare, quemadmodum scriptum est, cum tremore [1]; et hac exultatione multo abundantius in paradiso, quam sancti in his terris, beatus esse, modo quodam inferiore quam in illa vita æterna sanctorum supercœlestiumque Angelorum, non tamen nullo.

CAPUT XIX.

Angelorum conditio.

XXV. Dicere autem de aliquibus Angelis, quod in suo quodam genere beati esse possint, futuræ suæ iniquitatis et damnationis, vel certe perpetuæ salutis incerti, quibus nec spes subesset, quod aliquando et ipsi aliqua in melius mutatione certi de hac re futuri essent, vix ferenda præsumptio est: nisi forte et hoc dicatur, ita creatos istos Angelos mundanis ministeriis distributos sub aliis sublimioribus et beatioribus, ut pro recte gestis præposituris suis accipiant illam vitam beatam ac sublimiorem, de qua possint esse certissimi, cujus utique spe gaudentes possint non incongrue dici jam beati. Ex quorum numero si diabolus cecidit cum sociis iniquitatis suæ, simile est hoc ei quod cadunt a justitia fidei etiam homines, simili super-

[1] Psal. II, 12.

bia prævaricati, vel se ipsos seducentes, vel illi seductori consentientes.

XXVI. Sed asserant hæc duo genera bonorum Angelorum qui potuerint, unum supercœlestium, in quibus nunquam fuit qui cadendo diabolus factus est; alterum autem mundanorum, in quibus fuit : mihi autem fateor unde hoc secundum Scripturas asseram, non interim occurrit, sed coarctatus quæstione illa, qua quæritur, utrum sui casus præscius, antequam caderet, fuerit, ne suæ beatitudinis incertos esse vel aliquando fuisse Angelos dicerem, non sine causa putari posse dixi diabolum ab ipso creaturæ, hoc est, ab ipso vel temporis, vel suæ conditionis initio cecidisse, nec aliquando in veritate stetisse.

CAPUT XX.

Opinio de diabolo creato in malitia.

XXVII. Unde nonnulli eum non in hanc malitiam libero voluntatis arbitrio esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant, quamvis a Domino Deo summo et vero naturarum omnium creatore : adhibentque testimonium de libro Job, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset : « Hoc est initium figmenti Domini, quod » fecit ut illudatur ab Angelis ejus[1] : » cui sententiæ congruit quod in Psalmo scriptum est : « Draco hic quem » finxisti ad illudendum ei[2]; » nisi quod hic : « Quem » finxisti, » dixit? Non autem sicut ibi : « Hoc est initium » figmenti Domini : » tanquam in initio eum ita finxisset

[1] Job. xl, 14, juxta lxx. — [2] Psal. ciii, 26.

ut malus, ut invidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset, non voluntate depravatus, sed ita creatus.

CAPUT XXI.

Refellitur hæc opinio.

XXVIII. Hæc opinio quomodo non sit adversa ei, quod scriptum est : « Fecit Deus omnia bona valde[1], » quamvis conentur ostendere; nec insulse etiam vel inerudite asseratur, non tantum conditione prima, sed etiam nunc depravatis tot voluntatibus, in summa tamen omnia quæ creata sunt, id est, universam omnino creaturam bonam esse valde, non quod boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua, ut sub Dei administratoris imperio, virtute, sapientia, decus et ordo universitatis aliqua ex parte turpetur sive turbetur, cum suis quibusque voluntatibus etiam malis, tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis convenienter justeque ordinatis universitas pulchra sit : tamen quia cuilibet occurrit, et verum est atque manifestum, justitiæ ipsi esse contrarium, ut nullo præcedente merito, hoc ipsum in quoquam Deus damnet quod in eo ipse creaverit, certaque et evidens damnatio diaboli et Angelorum ejus ex Evangelio recitatur, ubi se dicturum Dominus prænuntiavit eis, qui a sinistris sunt : « Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus[2]; » nullo modo in eo naturam, quam Deus creavit, sed malam propriam voluntatem pœna ignis æterni plectendam esse credendum est.

[1] Gen. I, 31. 2 Sent. dist. III, cap. *Ideoque*. — [2] Matth. XXV, 41.

CAPUT XXII.

Opinionis ejusdem fundamenta convelluntur.

XXIX. Nec ejus naturam esse significatam quod dictum est : « Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit, » ut illudatur ab Angelis ejus : » sed vel corpus aërium, quod tali voluntati congruenter aptavit; vel ipsam ordinationem; in qua eum fecit etiam nolentem utilem bonis; vel quod præsciens eum propria voluntate malum futurum, fecit eum tamen, non abstinens bonitatem suam in præbenda vita atque substantia futuræ etiam noxiæ voluntati, simul prævidens quanta de illo bona esset sua mirabili bonitate ac potestate facturus. Initium autem figmenti Domini dictus est, quod fecit, ut illudatur ab Angelis ejus, non quia ipsum primitus condidit, vel initio malum condidit; sed quia cum sciret eum ad hoc propria voluntate malum futurum ut bonis noceret, creavit eum ad hoc ut de illo bonis ipse prodesset. Hoc est enim, ut illudatur ab Angelis ejus; quoniam sic illuditur, cum sanctis prosunt tentationes ejus, quibus eos depravare conatur, ut malitia, in qua ipse esse voluit, eo nolente sit utilis servis Dei; quia hoc prævidens eum finxit. Ideo initium ad illudendum, quia et mali homines vasa ejusdem diaboli, et tanquam capitis corpus, quos nihilominus Deus malos futuros prævidens, creavit tamen ad utilitatem sanctorum, similiter illuduntur, cum et ipsis nocere volentibus, præstatur sanctis ex eorum comparatione cautela, et pia sub Deo humilitas et intelligentia gratiæ, et exercitatio ad tolerandos malos, et probatio ad

diligendos inimicos. Sed ille est initium figmenti, quod sic illuditur, quia præcedit istos et temporis antiquitate, et principatu malitiæ. Hoc autem illi Deus per sanctos Angelos facit, illo opere providentiæ, quo creatas naturas administrat, subdens videlicet angelos malos Angelis bonis, ut malorum improbitas, non quantum nititur, sed quantum sinitur, possit: nec tantum angelorum malorum, verum et hominum, donec etiam ista justitia, qua vivitur ex fide[1], quæ nunc patienter in hominibus exercetur, convertatur, in judicium[2], ut possint et ipsi non solum duodecim tribus Israël[3], sed etiam Angelos judicare[4].

CAPUT XXIII.

Ut intelligendum est diabolum in veritate nunquam stetisse.

XXX. Quod ergo putatur nunquam diabolus in veritate stetisse, nunquam cum Angelis beatam duxisse vitam, sed ab ipso suæ conditionis initio cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus a bono Deo creatus putetur; alioquin non ab initio cecidisse diceretur: neque enim cecidit, si talis est factus[5]. Sed factus continuo se a luce veritatis avertit, superbia tumidus, et propriæ potestatis delectatione corruptus: unde beatæ atque angelicæ vitæ dulcedinem non gustavit, quam non utique acceptam fastidivit, sed nolendo accipere deseruit, et amisit. Proinde nec sui casus præscius esse potuit; quoniam sapientia pietatis est fructus. Ille autem continuo impius, consequenter et mente cæ-

[1] Rom. I, 17. — [2] Psal. XCIII. 15. — [3] Matth. XIX, 28. — [4] I Cor. VI, 3. — [5] Joan. VIII, 44.

eus, non ex eo quod acceperat cecidit, sed ex eo quod acciperet, si subdi voluisset Deo : quod profecto quia noluit, et ab eo quod accepturus erat cecidit, et potestatem illius sub quo esse noluit, non evasit : factumque in illo est pondere meritorum, ut nec justitiæ possit lumine delectari, nec ab ejus sententia liberari.

CAPUT XXIV.

De corpore mystico diaboli intelligendum esse illud : Quomodo cecidit Lucifer, *etc.* — *Corpus Christi.* — *Corpus diaboli.*

XXXI. Quod ergo per Isaïam prophetam in eum dicitur : « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer mane oriens, » contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. » Tu autem dixisti sensu tuo : In cœlum ascendam, su» per sidera cœli ponam thronum meum, sedebo in monte » excelso super montes excelsos qui sunt ad Aquilonem, » ascendam super nubes, ero similis Altissimo : nunc au» tem ad inferos descendes[1], » et cætera, quæ in figura regis velut Babylonis in diabolum dicta intelliguntur, plura in ejus corpus conveniunt, quod etiam de humano genere congregat : et in eos maxime qui ei per superbiam cohærent, apostatando a mandatis Dei. Sicut enim qui erat diabolus homo dictus est, ut in Evangelio : « Ini» micus homo hoc fecit[2] : » ita qui homo erat diabolus dictus est, ut rursus in Evangelio : « Nonne ego vos duo» decim elegi, et unus ex vobis diabolus est[3] ? » Et sicut corpus Christi quod est Ecclesia, dicitur Christus, sicut

[1] Isaï. XIV, 12-15. — [2] Matth. XIII, 28. — [3] Joan. VI, 70.

illud est : « Vos Abrahæ semen estis[1], » cum paulo superius dixisset : « Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini » ejus, non dicit : Et seminibus, tanquam in multis, » sed tanquam in uno : Et semini tuo quod est Christus[2] : » Et iterum : « Sicut enim corpus unum est, et membra ha» bet multa, omnia autem membra corporis cum sint » multa, unum est corpus, ita et Christus[3]. » Eo modo etiam corpus diaboli, cui caput est diabolus, id est, ipsa impiorum multitudo, maximeque eorum, qui a Christo vel de Ecclesia sicut de cœlo decidunt, dicitur diabolus, et in ipsum corpus figurate multa dicuntur, quæ non tam capiti quam corpori membrisque conveniant. Itaque Lucifer qui mane oriebatur et cecidit, potest intelligi apostatarum genus vel a Christo, vel ab Ecclesia; quod ita convertitur ad tenebras, amissa luce, quam portabat, quemadmodum qui convertuntur ad Deum, a tenebris ad lucem transeunt, id est, qui fuerunt tenebræ lux fiunt.

CAPUT XXV.

De eodem corpore diaboli dictum esse illud : Tu es signaculum, *etc. — Paradisus Ecclesia.*

XXXII. Item in figura principis Tyri per Ezechielem prophetam in diabolum dicta intelliguntur : « Tu es » signaculum similitudinis et corona decoris, in deliciis » paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es[4], » et cætera quæ non tam in ipsum principem spiritum nequitiæ, quam in corpus ejus dicta conveniunt. Paradisus enim dicta est Ecclesia, sicut legitur in Cantico Cantico-

[1] Gal. III, 29. — [2] Ibid. 16. — [3] I Cor. XII, 12. — [4] Ezech. XXVIII, 12.

rum : « Hortus conclusus, fons signatus, puteus aquæ » vivæ, paradisus cum fructu pomorum[1]. » Inde ceciderunt vel aperta et corporali separatione omnes hæretici : vel occulta et spiritali, quamvis in ea corporaliter esse videantur, omnes conversi ad vomitum suum[2], cum post remissionem omnium peccatorum paululum ambulassent in via justitiæ, in quibus facta sunt posteriora deteriora prioribus, et quibus expediebat non cognoscere viam justitiæ quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi sancto mandato. Hanc pessimam generationem Dominus describit, cum dicit spiritum nequam exire ab homine, et cum aliis septem redire, et in domo quam mundatam jam invenerat, inhabitare, ut sint novissima hominis illius pejora prioribus[3]. Tali enim generi hominum, quod jam factum est corpus diaboli, possunt hæc verba congruere : « A die, qua creatus es, tu cum cherub, » id est, cum sede Dei, quæ interpretatur multiplicata » scientia. Et posuit te in monte sancto Dei, hoc est, in » Ecclesia, unde est : Et exaudivit me de monte sancto » suo[4]. Fuisti in medio lapidum flammeorum, id est, » sanctorum spiritu serventium lapidum vivorum. Ambulasti sine vitio tu in diebus tuis, ex quo die creatus » es tu, donec inventa sunt delicta tua in te[5]. » Possunt diligentius ista tractari, ut fortassis ostendatur non solum et hunc intellectum esse in his verbis posse, sed omnino alium esse non posse.

[1] Cant. IV, 12. — [2] Prov. XXVI, 11, et 2 Petr. II, 22. — [3] Matth. XII, 44. — [4] Psal III, 5. — [5] Ezech. XVIII, 14, et seqq.

CAPUT XXVI.

Conclusio de diaboli conditione et lapsu.

XXXIII. Verum quia longum est, et alium sermonem exigit eidem tantum quæstioni deputatum, nunc sufficiat ista complexio, aut ab initio conditionis suæ diabolum a beatitudine, quam, si voluisset, percepturus fuerat, impia superbia cecidisse, aut alios esse Angelos inferioris ministerii in hoc mundo, inter quos secundum eorum quamdam non præsciam beatitudinem vixerat, et a quorum societate cum sibi subditis angelis suis tanquam archangelus cecidit per superbam impietatem; si hoc ullo modo asseri potest, quod mirum si potest: aut certe rationem requirendam, quemadmodum omnes sancti Angeli, si inter illos aliquando pariter beatus cum suis angelis diabolus vixit, nondum habuerint etiam ipsi certam præscientiam perpetuæ felicitatis suæ, sed eam post casum ejus acceperint: aut quo merito ante suum peccatum diabolus cum sociis suis a cæteris Angelis discretus fuerit, ut ipse sui casus futuri esset ignarus, illi autem certi permansionis suæ: dum tamen et peccatores angelos minime dubitemus detrusos tanquam in carcerem caliginis hujus aëriæ circa terras [1], secundum apostolicam fidem, in judicio puniendos servari [2]; et in illa superna beatitudine sanctorum Angelorum non esse incertam vitam æternam, nec nobis secundum Dei misericordiam et gratiam et fidelissimam pollicitationem incertam futuram, cum fuerimus eis post resurrectionem et istorum mutationem corporum

[1] 2 Sent. dist. vi, cap. *Non enim.* — [2] Petr. ii, 4.

copulati. Ad hanc enim spem vivimus, et ejus promissionis gratia recreamur. Quidquid autem etiam de diabolo dici potest, cur eum Deus creaverit, cum talem præsciret futurum, et cur omnipotens ejus voluntatem non convertat in bonum, secundum ea quæ disseruimus, cum de malis hominibus similiter quæreremus, sive intelligatur, sive credatur, sive quid melius inveniri potest, inveniatur.

CAPUT XXVII.

De tentatione diaboli per serpentem.

XXXIV. Ab illo ergo cujus super omnia, quæ creavit, summa potestas est, per Angelos sanctos a quibus illuditur diabolus, cum et de ipsius malevolentia consulitur Ecclesiæ Dei, non est permissus tentare fœminam nisi per serpentem, nec virum nisi per fœminam : sed in serpente ipse locutus est, utens eo velut organo, movensque ejus naturam eo modo quo movere ille, et moveri illa potuit, ad exprimendos verborum sonos et signa corporalia, per quæ mulier suadentis intelligeret voluntatem. In ipsa vero muliere, quia illa rationalis creatura erat, quæ motu suo posset uti ad verba facienda, non ipse locutus est, sed ejus operatio atque persuasio ; quamvis occulto instinctu adjuvaret interius, quod exterius egerat per serpentem. Quod quidem si solo instinctu occultius ageret, sicut egit in Juda ut traderet Christum[1], posset efficere in anima superbo amore suæ potestatis inducta : sed sicut jam dixi, tentandi voluntatem habet diabolus, in potestate autem nec ut faciat habet, nec quomodo faciat. Quia permissus

[1] Joan. XIII, 2.

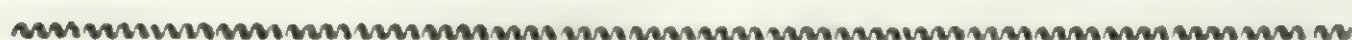
est ergo, tentavit, et quomodo permissus est, ita tentavit : cui autem generi hominum prodesset quod faciebat, neque sciebat, neque volebat, et eo ipso illudebatur ab Angelis.

CAPUT XXVIII.

An serpens verba prolata intellexerit.

XXXV. Non itaque serpens verborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. Neque enim conversa credenda est anima ejus in naturam rationalem : quandoquidem nec ipsi homines, quorum rationalis natura est, cum dæmon in eis loquitur ea passione, cui exorcista requiritur, sciunt quid loquantur : quanto minus ille intelligeret verborum sonos, quos per eum et ex eo diabolus illo modo faciebat, qui hominem loquentem non intelligeret, si eum a diabolica passione immunis audiret. Nam et quod putantur audire et intelligere serpentes verba Marsorum, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica vis operatur, ad cognoscendam ubique providentiam, quam rem cui rei naturali ordine subjiciat, et quid etiam voluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habeat usus, serpentes moveri carminibus hominum, quam ullum aliud genus animantium. Etiam hæc enim non parva testatio est, naturam primitus humanam serpentis seductam esse colloquio. Gaudent enim dæmones hanc sibi potestatem dari, ut ad incantationem hominum serpentes moveant, ut quolibet modo fallant quos possunt. Hoc autem permittuntur ad primi facti memoriam commendandam, quod sit eis quædam cum hoc genere familiaritas. Porro

ipsum primum factum ad hoc permissum est, ut per naturam serpentis significaretur generi hominum, cui erudiendo hæc gesta conscribi oportebat, omnis diabolicæ tentationis similitudo : quod apparebit, cum in serpentem proferri cœperit divina sententia.

CAPUT XXIX.

Serpens cur dictus prudentissimus.

XXXVI. « Proinde prudentissimus omnium bestia» rum, » Hoc est, astutissimus, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quæ in illo et de illo agebat dolum, quemadmodum dicitur prudens vel astuta lingua, quam prudens vel astutus movet ad aliquid prudenter astuteque suadendum. Non enim est hæc vis seu virtus membri corporalis, quod vocatur lingua, sed utique mentis quæ utitur ea. Ita etiam dictus est stylus mendax scribarum : neque enim esse mendacem pertinet, nisi ad viventem atque sentientem ; sed stylus mendax dictus est, quod per eum mendax mendaciter operetur ; quemadmodum si et iste serpens mendax diceretur, quod eo diabolus tanquam stylo mendaciter uteretur.

XXXVII. Hoc ideo commendandum putavi, ne quisquam existimans animantia rationis expertia humanum habere intellectum, vel in animal rationale repente muturi, seducatur in illam opinionem ridiculam et noxiam revolutionis animarum vel hominum in bestias, vel in homines bestiarum[1]. Si ergo locutus est serpens homini, sicut asina, in qua sedebat Balaam[2], locuta est homini,

[1] 2 Sent. dist. xxi, cap. 2. — [2] Num. xxii, 28.

nisi quod illud fuit opus diabolicum, hoc angelicum. Habent enim quædam boni et mali angeli opera similia, sicut Moyses et magi Pharaonis[1]. Verum in his etiam boni Angeli potentiores sunt, nec mali angeli etiam talium operum quidquam possunt, nisi quod per bonos Angelos permiserit Deus, ut retribuatur unicuique secundum cor ejus, vel secundum gratiam Dei, utrumque juste ac benigne per altitudinem divitiarum sapientiæ Dei[2].

CAPUT XXX.

Colloquium serpentis cum muliere. — Oblivio præcepti Domini.

XXXVIII. « Dixit ergo serpens mulieri : Quid, quia » dixit Deus : Non edetis ab omni ligno paradisi? Et dixit » mulier serpenti : A fructu ligni quod est in paradiso » edemus : de fructu autem ligni, quod est in medio » paradisi, dixit Deus : Non edetis ex eo, neque tangetis » illud, ne moriamini[3]. » Ideo prius interrogavit serpens et respondit hoc mulier, ut prævaricatio esset inexcusabilis, neque ullo modo dici posset id, quod præceperat Deus, oblitam fuisse mulierem. Quanquam et oblivio præcepti, maxime unius et tam necessarii, ad maximam culpam damnabilis negligentiæ pertineret : verumtamen evidentior ejus transgressio est, cum memoria retinetur, et tanquam in illo Deus assistens præsensque contemnitur. Unde necessarium fuit, cum in Psalmo diceretur : « Et » memoria retinentibus mandata ejus, » addere, « ut fa» ciant ea[4]. Multi enim retinent memoria, ut contem-

[1] Exod. VII, 11. — [2] Rom. XI, 33. — [3] Gen. III, 1-4. — [4] Psal. CII, 18.

nant ea, prævaricationis majore peccato, ubi oblivionis nulla est excusatio.

XXXIX. « Dixit ergo serpens mulieri : Non morte mo» riemini. Sciebat enim Deus quoniam quo die mandu» caveritis de eo, adaperientur vobis oculi, et eritis sicut » dii cognoscentes bonum et malum. » Quando his verbis crederet mulier a bona atque utili re divinitus sefuisse prohibitos, nisi jam inesset menti amor ille propriæ potestatis, et quædam de se superba præsumptio, quæ per illam tentationem fuerat convincenda et humilianda? Denique verbis non contenta serpentis consideravit lignum[1], « Viditque bonum ad escam, et decorum ad aspectum, » et non credens posse inde se mori, arbitror quod putaverit Deum alicujus significationis causa dixisse : « Si man» ducaveritis, morte moriemini : » atque ideo sumpsit de fructu ejus, et manducavit, et dedit etiam viro suo secum : fortassis etiam cum verbo suasorio, quod Scriptura tacens intelligendum relinquit. An forte nec suaderi jam opus erat viro, quando illam eo cibo mortuam non esse cernebat?

CAPUT XXXI.

Ad quid aperti oculi Adami et Evæ.

XL. « Ergo ederunt, et aperti sunt oculi amborum. » Quo nisi ad invicem concupiscendum, ad peccati pœnam carnis ipsius morte conceptam; ut jam esset corpus non animale tantum[2], quod poterat, si obedientiam conservarent, in meliorem spiritalemque habitum sine morte

[1] 2 Sent. dist. XXII, cap. 1. — [2] 1 Cor. XV, 44.

mutari, sed jam corpus mortis, in quo lex in membris repugnaret legi mentis[1]. Neque enim clausis oculis facti erant, et in paradiso deliciarum cæci palpantesque oberrabant, ut vetitum lignum etiam nescientes attingerent, palpantesque fructus prohibitos ignorando decerperent. Quomodo autem animalia et volatilia adducta sunt ad Adam, ut videret quid ea vocaret[2], si non videbat? Et quomodo ipsa mulier ad virum adducta est, quando facta est, ut de illa, quam non videbat, diceret: « Hoc nunc os » de ossibus meis, et caro de carne mea[3], » et cætera? Postremo quomodo vidit mulier quia bonum est lignum in escam[4], et quia placet oculis ad videndum, et decorum est cognoscere, si eorum clausi erant oculi?

XLI. Nec tamen ideo propter unius verbi translationem totum figurate accipiendum est. Viderit enim quemadmodum dixerit serpens : « Aperientur vobis oculi. » Hoc enim eum scriptor libri dixisse narravit; in qua vero significatione vel sententia dixerit, lectori considerare permisit. Hoc autem quod scriptum est : « Et aperti sunt » oculi eorum, et cognoverunt quia nudi erant, » ita scriptum est, quemadmodum omnia quæ gesta narrantur, nec tamen ideo in allegoricam narrationem nos debent ducere. Neque enim et Evangelista narrator dicta cujusquam figurata ex ejus persona inserebat, ac non ex persona sua quæ fuerant gesta narrabat, cum diceret de illis duobus, quorum unus erat Cleophas, quod cum fregisset eis Dominus panem, aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt eum quem per viam non cognoverant[5] : non utique clausis oculis ambulantes, sed eum cognoscere non valentibus. Sicut ergo ibi, sic nec isto loco narratio figurata est, quamvis translato verbo Scriptura usa sit, ut apertos di-

[1] Rom. VII, 23. — [2] Gen. II, 19. — [3] Ibid. 22. — [4] Id. III, 6. — [5] Luc. XXIV, 31.

ceret oculos, qui et antea patebant. Apertos utique ad aliquid intuendum et cogitandum, quod antea nunquam adverterant. Ubi enim ad transgrediendum præceptum audax curiositas mota est, avida experiri latentia, quidnam tacto vetito sequeretur, et noxia libertate habenas prohibitionis rumpere delectata, probabilius existimans non esse mortem, quam timuerant, secuturam. Tale quippe pomum credendum est fuisse in illa arbore, cujus generis poma jam in aliis arboribus innoxia senserant: unde magis crediderunt Deum posse peccantibus facile ignoscere, quam patienter tulerunt non cognoscere quidnam esset, vel cur eos inde cibum sumere vetuisset. Mox ut ergo præceptum transgressi sunt, intrinsecus gratia deserente omnino nudati, quam typho quodam et superbo amore suæ potestatis offenderant, in sua membra oculos injecerunt, eaque motu eo, quem non noverant, concupiverunt. Ad hoc ergo aperti sunt oculi, ad quod antea non patebant, quamvis ad alia paterent.

CAPUT XXXII.

Mortalitatis et libidinis origo. — Ficulnea succinctoria.

XLII. Hæc mors ea die accidit, qua factum est quod Deus vetuit. Amisso quippe statu mirabili, corpus ipsum cui status etiam de ligno vitæ virtute mystica præbebatur, per quem nec morbo tentari, nec mutati ætate potuissent, ut hoc in eorum carne, quamvis adhuc animali et in melius postea commutanda, jam tamen significaretur per escam ligni vitæ, quod ex ipso spiritali alimento sapientiæ, cujus sacramentum illud lignum erat, fit in Angelis per

æternitatis participationem, ut in deterius non mutentur: hoc ergo amisso statu corpus eorum duxit morbidam et mortiferam qualitatem, quæ inest etiam pecorum carni, ac per hoc etiam eumdem motum quo fit in pecoribus concumbendi appetitus, ut succedant nascentia morientibus: sed tamen etiam in ipsa jam pœna suæ generositatis index anima rationalis bestialem motum in membris suæ carnis erubuit, eique incussit pudorem, non solum quia hoc ibi sentiebat, ubi nunquam antea tale aliquid senserat, verumetiam quod ille pudendus motus de præcepti transgressione veniebat. Ibi enim sensit, qua prius gratia vestiretur, quando in sua nuditate nihil indecens patiebatur. Ibi completum est: « Domine in voluntate tua præ» stitisti decori meo virtutem; avertisti autem faciem » tuam, et factum sum conturbatus[1]. » Denique illa conturbatione ad folia ficulnea cucurrerunt, succinctoria consuerunt, et quia glorianda deseruerant, pudenda texerunt. Nec arbitror eos cogitasse aliquid in illis foliis, quod talibus congrueret contegi jam membra prurientia, sed occulto instinctu ad hoc illa conturbatione compulsi sunt, ut etiam talis pœnæ suæ significatio a nescientibus fieret, quæ peccatorum facta convinceret, et doceret scripta lectorem.

CAPUT XXXIII.

Vox Dei ambulantis in paradiso.

XLIII. « Et audierunt vocem Domini Dei ambulantis » in paradiso ad vesperam[2]. » Ea quippe hora tales jam convenerat visitare, qui defecerant a luce veritatis. For-

[1] Psal. XXIX, 8. — [2] Gen. III, 8.

tassis enim aliis intrinsecus vel effabilibus vel ineffabilibus modis Deus cum illis antea loquebatur, sicut etiam cum Angelis loquitur ipsa incommutabili veritate illustrans mentes eorum, ubi est intellectus nosse simul quæcumque etiam per tempora non fiunt simul. Forte, inquam, sic cum eis loquebatur, etsi non tanta participatione divinæ sapientiæ, quantam capiunt Angeli; tamen pro humano modulo, quantumlibet minus, sed ipso genere visitationis et locutionis; fortassis etiam illo, qui fit per creaturam, sive in extasi spiritus corporalibus imaginibus, sive ipsis sensibus corporis aliqua specie præsentata vel ad videndum, vel ad audiendum, sicut in Angelis suis solet videri Deus vel sonare per nubem. Nunc tamen quod audierunt vocem Dei ambulantis in paradiso ad vesperam, nonnisi per creaturam visibiliter factum est, ne substantia illa invisibilis et ubique tota, quæ Patris et Filii est et Spiritus sancti, corporalibus eorum sensibus locali et temporali motu apparuisse credatur.

XLIV: « Et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini in medio ligno, quod est in paradiso[1]. » Cum Deus avertit intrinsecus faciem suam, et fit homo conturbatus; non miremur hæc fieri, quæ similia sunt dementiæ, per nimium pudorem ac timorem; illo quoque occulto instinctu non quiescente, ut ea nescientes facerent, quæ aliquid significarent, quandoque scituris posteris, propter quos ista conscripta sunt.

[1] Gen. III, 8.

CAPUT XXXIV.

Adam ob nuditatem sese abscondens interrogatur a Deo. — Nuditas carnalis.

XLV. « Et vocavit Dominus Deus Adam, et dixit » illi : Ubi es[1] ? » Increpantis vox est, non ignorantis. Et hoc sane ad aliquam pertinet significationem, quod sicut præceptum viro datum est, per quem perveniret ad fœminam, ita vir prior interrogatur. Præceptum enim a Domino per virum usque ad fœminam : peccatum autem a diabolo per fœminam usque ad virum. Hæc mysticis significationibus plena sunt, non id agentibus in quibus facta sunt, sed de his id agente potentissima sapientia Dei. Non autem nunc significata reseramus, sed gesta defendimus.

XLVI. Respondit ergo Adam : « Vocem tuam audivi » in paradiso, et timui, quia nudus sum, et abscondi » me[2]. » Satis probabile est solere Deum per creaturam tali actioni congruam in forma humana primis illis hominibus apparere : quos tamen nunquam permisit advertere nuditatem suam, eorum intentionem in superna sustollens, nisi cum post peccatum pudendum in membris motum pœnali membrorum lege sensissent. Sic ergo affecti sunt, ut solent affici homines sub oculis hominum ; et talis affectio de peccati pœna erat, eum latere velle, quem latere nihil potest, et ab eo carnem occultare, qui cordis inspector est. Sed quid mirum si superbi volentes esse sicut dii, evanuerunt in cogitationibus suis, et ob-

[1] Gen. III, 9. — [2] Ibid. 10.

scuratum est insipiens cor eorum[1]. Se quippe dixerunt esse sapientes in abundantia sua, et illo avertente faciem, stulti facti sunt. Quod enim jam ipsos pudebat erga se ipsos, unde sibi et succinctoria fecerant, multo vehementius ab illo etiam sic succincti videri verebantur, qui tanquam familiari temperamento ad eos videndos per creaturam visibilem velut humanos oculos afferebat. Si enim propterea sic apparebat, ut homines tanquam cum homine loquerentur, quemadmodum Abraham ad quercum Mambre[2], illa ipsa prope amicitia pudore onerabat post peccatum, quæ fiduciam dabat ante peccatum, nec jam illam nuditatem audebant ostendere talibus oculis, quæ displicebat et suis.

CAPUT XXXV.

Excusationes Adami et Evæ.

XLVII. DOMINUS ergo volens jam peccatores more justitiæ interrogatos punire amplius quam erat illa pœna, de qua jam cogebantur erubescere : « Quis nuntiavit, in» quit, tibi quia nudus es, nisi a ligno quod præceperam » tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti[3]? » Hinc enim mors concepta, propter Dei sententiam, qui sic fuerat comminatus, fecit adverti concupiscentialiter membra, ubi dicti sunt aperti oculi, et secutum est quod puderet. « Et dixit Adam : Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi » dedit a ligno, et edi[4]. » Eia superbia ! numquid dixit : Peccavi? Habet confusionis deformitatem, et non habet

[1] Rom. I, 21, et Ephes. IV, 18. — [2] Gen. XVIII, 1. — Id. III, 11. — [5] Ibid. 12.

confessionis humilitatem. Ad hoc ista conscripta sunt, quia et ipsæ interrogationes nimirum ad hoc factæ sunt, ut et veraciter et utiliter scriberentur ; quia si mendaciter, non utique utiliter : ut advertamus, quo morbo superbiæ laborent homines hodie, nonnisi in Creatorem conantes referre si quid egerint mali, cum sibi velint tribui si quid egerint boni. « Mulier, inquit, quam dedisti mecum, » id est, quam dedisti ut esset mecum, « hæc mihi dedit a » ligno, et edi : » quasi ad hoc data sit, ut non ipsa potius obediret viro, et ambo Deo.

XLVIII. « Et dixit Dominus Deus mulieri : Quid hoc » fecisti ? Et dixit mulier : Serpens seduxit me, et man» ducavi[1]. » Nec ista confitetur peccatum, sed in alterum refert, impari sexu, pari fastu. Ex his tamen natus est, nec eos imitatus est, sed plane pluribus malis exercitatus, qui dixit, et dicet usque ad terminum sæculi : « Ego dixi : » Domine, miserere mei, sana animam meam, quia pec» cavi tibi[2]. » Quanto melius sic et isti? Sed adhuc cervices peccatorum non conciderat Dominus[3]. » Restabant labores, dolores mortis, et omnis contritio sæculi, et gratia Dei, qua tempore opportuno subvenit hominibus, quos afflictos docuit non de se ipsis debere præsumere. « Ser» pens, inquit, seduxit me, et manducavi : » quasi cujusquam suasio præcepto Dei debuerit anteponi.

[1] Gen. III, 13. — [2] Psal. XL, 5. — [3] Id. CXXVIII, 4.

CAPUT XXXVI.

Maledictio serpentis.

XLIX. « Et ait Dominus Deus serpenti : Quia fecisti tu » hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab omnibus » bestiis, quæ sunt super terram. Super pectus tuum et ven- » trem tuum ambulabis, et terram edes omnes dies vitæ » tuæ. Et inimicitias ponam inter te et mulierem, et inter » semen tuum et semen illius. Ipsa tibi servabit caput, et » tu servabis ejus calcaneum[1]. » Tota ista sententia figurata est, nec aliud debet ei scriptoris fides narrationisque veritas, nisi ne illam dictam fuisse dubitemus. Quod enim positum est, « Et dixit Dominus Deus serpenti, » verba sola scribentis sunt, hæc exigenda sunt per proprietatem. Hoc ergo verum est, dictum est serpenti. Jam cætera verba Dei sunt, quæ libero lectoris intellectui relinquuntur, utrum proprie an figurate accipi debeant, sicut in exordio voluminis hujus nostri prælocuti sumus. Proinde quod serpens, cur hoc fecerit, non est interrogatus, potest videri, quod non ipse utique id in sua natura et voluntate fecerat; sed diabolus de illo et per illum et in illo fuerat operatus : qui jam ex peccato impietatis ac superbiæ suæ igni destinatus fuerat sempiterno. Nunc ergo quod serpenti dicitur, et ad eum qui per serpentem operatus est utique refertur, procul dubio figuratum est : nam in his verbis tentator ille describitur, qualis generi humano futurus esset : quod genus humanum propagari tunc cœpit, quando hæc in diabolum est tanquam in serpentem prolata sen-

[1] Gen. III, 14, 15.

tentia. Hæc itaque verba quomodo figuris expositis accipienda sint, et in illis duobus adversus Manichæos editis libris de Genesi, quantum potuimus disseruimus, et si quid diligentius et congruentius alias potuerimus, Deus aderit, ut efficiamus : nunc tamen nostra intentio in aliud quam suscepimus, nullo exigente, avertenda est.

CAPUT XXXVII.

Pœna mulieris. — Dominium mariti.

L. « Et mulieri dixit : Multiplicans multiplicabo tristi- » tias tuas et gemitum tuum : in tristitiis paries filios, et » ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur [1]. » Hæc quoque in mulierem Dei verba, figurate ac prophetice multo commodius intelliguntur : verumtamen quia nondum pepererat fœmina, nec dolor et gemitus parientis nisi ex corpore mortis est, quæ illa præcepti transgressione concepta est, animalibus quidem etiam tunc membris, sed si homo non peccasset, non utique morituris, et alio quodam statu feliciore victuris, donec post vitam bene gestam in melius mutari mererentur, sicut jam supra pluribus locis insinuavimus, refertur hæc pœna et ad proprietatem litteræ : nisi quia id quod dictum est, « Et ad » virum tuum conversio tua, et ipse dominabitur tui, » videndum est quemadmodum proprie possit accipi. Neque enim et ante peccatum, aliter factam fuisse decet credere mulierem, nisi ut vir ei dominaretur, et ad eum ipsa serviendo converteretur. Sed recte accipi potest hanc servitutem significatam, quæ cujusdam conditionis est po-

[1] Gen. III, 16.

tius quam dilectionis, ut etiam ipsa talis servitus, qua homines hominibus postea esse servi cœperunt, de pœna peccati reperiatur exorta. Dixit quidem Apostolus : « Per » charitatem servite invicem[1] : » sed nequaquam diceret : « Invicem dominamini. » Possunt itaque conjuges per charitatem servire invicem : sed mulierem non permittit Apostolus dominari in virum[2]. Hoc enim viro potius Dei sententia detulit, et maritum habere dominum meruit mulieris non natura, sed culpa : quod tamen nisi servetur, depravabitur amplius natura, et augebitur culpa.

CAPUT XXXVIII.

Pœna Adami et nomen mulieri impositum.

LI. Dixit ergo et ad virum ejus : « Quia audisti vocem » mulieris tuæ, et edisti de ligno, de quo præceperam » tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus » tuis : in tristitiis edes illam omnes dies vitæ tuæ : spinas » et tribulos edet tibi, et edes fœnum agri. In sudore » faciei tuæ edes panem tuum, donec convertaris in ter- » ram ex qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis[3]. » Hos esse in terra labores humani generis, quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas, quæ in paradiso fuerat, teneretur, non est utique dubitandum; ac per hoc etiam proprie verba hæc primitus accipere ne pigeat. Servanda tamen est et expectanda significatio prophetiæ, quam maxime hic intuetur Dei loquentis intentio. Neque enim frustra et ipse Adam miro quodam instinctu tunc vocavit nomen mulieris suæ Vitam; subjiciens etiam, « Quoniam

[1] Gal. v, 13. — [2] 1 Tim. II, 12. — [3] Gen. III, 17-19.

» ista est mater omnium viventium[1]. » Nam et hæc non scriptoris narrantis vel affirmantis, sed ipsius primi hominis verba intelligenda sunt, ut diceret, « Quoniam hæc est » mater omnium viventium, » tanquam nominis a se impositi causam inferens, cur eam vocaverit Vitam.

CAPUT XXXIX.

Tunicæ pelliceæ. — Exprobratio superbiæ.

LII. « Et fecit Dominus Deus Adæ et mulieri ejus tu- » nicas pelliceas, et induit eos[2]. » Et hoc significationis gratia factum est, sed tamen factum, sicut illa quæ significationis gratia dicta sunt, sed tamen dicta sunt. Hoc enim, quod sæpe dixi, nec me sæpius piget dicere, a narratore rerum proprie gestarum exigendum est, ut ea narret facta esse quæ facta sunt, et dicta esse quæ dicta sunt. Sicut autem in factis quæritur quid factum sit, et quid significet : ita in verbis et quid dictum sit, et quid significet. Sive enim figurate sive proprie dictum sit, quod dictum esse narratur, dictum tamen esse non debet putari figuratum.

LIII. « Et dixit Deus : Ecce Adam factus est tanquam » unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum[3]. » Quoniam hoc, per quodlibet et quomodolibet dictum sit, Deus tamen dixit, non aliter intelligendum est quod ait, « Unus ex nobis, » nisi propter Trinitatem numerus pluralis accipiatur; sicut dictum erat, « Faciamus hominem[4] : » sicut etiam Dominus de se et de Patre : « Veniemus ad » eum, et mansionem apud eum faciemus[5]. » Replicatum

[1] Gen. III, 20. — [2] Ibid. 21. — [3] Ibid. 22. — [4] Id. I, 26. — [5] Joan. XIV, 23.

est igitur in caput superbi, quo exitu concupiverit quod a serpente suggestum est : « Eritis sicut dii. Ecce, inquit, » Adam factus est tanquam unus ex nobis[1]. » Verba enim sunt hæc Dei, non tam huic insultantis, quam cæteros ne ita superbiant deterrentis, propter quos ista conscripta sunt. « Factus est, inquit, tanquam unus ex nobis in » cognoscendo bonum et malum. » Quid aliud intelligendum nisi exemplum timoris incutiendi esse propositum, quod non solum non fuerit factus qualis fieri voluit, sed nec illud quod factus fuerat, conservavit.

CAPUT XL.

Expulsio e paradiso. — Excommunicatio.

LIV. « Et nunc, inquit Deus, ne aliquando extendat » manum, et sumat de ligno vitæ, et edat, et vivat in » æternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradiso » voluptatis operari terram, ex qua sumptus est[2]. » Superiora verba Dei sunt : hoc autem factum propter ipsa verba secutum est. Alienatus enim a vita, non solum quam fuerat, si præceptum servasset, cum Angelis accepturus, sed ab illa etiam quam ducebat in paradiso, felici quodam corporis statu, separari utique debuit a ligno vitæ : sive quod ex ipso illi subsisteret felix ille ipse status corporis, ex re visibili, virtute invisibili, sive quod in eo esset et sacramentum visibile invisibilis sapientiæ ; alienandus inde utique fuerat, vel jam moriturus, vel etiam tanquam excommunicatus : sicut etiam in hoc paradiso, id est, Ec-

[1] Gen. III, 5. — [2] Ibid. 22.

clesia, solent a sacramentis altaris visibilibus homines disciplina ecclesiastica removeri.

LV. « Et ejecit Adam, et collocavit eum contra para» disum voluptatis[1]. » Et hoc significandi gratia factum est, sed tamen factum, ut contra paradisum, quo beata vita etiam spiritaliter significabatur, habitaret peccator utique in miseria[2]. « Et ordinavit Cherubim, et flammeam » rhomphæam quæ vertitur, custodire viam ligni vitæ[3]. » Hoc per cœlestes utique Potestates etiam in paradiso visibili factum esse credendum est, ut per angelicum ministerium esset illic ignea quædam custodia : non tamen frustra factum esse, nisi quia significat aliquid etiam de paradiso spiritali, non est utique dubitandum.

CAPUT XLI.

Opiniones de hominis peccato, quale fuerit. — Cæremoniæ nuptiales.

LVI. Non autem ignoro quibusdam esse visum, festinatione prævertisse illos homines appetitum scientiæ boni et mali, et immaturo tempore percipere voluisse, quod eis dilatum opportunius servabatur; idque egisse tentatorem, ut præoccupando quod nondum talibus congruebat, offenderent Deum, et ab ejus rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati, ad quam si suo tempore, sicut Deus volebat, accederent, possent ea salubriter perfrui. Hoc, si forte lignum illud non ad proprietatem ut verum lignum et vera poma ejus, sed ad figuram velint accipere, habeat exitum aliquem rectæ fidei veritatique probabilem.

[1] Gen. III, 24. — [2] 2 Sent. dist. XXIX, cap. *Ne vero*. — [3] Gen. III, 24.

LVII. Visum est et quibusdam duos illos primos homines nuptias suas fuisse furatos, et ante mixtos esse concubitu, quam eos qui creaverat copulasset : quam rem nomine ligni fuisse significatam, unde prohibiti erant, donec opportuno tempore jungerentur. Quasi in vero in ea ætate facti esse credendi sint, ut expectanda esset maturitas pubertatis ; aut non illud tunc legitimum esset, cum primum fieri potuisset, cum autem non potuisset, non utique fieret : nisi forte sponsa erat a patre tradenda, et expectanda erat votorum solemnitas, et convivii celebritas, et dotis æstimatio, et conscriptio tabularum. Ridiculum istud est ; præter quod a rerum gestarum proprietate discedit, quam suscepimus asserendam, et quantum Deus donare voluit asseruimus.

CAPUT XLII.

An Adam crediderit serpenti, quave ratione ad peccandum inductus sit. — Salomonis idololatria.

LVIII. Illud magis movet, si jam spiritalis erat Adam, quamvis mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per serpentem dictum est, ideo Deum prohibuisse ne fructu ligni illius vescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut deos propter dignoscentiam boni et mali, tanquam hoc tantum bonum creaturæ suæ Creator inviderit : hoc mirum si homo spiritali mente præditus credere potuisset. An quia hoc credere ipse non posset, propterea mulier addita est, quæ parvi intellectus esset, et adhuc fortasse secundum sensum carnis, non secundum spiritum mentis viveret, et hoc est quod ei Apostolus non

tribuit imaginem Dei? Sic enim ait : « Vir quidem non » debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei : mulier » autem gloria viri est[1]. » Non quod mens fœminæ eamdem imaginem capere non possit, cum in illa gratia nos dicat nec masculum esse nec fœminam : sed quod fortassis illa hoc nondum perceperat quod fit in agnitione Dei, et viro regente ac dispensante paulatim fuerat perceptura. Neque enim frustra est illud, quod Apostolus ait : « Adam enim primus formatus est, deinde Eva : et Adam » non est seductus, mulier autem seducta in prævarica- » tione facta est[2]; » id est, ut per illam etiam vir prævaricaretur[3]. Nam et ipsum dicit prævaricatorem, ubi ait : « In similitudinem prævaricationis Adæ qui est forma » futuri[4]. » Seductum tamen negat. Nam et interrogatus non ait : « Mulier quam dedisti mecum, seduxit me, et » manducavi : » sed, « Ipsa mihi, inquit, dedit a ligno, et » manducavi. » Illa vero, » Serpens, inquit, seduxit me. »

LIX. Ita Salomon vir tantæ sapientiæ, numquidnam credendum est, quod in simulacrorum cultu credidit esse aliquid utilitatis? sed mulierum amori ad hoc malum trahenti resistere non evaluit[5], faciens quod sciebat non esse faciendum, ne suas, quibus deperibat atque diffluebat, mortiferas delicias contristaret. Ita et Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducavit, eique dedit ut simul ederent, noluit eam contristare[6], quam credebat posse sine suo solatio contabescere, si ab ejus alienaretur animo, et omnino illa interire discordia. Non quidem carnis victus concupiscentia, quam nondum senserat in resistente lege membrorum legi mentis suæ; sed amicali quadam benevolentia, qua plerumque fit ut offendatur Deus, ne homo ex amico fiat inimicus : quod

[1] 1 Cor. xi, 7. — [2] 1 Tim. ii, 13. — [3] 2 Sent. dist. xxii, cap. *Solet.* — [4] Rom. v, 14. — [5] 3 Reg. xi, 4. — [6] 2 Sent. dist. xxii, cap. *Ex quo.*

eum facere non debuisse, divinæ sententiæ justus exitus indicavit.

LX. Ergo alio modo quodam etiam ipse deceptus est: sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitror potuisse seduci in illo modo, quo illa potuit. Hanc autem proprie seductionem appellavit Apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, verum putatum est[1], id est, quod Deus ideo lignum illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si tetigissent, velut deos futuros, tanquam eis divinitatem invideret, qui eos homines fecerat. Sed etiam si virum propter aliquam mentis elationem, quæ Deum internorum scrutatorem latere non poterat, sollicitavit aliqua experiendi cupiditas, cum mulierem videret accepta illa esca non esse mortuam, secundum ea quæ superius tractavimus[2]: non tamen eum arbitror, si jam spiritali mente præditus erat, ullo modo credere potuisse, quod eos Deus ab esca illius ligni invidendo vetuisset. Sed quid plura? Persuasum est illud peccatum sicut persuaderi talibus posset: conscriptum est autem sicut legi ab omnibus oporteret, etsi a paucis hæc intelligerentur sicut oporteret.

[1] 1 Tim. II, 14. — [2] 2 Sent. dist. II, 29, cap. *Præterea.*

LIBER XII.

IN QUO DE PARADISO ET TERTIO CŒLO QUO RAPTUS EST PAULUS, DEQUE MULTIPLICI VISIONUM GENERE DISPUTATUR.

CAPUT I.

De paradiso locus Apostoli examinandus.

I. Ab exordio Scripturæ sanctæ, quæ inscribitur Genesis, donec homo primus de paradiso dimissus est, undecim libris sive asserendo atque defendendo quæ certa nobis sunt, sive inquirendo et ambigendo de incertis, quæ potuimus, et sicut potuimus, disseruimus atque conscripsimus, non tam præscribentes de rebus obscuris unicuique quid sentiat, quam nos docendos in quibus dubitavimus ostendentes, temeritatemque affirmandi amoventes a lectore, ubi non valuimus præbere sententiæ firmitatem: iste autem duodecimus liber ea jam cura expeditus, qua nos pertractandus textus sacrarum Litterarum occupabat, liberius atque prolixius versabit « de Paradiso » quæstionem; ne putemur evitasse, quod videtur Apostolus in tertio cœlo insinuare paradisum, ubi ait: « Scio » hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in » corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit, » raptum ejusmodi usque in tertium cœlum : et scio » ejusmodi hominem sive in corpore sive extra corpus

» nescio, Deus scit, quia raptus est in paradisum, et » audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui[1]. »

II. In his verbis primum quæri solet, quid dicat tertium cœlum : deinde utrum illic intelligi voluerit paradisum, an posteaquam raptus est in tertium cœlum, raptum esse et in paradisum, ubicumque sit paradisus : non ut hoc fuerit rapi in tertium cœlum quod in paradisum, sed prius in tertium cœlum, et post inde in paradisum. Et hoc sic ambiguum est, ut non mihi videatur posse dissolvi, nisi aliquis non ex præsentibus Apostoli verbis, sed ex aliis forte Scripturarum locis, vel ratione perspicua, inveniat aliquid, quo doceat sive in tertio cœlo esse paradisum, sive non esse, cum et ipsum tertium cœlum quid sit non liquido appareat, utrum in rebus corporalibus, an forte in spiritalibus intelligendum sit. Posset quidem dici nonnisi in locum aliquem corporalem hominem rapi potuisse cum corpore : sed quia et hoc ita posuit ut nescire se dixerit, utrum in corpore, an extra corpus raptus sit, quis audeat dicere se scire, quod se nescire Apostolus dixit? Verumtamen si neque spiritus sine corpore ad loca corporalia rapi potest, nec corpus ad spiritalia, hæc ipsa dubitatio ejus velut cogit intelligi, (siquidem de se ipso hæc eum scripsisse nemo ambigit,) tale fuisse illud quo raptus est, quod utrum corporale an spiritale esset, dignosci discernique non posset.

[1] 2 Cor. xii, 2-4.

CAPUT II.

Apostolum potuisse nescire an extra corpus paradisum viderit, si vidit in extasi.

III. Cum enim vel in somnis, vel in extasi corporum exprimuntur imagines, non discernuntur omnino a corporibus, nisi cum homo redditus sensibus corporis, recognoscit se in illis fuisse imaginibus, quas non per sensum corporis hauriebat. Quis enim, cum a somno evigilaverit, non continuo sentiat imaginaria fuisse, quæ videbat, quamvis cum ea videret dormiens, a vigilantium corporalibus visis discernere non valebat? Quanquam mihi accidisse scio, et ob hoc etiam aliis accidere potuisse vel posse non dubito, ut in somnis videns, in somnis me videre sentirem, illasque imagines, quæ ipsam nostram consensionem ludificare consueverunt, non esse vera corpora, sed in somnis eas præsentari firmissime, etiam dormiens, tenerem atque sentirem. Hoc tamen fallebar aliquando, quod amico meo, quem similiter in somnis videbam, idipsum persuadere conabar, non esse illa corpora, quæ videbamus, sed esse imagines somniantium, cum et ipse utique inter illa sic mihi appareret quomodo illa : cui et hoc dicebam, neque id verum esse quod pariter loqueremur, sed etiam ipsum tunc aliud aliquid videre dormientem, et utrum ista ego viderem omnino non scire : verum cum eidem ipsi persuadere moliebar quod ipse non esset, adducebar ex parte etiam ipsum putare esse, cui profecto non loquerer, si omni modo sic afficerer quod ipse non esset. Ita non poterat, quamvis mirabiliter vigi-

lans anima dormientis, nisi duci imaginibus corporum, ac si corpora ipsa essent.

IV. In extasi autem unum audire potui, et eum rusticanum vix valentem quod sentiebat exprimere, qui et vigilare se sciret, et videre quiddam non oculis corporis. Nam ut ejus verbis utar, quantum recolere possum : « Anima » mea, inquit, videbat eum, non oculi mei. » Non tamen sciebat utrum corpus esset, an imago corporis. Non enim erat talis, ut ista discerneret, verum tam simpliciter fidelis, ut eum sic audirem, ac si illud quod se vidisse narrabat, ipse vidissem.

V. Ac per hoc si paradisum Paulus ita vidit, ut apparuit Petro ille discus submissus e cœlo [1], ut Joanni quidquid in Apocalypsi se vidisse conscripsit [2], ut Ezechieli campus ille cum ossibus mortuorum et illa eorum resurrectio [3], ut Isaïæ sedens Deus, et in conspectu ejus Seraphim, et ara unde carbo assumptus Prophetæ labia mundavit [4], manifestum est eum ignorare potuisse, utrum in corpore, an extra corpus ea viderit.

CAPUT III.

Apostolus certus se vidisse tertium cœlum, incertus quomodo viderit.

VI. Sed si extra corpus visa sunt, et corpora non fuerunt, adhuc quæri potest utrum imagines corporum fuerint, an ea substantia quæ nullam corporis similitudinem gerit, sicut Deus, sicut ipsa mens hominis, vel intelligentia, vel ratio, sicut virtutes, prudentia, justitia, castitas, charitas,

[1] Act. x, 11. — [2] Apoc. i, 12. — [3] Ezech. xxxvii. 1. — [4] Isaï. vi. 2.

pietas, et quæcumque aliæ sunt, quas intelligendo atque cogitando enumeramus, discernimus, definimus, non utique intuentes lineamenta earum vel colores, aut quomodo sonent, aut quid oleant, aut quid in ore sapiant, aut quid contrectantibus de calore seu frigore, mollitudine seu duritia, lenitate seu asperitate renuntient; sed alia quadam visione, alia luce, alia rerum evidentia, et ea longe cæteris præstantiore atque certiore.

VII. Rursus igitur ad eadem ipsa Apostoli verba redeamus, et ea diligentius perscrutemur, hoc sine dubitatione primitus constituto, multo magis atque incomparabiliter amplius Apostolum scisse, quod de incorporea corporeaque natura nos, ut sciamus utcumque, conamur. Si ergo sciebat spiritalia per corpus, corporalia extra corpus videri omnino non posse, cur non per ea ipsa quæ vidit, quomodo etiam potuerit videre, discrevit? Si enim certus erat illa esse spiritalia, cur non consequenter extra corpus ea se vidisse certus nihilominus erat? Si autem corporalia esse noverat, nonnisi per corpus videri potuisse cur non etiam noverat? Unde ergo dubitat utrum in corpore an extra corpus ea viderit, nisi forte ita etiam dubitat, utrum illa corpora an similitudines corporum fuerint? Prius itaque videamus quid sit in verborum istorum contextione unde non dubitet, atque ita cum remanserit unde dubitet, fortassis ex his de quibus non dubitat, quomodo etiam illud dubitet apparebit.

VIII. « Scio, inquit, hominem in Christo ante annos » quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus » nescio, Deus scit, raptum ejusmodi usque in tertium » cœlum[1]. » Scit ergo ante annos quatuordecim in Christo raptum hominem usque ad tertium cœlum, hoc omnino non dubitat; nec nos ergo dubitemus : sed utrum in corpore an

[1] 2 Cor. XII, 2.

extra corpus, dubitat; unde illo dubitante, quis nostrum certus esse audeat? Num forte hinc etiam illud consequens erit, ut tertium cœlum fuisse dubitemus, quo raptum hominem dixit? Si enim res ipsa demonstrata est, tertium cœlum demonstratum est : si autem imago aliqua corporalium similis facta est, non erat illud tertium cœlum, sed illa ostensio sic ordinata est, ut videretur sibi ascendere primum cœlum, super quod videret alterum, quo rursus ascendens iterum alterum videret superius, quo cum pervenisset, posset dicere se in tertium cœlum raptum. Sed illud quod tertium cœlum esset, quo raptus est, neque dubitavit, neque dubitare nos voluit : ad hoc enim præmisit : « Scio, » et inde cœpit, ut id quod se scire Apostolus dicit, solus ille non credat verum esse, qui non credit Apostolo.

CAPUT IV.

Vere tertium cœlum fuisse illud quo raptus est Apostolus. — Difficultas quomodo Apostolus certus sit de cœlo viso, et incertus de modo quo visum fuit.

IX. Scit ergo hominem raptum esse usque in tertium cœlum : proinde illud quo raptus est, vere tertium cœlum est; non signum aliquod corporale, quod cum ostenderetur Moysi, usque adeo sentiebat aliud esse ipsam Dei substantiam, aliud visibilem creaturam, in qua se Deus humanis et corporalibus sensibus præsentabat, ut diceret : « Ostende mihi temetipsum [1]; » nec aliqua imago rei corporalis, quam cum Joannes videret in spiritu [2], quæ-

[1] Exod. XXXIII, 13. — [2] Apoc. XIII, 1. et XVII, 3.

rebat quid esset, eique respondebatur, vel civitas est, vel populi sunt, vel aliquid aliud, cum videret ille bestiam, sive mulierem, sive aquas, sive quid ejusmodi : sed « Scio, inquit, hominem raptum usque in tertium cœlum.»

X. Quod si spiritalem imaginem corporali similem cœlum appellari voluisset, sic erat etiam imago corporis ejus, in qua illuc raptus ascenderat : sic ergo et suum corpus appellaret, quamvis imaginem corporis, quomodo illud cœlum, quamvis imaginem cœli; neque curaret discernere quid sciret, et quid nesciret, id est, quia sciret raptum hominem usque ad tertium cœlum, nesciret autem utrum in corpore an extra corpus; sed simpliciter narraret visionem, earum rerum nominibus appellans illa quæ vidit, quarum erant similia. Nam et nos dicimus, cum somnia nostra narramus vel aliquam in eis revelationem: Vidi montem, vidi fluvium, vidi tres homines, et si quid ejusmodi, ea nomina tribuentes illis imaginibus, quæ habent res ipsæ, quarum similes erant : Apostolus autem, « Illud, inquit, scio, illud nescio. »

XI. At si utrumque imaginaliter apparet, utrumque pariter scitur, pariterve nescitur : si autem proprie cœlum, et ideo scitur; quomodo potuit imaginaliter corpus illius hominis apparere?

XII. Nam si cœlum corporeum videbatur, quare latebat utrum corporeis oculis videretur? Si autem incertum erat, utrum oculis corporeis an spiritu videretur, et ideo dictum est: « Sive in corpore, sive extra corpus, nescio, » quomodo non incertum erat et illud, utrum vere cœlum corporeum videretur, an imaginaliter ostenderetur? Itemque si substantia incorporea videbatur, non in aliqua imagine corporis, sed sicut videtur justitia, sapientia, et si quid ejusmodi, et hoc erat cœlum; id quoque manifestum est, oculis hujus corporis videri aliquid tale non

posse, ac per hoc si aliquid tale se vidisse sciebat, non per corpus se vidisse dubitare non poterat. « Scio, inquit, » hominem in Christo ante annos quatuordecim : hoc scio, » nemo dubitet, qui mihi credit; sed utrum in corpore » an extra corpus, nescio, Deus scit. »

CAPUT V.

Eadem difficultas enodatur.

XIII. Quid ergo scis, quod discernis ab eo quod nescis, ne credentes fallantur? « Raptum, inquit, eumdem ho» minem usque in tertium cœlum. » At illud cœlum aut corpus erat, aut spiritus : si corpus erat, et corporeis oculis visum est; cur illud cœlum esse scitur, et in corpore visum esse nescitur? Si autem spiritus erat; aut corporis imaginem præbuit, et tam incertum est utrum corpus fuerit, quam incertum est utrum in corpore visum sit, aut sic visum est, quomodo videtur mente sapientia, sine ullis imaginibus corporum, et nihilominus certum est videri non potuisse per corpus : aut ergo utrumque certum est, aut utrumque incertum : aut quomodo certum quod visum est, incertum autem per quod visum est? Manifestum est enim incorpoream naturam ab eo videri non potuisse per corpus. Corpora vero etiamsi possunt videri sine corpore, non utique sic videntur per corpus, sed longe ille dispar modus est si quis est; unde mirum si posset Apostolum tanquam simillimus fallere, aut ad dubitationem cogere, ut si corporeum cœlum non corporeis oculis vidit, incertum sibi esse diceret, utrum in corpore an extra corpus id viderit.

XIV. Restat ergo fortasse, ut quoniam mentiri non posset Apostolus, qui tanta cura egit, ut discerneret quid sciret, et quid nesciret, hoc ipsum eum intelligamus ignorasse, utrum quando in tertium cœlum raptus est, in corpore fuerit, quomodo est anima in corpore, cum corpus vivere dicitur, sive vigilantis, sive dormientis, sive in extasi a sensibus corporis alienata; an omnino de corpore exierit, ut mortuum corpus jaceret, donec peracta illa demonstratione membris mortuis anima redderetur, et non quasi dormiens evigilaret, aut extasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus omnino reviisceret. Proinde quod vidit raptus usque in tertium cœlum, quod etiam se scire confirmat, proprie vidit, non imaginaliter. Sed quia ipsa a corpore alienata, utrum omnino mortuum corpus reliquerit, an secundum modum quemdam viventis corporis ibi anima fuerit, sed mens ejus ad videnda vel audienda ineffabilia illius visionis arrepta sit, hoc incertum erat, ideo forsitan dixit : « Sive » in corpore, sive extra corpus, nescio, Deus scit. »

CAPUT VI.

Visionum genera tria.

XV. Quod autem non imaginaliter, sed proprie videtur, et non per corpus videtur, hoc ea visione videtur, quæ omnes cæteras superat. Harum species atque differentias, quantum me Dominus adjuverit, explicare curabo. Ecce in hoc uno præcepto cum legitur : « Diliges proximum » tuum tanquam te ipsum [1], » tria genera visionum oc-

[1] Matth. xxii, 39.

currunt : unum per oculos, quibus ipsæ litteræ videntur ; alterum per spiritum hominis, quo proximus et absens cogitatur ; tertium per contuitum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. In his tribus generibus, illud primum manifestum est omnibus : in hoc enim videtur cœlum et terra, et omnia quæ in eis conspicua sunt oculis nostris. Nec illud alterum, quo absentia corporalia cogitantur, insinuare difficile est : ipsum quippe cœlum et terram, et ea quæ in eis videre possumus, etiam in tenebris constituti cogitamus ; ubi nihil videntes oculis corporis, animo tamen corporales imagines intuemur, seu veras, sicut ipsa corpora videmus, et memoria retinemus ; seu fictas, sicut cogitatio formare potuerit. Aliter enim cogitamus Carthaginem quam novimus, aliter Alexandriam quam non novimus. Tertium vero illud, quo dilectio intellecta conspicitur, eas res continet, quæ non habent imagines sui similes, quæ non sunt quod ipsæ. Nam homo vel arbor, vel sol, et quæcumque alia corpora, sive cœlestia sive terrestria, et præsentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis, et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illæ imagines continentur. Dilectio autem numquid aliter videtur præsens in specie qua est, et aliter absens in aliqua imagine sui simili ? Non utique ; sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur : si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

CAPUT VII.

Genera visionum, corporale, spiritale, intellectuale. — Corporale proprie et translate. — Spiritale pluribus modis.

XVI. Hæc sunt tria genera visionum, de quibus et in superioribus libris aliquid diximus, sicut res postulare videbatur, non tamen eorum numerum commemoravimus; et nunc breviter eis insinuatis, quoniam suscepta quæstio flagitat, ut de his aliquanto uberius disseramus, debemus ea certis et congruis signare nominibus, ne assidue circumloquendo moras faciamus. Primum ergo appellemus corporale, quia per corpus percipitur et corporis sensibus exhibetur. Secundum spiritale, quidquid enim corpus non est, et tamen aliquid est, jam recte spiritus dicitur; et utique non est corpus, quamvis corpori similis sit, imago absentis corporis, nec ille ipse obtutus quo cernitur. Tertium vero intellectuale, ab intellectu; quia mentale, a mente, ipsa vocabuli novitate, nimis absurdum est, ut dicamus.

XVII. Horum vocabulorum rationem si subtilius reddam, et prolixior et perplexior sermo erit, cum hoc vel nulla, vel certe non tanta necessitas exigat. Satis est ergo scire corporale aliquid vel proprie dici, cum de corporibus agitur, vel etiam translato vocabulo, sicut dictum est: « Quia in ipso inhabitat hominis plenitudo Divinitatis » corporaliter[1]. » Neque enim Divinitas corpus est, sed quia sacramenta Veteris Testamenti appellat umbras fu-

[1] Coloss. II, 9.

turi[1], propter umbrarum comparationem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem Divinitatis, quod in illo impleantur omnia, quæ in illis umbris figurata sunt, ac sic quodam modo umbrarum illarum ipse sit corpus, hoc est, figurarum et significationum illarum ipse sit veritas. Sicut ergo ipsæ figuræ significative, translato utique vocabulo, non proprie dictæ sunt umbræ : ita et quod ait plenitudinem Divinitatis corporaliter habitare, translato verbo usus est.

XVIII. Spiritale autem pluribus modis dicitur. Nam et corpus quod futurum est in resurrectione sanctorum, spiritale appellat Apostolus, ubi ait : « Seminatur corpus » animale, resurget corpus spiritale[2], » eo quod miris modis ad omnem facilitatem et incorruptionem spiritui subdatur, et sine ulla indigentia corporalium alimentorum solo vivificetur spiritu, non quod incorpoream substantiam sit habiturum : neque enim et hoc corpus, quale nunc habemus, animæ habet substantiam, et hoc est, quod anima, quia dictum est animale. Item spiritus dicitur, vel aër iste, vel flatus ejus, id est, motus ejus, sicut dictum est : « Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tem» pestatis[3]. » Dicitur etiam spiritus anima, sive pecoris, sive hominis, sicut scriptum est : « Et quis scit, spiritus » filiorum hominis si ascendat ipse sursum, et spiritus » pecoris si descendat ipse deorsum in terram[4]? » Dicitur spiritus et ipsa mens rationalis, ubi est quidam tanquam oculus animæ, ad quem pertinet imago et agnitio Dei. Unde dicit Apostolus : « Renovamini spiritu mentis vestræ, » et induite novum hominem, qui secundum Deum crea» tus est[5] : » cum et alibi dicat de interiore homine : « Qui renovatur in agnitione Dei, secundum imaginem

[1] Coloss. II, 17. — [2] I Cor. XV. 44. — [3] Psal. CXLVIII, 8. — [4] Eccli. III, 21. — [5] Ephes. IV, 23.

» ejus, qui creavit eum [1]. » Item cum dixisset : « Igitur » ipse ego mente servio legi Dei, carne autem legi pec- » cati [2] : » alio loco eamdem sententiam commemorans : « Caro, inquit, concupiscit adversus spiritum, et spiritus » adversus carnem, ut non ea quæ vultis faciatis [3] : » quam dixit mentem, hanc etiam spiritum appellavit. Dicitur Spiritus etiam Deus, sicut ait Dominus in Evangelio : « Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et » veritate oportet adorare [4]. »

CAPUT VIII.

Unde spiritale dicitur visionum genus secundum.

XIX. Ex his omnibus modis, quos commemoravimus, quibus appellatur spiritus, non traximus hoc vocabulum, quo appellavimus spiritale hoc visionis genus, de quo nunc agimus; sed ex illo uno modo, quem invenimus in Epistola ad Corinthios, quo spiritus a mente distinguitur evidentissimo testimonio : « Si enim oravero, inquit, lin- » gua, spiritus meus orat, mens autem mea infructuosa » est [5]. » Cum ergo linguam intelligatur hoc loco dicere obscuras et mysticas significationes, a quibus si intellectum mentis removeas, nemo ædificatur, audiendo quod non intelligit : unde etiam dicit : « Qui enim loquitur » lingua, non hominibus loquitur, sed Deo; nemo enim » audit, spiritus autem loquitur mysteria [6], » satis indicat eam se linguam hoc loco appellare, ubi sunt significationes velut imagines rerum ac similitudines, quæ ut in-

[1] Coloss. III, 10. — [2] Rom. VII, 25. — [3] Gal. V, 17. — [4] Joan. IV, 24. — [5] I Cor. XIV, 14. — [6] Ibid. 2.

telligantur, indigent mentis obtutu. Cum autem non intelliguntur, in spiritu eas dicit esse, non in mente : unde apertius ait : « Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ » quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem, » quandoquidem nescit quid dicas[1] ? » Quia ergo etiam lingua, id est, membro corporis quod movemus in ore cum loquimur, signa utique rerum dantur, non res ipsæ proferuntur; propterea translato verbo linguam appellavit quamlibet signorum prolationem prius quam intelligantur quo cum intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit revelatio, vel agnitio, vel prophetia, vel doctrina. Proinde ait : « Si venero ad vos linguis loquens, » quid vobis prodero, nisi loquar vobis in revelatione, » aut in agnitione, aut in prophetia, aut in doctrina[2], » aut in agnitione, aut in prophetia? » id est, cum signis, hoc est, linguæ accesserit intellectus, ut non spiritu tantum, sed etiam mente agatur quod agitur.

CAPUT IX.

Prophetiam ad mentem pertinere.

XX. PROINDE quibus signa per aliquas rerum corporalium similitudines demonstrabantur in spiritu, nisi accessisset mentis officium, ut etiam intelligerentur, nondum erat prophetia; magisque propheta erat, qui interpretabatur quod alius vidisset, quam ipse qui vidisset. Unde apparet magis ad mentem pertinere prophetiam, quam ad istum spiritum, qui modo quodam proprio vocatur spiritus, vis animæ quædam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur. Itaque magis Joseph

[1] 1 Cor. XIV, 16. — [2] Ibid. 6.

propheta, qui intellexit quid significarent septem spicæ et septem boves, quam Pharao qui eas vidit in somnis[1]. Illius enim spiritus informatus est, ut videret; hujus mens illuminata, ut intelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in isto prophetia; quia in illo rerum imaginatio, in isto imaginationum interpretatio. Minus ergo propheta, qui rerum, quæ significantur, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines videt; et magis propheta, qui solo earum intellectu præditus est; sed et maxime propheta, qui utroque præcellit, ut et videat in spiritu corporalium rerum significativas similitudines, et eas vivacitate mentis intelligat, sicut Danielis excellentia tentata est et probata, qui regi et somnium quod viderat dixit, et quid significaret aperuit[2]. Et ipsæ quippe imagines corporales in spiritu ejus expressæ sunt, et earum intellectus revelatus in mente. Ex hoc ergo modo, quo appellatur in ista distinctione spiritus secundum quem dixit Apostolus : « Orabo spiritu, orabo autem et mente[3], » ut et signa rerum formarentur in spiritu, et eorum refulgeret intellectus in mente, secundum hanc, inquam, distinctionem spiritale nunc appellavimus tale genus visorum, quali etiam corporum absentium imagines cogitamus.

CAPUT X.

Intellectuale genus visionis.

XXI. Intellectuale autem illud excellentius, quod mentis est proprium. Nec mihi occurrit omnino, ita pluribus modis dici posse intellectum, sicut spiritum multis modis appellatum esse comperimus. Sive autem intellec-

[1] I Gen. XLI, 26. — [2] Dan. II, 31, et IV, 17. — [3] I Cor. XIV, 15.

tuale dicamus, sive intelligibile, hoc idem significamus. Quanquam nonnihil interesse nonnulli voluerunt, ut intelligibilis sit res ipsa, quæ solo intellectu percipi potest; intellectualis autem, mens quæ intelligit : sed esse aliquam rem, quæ solo intellectu cerni possit, ac non etiam intelligat, magna et difficilis quæstio est. Esse autem rem, quæ intellectu percipiat, et non etiam intellectu percipi possit, non arbitror quemquam vel putare, vel dicere; mens quippe non videtur nisi mente. Quia ergo videri potest, intelligibilis; quia et videre, intellectualis est, secundum illam distinctionem. Quapropter sequestrata illa difficillima quæstione, utrum sit aliquid quod tantum intelligatur nec intelligat, nunc intellectuale et intelligibile sub eadem significatione appellamus.

CAPUT XI.

Corporalem visionem referri ad spiritalem, hanc vero ad intellectualem.

XXII. Tria igitur ista genera visionum, corporale, spiritale, et intellectuale, singillatim consideranda sunt, ut ab inferioribus ratio ad superiora conscendat. Jam quidem superius exemplum proposuimus, quo in una sententia omnia tria videantur genera. Cum enim legitur : « Diliges » proximum tuum tanquam te ipsum[1], » corporaliter litteræ videntur, spiritaliter proximus cogitatur, intellectualiter dilectio conspicitur. Sed et litteræ absentes possunt spiritaliter cogitari, et proximus præsens potest corporaliter videri; dilectio autem nec per substantiam

[1] Matth. xxii, 39.

suam potest oculis corporis cerni, nec per imaginem corporis similem spiritu cogitari, sed sola mente, id est, intellectu cognosci et percipi. Corporalis sane visio nulli horum generi præsidet, sed quod per eam sentitur, illi spiritali tanquam præsidenti nuntiatur. Nam cum aliquid oculis cernitur, continuo fit imago ejus in spiritu, sed non dignoscitur facta, nisi cum ablatis oculis ab eo quod per oculos videbamus, imaginem ejus in animo invenerimus. Et siquidem spiritus irrationalis est, veluti pecoris, hoc usque oculi nuntiant. Si autem anima rationalis est, etiam intellectui nuntiatur, qui et spiritui præsidet, ut sit illud quod hauserunt oculi, atque id spiritui, ut ejus illic imago fieret, nuntiaverunt, alicujus rei signum est, aut intelligatur continuo quid significet, aut quæratur; quoniam nec intelligi nec requiri nisi officio mentis potest.

XXIII. Vidit rex Balthasar articulos manus scribentis in pariete[1], continuoque per corporis sensum imago rei corporaliter factæ spiritui ejus impressa est, atque ipso viso facto ac præterito illa in cogitatione permansit : videbatur in spiritu, et nondum intelligebatur, nec tunc intellectum erat hoc signum, cum corporaliter fieret, atque oculis corporalibus appareret; jam tamen signum esse intelligebatur, id habens ex mentis officio. Et quia requirebatur quid significaret, etiam ipsam inquisitionem utique mens agebat. Quo non comperto, Daniel accessit, et spiritu prophetico mente illustrata[2], perturbato regi quid illo signo portenderetur aperuit, ipse potius propheta per hoc genus visionis, quod mentis est proprium, quam ille qui et signum corporaliter factum corporaliter viderat, et transacti ejus imaginem in spiritu cogitando cernebat, nec aliquid intellectu poterat, nisi nosse signum esse, et quid significaret inquirere.

[1] Dan. v, 5. — [2] Ibid. 25, 26.

XXIV. Vidit Petrus in alienatione mentis vas quatuor lineis alligatum submitti de cœlo plenum variis animalibus, cum audivit et vocem : « Macta et manduca[1]. » Qui cum redditus sensibus de visu disceptaret, ecce quos Cornelius miserat, nuntiavit ei spiritus dicens : « Ecce viri quærunt te : sed surge, descende, et vade cum illis, quia ego » misi eos. » Qui cum venisset ad Cornelium, quid in illa visione intellexerit, ubi audierat : « Quæ Deus mundavit, tu » ne communia dixeris, » ipse indicavit dicens : « Sed mihi » Deus ostendit neminem communem aut immundum ho» minem dicere. » Cum ergo illum discum videret alienatus a corporis sensibus, et illas voces : « Macta et manduca, « » et, Quæ Deus mundavit, tu communia ne dixeris, » in spiritu audiebat. Redditus autem corporis sensibus, idipsum quod visum atque auditum memoria tenuerat, in eodem spiritu cogitando cernebat. Quæ omnia non corporalia, sed corporalium imagines erant, sive cum primum in ipsa alienatione visæ sunt, sive cum postea recordatæ atque cogitatæ. Cum vero disceptabatur, et requirebatur ut illa signa intelligerentur, mentis erat actio conantis, sed deerat effectus donec nuntiati sunt, qui venerant a Cornelio, hac vero corporali etiam accedente visione, cum et Spiritus sanctus rursus in spiritu ei diceret: » Vade cum eis, » ubi et illud signum ostenderat, et impresserat voces, adjuta divinitus mens intellexit, quid illis signis omnibus ageretur. His atque hujusmodi rebus diligenter consideratis, satis apparet corporalem visionem referri ad spiritalem, eamque spiritalem referri ad intellectualem.

[1] Act. x, 11 et seqq.

CAPUT XII.

Corporalis et spiritalis visio.

XXV. Sed cum vigilantes, neque mente a sensibus corporis alienata, in visione corporali sumus, discernimus ab ea visionem spiritalem, qua corpora absentia imaginaliter cogitamus sive memoriter recordantes quæ novimus, sive quæ non novimus et tamen sunt, in ipsa spiritus cogitatione utcumque formantes, sive quæ omnino nusquam sunt, pro arbitrio vel opinatione fingentes. Ab his omnibus ita discernimus illa corporalia, quæ videmus, et in quibus præsentibus sunt sensus corporis nostri, ut non dubitemus hæc esse corpora, illas vero imagines corporum. Cum autem vel nimia cogitationis intentione, vel aliqua vi morbi, ut phreneticis per febrem accidere solet, vel commixtione cujusquam alterius spiritus seu mali seu boni, ita corporalium rerum in spiritu exprimuntur imagines, tanquam ipsis corporis sensibus corpora præsententur, manente tamen etiam in sensibus corporis intentione : sic videntur quæ in spiritu fiunt imagines corporum, quemadmodum corpora ipsa per corpus ; ita ut simul cernatur et homo aliquis præsens oculis, et absens alius spiritu tanquam oculis. Nam experti sumus sic affectos, et cum eis locutos qui vere aderant, et cum aliis qui non aderant, tanquam adessent. Resipiscentes autem aliqui referunt quod vidissent, aliqui non possunt. Sic enim et somnia quidam obliviscuntur, quidam meminerunt. Quando autem penitus avertitur atque abripitur animi intentio a sensibus corporis, tunc magis extasis dici solet. Tunc omnino quæcumque sint præsentia corpora, etiam patentibus oculis non

videntur, nec ullæ voces prorsus audiuntur : totus animi contuitus aut in corporum imaginibus est per spiritalem, aut in rebus incorporeis nulla corporis imagine figuratis per intellectualem visionem.

XXVI. Sed cum spiritalis visio, penitus alienato a sensibus corporis animo, imaginibus corporalium detinetur, sive in somnis, sive in extasi, si nihil significant quæ videntur, ipsius animæ sunt imaginationes : sicut etiam vigilantes et sani, et nulla alienatione moti, multorum corporum quæ non adsunt sensibus corporis, cogitatione imagines versant. Verum hoc interest, quod eas a præsentibus verisque corporibus constanti affectione discernunt. Si autem aliquid significant, sive dormientibus exhibeantur, sive vigilantibus, cum et oculis vident præsentia corpora, et absentium imagines cernunt spiritu, tanquam oculis præsto sint, sive illa quæ extasis dicitur alienato prorsus animo a sensibus corporis, mirus modus est : sed commixtione alterius spiritus fieri potest, ut ea quæ ipse scit, per hujusmodi imagines ei cui miscetur ostendat, sive intelligenti, sive ut ab alio intellecta pandantur. Si enim demonstrantur hæc, nec utique a corpore demonstrari possunt, quid restat nisi ut ab aliquo spiritu demonstrentur?

CAPUT XIII.

An insit in anima vis divinationis.

XXVII. Nonnulli quidem volunt animam humanam habere vim quamdam divinationis in seipsa. Sed si ita est, cur non semper potest cum semper velit? An quia non

semper adjuvatur ut possit? Cum ergo adjuvatur, numquid a nullo aut a corpore ad hoc adjuvari potest? Proinde restat ut a spiritu adjuvetur. Deinde quomodo adjuvatur? Utrum in corpore fit aliquid, ut inde quasi relaxetur et emicet ejus intentio, quo in id veniat, ubi in se ipsa videat significantes similitudines, quæ ibi jam erant, nec videbantur, sicut multa habemus et in memoria, quæ non semper intuemur? An fiunt illic, quæ ante non fuerant, vel in aliquo spiritu sunt, quo illa erumpens et emergens ibi eas videat? Sed si jam in illa erant quasi proprie, cur eas non etiam consequenter intelligit? Aliquando enim, imo plerumque non intelligit. An sicut spiritus ejus adjutus est, ut eas in se videret, ita et mens nisi adjuvetur, ea quæ habet spiritus, intelligere non potest? An forte non corporea removentur, vel quasi relaxantur impedimenta, ut suo impetu anima in ea quæ videnda sunt, exeratur, sed ipsa prorsus in hæc assumitur, sive tantum spiritaliter cernenda, sive etiam intellectualiter cognoscenda? An aliquando in se ipsa videt ista, aliquando per alterius spiritus commixtionem? Quidquid horum est, temere affirmari non oportet. Illud tamen dubium esse non debet corporales imagines, quæ spiritu cernuntur, non semper signa esse aliarum rerum, sive in vigilantibus, sive in dormientibus, sive in ægrotantibus : mirum est autem, si aliquando extasis fieri potest, ut non illæ corporalium rerum similitudines aliquid significent.

XXVIII. Non sane mirum est si et dæmonium habentes aliquando vera dicunt, quæ absunt a præsentium sensibus; quod certe nescio qua occulta mixtura ejusdem spiritus fit, ut tanquam unus sit patientis atque vexantis. Cum autem spiritus bonus in hæc visa humanum spiritum assumit, aut rapit, nullo modo illas imagines signa rerum aliarum esse dubitandum est, et earum quas nosse utile

est : Dei enim munus est. Discretio sane difficillima est, cum spiritus malignus quasi tranquillus agit, ac sine aliqua vexatione corporis assumpto humano spiritu dicit quod potest; quando etiam vera dicit, et utilia prædicat, transfigurans se, sicut scriptum est, velut Angelum lucis[1], ad hoc ut cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. Hunc discerni non arbitror, nisi dono illo, de quo ait Apostolus, cum de diversis Dei muneribus loqueretur : « Alii dijudicatio spirituum[2]. » Non enim magnum est tunc eum dignoscere, cum ad aliqua pervenerit vel perduxerit, quæ sunt contra bonos mores vel regulam fidei : tunc enim a multis discernitur. Illo autem dono, in ipso primordio quo multis adhuc bonus apparet, continuo dijudicatur an malus sit.

CAPUT XIV[3].

Intellectualis visio non fallit. In aliis falli non semper est perniciosum.

XXIX. Tamen et per corporalem visionem, et per imagines corporalium quæ demonstrantur in spiritu, et boni instruunt, et mali fallunt. Intellectualis autem visio non fallitur. Aut enim non intelligit, qui aliud opinatur quam est; aut si intelligit, continuo verum est. Quid enim faciant oculi non habent, cum simile corpus viderint, quod ab alio discernere non possint: aut quid faciat animi intentio, cum in spiritu facta fuerit corporis similitudo, quam non valeat distinguere a corpore? Sed adhibetur

[1] 2 Cor. xi, 14. — [2] 1 Cor. xii, 10. — [3] Caput xiv in Editis incipit ad hæc verba : *Non enim magnum est*, etc.

intellectus, quærens quid illa significent vel utile doceant; et aut inveniens ad fructum suum pervenit, aut non inveniens in disceptatione se tenet, ne aliqua perniciosa temeritate prolabatur in exitiabilem errorem.

XXX. Judicat autem sobrius intellectus divinitus adjutus, quæ vel quanta sint, in quibus etiam aliud putare quam est, non sit animæ perniciosum. Nec enim putantium periculo, et non potius exitio suo, quisque a bonis putatur bonus, etiamsi occultus sit malus, si in rebus ipsis, id est, in ipso bono quo fit quisque bonus, non erretur : aut aliquid obest omnibus hominibus, quod cum dormiunt, vera corpora esse arbitrantur, quorum similitudines in somnis vident: aut aliquid obfuit Petro, quod soluto se a vinculis, seque Angelo deducente factum est repentino miraculo, ut putaret se visum videre[1] : vel cum in illa extasi respondit : « Nequaquam, Domine, quia » nunquam manducavi omne commune et immundum[2] :» putans ea ipsa, quæ in disco demonstrabantur, tanquam vera animalia. Hæc quando aliter inventa fuerint, quam putata sunt, cum viderentur, non nos pœnitet ita nobis fuisse visa, si non arguatur vel infidelitas dura, vel opinatio vana sive sacrilega. Quapropter et cum visis corporalibus diabolus fallit, nihil obest quod ludificantur oculi, si non erratur in veritate fidei, et intelligentiæ sanitate, qua docet Deus subjectos sibi. Aut si ludificet animam spiritali visione imaginibus corporum, ut putet corpus esse quod non est, non aliquid obest animæ, si perniciosæ suasioni non consentiat.

[1] Act. XII, 9. — [2] Id. X, 14.

CAPUT XV.

Somnia venerea sine peccato contingere.

XXXI. Unde aliquando fit quæstio de consensionibus somniantium, cum etiam concumbere sibi videntur, vel contra propositum suum, vel contra etiam licitos mores. Quod non contingit, nisi cum ea quæ vigilantes etiam cogitamus, non cum placito consensionis, sed sicut etiam talia propter aliquid loquimur, sic admoventur in somnis et exprimuntur, ut eis naturaliter etiam caro moveatur, et quod naturaliter colligit, per genitales vias emittat; sicut hoc ipsum dicere utique non possem, nisi etiam cogitarem. Porro imagines rerum corporalium, quas necessario cogitavi, ut hoc dicerem, si tanta expressione præsentarentur in somnis, quanta præsentantur corpora vigilantibus, fieret illud quod sine peccato fieri a vigilante non posset. Quis enim vel cum loquitur, et postulante necessitate sermonis de suo concubitu aliquid dicit possit non cogitare quod dicit? Porro ipsa phantasia, quæ fit in cogitatione sermocinantis, cum ita expressa fuerit in visione somniantis, ut inter illam et veram commixtionem corporum non discernatur, continuo movetur caro, et sequitur quod eum motum sequi solet, cum hoc tam sine peccato fiat, quam sine peccato a vigilante dicitur, quod ut diceretur, sine dubio cogitatum est. Verumtamen propter animæ affectionem bonam, quæ desiderio meliore mundata multas interficit cupiditates, quæ ad naturalem carnis motum non pertinent, quem casti vigilantes cohibent et refrenant, dormientes autem ideo non possunt,

quia non habent in potestate quæ admoveatur expressio corporalis imaginis, quæ discerni non possit a corpore : propter illam ergo affectionem animæ bonam, etiam in somnis quædam ejus merita clarent. Nam etiam dormiens Salomon sapientiam præposuit omnibus rebus, eamque neglectis cæteris est precatus a Domino : et sicut Scriptura testatur, placuit hoc coram Domino[1], nec distulit retributionem bonam pro desiderio bono.

CAPUT XVI.

Corporalium similitudines a spiritu in se ipso formari.

XXXII. Quæ cum ita sint, pertinet corporis sensus ad visa corporalia, qui per quinque quasi rivulos distanter valentes distribuitur : cum illud quod est subtilissimum in corpore, et ob hoc animæ vicinius quam cætera, id est lux, primum per oculos sola diffunditur, emicatque in radiis oculorum ad visibilia contuenda; deinde mixtura quadam, primum cum aëre puro, secundo cum aëre caliginoso atque nebuloso, tertio cum corpulentiore humore, quarto cum terrena crassitudine, quinque sensus cum ipso, ubi sola excellit, oculorum sensu efficit : sicut in libro quarto, itemque in septimo disseruisse me recolo. Est autem hoc cœlum oculis conspicuum, unde luminaria et sidera effulgent, excellentius utique omnibus corporeis elementis, sicut oculorum sensus excellit in corpore. Quia vero spiritus omnis omni est corpore sine dubitatione præstantior, sequitur ut non loci positione,

[1] 3 Reg. III, 9 et 10.

sed naturæ dignitate præstantior sit natura spiritalis isto corporeo cœlo, etiam illa ubi rerum corporalium exprimuntur imagines.

XXXIII. Hic existit quiddam mirabile, ut cum prior sit corpore spiritus, et posterior corporis imago quam corpus, tamen quia illud quod tempore posterius est, fit in eo quod natura prius est, præstantior sit imago corporis in spiritu, quam ipsum corpus in substantia sua. Nec sane putandum est facere aliquid corpus in spiritu, tanquam spiritus corpori facienti, materiæ vice subdatur. Omni enim modo præstantior est qui facit, ea re de qua aliquid facit; neque ullo modo spiritu præstantius est corpus; imo perspicuo modo spiritus corpore. Quamvis ergo prius videamus aliquod corpus, quod antea non videramus, atque inde incipiat imago ejus esse in spiritu nostro, quo illud cum absens fuerit recordemur : tamen eamdem ejus imaginem non corpus in spiritu, sed ipse spiritus in se ipso facit celeritate mirabili, quæ ineffabiliter longe est a corporis tarditate; cujus imago mox ut oculis visum fuerit, in spiritu videntis nullius puncti temporalis interpositione formatur. Itemque in auditu, nisi auribus perceptæ vocis imaginem continuo spiritus in se ipso formaret, ac memoria retineret, ignoraretur secunda syllaba utrum secunda esset, cum jam prima utique nulla esset, quæ percussa aure transiisset: ac sic omnis locutionis usus, omnis cantandi suavitas, omnis postremo in actibus nostris corporalis motus dilapsus occideret, neque ullum progressum nancisceretur, si transactos corporis motus memoriter spiritus non teneret, quibus consequentes in agendo connecteret. Quos utique non tenet, nisi imaginaliter a se factos in se. Ipsarum etiam futurarum motionum imagines præveniunt fines actuum nostrorum. Quid enim agimus per corpus, quod non cogitando præ-

occupaverit spiritus, omniumque visibilium operum similitudines in se ipso primitus viderit, et quodam modo disposuerit?

CAPUT XVII.

Similitudines animo expressæ unde innotescant dæmonibus. Visiones quædam miræ. — Phrenetici. — Puer ægrotans.

XXXIV. Quæ spiritales corporalium similitudines in animo nostro, quemadmodum innotescant spiritibus etiam immundis, vel quid obstaculi patiatur anima nostra ex isto terreno corpore, ut eas invicem in nostro spiritu videre nequeamus, invenire et explicare difficile est. Certissimis tamen indiciis apud nos constitit[1] enuntiatas a dæmonibus cogitationes hominum, qui tamen si virtutum internam speciem possent in hominibus cernere, non tentarent; sicut illam in Job nobilem ac mirabilem patientiam procul dubio, si posset diabolus cernere, nollet a tentato utique superari[2]. Cæterum alicubi longe jam facta quod nuntiant, quæ post aliquot dies vera esse firmentur, non est mirandum. Possunt enim hoc efficere, non solum acrimonia cernendi etiam corporalia incomparabiliter præstantiore quam nostra est, sed etiam corporum ipsorum, longe utique subtiliorum, mira velocitate.

XXXV. Comperimus etiam in domo constitutum patientem spiritum immundum, dicere solere quando ad eum venire cœpisset ex duodecim millibus presbyter, et per omnia loca itineris ubi esset, et quam propinquaret,

[1] Vide lib. I *contra Academicos*; cap. 6 et 7. — [2] Job. I, 10.

et quando ingrederetur et fundum et domum et cubiculum, donec in conspectu ejus astaret. Quæ omnia etsi non oculis patiens ille cernebat, tamen nisi aliquo modo cerneret, non tam veraciter enuntiaret; erat autem iste febriens, et tanquam in phrenesi ista dicebat. Et forte revera phreneticus erat, sed propter ista dæmonium pati putabatur. Nullum refectionis cibum accipiebat a suis, sed a solo presbytero. Resistebat etiam suis violenter quantum valebat; illo solo presbytero veniente, quiescebat, illi tantum subditus erat, et subdite respondebat. Nec tamen eidem saltem presbytero illa cessit mentis alienatio sive dæmonium, nisi cum sanus esset a febribus, sicut phrenetici sanari solent; nec aliquando postea tale aliquid passus est.

XXXVI. Novimus etiam sine dubitatione phreneticum futuram mortem cujusdam fœminæ prædixisse; non sane specie divinandi, sed tanquam factum ac præteritum recolentem. Nam cum ejus apud eum commemoratio fieret: Mortua est, inquit, ego eam vidi efferri, hac cum ejus corpore transierunt; cum illa incolumis viveret: post paucos autem dies repente defuncta, et per eum locum elata est, qua ille prædixerat.

XXXVII. Fuit item apud nos puer, qui in exordio pubertatis dolorem acerrimum genitalium patiebatur, medicis nequaquam valentibus quid illud esset agnoscere, nisi quod nervus ipse introrsum reconditus erat, ita ut nec præciso præputio, quod immoderata longitudine propendebat, apparere potuerit, sed postea vix esset inventus. Humor autem viscosus et acer exsudans testes et inguina urebat. Sed acutum dolorem non continuum patiebatur, et cum patiebatur, ejulabat vehementer cum jactatione membrorum mente sanissima, sicut in cruciatibus corporalium dolorum fieri solet. Deinde inter voces suas abri-

piebatur ab omnibus sensibus, et jacebat patentibus oculis neminem circumstantium videns, ad nullam vellicationem se movens. Post aliquantum tanquam evigilans, nec jam dolens, quæ viderat indicabat. Tum interpositis paucis diebus eadem patiebatur. In omnibus sane vel pene omnibus visionibus suis, duos se dicebat videre, unum provectioris ætatis, alterum puerum, a quibus ei vel dicebantur, vel demonstrabantur, quæ se audisse et vidisse narrabat.

XXXVIII. Vidit quodam die chorum piorum psallentium, lætantium in luce mirabili, et impiorum in tenebris diversas et atrocissimas pœnas, illis ducentibus et ostendentibus, et felicitatis aliorum aliorumque infelicitatis meritum insinuantibus. Hoc autem vidit die dominico Paschæ, cum per totam Quadragesimam nihil doluisset, cui vix intervallo tridui antea parcebatur. Viderat autem in ipso ingressu Quadragesimæ illos promittentes sibi quod per quadraginta dies nullum sensurus esset dolorem, postea ipsi ei dederunt tanquam medicinale consilium, ut ei præputii longitudo praecideretur, quo facto diu non doluit. Cum vero iterum similiter doleret, et similia videre cœpisset, accepit ab eis rursus consilium, ut in mare pube tenus intraret, ac post aliquantam moram inde discederet, promittentibus sane quod jam deinceps vehementem illum dolorem non esset passurus, sed solius illius viscosi humoris molestiam : atque ita secutum est; nec unquam talem aliquam postea passus est aversionem mentis a sensibus, nec tale aliquid vidit quale antea cum in mediis doloribus et horrendis vocibus repente obmutescens abriperetur. Postea tamen medicis cætera curantibus et sanantibus, non permansit in proposito sanctitatis.

CAPUT XVIII.

De visionum causis.

XXXIX. Istarum visionum et divinationum causas et modos vestigare si quis potest, certoque comprehendere, eum magis audire vellem, quam de me expectari ut ipse dissererem. Quid tamen putem, ita ut nec docti me tanquam confirmantem derideant, nec indocti tanquam docentem accipiant, sed utrique disceptantem et quærentem potius quam scientem, non occultabo. Ego visa ista omnia visis comparo somniantium. Sicut enim aliquando et hæc falsa, aliquando autem vera sunt, aliquando futuris omnino similia, vel aperte dicta, aliquando perturbata, aliquando tranquilla; ipsa autem vera quando obscuris significationibus et quasi figuratis locutionibus prænuntiata sic etiam illa omnia. Sed amant homines inexperta rimari, et causas insolitorum requirere, cum quotidiana plerumque talia sæpe etiam latentioris originis nosse non curent. Nam quemadmodum in vocibus, hoc est, signis quibus loquendo utimur, audito verbo inusitato, quærunt primo quid sit, hoc est, quid significet; quo cognito deinde quærunt unde ita dictum sit, cum tam multa sine cura nesciant, quæ in usu sermonis habent, unde ita sint dicta : sic cum aliquid inusitatum in rebus acciderit, sive corporalibus, sive spiritalibus, causas rationemque sollicite inquirunt, et sibi reddi a doctoribus flagitant.

XL. Soleo autem cum me quisque interrogat, verbi gratia, quid sit catus, et respondeo, prudens vel acutus,

nec ei sufficit, sed pergit quærere unde dictus sit catus, vicissim referre et quærere unde dictus sit acutus; quod nihilominus utique ignorabat; sed quia usitatum nomen erat, patienter ejus originem nesciebat : quod autem novum insonuit auribus, parum putat nosse quid significando valeat, nisi etiam unde dicatur exquirat. Quisquis ergo ex me quærit unde visa corporalibus similia in extasi appareant, quæ raro accidit animæ, vicissim quæro, unde appareant dormientibus, quæ quotidie sentit anima, et nemo istud aut non multum curat inquirere. Quasi vero ideo minus mira sit talium natura visorum, quia quotidiana est; aut ideo minus curanda, quia omnium est; aut si recte faciunt qui ista non quærunt, non rectius fecerint si nec in illa curiosi sint. Ego vero multo amplius admiror, multoque maxime stupeo quanta celeritate ac facilitate in se anima fabricetur imagines corporum, quæ per corporis oculos viderit, quam somniantium vel etiam in extasi visiones. Quæcumque tamen illa natura visorum est procul dubio corpus non est. Hoc nosse cui non sufficit, unde etiam existant, inquirat ab aliis, me ignorare confiteor.

CAPUT XIX.

Unde nascantur visiones.

XLI. Illud plane exemplorum experimentis colligi datur, sicut corporum pallor, rubor, tremor, vel etiam morbus aliquando a corpore habet causas, aliquando ab anima; et a corpore quidem, cum vel humor suffunditur, vel cibus vel aliquid aliud corpori injectum extrinse-

eus; ab anima vero, cum vel timore turbatur, vel pudore confunditur, vel irascitur, vel amat, vel si quid ejusmodi; nec immerito, si id quod animat et regit, etiam cum vehementius movetur, vehementius exagitat : ita et ipsi animæ ut in ea visa pergat, quæ non ei per sensus corporis nuntiantur, sed per incorporalem substantiam, et ita pergat ut non discernat utrum corpora sint an similitudines corporum, aliquando a corpore accidit, aliquando a spiritu; et a corpore quidem, sive naturali vicissitudine, ut sunt visa somniantium, dormire quippe a corpore est homini; sive aliqua mala valetudine sensibus perturbatis, ut cum a phreneticis simul et corpora videntur, et visa similia corporibus tanquam et ipsa præ oculis adsint; aut penitus interclusis, sicut sæpe male affecti morbo aliquo ingravescente, præsente corpore diu absentes, deinde hominibus redditi, multa se vidisse dixerunt : a spiritu vero, cum omnino sano atque integro corpore in alienationem rapiuntur, sive ita ut et per sensus corporis corpora videant, et in spiritu quædam similia quæ a corporibus non discernant; sive penitus avertantur a sensibus carnis, et nihil per eos omnino sentientes, illa spiritali visione habitent in similitudinibus corporum. Sed cum malus in hæc arripit spiritus, aut dæmoniacos facit, aut arreptitios, aut falsos prophetas : cum autem bonus, fideles mysteria loquentes, aut accedente etiam intelligentia veros Prophetas, aut ad tempus quod per eos oportet ostendi, videntes atque narrantes.

CAPUT XX.

Visa quæ a corpore occasionem habent, non tamen exhiberi a corpore.

XLII. Sed cum a corpore causa est ut talia visa cernantur, non ea corpus exhibet; neque enim habet eam vim, ut formet aliquid spiritale: sed sopito, aut perturbato, aut etiam intercluso itinere intentionis a cerebro, qua dirigitur sentiendi motus, anima ipsa quæ motu proprio cessare ab hoc opere non potest, quia per corpus non sinitur, vel non plene sinitur corporalia sentire, vel ad corporalia vim suæ intentionis dirigere, spiritu corporalium similitudines agit, aut intuetur objectas. Et siquidem eas ipsa agit, phantasiæ tantum sunt; si autem objectas intuetur, ostensiones sunt. Denique cum oculi dolent vel extincti sunt, quia non est causa in sede cerebri, unde ipsa dirigitur intentio sentiendi, non fiunt hujusmodi visiones, quamvis cernendis corporalibus obstaculum existat a corpore. Magis enim cæci aliquid dormientes quam vigilantes vident. Dormientibus quippe in cerebro consopitur via sentiendi, quæ intentionem ad oculos ducit, ideoque ipsa intentio in aliud aversa, cernit visa somniorum tanquam species corporales adsint, ut sibi dormiens vigilare videatur, et non similia corporibus, sed ipsa corpora intueri se putet : cum autem vigilant cæci, ducitur per illa itinera intentio cernendi, quæ cum ad loca venerit oculorum, non exeritur foras, sed ibi remanet, ut vigilare se sentiant, potiusque esse in tenebris vigilando etiam per diem, quam dormiendo, sive per diem sive per noctem. Nam

et qui cæci non sunt, plerique patentibus oculis dormiunt nihil per eos videntes, sed non ideo nihil videntes, cum spiritu cernant visa somniorum : si autem clausis oculis vigilent, neque dormientium præsto sunt visionibus neque vigilantium. Tantum tamen valet, quod usque ad oculos eorum nec sopita, nec perturbata, nec interclusa pervenit a cerebro via sentiendi, et animæ intentionem usque ad ipsas quamvis clausas fores corporis ducit, ut cogitentur quidem imagines corporum, sed nullo modo pro eis habeantur corporibus, quæ per oculos sentiuntur.

XLIII. Tantum interest, ubi fiat impedimentum sentiendi corporalia, cum fit in corpore. Si enim non fit nisi in ipsis aditibus, et quasi januis sensuum, velut in oculis, in auribus, cæterisque sensibus corporalibus, sola impeditur perceptio corporalium; non autem animæ intentio in aliud sic avertitur, ut pro corporibus habeat imagines corporum : si autem causa est intus in cerebro, unde diriguntur viæ ad ea, quæ foris sunt, sentienda; ipsius intentionis vasa sopiuntur, vel turbantur, vel intercluduntur, quibus nititur anima in ea quæ foris sunt, intuenda vel sentienda. Quem nisum quoniam non amittit, tanta expressione format similia, ut imagines corporalium a corporibus discernere non valens, utrum in illis an in istis sit nesciat; et cum scit, longe alio modo sciat, quam dum in cogitando versantur sive occurrunt similitudines corporum. Qui modus nisi ab expertis capi utcumque non potest. Hinc enim erat, quod me dormiens in somnis videre sciebam, nec tamen illas corporalium rerum similitudines, quas videbam, sic ab ipsis corporalibus discernebam, quemadmodum eas cogitantes etiam clausis oculis vel in tenebris constituti discernere solemus. Tantum valet ipsa animi intentio utrum perducatur usque ad sensus licet clausos, an in ipso cerebro, unde in hæc nititur, aliqua

causa existente in aliud avertatur, ut quamvis aliquando se noverit non corpora, sed corporum similitudines cernere, vel minus erudita etiam ipsa esse corpora existimans, sentiat se non ea corpore, sed spiritu videre, longe sit tamen ab affectione, qua suo corpori præsentatur : unde se norunt et cæci vigilare, cum similitudines corporum cogitatas a corporibus, quæ videre non possunt, certa notione discernunt.

CAPUT XXI.

Visa corporalibus similia in quæ anima rapitur, non ideo esse naturæ diversæ.

XLIV. Cum autem sano corpore, nec somno sensibus consopitis, aliquo occulto opere spiritali in ea visa, quæ similia sunt corporalibus anima rapitur, non quia modus diversus est, ideo est etiam diversa natura visorum; cum et in illis causis, quæ de corpore existunt, sit utique differentia, et aliquando a contrario. Nam phrenetici non dormiendo potius perturbatas habent sentiendi vias in capite, ut talia videant, qualia somniantes vident, quorum dormiendo avertitur intentio a sensu vigilandi, et in ea videnda convertitur. Cum ergo illud fiat non dormiendo, hoc autem dormiendo, non tamen ea quæ videntur ex alio genere sunt, quam ex natura spiritus, de quo vel in quo fiunt similitudines corporum. Ita quamvis diversa sit causa intentionis alienatæ, quando sano corpore vigilantis occulta quadam vi spiritali anima rapitur, ut vice corporum expressas corporalium rerum similitudines in spiritu videat, eadem tamen est natura visorum. Neque

enim dici potest, cum causa in corpore est, tunc anima sine ulla præsensione futurorum ex se ipsa versare imagines corporum, sicut etiam cogitando eas solet; cum vero in ea videnda spiritu assumitur, divinitus hæc demonstrari : quandoquidem aperte Scriptura dicit : « Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et juvenes visa videbunt, et senes somnia somniabunt [1], » divinæ operationi utrumque tribuens, et Angelus Domini apparuit Joseph in somnis, dicens : « Noli timere accipere Mariam conjugem tuam. » Et iterum ; « Tolle puerum et vade in Ægyptum [2]. »

CAPUT XXII.

Quomodo contingant visa illa, ex quibus divinationes occulto instinctu seu casu factæ.

XLV. Itaque bono quidem spiritu assumi spiritum hominis ad has videndas imagines, nisi aliquid significent, non puto : cum vero in corpore causa est, ut in eas expressius intuendas humanus intendatur spiritus, non semper aliquid significare credendum est : sed tunc significant, cum inspirantur a demonstrante spiritu, sive dormienti, sive aliquid aliud ex corpore, ut a carnis sensibus alienaretur, patienti. Vigilantibus etiam neque ullo morbo afflictis, nec furore exagitatis, occulto quodam instinctu ingestas esse cogitationes, quas promendo divinarent, non solum aliud agentes, sicut Caïphas pontifex prophetavit [3], cum ejus intentio non haberet voluntatem prophetandi,

[1] Joël. II, 28. — [2] Matth. I, 20, et II, 13. — [3] Joan. XI, 51.

verumetiam id suscipientes, ut divinandi modo aliquid dicerent, novimus.

XLVI. Nam quidam juvenes jocando ut fallerent, ubi peregrini iter agebant, mathematicos se esse finxerunt, ignorantes omnino utrum duodecim signa dicerentur. Qui cum hospitem suum mirari cernerent quæ dicebant, et attestari esse verissima, audacius in plura progressi sunt. At ille attestans ad omnia mirabatur. Postremo ab eis de filii salute quæsivit, quem diu absentem desiderabat, et quod inopinate tardaret, ne quid ei accidisset sollicitus erat. At illi non curantes quid post eorum abscessum veri cognosceretur, dum tamen in præsentia lætum hominem redderent, mox profecturi responderunt salvum ac propinquantem, et eo ipso die quo hæc loquebantur, esse venturum : neque enim metuebant, ne cum totus dies peractus esset, eos ille redarguendos postridie sequeretur. Quid multa? dum jam abire disponerent, ecce subito adhuc eis illic positis venit.

XLVII. Item alius ante symphoniacum saltabat, ubi erant multa idola per quamdam paganorum solemnitatem, non aliquo spiritu arreptus, sed imitatione ludicra arreptitios æmulatus, scientibus, circumstantibus et spectantibus. Moris enim erat ut ante prandium peractis sacrificiis agitatisque phanaticis, si qui adolescentes post prandium vellent eo more ludere, nullus prohiberetur. Ille ergo inter saltandum, facto sibi silentio, jocabundus, et ridente multitudine circumseptus, ea nocte, quæ impendebat, in ea sylva, quæ juxta erat, hominem a leone interemptum iri, ad cujus cadaver spectandum illucescente die confluxuram turbam, et illius solemnitatis locum deserturam, prædixit. Et factum est, cum satis cunctis qui aderant in omnibus ejus motibus claruisset, hoc eum ludendo et jocando nusquam perturbata vel alienata

mente dixisse : ipso etiam tanto amplius mirante quod accidit, quanto magis nosset quo id animo atque ore protulerit.

XLVIII. Quonam modo hæc visa in spiritum hominis veniant, utrum ibi primitus formentur, an formata ingerantur, et quadam conjunctione cernantur, ut sic hominibus Angeli ostendant cogitationes suas, et corporalium rerum similitudines, quas in suo spiritu futurorum cognitione præformant, quemadmodum et ipsi nostras cogitationes, non utique oculis, quia non corpore, sed spiritu vident; verum hoc intersit, quod illi nostras, etiamsi nolimus, noverunt, nos autem ipsorum, nisi ostendantur, nosse non possumus; quia sic eas, ut opinor, habent in potestate occultare spiritalibus modis, quemadmodum nos quibusdam interjectis obstaculis, nostra corpora ne aliorum oculis videantur, abscondimus : et quid fiat in spiritu nostro, ut aliquando cernantur tantummodo significantes imagines, et utrum aliquid significent ignoretur; aliquando autem aliquid significare sentiantur, sed quid significent nesciatur; aliquando vero tanquam pleniore demonstratione anima humana et spiritu ipsas et mente quid significent videat, et scire difficillimum est, et si jam sciamus, disserere atque explicare operosissimum.

CAPUT XXIII.

Spiritalem naturam, ubi tam multis causis similitudines corporalium formentur in nobis existere.

XLIX. Quod autem nunc insinuare satis arbitror, certum est esse spiritalem quamdam naturam in nobis, ubi corporalium rerum formantur similitudines; sive cum ali-

quod corpus sensu corporis tangimus, et continuo formatur ejus similitudo in spiritu, memoriaque reconditur; sive cum absentia corpora jam nota cogitamus, ut ex eis formetur quidam spiritalis aspectus, quæ jam erant in spiritu et antequam ea cogitaremus; sive cum eorum corporum, quæ non novimus, sed tamen esse non dubitamus, similitudines, non ita ut sunt illa, sed ut occurrit intuemur; sive cum alia, quæ vel non sunt, vel esse nesciuntur, pro arbitrio vel opinatione cogitamus; sive unde unde, neque id agentibus, neque volentibus nobis variæ formæ corporalium similitudinum versantur in animo; sive cum aliquid corporaliter acturi, ea ipsa disponimus quæ in illa actione futura sunt, et omnia cogitatione antecedimus; sive jam in ipso actu, vel cum loquimur, vel cum facimus, omnes corporales motus, ut exeri possint, præveniuntur similitudinibus suis intus in spiritu, neque enim ulla vel brevissima syllaba in ordine suo nisi prospecta sonuisset: sive cum a dormientibus somnia videntur, vel nihil, vel aliquid significantia; sive cum valetudine corporali turbatis intrinsecus itineribus sentiendi, imagines corporum spiritus veris corporibus ita miscet, ut internosci vel vix possint, vel omnino non possint; et aut significent aliquid, aut sine ulla significatione oboriantur; sive prorsus ingravescente aliquo morbo vel dolore corporis, et intercludente intus vias quibus animæ, ut per carnem sentiret, exerebatur ac nitebatur intentio, altius quam somno absentato spiritu, corporalium rerum existunt aut monstrantur imagines, vel significantes aliquid vel sine ulla significatione apparentes; sive nulla ex corpore causa existente, sed assumente atque rapiente aliquo spiritu, tollitur anima in hujusmodi videndas similitudines corporum, miscens eis visa corporalia, cum simul etiam corporis sensibus utitur; sive ita spiritu assumente alienatur ab

omni corporis sensu, et avertitur, ut solis similitudinibus corporum spiritali visione teneatur, ubi nescio utrum possint aliqua nihil significantia videri.

CAPUT XXIV.

Visionem intellectualem spiritali spiritalem corporali præstare.

L. Hæc igitur natura spiritalis, in qua non corpora, sed corporum similitudines exprimuntur, inferioris generis visiones habet, quam illud mentis atque intelligentiæ lumen, quo et ista inferiora dijudicantur, et ea cernuntur, quæ neque sunt corpora neque ullas gerunt formas similes corporum, velut ipsa mens et omnis animæ affectio bona, cui contraria sunt ejus vitia, quæ recte culpantur atque damnantur in hominibus. Quo enim alio modo ipse intellectus nisi intelligendo conspicitur? Ita et charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, et cætera hujusmodi, quibus propinquatur Deo : et ipse Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia.

LI. Quanquam itaque in eadem anima fiant visiones sive quæ sentiuntur per corpus, sicut hoc corporeum cœlum, terra, et quæcumque in eis nota esse possunt, quemadmodum possunt; sive quæ spiritu videntur similia corporum, de quibus multa jam diximus; sive cum mente intelliguntur, quæ nec corpora sunt, nec similitudines corporum; habent utique ordinem suum, et est aliud alio præcellentius. Præstantior est enim visio spiritalis quam corporalis, et rursus præstantior intellectualis quam spi-

ritalis. Corporalis enim sine spiritali esse non potest; quandoquidem momento eodem, quo corpus sensu corporis tangitur, fit etiam in animo tale aliquid, non quod hoc sit, sed quod simile sit; quod si non fieret, nec sensus ille esset, quo ea quæ extrinsecus adjacent, sentiuntur. Neque enim corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad formandum in se ipsa quod extrinsecus nuntiatur. Non potest itaque fieri visio corporalis, nisi etiam spiritalis simul fiat : sed non discernitur, nisi cum fuerit sensus ablatus a corpore, ut id quod per corpus videbatur, inveniatur in spiritu. At vero spiritalis visio etiam sine corporali fieri potest, cum absentium corporum similitudines in spiritu apparent, et finguntur multæ pro arbitrio, vel præter arbitrium demonstrantur. Item spiritalis visio indiget intellectuali ut dijudicetur, intellectualis autem ista spiritali inferiore non indiget, ac per hoc spiritali corporalis, intellectuali autem utraque subjecta est. Cum ergo legimus : « Spiritalis omnia judicat, ipse autem a » nemine dijudicatur[1] : » non secundum spiritum, a quo mens discernitur, sicut illud quod dictum est : « Orabo spi» ritu, orabo et mente[2], » sed ex illa notione debemus accipere qua dictum est : « Renovamini autem spiritu mentis » vestræ[3]. » Jam enim supra docuimus alio modo et ipsam mentem spiritum dici, secundum quam spiritalis omnia dijudicat. Quapropter non absurde neque inconvenienter arbitror spiritalem visionem inter intellectualem et corporalem tanquam medietatem quamdam obtinere. Puto enim non incongruenter medium dici, quod corpus quidem non est, sed simile est corporis, inter illud quod vere corpus est, et illud quod nec corpus est, nec simile corporis.

[1] I Cor. II, 15. — [2] Id. XIV, 15. — [3] Ephes. IV, 23.

CAPUT XXV.

Solam intellectualem visionem non fallere.

LII. Illuditur autem anima similitudinibus rerum, non earum vitio, sed opinionis suæ, cum approbat quæ similia sunt pro iis quibus similia sunt, ab intelligentia deficiens. Fallitur ergo in visione corporali, cum in ipsis corporibus fieri putat, quod fit in corporis sensibus : sicut navigantibus videntur in terra moveri quæ stant, et intuentibus cœlum stare sidera quæ moventur, et divaricatis radiis oculorum duas lucernæ species apparere, et in aqua remus infractus, et multa hujusmodi : aut cum putat aliquid hoc esse, quod similiter coloratum est, vel similiter sonat, vel olet, vel sapit, vel tangitur : hinc enim et medicamentum aliquod ceratum coctum in cacabo putatur legumen, et sonitus transeuntis vehiculi putatur ex tonitruo, et si nullis aliis sensibus exploretur, sed soli adjaceat olfactui, citrium putatur herba, quæ vocatur apiaria, et cibus aliquo dulciculo succo affectus putatur melle conditus, et ignotus annulus contrectatus in tenebris, putatur aureus, cum sit æreus aut argenteus; aut cum repentinis inopinatisque corporalibus visis anima turbata vel in somnis videre se putat, vel aliquo hujusmodi spiritali viso affici : unde in omnibus corporalibus visis, et aliorum sensuum constestatio, et maxime ipsius mentis atque rationis adhibetur, ut quod in hoc rerum genere verum est, inveniatur quantum inveniri potest. In visione autem spiritali, id est, in corporum similitudinibus, quæ spiritu videntur, fallitur anima, cum ea quæ sic videt,

ipsa corpora esse arbitratur; vel quod sibi suspicione falsaque conjectura finxerit, hoc etiam in corporibus putat, quæ non visa conjectat. At vero in illis intellectualibus visis non fallitur : aut enim intelligit, et verum est; aut si verum non est, non intelligit : unde aliud est in his errare quæ videt, aliud ideo errare quia non videt.

CAPUT XXVI.

Raptus animæ duplex spiritali visione et intellectuali.

LIII. Quapropter cum rapitur anima in ea visa, quæ spiritu cernuntur similia corporalibus, ita ut omnino a sensibus corporis avertatur amplius quam in somno solet, sed minus quam in morte; jam divinæ admonitionis est et adjutorii, ut se non corpora, sed visa corporum similia spiritaliter noverit cernere, sicuti quæ se in somnis videre etiam antequam evigilent sciunt. Ibi si etiam videntur futura, ita ut omnino futura noscantur, quorum imagines præsentes videntur, sive ipsa hominis mente divinitus adjuta, sive aliquo inter ipsa visa quid significent exponente, sicut in Apocalypsi Joanni exponebatur, magna revelatio est[1] : etiamsi forte ignoret ille, cui hæc demonstrantur, utrum e corpore exierit, an adhuc sit in corpore, sed spiritu a sensibus corporis alienato ista videat : potest enim sic raptus id ignorare, si ei et hoc non ostendatur.

LIV. Porro autem si quemadmodum raptus est a sensibus corporis, ut esset in istis similitudinibus corporum, quæ spiritu videntur, ita et ab ipsis rapiatur, ut in illam

[1] Apoc. I, 10.

quasi regionem intellectualium vel intelligibilium subvehatur, ubi sine ulla corporis similitudine perspicua veritas cernitur, nullis opinionum falsarum nebulis obfuscatur : ibi virtutes animæ non sunt operosæ ac laboriosæ. Neque enim opere temperantiæ libido frenatur, aut opere fortitudinis tolerantur adversa, aut opere justitiæ iniqua puniuntur, aut opere prudentiæ mala devitantur. Una ibi et tota virtus est amare quod videas, et summa felicitas habere quod amas. Ibi enim beata vita in fonte suo bibitur, inde aspergitur aliquid hic humanæ vitæ, ut in tentationibus hujus sæculi, temperanter, fortiter, juste, prudenterque vivatur. Propter illud quippe adispiscendum, ubi secura quies erit et ineffabilis visio veritatis, labor suscipitur, et continendi a voluptate, et sustinendi adversitates, et subveniendi indigentibus, et resistendi decipientibus. Ibi videtur claritas Domini, non per visionem significantem, sive corporalem, sicut visa est in monte Sina [1], sive spiritalem, sicut vidit Isaïas [2], vel Joannes in Apocalypsi [3] : sed per speciem, non per ænigmata, quantum eam capere mens humana potest, secundum assumentis Dei gratiam, ut os ad os loquatur ei, quem dignum tali Deus colloquio fecerit; non os corporis, sed mentis, sicut intelligendum arbitror quod de Moyse scriptum est [4].

[1] Exod. XIX, 18. — [2] Isaï. VI, 1. — [3] Apoc. I, 10. — [4] Num. XII, 3.

CAPUT XVII.

Quo genere visionis Deus a Moyse visus.

LV. Concupiverat enim, sicut in Exodo legimus, videre Deum [1]; non utique sicut viderat in monte, nec sicut videbat in tabernaculo, sed in ea substantia qua Deus est, nulla assumpta corporali creatura, quæ mortalis carnis sensibus præsentetur : neque in spiritu figuratis similitudinibus corporum; sed per speciem suam, quantum eam capere creatura rationalis et intellectualis potest, sevocata ab omni corporis sensu, et ab omni significativo ænigmate spiritus. Sic enim scriptum est : « Si ergo inveni gratiam » in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum manifeste, » ut videam te [2] : » cum paulo superius legatur locutus Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum. Sentiebat ergo quid videbat, et quod non videbat desiderabat. Nam et paulo post cum dixisset ei Deus : « Invenisti enim gratiam in conspectu meo, et scio » te præ omnibus [3], » respondit ei : Ostende mihi claritatem tuam. » Et tunc quidem responsum accepit a Domino figuratum, de quo nunc longum est disputare, quando ei dixit : « Non poteris videre faciem meam, et vivere. Non » enim videbit homo faciem meam, et vivet. » Deinde subjecit et ait illi : « Ecce locus penes me, et stabis super » petram, statim ut transiet mea majestas, et ponam te » in spelunca petræ, et tegam manu mea super te donec » transeam; et auferam manum, et tunc videbis posteriora » mea : nam facies mea non apparebit tibi [4]. » Nec tamen

[1] Exod. XIX, 18, et XXXIII, 9. — [2] Id. XXXIII, 9. — [3] Ibid 17. — [4] Ibid. 20-23.

secuta Scriptura hoc etiam corporaliter factum esse narravit, satisque per hoc demonstratum est figurate dictum esse in Ecclesiæ significatione. Ipse est enim locus penes Dominum, quia Ecclesia est templum ejus, et ipsa ædificata est super petram, et cætera quæ ibi dicta sunt, eidem intelligentiæ congruunt. Nisi tamen concupitam et desideratam Dei claritatem Moyses videre meruisset, non in libro Numerorum diceret Deus ad Aaron et Mariam fratres ejus : « Audite verba mea : Si fuerit Propheta inter » vos Domino, in visione illi cognoscar, et in somno lo» quar illi, non ita quomodo famulus meus Moyses in tota » domo mea fidelis est. Os ad os loquar ad illum in specie, » et non per ænigmata, et claritatem Domini vidit[1]. » Neque enim hoc secundum substantiam corporis, quæ carnis sensibus præsentatur, intelligendum est ; nam utique sic loquebatur ad Moysen facie ad faciem, contra in contra : quando tamen dixit ei : « Ostende mihi temetip» sum ; » et nunc etiam ad ipsos, quos objurgabat, et quibus Moysi meritum ita præferebat, sic loquebatur per creaturam corporalem præsentatam sensibus carnis. Illo ergo modo, in illa specie qua Deus est, longe ineffabiliter secretius et præsentius loquitur locutione ineffabili, ubi eum nemo videns vivet vita ista, qua mortaliter vivitur in istis sensibus corporis : sed nisi ab hac vita quisque quodam modo moriatur, sive omnino exiens de corpore, sive ita aversus et alienatus a carnalibus sensibus, ut merito nesciat, sicut Apostolus ait, utrum in corpore an extra corpus sit[3], cum in illam rapitur et subvehitur visionem.

[1] Num. xii, 6-8. — [2] Exod. xxxiii, 11. — [3] 2 Cor. xii, 3.

CAPUT XXVIII.

Tertium cœlum et paradisum de quo Apostolus posse intelligi tertium genus visionis.

LVI. Quapropter si hoc tertium visionis genus, quod superius est, non solum omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, verumetiam omni illo spiritali, quo similitudines corporum spiritu et non mente cernuntur, tertium cœlum appellavit Apostolus; in hoc videtur claritas Dei, cui videndæ corda mundantur, unde dictum est : « Beati mundo corde, quia ipsi Deum vi» debunt[1], » non per aliquam corporaliter vel spiritaliter figuratam significationem, « Tanquam per speculum in » ænigmate, sed facie ad faciem[2], » quod de Moyse dictum est : « Os ad os[3]; » per speciem scilicet, qua est Deus quidquid est, quantulumcumque eum mens, quæ non est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mundata, et ab omni corpore et similitudine corporis alienata et abrepta capere potest : a quo peregrinamur mortali et corruptibili onere gravati, quandiu per fidem ambulamus, non per speciem[4], et cum hic juste vivimus. Cur autem non credamus, quod tanto Apostolo doctori gentium, rapto usque ad istam excellentissimam visionem, voluerit Deus, demonstrare vitam, in qua post hanc vitam vivendum est in æternum? Et cur non dicatur iste paradisus, excepto illo in quo corporaliter vixit Adam inter ligna nemorosa atque fructuosa? Quandoquidem et Ecclesia, quæ nos congregat in charitatis sinum, paradisus dicta est cum

[1] Matth. v. 8. — [2] 1 Cor. xiii, 12. — [3] Num. xii, 8. — [4] 2 Cor. v, 7.

fructu pomorum. Sed hoc figurate dictum est, tanquam illo paradiso [1], ubi proprie fuit Adam, Ecclesia significata sit per formam futuri. Quanquam diligentius considerantibus fortassis occurrat illo paradiso corporali, in quo Adam corporaliter fuit, et istam vitam sanctorum significatam, quæ nunc agitur in Ecclesia, et illam quæ post hanc erit in æternum : sicut Jerusalem, quæ interpretatur visio pacis, et tamen quædam terrena civitas demonstratur, significat Jerusalem matrem nostram æternam in cœlis, sive in iis qui spe salvi facti sunt, et quod non vident sperantes per patientiam expectant [2], secundum quos multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum [3]; sive in ipsis Angelis sanctis per Ecclesiam multiformis sapientiæ Dei [4], cum quibus post hanc peregrinationem sine labore et sine fine videndum est.

CAPUT XXIX.

An ut plures cœli, ita in spiritali et intellectuali visione plures gradus.

LVII. Si autem sic accipimus tertium cœlum, quo Apostolus raptus est, ut quartum etiam, et aliquot ultra superius cœlos esse credamus, infra quos est hoc tertium cœlum, sicut eos alii septem, alii octo, alii novem vel etiam decem perhibent, et in ipso uno quod dicitur firmamentum, multos gradatim esse confirmant; ac per hoc corporeos esse vel ratiocinantur vel opinantur, de quorum ratione sive opinione nunc disserere longum est : potest etiam fieri, ut etiam in spiritalibus vel intellectualibus

[1] Cant. IV, 13. — [2] Rom. VIII, 24. — [3] Gal. IV, 27. — [4] Ephes. III, 10.

multos quosdam gradus quisquam esse contendat, aut si possit ostendat, eosque distinctos juxta aliquem provectum magis minusve illustrium revelationum. Sed utcumque se ista habeant, et accipiantur ut libet, ab alio sic, ab alio autem sic, ego visorum vel visionum præter ista tria genera, aut corpore, aut spiritu, aut mente, usque adhuc vel nosse vel docere non possum. Sed quot et quantæ singulorum generum sint differentiæ, ut in unoquoque aliud alio gradatim superferatur, ignorare me fateor.

CAPUT XXX.

In spiritali genere visionis, alia visionis, alia visa quasi divina, alia humana.

LVIII. Sicut autem in ista luce corporea est cœlum, quod super terras suspicimus, unde luminaria clarent et sidera, quæ corpora longe sunt meliora terrestribus : sic in illo genere spiritali, in quo videntur corporum similitudines luce quadam incorporali ac sua, sunt quædam excellentia et merito divina, quæ demonstrant Angeli miris modis; utrum visa sua facili quadam et præpotenti junctione vel commixtione etiam nostra esse facientes, an scientes nescio quomodo nostram in spiritu nostro informare visionem, difficilis perceptu, et difficilior dictu res est. Sunt autem alia visa usitata et humana, quæ sive ex ipso spiritu nostro multipliciter existunt, sive ex corpore spiritui quodam modo suggeruntur, sicut fuerimus affecti vel carne vel animo. Non solum enim vigilantes homines curas suas cogitando versant in similitudinibus corporum, verum etiam dormientes hoc sæpe somniant, quo indigent : nam

et negotia sua gerunt ex animi cupiditate, et epulis poculisque inhiantes insistunt, si forte esurientes sitientesque dormierunt. Quæ omnia puto comparata illis angelicis demonstrationibus sic habenda, ac si in ista natura corporum terrena cœlestibus comparentur.

CAPUT XXXI.

In intellectuali visione aliâ sunt quæ in anima videntur, aliud lumen quo ipsa illustratur. — Lumen animæ Deus.

LIX. Sic etiam in illo genere intellectualium visorum alia sunt, quæ in ipsa anima videntur, velut virtutes quibus vitia sunt contraria; sive permansuræ, ut pietas, sive utiles huic vitæ, et postea non futuræ, sicut fides qua credimus ea quæ nondum videmus, et spes qua futura cum patientia expectamus, et ipsa patientia qua omnia toleramus adversa, donec quo volumus veniamus. Istæ quippe et hujusmodi virtutes, quæ nunc propter transigendam istam peregrinationem valde necessariæ sunt, non erunt in illa vita, propter quam adipiscendam sunt necessariæ : et tamen etiam ipsæ intellectualiter videntur; neque enim aut corpora sunt, aut species habent similes corporum. Aliud autem est ipsum lumen, quo illustratur anima, ut omnia vel in se vel in illo veraciter intellecta conspiciat; nam illud jam ipse Deus est, hæc autem creatura, quamvis rationalis et intellectualis ad ejus imaginem facta, quæ cum conatur lumen illud intueri, palpitat infirmitate, et minus valet. Inde est tamen quidquid intelligit sicut valet. Cum ergo illuc rapitur, et a carnalibus substracta sensi-

bus, illi visioni expressius præsentatur non spatiis localibus, sed modo quodam suo, etiam supra si videt illud, quo adjuta videt quidquid etiam in se intelligendo videt.

CAPUT XXXII.

Anima corpore exuta, quo feratur.

LX. Si autem quæritur, cum anima de corpore exierit, utrum ad aliqua loca corporalia feratur, an ad incorporalia corporalibus similia, an vero nec ad ipsa, sed ad illud quod et corporibus et similitudinibus corporum est excellentius; cito quidem responderim, ad corporalia loca eam vel non ferri nisi cum aliquo corpore, vel non localiter ferri. Jam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc corpore exierit, ostendat qui potest, ego autem non puto : spiritalem enim arbitror esse, non corporalem. Ad spiritalia vero pro meritis fertur, aut ad loca pœnalia similia corporibus : qualia sæpe demonstrata sunt iis qui rapti sunt a corporis sensibus, et mortuis similes jacuerunt, et infernales pœnas viderunt, cum et ipsi in se ipsis gererent quamdam similitudinem corporis sui, per quam possent ad illa ferri, et talia similitudinibus sensuum experiri. Neque enim video cur habeat anima similitudinem corporis sui, cum jacente sine sensu ipso corpore, nondum tamen penitus mortuo, videt talia, qualia multi ex illa subductione vivis redditi narraverunt, et non habeat cum perfecta morte penitus de corpore exierit. Aut ergo ad illa fertur pœnalia, aut ad illa itidem similia corporalibus, nec tamen pœnarum, sed quietis atque gaudiorum.

LXI. Neque enim recte dici potest, vel illas falsas esse pœnas, vel illam falsam requiem atque lætitiam : tunc enim hæc falsa sunt, quando per opinationis errorem alia pro aliis putantur. Nam Petrus non solum cum discum illum videbat, et in eo non similitudines corporum, sed corpora putabat[1], in hoc utique fallebatur : verumetiam cum alio tempore ab Angelo solutus e vinculis ibat in corpore ambulans[2], et præsentatus corporalibus formis et putabat se visum videre, nihilominus fallebatur. Nam et illæ in disco erant spiritales formæ corporalibus similes; et ista corporalis expressio soluti de vinculis, propter miraculum spiritali similis erat. Fallebatur autem anima in utrisque, nonnisi cum alia pro aliis approbaret. Quamvis ergo non sint corporalia, sed similia corporalibus, quibus animæ corporibus exutæ afficiuntur, seu bene seu male, cum et ipsæ corporibus suis similes sibimet appareant; sunt tamen et vera lætitia et vera molestia facta de substantia spiritali. Nam et insomnis magni interest utrum in lætis an in tristibus simus. Unde quidam in rebus quas concupiverant constituti, se evigilasse doluerunt; et rursus gravibus terroribus atque cruciatibus exagitati atque vexati, cum expergefacti essent, dormire timuerunt, ne in eadem mala revocarentur. Et utique dubitandum non est, quod expressiora sint illa quæ inferna dicuntur, atque ob hoc vehementius sentiantur. Nam et qui subtracti sunt sensibus corporis, minus quidem quam si omni modo morerentur, sed tamen amplius quam si dormirent, expressiora se vidisse narraverunt, quam si somnia narravissent. Est ergo prorsus inferorum substantia, sed eam spiritalem arbitror esse, non corporalem.

[1] Act. x, 1. — [2] Id. xii, 9.

CAPUT XXXIII.

De inferis quæstio. — Animam esse incorpoream. — Sinus Abrahæ.

LXII. Nec audiendi sunt, qui affirmant inferos in hac vita explicari, nec esse post mortem. Viderint enim quemadmodum poëtica figmenta interpretentur, nos ab auctoritate divinarum Scripturarum, quibus solis de hac re fides habenda est, recedere non debemus. Quanquam possimus ostendere illorum quoque sapientes de inferorum substantia minime dubitasse, quæ post hanc vitam excipit animas mortuorum. Unde autem sub terris esse dicantur inferi, si corporalia loca non sunt, aut inde inferi appellentur [1], si sub terris non sunt, merito quæritur. Animam vero non esse corpoream non me putare, sed plane scire, audeo profiteri [2] : tamen habere posse similitudinem corporis et corporalium omnino membrorum quisquis negat, potest negare animam esse, quæ in somnis videt vel se ambulare, vel sedere, vel hac atque illac gressu aut etiam volatu ferri ac referri, quod sine quadam similitudine corporis non fit. Proinde si hanc similitudinem etiam apud inferos gerit, non corporalem sed corpori similem; ita etiam in locis videtur esse non corporalibus, sed corporalium similibus, sive in requie, sive in doloribus.

LXIII. Quanquam et illud me nondum invenisse confiteor, inferos appellatos, ubi justorum animæ requiescunt. Et Christi quidem animam venisse usque ad ea loca, in quibus peccatores cruciantur, ut eos solveret a

[1] 2 Retract. XXIV, n. 2. — [2] 4 Sent. dist. XLIV, cap. *Cum autem.*

tormentis[1], quos esse solvendos occulta nobis sua justitia judicabat, non immerito creditur. Quomodo enim aliter accipiendum sit quod dictum est : « Quem Deus suscita- » vit ex mortuis, solutis doloribus inferorum, quia non » poterat teneri ab eis[1], » non video, nisi ut quorumdam dolores apud inferos eum solvisse accipiamus, ea potestate qua Dominus est, cui omne genu flectitur, cœlestium, terrestrium, et infernorum[2], per quam potestatem etiam illis doloribus, quos solvit, non potuit attineri. Neque enim Abraham, vel ille pauper in sinu ejus[3], hoc est, in secreto quietis ejus, in doloribus erat, inter quorum requiem et illa inferni tormenta legimus magnum chaos firmatum : sed nec apud inferos esse dicti sunt. Contigit enim, inquit, mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum Abrahæ : mortuus est autem et dives, et sepultus est, et cum apud inferos in tormentis esset, et cætera. Videmus itaque inferorum mentionem non esse factam in requie pauperis, sed in supplicio divitis.

LXIV. Illud etiam quod Jacob dicit ad filios suos : « Deducetis senectam meam cum tristitia ad inferos[4], » videtur hoc magis timuisse, ne nimia tristitia sic perturbaretur, ut non ad requiem beatorum iret, sed ad inferos peccatorum. Neque enim parvum animæ malum est tristitia, cum et Apostolus cuidam tam sollicite timuerit, ne majore tristitia absorberetur[5]. Proinde, ut dixi, nondum inveni, et adhuc quæro, nec mihi occurrit inferos alicubi in bono posuisse Scripturam duntaxat canonicam : non autem in bono accipiendum sinum Abrahæ, et illam requiem quo ab Angelis pius pauper ablatus est, nescio utrum quisquam possit audire : et ideo quomodo eam apud inferos credamus esse, non video.

[1] Act. II, 24. — [2] Philip. II, 10. — [3] Luc. XVI, 23. — [4] Gen. XLIV, 29. — [5] Cor. II, 7.

CAPUT XXXIV.

De paradiso et tertio cœlo quo raptus est Paulus.

LXV. Verum hoc dum quærimus, et aut invenimus, aut non invenimus, urget nos longitudo libri hujus eum aliquando concludere. Quapropter quoniam de paradiso sermonem instituimus, propter illud quod Apostolus ait, scire se raptum hominem usque in tertium cœlum, nescire autem sive in corpore sive extra corpus, et quia raptus est in paradisum, et audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui; non temere affirmamus, utrum in tertio cœlo sit paradisus, an etiam in tertium cœlum, et inde rursus in paradisum raptus sit. Si enim proprie quidem nemorosus locus, translato autem verbo omnis etiam spiritalis quasi regio, ubi animæ bene est, merito paradisus dici potest, non solum tertium cœlum, quidquid illud est, quod profecto magnum sublimiterque præclarum est, verumetiam in ipso homine lætitia quædam bonæ conscientiæ paradisus est. Unde et Ecclesia in sanctis temperanter et juste et pie viventibus paradisus recte dicitur, pollens affluentia gratiarum, castisque deliciis[1] : quandoquidem et in tribulationibus gloriatur de ipsa patientia plurimum gaudens, quia secundum multitudinem dolorum in corde consolationes Dei jocundant animam ejus[2]. Quanto magis ergo post hanc vitam etiam sinus ille Abrahæ paradisus dici potest, ubi jam nulla tentatio, ubi tanta requies post omnes dolores vitæ hujus? Neque enim et lux ibi non est propria quædam et sui generis, et pro-

[1] Eccli. XL, 28. — [2] Psal. XCIII, 19.

fecto magna, quam dives ille de tormentis et tenebris inferorum, tam utique de longinquo[1], cum magnum chasma esset in medio, sic tamen vidit, ut ibi illum quondam contemptum pauperem agnosceret.

LXVI. Quæ si ita sunt, ideo sub terris dicuntur inferi vel creduntur, quia congruenter in spiritu per illas corporalium rerum similitudines sic demonstrantur, ut quoniam defunctorum animæ inferis dignæ, carnis amore peccaverunt, hoc eis per illas corporalium similitudines exhibeatur, quod ipsi carni mortuæ solet, ut sub terram recondatur. Denique inferi eo quod infra sint, latine appellantur : sicut autem secundum corpus si ponderis sui ordinem teneant, inferiora sunt omnia graviora : ita secundum spiritum inferiora sunt omnia tristiora : unde et in græca lingua origo nominis, quo appellantur inferi, (ἀώδης) ex eo quod nihil suave habeant, resonare perhibetur. Nec ipsam tamen rerum partem noster Salvator mortuus pro nobis visitare contempsit, ut inde solveret quos esse solvendos secundum divinam secretamque justitiam ignorare non potuit. Quapropter animæ illius latronis cui dixit : « Hodie mecum eris in paradiso[1], » non utique inferos præstitit, ubi pœnæ sunt peccatorum : sed aut illam requiem sinus Abrahæ ; non enim alicubi non est Christus, cum ipse sit Sapientia Dei attingens ubique propter suam munditiam[2] : aut illum paradisum, sive in tertio cœlo, sive ubicumque alibi est, quo post tertium cœlum est raptus Apostolus : si tamen non aliquid unum est diversis nominibus appellatum, ubi sunt animæ beatorum.

LXVII. Si ergo cœlum primum recte accipimus hoc omne corporeum generali nomine quidquid est super aquas et terram ; secundum autem, in similitudine corporali

[1] Luc. xvi, 23. — [2] Id. xxiii, 43. — [3] Sap. vii, 24.

quod spiritu cernitur, sicut illud unde animalibus plenus in extasi Petro discus ille submissus est[1]; tertium vero, quod mente conspicitur ita secreta et remota et omnino abrepta a sensibus carnis atque mundata, ut ea quæ in illo cœlo sunt, et ipsam Dei substantiam, Verbumque Deum per quod facta sunt omnia[2], in charitate spiritus sancti ineffabiliter valeat videre et audire : non incongruenter arbitramur, et illuc esse Apostolum raptum[3], et ibi fortassis esse paradisum omnibus meliorem, et si dici oportet, paradisum paradisorum. Si enim animæ bonæ lætitia in rebus bonis est in omni creatura, quid ea lætitia præstantius quæ in Verbo Dei est per quod facta sunt omnia?

CAPUT XXXV.

Resurrectio corporum ad perfectam beatitudinem animæ cur sit necessaria.

LXVIII. Sed si quem movet, quid opus sit spiritibus defunctorum corpora sua in resurrectione recipere, si potest eis etiam sine corporibus summa illa beatitudo præberi; difficilior quidem quæstio est, quam ut perfecte possit hoc sermone finiri : sed tamen minime dubitandum est, et raptam hominis a carnis sensibus mentem, et post mortem ipsa carne deposita, transcensis etiam similitudinibus corporalium, non sic videre posse incommutabilem substantiam, ut sancti Angeli vident; sive alia latentiore causa, sive ideo quia inest ei naturalis quidam appetitus corpus administrandi; quo appetitu retardatur quodam

[1] Act. x, 11. — [2] Joan. iii, 5. — [3] 2 Cor. xii, 4.

modo ne tota intentione pergat in illud summum cœlum, quandiu non subest corpus, cujus administratione appetitus ille conquiescat. Porro autem si tale sit corpus, cujus sit difficilis et gravis administratio, sicut hæc caro quæ corrumpitur, et aggravat animam, de propagine transgressionis existens, multo magis avertitur mens ab illa visione summi cœli : unde necessario abripienda erat ab ejusdem carnis sensibus, ut ei quomodo capere posset illud ostenderetur. Proinde cum hoc corpus jam non animale, sed per futuram commutationem spiritale receperit Angelis coæquata, perfectum habebit naturæ suæ modum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili facilitate, ut sit ei gloriæ quod sarcinæ fuit.

CAPUT XXXVI.

Tria visionum genera quomodo erunt in beatis.

LXIX. Nimirum enim erunt et tunc ista tria genera visionum, sed nulla falsitate aliud pro alio approbabitur, nec in corporalibus, nec in spiritalibus visis; multo minus in intellectualibus, quibus ita præsentatis et perspicuis perfruetur, ut longe minore evidentia nunc nobis adjaceant istæ species corporales, quas sensu carnis attingimus, et eis multi ita sunt dediti, ut solas esse arbitrentur, et quidquid tale non est, putent omnino non esse. Sapientes autem ita sunt in his corporalibus visis, ut quamvis ea præsentiora videantur, certiores sint tamen in illis quæ præter corporis speciem præterque corporis similitudinem intelligendo utcumque perspiciunt; quamvis ea non valeant ita mente conspicere, ut hæc sensu corporis intuentur. Sancti vero Angeli et his

corporalibus judicandis atque administrandis præsunt, nec eis tanquam præsentioribus familiarius inclinantur; et eorum significativas similitudines in spiritu ita discernunt, et tanta potentia quodam modo tractant, ut eas possint etiam hominum spiritibus revelando miscere; et illam incommutabilem substantiam Creatoris ita conspiciunt, ut visione atque amore et eam præponant omnibus, et secundum eam judicent de omnibus, et in eam dirigantur ut agantur, et ex ea dirigant quidquid agunt. Denique quamvis abrepto Apostolo a carnis sensibus in tertium cœlum et paradisum, hoc ipsum certe defuit ad plenam perfectamque cognitionem rerum, quæ Angelis inest, quod sive in corpore, sive extra corpus esset, nesciebat. Hoc utique non deerit, cum receptis corporibus in resurrectione mortuorum corruptibile hoc induetur incorruptione, et mortale hoc induetur immortalitate[1]. Omnia enim evidentia erunt sine ulla falsitate, sine ulla ignorantia, suis ordinibus distributa et corporalia et spiritalia et intellectualia, in natura integra et beatitate perfecta.

CAPUT XXXVII.

Sententia quorumdam de tertio cœlo.

LXX. Scio quidem nonnullos eorum, qui Scripturas sanctas ante nos in fide catholica tractasse laudantur, etiam sic exposuisse quod ait Apostolus, tertium cœlum, ut corporalis et animalis et spiritalis hominis hic differentias accipi vellent, atque ad illud incorporearum rerum genus excellenti evidentia contemplandum esse Aposto-

[1] I Cor xv, 53.

lum raptum : quod genus etiam in hac vita spiritales homines præ cæteris rebus diligunt, eoque perfrui concupiscunt. Ego autem cur maluerim spiritale et intellectuale dicere, quod illi fortasse animale et spiritale dixerunt, ut earumdem rerum alia tantummodo nomina ponerem, jam in primis hujus libri partibus me disseruisse suffecerit. Quæ si rite pro modulo nostro disputavimus, aut spiritalis lector hæc approbabit, aut etiam ut sit spiritalis, adjuvante Spiritu sancto aliquid ex ista lectione proficiet. Sed jam universum hoc opus, quod duodecim voluminibus continetur, isto tandem fine concludimus.

FINIS TOMI CENTESIMI DUODECIMI.

ANNOTATIONES.

—•—

ANNOTATIO (1) pag. 88.

Hoc usurpatum est ex Virgilio, Æneid. VII, ubi leguntur versus :

> . . . . Hic torre armatus obusto,
> Stipitis hic gravidi nodis : quod cuique repertum
> Rimanti, telum ira facit. . . . .

ANNOTATIO (2) pag. 100.

Hic itaque liber perfectus fuit sub annum 426. Nam Augustini in Mauritaniam Cæsariensem profectio pertinet ad annum 418, ex *Epist.* CLX *et* CVCV, n. 1. Atque apud Cæsaream, ubi se concionem illam ante octo aut amplius annos habuisse memorat, agebat S. Doctor mense septembri ejusdem anni 418. Ex *lib. de Gestis cum Emerito.*

ANNOTATIO (3) pag. 115.

Aliquot hic verba restituuntur, aliique passim redinte-

grantur loci ope Vaticani codicis; quod unum exemplar hujus operis manus exaratum nancisci potuimus.

Annotatio (3 bis) pag. 171.

Ita eumdem locum refert Hieronymus, qui Vulgatam editionem sui temporis se secutum testatur.

Annotatio (4) pag. 239.

Hoc vocabulum intelliges ex lib xxii *de Civitate Dei*, cap. xiv, ubi membra omnia esse latenter in semine, et nascentes perfectionis modum, non in mole, sed in ratione jam habere docet Augustinus. « In qua ratione, » ait, uniuscujusque materiæ indita corporali jam quo- » dam modo, ut ita dicam, liciatum videtur esse, quod » nondum est, imo quod latet, sed accessu temporis » erit, vel potius apparebit. »

CONCORDANTIA

BIBLIOTHECÆ LATINÆ CUM GALLICA.

BIBLIOTHECA LATINA.	BIBLIOTHECA GALLICA.
De Doctrina Christiana, lib. III, pag. 3.	Ejusdem fragmenta et analysis, tom. XXI, pag. 96.
De Doctrina Christiana, lib. IV. 33.	Ejusdem fragmenta et analysis, tom. XXI, 96-121.
De Genesi ad Litteram imperfectus liber. 101.	Ejusdem fragmenta et analysis, tom. XXI, 314-317
De Genesi ad Litteram, lib. XII. 201.	Eorumdem fragmenta et analysis, tom. XXI, 317-326.

INDEX

TOMI CENTESIMI DUODECIMI.

DE DOCTRINA CHRISTIANA.

LIBRI QUATUOR.

LIBER III.

Postquam egit in superiore libro de removenda signorum ignorantia, transit nunc S. Doctor ad considerationem ambiguitatis, quæ cum in propriis, tum in translatis signis occurrit. In propriis quidem ex interpunctione vocum, ex earum pronuntiatione, ex ancipiti significatu : quod genus ambiguitatis ex contextu sermonis, et collatione interpretum, aut ejus linguæ unde Scriptura translata est inspectione resolvi ostendit. In translatis vero signis ambiguitas contigit, cum ipsa dictio non ad litteræ sensum ponitur in Scripturis : qua de re operosius disputat, traditque regulas quibus dignoscatur an locutio figurata sit, et si quidem figurata, quo pacto debeat explicari. Ad extremum ipsius Tichonii septem regulas singulatim expendit.

LIBER IV.

Hactenus de investigando Scripturæ sensu, nunc demum agitur de disserendo. Et quidem rhetoricæ artis præcepta ad hujus libri institutum pertinere non vult Augustinus; sed tamen summa diligentia christiani oratoris partes persequitur : cui sacrarum Litterarum auctores et doctores ecclesiasticos dicendi sapientia, imo et eloquentia longe præstantissimos imitandos proponit, ex eorum scriptis elocutionis exempla in vario dicendi genere subjiciens. Postremo ipsum Ecclesiasten hortatur, ut imprimis orationi det operam; et quod verbis docet alios, id omnino vita et moribus præstet.

DE GENESI AD LITTERAM.

IMPERFECTUS LIBER.

Tractatur initium Geneseos usque ad huncce versiculum 26, « Faciamus hominem ad imaginem, » etc.

DE GENESI AD LITTERAM.

LIBER I.

Expenditur initium Geneseos : « In principio fecit Deus cœlum » et terram : » usque ad versiculum 5, « Et vocavit Deus lucem » diem, etc. »

LIBER II.

De eo quod scriptum est : « Etdixit Deus : Fiat firmamentum,etc.,» usque ad versiculum 19. « Et factum est vespere, » etc. Nonnulla in fine contra Genethliacos.

LIBER III.

De versiculo 20 ; « Et dixit Deus : Educant aquæ, » et de reliquis usque ad primi capitis finem.

LIBER IV.

Tractatur initium secundi capitis Geneseos. Postque nonnulla de senarii numeri perfectione, movetur quæstio rursum circa versiculum 5, cap. i, quomodo scilicet, creata luce, facta sit vespera et factum mane, sicque dies numerati usque ad sextum et septimum.

LIBER V.

De eo quod scriptum est in capite ii Geneseos: « Hic est Liber » creaturæ cœli, etc. » usque ad illud: « Fons autem ascen- » debat de terra, etc. »

LIBER VI.

In illud versiculi 7 capitis ii Geneseos : « Et finxit Deus hominem » pulverem de terra, etc.» quomodo seu quando de limo formatus homo inquiritur : tum dilata tantisper consideratione animæ, dicitur de corpore Adami.

LIBER VII.

In quo illud Genesis II, 7 : « Et flavit in faciem ejus flatum vi« tæ, etc. » illustratur uberrima tractatione de anima.

LIBER VIII.

De eo quod legitur in capite II, 8 Geneseos : « Et plantavit Deus » paradisum in Eden, etc. » usque ad illud : « De ligno autem » cognoscendi bonum et malum non manducabitis de illo, etc. »

LIBER IX.

De eo quod legitur in capite ii, 18 Geneseos: « Et dixit Dominus » Deus : Non est bonum hominem esse solum, etc. » usque ad illud : « Et erunt duo in carne una. »

LIBER X.

In quo tractatur de animarum origine.

LIBER XI.

In illud Geneseos II, 25 : « Et erant nudi, etc. » Et in totum caput tertium, cujus illustrandi causa dicitur de conditione et casu diaboli.

LIBER XII.

In quo de paradiso et tertio cœlo quo raptus est Paulus, deque multiplici visionum genere disputatur.

EXPLICIT INDEX.